

**Časopis za sodelovanje
humanističnih ved,
za psihologijo in filozofijo**

Politološke razprave:

Bibič, Benko, Maček, Narr, Pašič

Filozofske in družboslovne razprave:

Rus, Majer, Čarni

Psihološke razprave:

Pečjak, Polič, Musek, Bras

Dolgoročni razvoj Slovenije:

Dokler, Kosin

Delegatski sistem, delegatsko razmerje:

Krč, Kovač, B. Kardelj, Stanič, Ulčar,
Krivic, Pintar, Rus, Debenjak, Preinfalk,
Puncar, Frantar, Strmole, Rakovič

Anthropos

Udk 3

Leto 1970 številka

III-IV

ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Volume 1, No. 1, 1952

Editorial Board
Editor: [Name]
Editorial Board: [List of names]

Table of Contents
[List of articles and their authors]

Časopis za sodelovanje humanističnih ved, za psihologijo in filozofijo

Anthropos izhaja pod pokroviteljstvom univerze v Ljubljani; izdaja ga
Društvo psihologov Slovenije, Slovensko filozofsko društvo in skupina
družboslovnih delavcev.

Člani redakcije:

dr. Ljubo Bavcon (pravo)
dr. Milica Bergant (pedagogika)
Zvonko Cajnko (sociologija)
Ludvik Čarni (sociologija)
dr. Franc Černe (ekonomija)
dr. Božidar Debenjak (filozofija)
dr. Frane Jerman (filozofija)
mgr. Valentin Kalan (filozofija)
dr. Boris Majer (filozofija)
Jan Makarovič (psihologija)
dr. Vid Pečjak (psihologija)
dr. Bogomir Peršič (psihologija)
dr. Vojan Rus (filozofija)
Stane Saksida (sociologija)
dr. Leon Zorman (psihologija)
dr. Fran Zwitter (zgodovina)
dr. Anton Žun (sociologija)

Odgovorni uredniki: *Ludvik Čarni, dr. Bogomir Peršič, dr. Božidar Debenjak*

Lektor: Peter Kuhar in Nada Šumi

Korektor: Jože Kocbek

Načrt platnic in opreme: ing. arh. Edita Kobe

Casopis ima štiri številke na leto. Rokopisov ne vračamo.

Uredništvo in administracija:
Anthropos, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana, Aškerčeva 12.
Telefon: 22-121

Anthropos naročajte na navedeni naslov, naročnino pa pošiljajte
na tekoči račun 501-8-645.

Letna naročnina je 21 din, za tujino 5 §; cena velja za 1969 in 1970.

Posamezni izvod stane 7 din, dvojna številka 14 din.

Tisk: ČGP »Delo« — Blasnikova tiskarna.

Založba: Društvo psihologov Slovenije in Slovensko filozofsko društvo.

Anthropos

Interesne skupine

Morala, človek, svet

Simbolizem prostorskih oblik

Model socializma in delegatsko razmerje

VSEBINA

(Anthropos, št. 3/4 1970)

- 7 POLITOLOŠKE RAZPRAVE
- 9 Politologija in njena odprtost času
- 12 Dr. Adolf Bibič: Interesne skupine kot predmet politične znanosti
- 33 Dr. Vlado Benko: Mednarodne skupine pritiska
- 44 Matjaž Maček: Pluralizem v politični teoriji Harloda Laskija
- 62 Wolf-Dieter Narr: Logika politične znanosti — propedevtična skica
- 76 Dr. Najdan Pašić: Interesne skupine v Jugoslaviji
- 81 FILOZOFSKE IN DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE
- 83 Dr. Vojan Rus: Morala v spletu človek-svet
- 99 Dr. Boris Majer: Človek, struktura, zgodovina (nadaljevanje)
- 111 Ludvik Čarni: O Marxovem pojmovanju formacije
- 115 PSIHOLOŠKE RAZPRAVE
- 117 Dr. Vid Pečjak: Čustveni simbolizem prostorskih oblik
- 127 Marko Polič: Prostorsko ločevanje besed z različnim vrednostnim pomenom
- 132 Janez Musek: Evaluativna simbolika besedno in topografsko prezentiranih prostorskih dimenzij
- 139 Stanislav Bras: Kontratransfer v psihoterapevtskem procesu
- 145 DOLGOROČNI RAZVOJ SLOVENIJE
- 147 Janez Dokler: Dve študiji o perspektivah Slovencev kot naroda
- 156 Marko Kosin: Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj
- 165 DELEGATSKI SISTEM, DELEGATSKO RAZMERJE
- 167 Stališča posvetovanja
- 169 O načelih delegatskega razmerja (posvetovanje)
- Krč 169 Kovač 169, 177, 178, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 197 Debenjak 184, 197
Frantar 188 Kardelj 173, 182, 192, 194, 197 Krivic 177, 178, 191, 193, 195, 196, 197
Lipič 196 Pintar 181 Preinfalk 186, 194 Puncar 188 Rakovič 195 Rus 182,
194, 195, 197 Stanič 173 Strmole 191 Ulčar 174, 178, 194
- 198 Med demokracijo in elitarnim gospodvom (B. D.)
- 201 OCENE IN POROČILA
- Slovenska monografija o Engelsu (dr. Boris Majer) — 203
- Socializem in revolucionarni subjekt (dr. Anton Zun) — 206
- Knjiga o ciganih (Ludvik Čarni) — 209
- Oris sodobne psihologije A. Trstenjaka (Marko Polič) — 210
- Elementi psihologije Krecha in Cruthfielda (Tatjana Lamovec) — 212
- Uvod u psihologiju (Janez Musek) — 213
- Psihologija v prometu (Nevenka Sadar) — 214

Razprave in raziskave

Politologija

Review of ...

... ..

Politologija in njena odprtost času

Politična znanost je pred mnogimi odprtimi vprašanji. Med ta ne sodi več njena eksistenca. Zato pa se pred njo kot novo znanstveno panogo v sistemu našega družboslovja zastavlja težavnejša naloga, da se zave svojega dejanskega položaja, da razmisli o svojih možnostih in se ponovno vpraša po svojem smislu. Vprašanja, pred katerimi stoji, niso samo njena. So tudi bolj ali manj navzoča v drugih znanstvenih disciplinah, le da so — ali bi morala biti — v politični znanosti morda nekoliko bolj v ospredju.

Zastran razmerja med politično teorijo in politično empirijo, za katero se je včasih vsaj na zunaj zdelo, da je bistvena dilema politologije, se polagoma preliva v zavest, da čas zahteva skladen razvoj obeh. Skoraj nikogar ni, ki bi načelno trdil, da je teorija nepomembna ali da je empirija opravek podrejene vrste. Le redkokdo se še najde, ki se ne zaveda dovolj ostro, da je plodno oblikovanje teorije mogoče samo s stalnim in sistematičnim raziskovanjem politične stvarnosti. Na ravni splošnega je popolnoma jasno, da je mogoče napredovati od pojavnosti mnenj k bistvenim resnicam le, če zbirateljsko vnemo po dejstvih, ki osamljena ležijo v raziskovalnih laboratorijih, presvetljujejo žarki dinamične, zgodovinsko-konkretne teorije.

Toda s tem splošnim spoznanjem, ki je relativiralo otroško bolezen kvantofrenije, še preden so bile zadostno obvladane sodobne kvantitativne tehnike, se temeljni problem, pred katerim se je znašla politična znanost v sedanjem trenutku, ne razrešuje, marveč le pomika na višjo raven. Lažno dilemo: ali teorija ali empirija čedalje bolj nadomešča plodnejše in globlje vprašanje: kakšna teorija in kakšna empirija?

Problem postaja sama narava politične teorije in njen odnos do politične prakse. V kakšnih razmerah se politična misel najlaže osvobaja političnega pragmatizma in se dviga h globalni zavesti političnega sveta? Pod kakšnimi pogoji se lahko oblikuje teorija, ki bi zaobsegala celoto ne kot abstraktni sistem, marveč kot konkretna totalnost, ki je odprta času? Ta vprašanja so povezana s temeljnim pojmovanjem teorije sploh. Ali naj se le-ta oblikuje zgolj kot neprotislovna celota skladnih izjav, ki se dajo verificirati ali falzificirati, ali pa so v njej lahko prvine, ki presegajo fakticiteto »dejstev«? Ali je mogoča nekaka objektivna politična teorija, tj. takšna, v kateri se sploh ne bi vključevale interesne perspektive teh ali onih družbenih interesov ali interesnih krogov? Ali je legitimno razlikovati med »empirično« teorijo politike in med »normativno« politično teorijo s tiho ali izrecno domnevo, da zgolj »empirična« teorija zasluži ime znanstvene teorije?

Kakorkoli odgovarjamo na ta vprašanja, izogniti se jim ne moremo. Kriza normativizmov in esencialističnih ontologizmov se zlahka spremeni v grobi instrumentalistični tehnicizem, ki se mu zdi sumljivo vsako zaostrovanje problematike vrednot. Toda kriza sodobne politike naravnost potiska v ospredje vprašanja o potih in ciljnih družbenega in političnega razvoja. Politična znanost v svetovnem razsežju odgovarja na to vprašanje, s tem da se odpoveduje tistemu moralnemu eskapizmu (ali ga vsaj omiljuje), ki je dolgo veljal za *conditio sine qua non* znanstvene metode.

Empirična »revolucija« v politični znanosti je bila po zamisli predvsem revolucija v metodah raziskovanja političnih odnosov. Merljivost političnih pojavov, objektivizacija političnih »dejstev«, strogi vrednostni nevtra-

lizem — to so bili in so še nekateri od kánonov novega pogleda na politično znanost, ki naj bi se tako po preciznosti in eksaktnosti približala naravoslovju.

Ne da se zanikati prispevek moderne empirične metodologije zlasti na področjih, ki se kvantificirani res dajo. In problematizirala je tudi institucionalni pristop in nadzgodovinski normativizem. Toda sedanji čas terja, da problematiziramo nekatere bistvene pretenzije behavioristične metodologije same. To je potrebno ne zaradi tega, ker bi menili, da smo v naši politologiji že izčrpali vse pozitivne možnosti, ki jih daje ta metodologija, temveč da bi se osvobodili tiste predstave, v kateri nastopa metodologija ločena od vsebine, ki jo metodologija raziskuje. Z drugimi besedami: pred politično znanost se zastavlja kot temeljno vprašanje, kakšna je zveza med teorijo in metodologijo. Ali je politična teorija nepomembna za metodo raziskovanja? Ali ni teorija bistven element metodologije? Ali teorija ne nakazuje, da je neko dejstvo, neka zveza bistvena? Ali ni to napotilo za metodologijo, da preverja ravno to bistveno zvezo? Ali npr. določena teorija demokracije ne opredeljuje dejstev, ki naj jim velja naša poglobljena raziskovalna pozornost?

Ne gre torej za to, da se opredelimo za metodologijo ali proti njej, pač pa za to, da se bolj zavemo zveze med teorijo in metodologijo in da razlikujemo med temeljno metodologijo in tehnikami raziskovanja. Jasna zavest o teh razlikah nas bo lahko, če bomo upoštevali svetovne izkušnje, obvarovala pred tistim metodološkim redukcionalizmom in inhibicionizmom, ki se ju je sodobna svetovna politologija že začela osvobajati, čeravno še ne dovolj odločno.

Za razvoj politologije se mi zdi bistveno, da je odprta čas u. To pa pomeni, da ima najprej izoblikovano zavest o svoji zgodovini. Ne zato, da bi jo nekritično obnavljala, temveč zaradi tega, da izlušči iz nje tiste metodološke in teoretične prvine, ki so kljub zgodovinski razdalji še vedno žive. Racionalno sožitje svobodnih ljudi se mi zdi najvišje izročilo, ki ga lahko sodobna politologija povzame iz bogate dediščine zgodovine politične filozofije.

Odprtost nasproti preteklosti ni torej nekritična vdanost tradiciji. Navezava nanjo je pomembna toliko, kolikor je — čez posredovanje sedanjosti — v preteklem že anticipacija prihodnosti, ki je najpomembnejša razsežnost človeka in njegovega skupnostnega bivanja. Politična znanost brez odprtosti za prihodnost bi bila podobna astronomiji, ki bi bila slepa za zvezde. Futurološka komponenta, predvidevanje, načrtovanje in vizija prihodnosti, je ena od bistvenih sestavin sodobne politične teorije.

Če daje odprtost za prihodnost politologiji možnost transcendiranja obstoječega, je njena usmerjenost v sedanjo st pogoj za to, da se politološka imaginacija ne razblini v abstraktni utopizem, ki bi v imenu totalne negacije dejansko pristajal na politiki kot nespremenljivem razmerju podrejenih in nadrejenih. Empirična sestavina politične teorije je nujna oporna točka vsakega bistvenega političnega spreminjanja, ki je hkrati ali ki hoče biti hkrati proces spreminjanja razmerja med politiko kot oblastjo nad ljudmi in politiko kot udeležbo pri pomembnih odločitvah, ki prizadevajo življenje tistih, ki odločajo.

Navezava politologije na sedanjo st je najprej njen aktivni odnos do politične prakse sodobnega sveta. V tej politični praksi razkriva sile in vzvode, ki ohranjajo politiko kot dominacijo nad ljudmi, odkriva pa tudi žarišča, ki so ali bi lahko bila nosilec emancipacijske prakse. Navezava politologije na sedanjo st pa je hkrati njeno zavestno opredeljevanje do vprašanj, ki jih sprožajo druge družboslovne discipline. Politika se nanaša na celoto in je zato tudi politična znanost potencialno integrirajoča disciplina, ki se bistveno hrani z metodološko-teoretičnimi dosežki sorodnih družbenih ved.

In končno je politična teorija v svoji zgodovinsko-humanistični inspiraciji odprta tudi nasproti sodobnim politološkim tokovom. Med te sodijo ne le različne šole sodobnega marksizma, temveč tudi poskusi, da se politična znanost

utemelji v pojmovnih in metodoloških okvirih sistemske analize, kibernetičnih modelov, funkcionalizma, teorije razvoja, teorije elit, ki vsaka na svoj način — čeprav često v horizontu, ki ne dosega problematike bistvenih sprememb razmerja med vladajočimi in vladanimi — opozarjajo na nekatere stvarne vidike političnega življenja.

Posebno pomembna za oblikovanje sodobne politične teorije se zdi tista šola v sodobni ali poldsodobni politologiji, ki analizira politiko s stališča interesnih razlik in nasprotij v sodobnih družbah. Morda bi natančnejši premislek pokazal, da zgodovinsko pojmovana in artikulirana kategorija interesov lahko postane integracijsko jedro sodobne politične znanosti. Če je za takšno trditev še premalo stvarne podlage v raziskovalni praksi, se zdi tem bolj pomembno, da začnemo sistematično in organizirano preučevati tematiko »interesov in politike«. Prispevki, ki sledijo, poskušajo razbistriti nekatere uvodne terminološke in teoretične probleme, ki se nanašajo na to tematiko ali na razmišljanje o njej.*

dr. Adolf Bibič

* Prispevki dr. Vlada Benka, Matjaža Mačka in podpisanega so za objavo privenjeni del raziskave, ki so jo imenovani opravili v okviru delovnega programa centra za politološke raziskave pri fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Raziskovalno nalogo, ki sodi v projekt *Teorija interesnih skupin in vloga interesnih skupin v sodobnih političnih sistemih*, sta finančno podprla Sklad Borisa Kidriča in Sklad za družboslovne raziskave in publicistiko pri CK ZKS.

Interesne skupine kot predmet politične znanosti

Dr. Adolf Bibič

I. O aktualnosti znanstvenega raziskovanja interesnih skupin

A) O aktualnosti problematike

Interesne skupine postajajo čedalje bolj aktualen predmet politične znanosti. Vzrokov za to je več. Ne da bi hoteli izčrpno opisati njihovo mnogoterost, navedimo vsaj nekatere, ki se nam zdijo posebno pomembni.

1. *Število interesnih skupin* v sodobnih družbah je vedno večje. Tudi če te skupine niso zmerom organizirane, tudi če njihova zavest pogosto ni jasno izoblikovana, je že njihov objektivni obstoj dejstvo, ki žene družbeno misel in znanost, da o njih razmišljata in jih preučujeta.

2. Toda tudi *kvaliteta interesnih skupin* v sodobnih družbah se bistveno spreminja. Skupine postajajo zmeraj obsežnejše, njihova notranja razčlenitev čedalje bolj zapletena, odnosi med posameznimi elementi notranje strukture čedalje bolj institucionalizirani. Najrazličnejši faktorji vplivajo na to, da sta »moč« in »vpliv« interesnih skupin v političnem procesb različna, kar je bistveno pogojeno s specifičnimi potenciali, ki se izražajo v ekonomskem, organizacijskem in idejnem obeležju posameznih interesnih skupin.

3. Spremembe v številu in naravi interesnih skupin so se nujno morale odraziti tudi v *položaju in vlogi interesnih skupin*. Če je ena od bistvenih značilnosti političnega sistema, v kakšnem razmerju sta v njem država in družba¹, je zvečana moč interesnih skupin ena od bistvenih prvin, ki pogojuje to razmerje. Prav tako pa večje število interesnih skupin in njihova diferencirana politična moč nujno zaostrojeta problematiko samega razmerja med državo in družbo na eni strani, po drugi pa tudi postavljata zahtevo, da se preuči vloga interesnih skupin glede na temeljno (razredno) strukturo družbe. Problematika interesnih skupin se navezuje tako na politično-filozofsko misel, kolikor je ta zaostrovala vprašanje razmerja med državo in družbo, kot na Marxovo misel, kolikor je ta (povzemajoč diferenciacijo med državo in družbo) poudarila vlogo *razredne* dinamike v političnih procesih razrednih družb.²

4. Spremembe v številu in kakovosti interesnih skupin pa niso zgolj plod delovanja družbe, marveč se pojavljajo tudi *zaradi spremenjene strukture in vloge sodobne države*. Sodobna država se ne omejuje več na enostavni »Rechtsschutz« in »Grenzschutz«, marveč prevzema mnoge funkcije na ekonomskem, socialnem in kulturnem področju³. Sredstva, s katerimi rapolaga, dajejo sodobnemu državnemu aparatu dokajšnjo moč akcije. Zato je tudi odvisnost interesnih skupin od države večja, kot je bila v času, ko se je vloga države omejevala na njene klasične funkcije. Še več: ker sodobna država (na splošno vzeto) neposredno razpolaga z velikanskimi viri moči, posredno pa z različnimi prijemi lahko tudi bistveno vpliva na to, »kdo dobi kaj, kdaj, kako«,⁴ deluje ne samo na obnašanje že obstoječih družbenih skupin, marveč tudi spodbuja k temu, da se organizirajo nove skupine, da bi tako nasproti državi kot nasproti drugim skupinam uveljavljale svoje interese. Tako smo tudi na področju obstoja in delovanja interesnih skupin priča

dialektiki: elementi družbene strukture bistveno vplivajo na strukturo države (obogatitev njene artikulacije in povečanje njenih funkcij), spremenjene pristojnosti države pa bistveno vplivajo na obstoj in vrsto interesnih skupin.

5. Tudi razvoj političnega sistema socializma zelo aktualno zastavlja vprašanje razmerja med državo in družbo. To razmerje določa ne samo stopnjo demokratičnosti političnega sistema, marveč tudi — kolikor se zaradi splošnega gospodarskega in kulturnega razvoja čedalje bolj artikulirajo interesi socialistične družbe — zastavlja vprašanje, kako zagotoviti dejansko vodilno vlogo delavskega razreda v političnem sistemu in kako oblikovati elemente tega sistema, da bodo v njem prišli do politične veljave vsi legitimni interesi socialistične družbe.⁵

6. Interesne skupine je posebno aktualno preučevati v političnem sistemu Jugoslavije, predvsem iz treh razlogov: a) zaradi globalnih družbenih sprememb, ki so bistveno vplivale na položaj in vlogo interesnih skupin; b) zaradi specifičnosti jugoslovanskega političnega sistema (samoupravljanje, federalizem itd.); c) zaradi potrebe, da se asociacijski element političnega sistema hitreje in učinkoviteje razvija, k čemur bi utegnili prispevati tudi politična znanost.

B) Zakaj znanstveno raziskovanje interesnih skupin zaostaja?

Čeprav je problematika interesnih skupin tako aktualna, lahko ugotovimo, da je celo tam, kjer se z njo že nekaj časa ukvarjajo, to področje politične znanosti relativno nerazvito.⁶ Še bolj zanemarjeno pa je tam, kjer se politična znanost kot samostojno akademsko področje šele konstituira. Tudi za to so številni vzroki, med katerimi se nam zdijo pomembni zlasti naslednji:

1. *Tradicionalizem* pri obravnavi političnih odnosov. Institucionalni pristop k obravnavi političnih sistemov, ki je bil značilen za precejšnji del raziskovanja političnih pojavov zlasti v Evropi, se je osredotočal na državne mehanizme, zanemarjal pa je realne socialne sile, ki »od zunaj« sooblikujejo odločitve državnih organov.

2. Poenostavljena razlaga in uporaba marksistične metodologije (*dogmatizem*) je tudi zaviralno delovala na zavest o pomenu preučevanja interesnih skupin. Če je teorija interesnih skupin, kot bomo videli, nastala tudi kot interpretacija politike, ki je konkurenčno nastopala (in še nastopa) nasproti marksističnim interpretacijam, je vulgarno dogmatična interpretacija marksizma zanemarila notranjo diferenciacijo razredov, ki nastaja predvsem na podlagi družbene delitve dela. Vulgarne interpretacije so tudi prezrle nekatere oblike političnega povezovanja onkraj meja razredov, ki vplivajo zlasti na kratkoročne politične procese. To dejstvo, ki je bilo bistveno pogojeno s praktičnimi političnimi razlogi, je vnašalo v interpretacijo politike tisti abstraktni globalizem, ki je predvsem zanemarjal razlike in protislovja v interesih znotraj same strukture temeljnih družbenih skupin. To pa je vplivalo tudi na zapostavljanje preučevanja interesov in interesnih skupin v politični strukturi socializma.⁷

3. *Individualistični* pristop k obravnavi političnega je bil pogosto tudi zaviralni element za preučevanje interesnih skupin. Individualistični pristop se pojavlja tudi v inačici, ki skuša celotni politični sistem razložiti s stališča večne narave človeka — posameznika.

4. Interesno-skupinski aspekt političnega življenja je tudi *teže* raziskovati kot državno-institucionalni ali globalno sociologistični. Ta vidik preučevanja politike namreč zahteva, da usmerimo pozornost od normativnega k stvar-

nemu; od nerazčlenjene globalnosti k celoti, ki jo prepletajo in zapletajo razlike; od vidnega in jasno imenovanega k nevidnemu, »anonimnemu«.

5. Globinsko preučevanje interesnih skupin nujno razkriva *nekatero bistvene prvine anatomije družbene moči in oblasti*. Zato ni čudno, če je preučevanje tega fenomena dokaj občutljivo področje; dejanska moč različnih interesnih skupin je velikokrat zakrita s spretnimi racionalizacijami, ki zagotavljajo ali naj bi zagotovile, da se prikrijejo jedra političnega vpliva. Zapletenost stvari in pa ta družbena občutljivost sta vzrok, da so v sodobnih politoloških raziskavah le redka dela, ki bi pokazala, kakšna je dejanska relativno politična teža različnih interesnih skupin v posameznih političnih sistemih. Precejšnje število raziskav so bodisi »case studies« ali pa so, kolikor so splošnejše narave, zasnovane na predpostavkah pluralistične filozofije.

6. Studij interesnih skupin so zavirala tudi *deterministična pretiravanja*, ki so neredko skušala zreducirati politični proces na abstraktni skupinski konflikt, zanemarjajoč pri tem tako notranjo razliko med močjo temeljnih skupin, ki so v konfliktu, kot bistveno razliko med državo in drugimi družbenimi skupinami.

7. Za preučevanje interesnih skupin je temeljni pogoj neka minimalna stopnja *demokracije* v danem političnem sistemu: a) samo v relativno demokratičnih sistemih, v katerih se uveljavlja legitimna dialektika posameznih, posebnih in splošnih interesov, lahko interesne skupine delujejo kot funkcionalni del političnega sistema; b) samo v relativno demokratičnih sistemih je možno (seveda ne brez težav in ovir) preučevati dejansko strukturo in politični vpliv interesnih skupin. Zato v družbah, ki izhajajo iz domneve, da je v njih dosežena bistvena skladnost med posameznimi, posebnimi interesi in splošnim interesom, sploh ni ali pa so le neznatni pogoji za znanstveno preučevanje tega področja politične stvarnosti.

Demokratično zasovani politični sistem ne samo omogoča preučevanje interesnih skupin, marveč ga tudi zahteva: raziskovanje interesnih skupin ni samo v prid politični znanosti, marveč tudi, kot rečeno, potreba politične prakse, kolikor je za njeno demokratično vsebino poleg drugega potreben tudi živ »asociacionizem«. Možnost, da v takih razmerah vzniknejo tudi neligitimne interesne skupine (take, ki zasledujejo bodisi neligitimne smotre ali pa se poslužujejo neligitimnih sredstev), je pri tem prav tako realni problem politične znanosti kot stvarno vprašanje politične prakse. Stvarni problem političnih odnosov in politologije je tudi vprašanje, katere družbene sile so nosilec tistih družbenih odnosov, ki ne samo omogočajo relativno avtonomno delovanje različnih interesov, marveč tudi zagotavljajo demokratično oblikovanje integrirane družbe. Zato politologijo zanima ne le abstraktna »pluralistična« narava nekega političnega sistema, marveč tudi njegov »monizem«, zasnovan na skupnem interesu v politično celoto zaobseženih političnih subjektov.

II. Konceptualizacija

V sodobni politični znanosti še ni izdelana terminologija, ki bi bila splošno sprejeta in splošno uporabna za označevanje skupin, ki delujejo v politiki. Terminološki spori izvirajo ne samo iz različnih splošnih vrednotnih pristopov k preučevanju vloge družbenih skupin v politiki; ti spori izvirajo tudi iz relativne znanstvene nerazvitosti tistega področja sodobne politične znanosti, ki se ukvarja z vlogo družbenih skupin v političnem procesu. Relativna spornost pojmov izhaja tudi iz dejstva, da so mnogi nastali v specifičnih razmerah posameznih političnih sistemov.

Toda preciziranje znanstvenih terminov na tem področju ni nič manj pomembno kot na drugih. Brez jasne opredelitve pojmov je nemogoče razmejiti problematiko, ki jo raziskujemo ali naj bi jo raziskovali. Nejasnost v uporabi temeljnih terminov tudi otežkoča znanstveno komunikacijo ugotovljenih spoznanj.

Ze bežen pregled literature nas prepriča, da so izrazi, ki jih uporabljajo različni avtorji za oznako delovanja skupin v politiki, zelo različni; da uporabljajo nekateri iste izraze za različne vsebine in da drugi z istim imenom označujejo različne stvari. Tukaj se ne bomo ukvarjali z vsemi vrstami družbenih skupin, ki nastopajo v političnem življenju. Zlasti ne bomo obširneje govorili o skupinah, ki v razredni družbi najodločilneje vplivajo na globalne politične procese, tj. o razredih. V tem delu osredotočujemo pozornost na nekatere vidike problematike, ki nosi v sodobni politični znanosti naslov »teorija interesnih skupin«. Toda tudi v tem sklopu ni enotne terminologije. »Interesna skupina«, »skupina pritiska«, »skupina«, »politična interesna skupina«, »privatna organizacija«, »pluralna skupina«, »interesna združenja«, »organizirani interesi«, »lobby« — so termini, ki jih najpogosteje srečamo v literaturi. Oglejmo si uporabo vsaj nekaterih od teh pojmov, da bi videli, kakšne so njihove prednosti in negativne strani. In da bi lahko predlagali razčlenitev pojmov, s katerimi bi bilo primerno označevati delovanje posameznih vrst družbenih skupin v političnem življenju.

1. *Interesna skupina*

Interesna skupina je termin, ki se poleg izraza »skupina pritiska« najpogosteje uporablja v sodobni politološki literaturi, ki se ukvarja s tem področjem. Genetično je ta pojem tesno povezan z očetom sodobne teorije interesnih skupin Arthurom Bentleyem, ki je s tem, da je pojmovno tesno povezoval interes in skupino kot bazično enoto političnega procesa in politične analize, usmeril pozornost na tako besedno zvezo.⁸ David Truman, najpomembnejši predstavnik ameriške teorije interesnih skupin po II. svetovni vojni in glavni učenec Bentleya, je tudi odločilno pripomogel k uveljavitvi tega termina pri precejšnjem številu politologov v novejšem času. Za Trumana opredeljujeta interesno skupino dve značilnosti: a) da gre za skupino, za katero je značilno, da ima skupna stališča (shared attitudes), ki dajejo članom skupine »referenčni okvir« za interpretacijo in vrednotenje dogodkov in obnašanja; b) ta značilnost, ki je lastnost vsake skupine, pa po Trumanu ne zadošča za opredelitev neke skupine kot interesne skupine. Da bi neka skupina nastopala kot interesna skupina, mora postavljati na podlagi skupnih stališč določene zahteve nasproti »drugim skupinam v družbi, da bi vzpostavila, ohranjala ali pospeševala oblike obnašanja, ki so implicirane v skupnih stališčih.«⁹

Očitno je, da je taka opredelitev interesne skupine, čeprav ožja od Bentleyeve koncepcije, še vedno tako široka, da obsega velikansko število skupin. Truman skuša zato tiste interesne skupine, ki delujejo v političnem procesu, ožje opredeliti s tem, da jih označuje kot *politične interesne skupine*: razlika med interesno skupino in politično interesno skupino je v njenem odnosu do državne oblasti: »Skratka, interesna skupina je skupina, ki ima skupna stališča (shared-attitude group), ki postavlja določene zahteve nasproti drugim skupinam v družbi. Če in kadar postavlja kakršnokoli zahtevo skozi katerokoli institucijo države ali nasproti njej, postane politična interesna skupina.«¹⁰

S tem pa se Trumanova nomenklatura ne izčrpa: njegov *Governmental Process* pozna med drugim še diferenciacijo, ki je zelo pomembna za njegovo

splošno pluralistično koncepcijo. Ta pojem je »potencialna interesna skupina«. ¹¹ Interesna skupina — in politična interesna skupina — predstavljajo po Trumanovem mnenju določeno stopnjo povezanega delovanja ali organizacije. Nasprotno pa se zdi, da je glavna značilnost potencialne interesne skupine, da je neorganizirana. ¹² Vendar pa Truman ne izključuje, da bi tudi organizirane skupine igrale vlogo potencialne interesne skupine, in to takrat, kadar ne delujejo niti kot (efektivna) interesna skupina niti kot politična interesna skupina. ¹³ Kljub tej omahljivosti v uporabi termina bi lahko rekli, da Trumanova potencialna interesna skupina pomeni neorganiziran konglomerat ljudi, ki je zanj značilno, da pričakuje, da se bodo drugi *ravnali* po določenih normah. Če se drugi ne ravnaajo po teh normah, pomeni njihovo vedenje motno, ki lahko povzroči, da se potencialna interesna skupina organizira, kar daje taki skupini politični vpliv. ¹⁴ Tukaj nas ne zanima pomen, ki ga ima takó pojmovana interesna skupina v celotnem sklopu njegove pluralistične teorije. ¹⁵ Če odmislimo nedoslednost v uporabi termina in če ne sprejmemo vrednotnih implikacij, ki so v njem vsebovane, lahko rečemo, da je pojem potencialne interesne skupine, četudi je zelo obsežen, koristen terminološki instrument v analizi političnih procesov. ¹⁶

Termin »interesna skupina« uporablja danes precejšnje število politologov tako v ZDA kot po svetu. ¹⁷ Nekateri skušajo dati temu pojmu poseben pomen, s tem da ga pravzaprav skušajo nekoliko spremeniti po zunanji obliki. Tako *Bucholz* ne govori o interesnih skupinah, marveč o »skupinah interesentov«, ki pa jim daje nekoliko specifično vsebino. ¹⁸ Konstitutivne elemente vidi v a) interesu, b) organizaciji in c) v prostovoljnosti. ¹⁹ Drugi pa, kar se tudi nam zdi upravičeno, omejujejo pomen interesne skupine na njeno politično vsebino, uporabljajoč interesno skupino v *približno* istem pomenu kot uporablja D. Truman izraz politična interesna skupina. V interesni skupini vidijo družbeno tvorbo, za katero ne zadošča, da zadovoljuje vsem znakom družbene skupine, marveč je zanj dodatno potrebno, da gre za skupino, ki je v specifičnem odnosu do države. ²⁰

V jugoslovanski strokovni literaturi, ki sicer ni bogata s tovrstnimi razpravami, je izraz interesna skupina tudi v splošni rabi. ²¹ Čeprav ga nekateri avtorji skušajo pojmovno natančneje opredeliti oz. diferencirati, ²² je njegova temeljna vsebina določena z odnosom neke družbene skupine do političnega procesa oz. državne oblasti ali se vsaj praktično uporablja v tem pomenu. ²³ Na splošno lahko rečemo, da je termin interesna skupina, če ga natančneje opredelimo in omejimo, koristen instrument politične analize. Glavna očitka temu terminu: da je a) pleonastičen (ker je vsaka skupina interesna skupina) in b) da je preobsežen, lahko odpadeta, če izraza interesne skupine ne uporabljamo v splošnem pomenu družbene skupine, ²⁴ če ga torej uporabljamo v njegovem specifičnem, političnem pomenu.

2. Skupina pritiska

Morda še pogosteje kot izraz interesna skupina se za obravnavane politične subjekte uporablja v sodobni politološki literaturi težko prevedljivi anglosaški izraz »pressure group«. Nekateri avtorji rabijo to besedo kot sinonim za interesno skupino, ²⁵ medtem ko drugi skušajo, če sploh priznavajo termin interesna skupina, le-tega jasno razmejiti od termina »skupina pritiska«. Tako *Jean Meynaud*, eden najaktivnejših evropskih raziskovalcev interesnih skupin, strogo loči med »groupe d'intérêt« in »groupe de pression«. »Lahko jo (tj. interesno skupino) opredelimo kot skupnost posameznikov, ki na podlagi skupnosti stališč izražajo zahteve, postavljajo pretenzije (emettent

de pretentions) ali zavzemajo stališča, ki na neposreden ali posreden način prizadevajo druge akterje socialnega življenja,»²⁶ medtem ko je za *groupe de pression* bistvena »l'intervention sur les autorités gouvernementales«. ²⁷ Ni treba posebej ugotibiti, da bi ugotovili, da je Meönaudovo diferenciacija v bistvu na isti ravni kot Trumanova: kar imenuje Truman *political interest group*, to je Jeanu Meynaud *groupe de pression*. Sicer pa sam izrecno izenačuje ta dva termina.²⁸

Na jasnem razlikovanju med interesno skupino in skupino pritiska še z večjo odločnostjo in tudi s splošno teoretičnimi razlogi vztraja *Giovanni Sartori*.²⁹ Avtor ne zagovarja zgolj zahteve, da je nesmiselno uporabljati za isto stvar dve različni imeni, marveč se spušča v precej razčlenjeno analizo, s katero se zavzema za kategorijo »gruppo di pressione« nasproti kategoriji »gruppo di interesse«. Tako vidi enega bistvenih ugovorov zoper splošno uporabo termina interesna skupina v zgodovinski specifičnosti pojava: skupine pritiska so po njegovem le vis à vis večpartijskih sistemov v smislu zapadne demokracije.³⁰ Razen tega je izraz interesna skupina po njegovem neprecizen glede na obseg, ker ga je težko razmejiti nasproti npr. političnim strankam.³¹ Tudi kategorija »interes« se zdi Sartoriju s semantičnega stališča problematična za oznako tega fenomena. Podobno kot S. Finer³² ga zavrača kot splošno oznako zaradi tega, ker se interes običajno združuje z idejo »utilitas«, pomeni torej isto kot *ekonomski interes*. Kolikor pa se interes »uporablja v širšem smislu (npr. pri Trumanu in Bentleyu), postane pojem interesne skupine tako ohlapen, da pomeni vse, kar pa je enako nič.«³³ Nasproti tem pomanjkljivostim navaja Sartori naslednje razloge v korist termina skupine pritiska:

a) da je obsežnejši kot termin interesne skupine v ožjem in pravem pomenu besede, tj. v njihovi ekonomski in utilitarni konotaciji;

b) da ni tako obsežen in splošen kot izraz interesne skupine v njihovem širšem pomenu. Tema razlogoma se pridružuje tretja prednost;

c) da beseda »pritisak« nič ne pove glede »motivov (moventi), je torej nevtralna glede motivacij.«³⁵ Sartori pa gre še dalje. V terminu interesna skupina vidi pristajanje na neopluralistično tezo.³⁵

Tudi nekateri ameriški avtorji nasprotujejo izenačevanju interesnih skupin in skupin pritiska. *H. Eckstein* vidi v terminu »pressure groups« skupine, »ki kolektivno zasledujejo politične smotre (z drugimi sredstvi kot s samim vladanjem)«, pri čemer so v osnovi njihove dejavnosti bodisi subjektivni sporazumi (skupna stališča) ali pa stališča, ki temelje na skupnih objektivnih karakteristikah. »Interest group« pa opredeljuje predvsem z objektivnimi karakteristikami, zaradi katerih je verjetno, da bodo delovale politično v smeri skupnega smotra prav zaradi teh objektivnih karakteristik.³⁶ *K. Löwenstein* pa, razlikujoč med »pluralno skupino« (plural group) in skupino pritiska,³⁷ opredeljuje slednjo kot »pluralno skupino, ki namenoma pospešuje interese članov, s tem da vpliva na nosilce oblasti in na javno mnenje.«³⁸

Termin skupina pritiska srečamo v približno istem smislu kot pri Meynaud *tudi v Latinski Ameriki*.³⁹ V Jugoslaviji je skušal ta pojem natančneje opredeliti z nekoliko specifičnimi poudarki *Najdan Pašić*, rekoč: »Kadar so interesne skupine posebej organizirane za sistematično izvajanje vpliva in pritiska na javno mnenje, zakonodajo in izvršilne organe, dobijo značaj skupin pritiska.«⁴⁰

Po vsem tem se je treba vprašati, kakšne so pozitivne in negativne značilnosti tega termina. Temeljni problem pri tem je seveda vsebina izraza »pritisak«. In drugo vprašanje, ki je povezano s prvim: Ali je sploh treba poleg termina interesna skupina uporabljati še izraz skupina pritiska. Odgovor na drugo vprašanje bi bil takoj jasen, kolikor bi, kot to dela več

avtorjev, uporabljali, če ne v teoriji, pa vsaj v praksi, oba termina istočasno. Če bi oba izraza pomenila isto, ne bi bilo nobene potrebe, da uporabljamo oba. In ker je izraz »pritisk« »grob«⁴¹ in »emocionalno obremenjen«⁴² bi bilo tembolj primerno, da bi odpadel ravno termin »skupina pritiska«. Toda kljub splošnemu odporu javnega mnenja se je ta izraz v svetovni politološki literaturi vendarle precej udomačil. Gre torej za to, da izluščimo iz vsega, kar smo povedali, njegove bistvene značilnosti.

Najprej je treba določiti vsebino izraza »pritisk«. V strokovni literaturi se ta beseda rabi v širšem in ožjem pomenu. Tako Bentley opredeljuje pritisk zelo na široko, ko pravi, da vključuje »vse oblike skupinskega vpliva na skupino, od bitke in upora do abstraktnega razlogovanja (reasoning) in občutljive (sensitive) morale«.⁴³

Tudi H. Eckstein, zavračajoč Trumanovo negativno stališče do termina »skupina pritiska«, zanika, da bi se pritisk dal izenačiti z izsiljevanjem in trdi, da »presentation of a reasonable case is a form of 'pressure' too«.⁴⁴ Takšno tendenco po zelo široki uporabi termina zagovarja tudi Sanclamente.⁴⁵

Nasproti širokemu pojmovanju, pri katerem je pritisk dejansko vse in hkrati nič, pa druga skupina avtorjev skuša dati pritisku ožji, specifični pomen. Tako S. Finer, ki sicer izključuje uporabo termina »pressure group« kot temeljnega termina za oznako dane problematike, pravi, »da pritisk implicira, da bo uporabljena določena vrsta sankcije, če se odkloni kaka zahteva«.⁴⁶ Podobno tudi S. Ehrlich trdi, da pritisk predpostavlja, da skupina, ki usmeri svojo zahtevo na naslov kakega državnega organa, partije ali posameznega parlamentarca, istočasno sugerira, da lahko neizpolnitev te zahteve sprozi negativne posledice.⁴⁷ Sartori, ki se je zlasti trudil, da obrani izraz skupina pritiska, po analizi različnih pomenov besede »pritisk« zagovarja podobno stališče kot omenjena avtorja.⁴⁸

V celoti vzeto lahko rečemo, da je izvajanje pritiska le ena od *metod* v delovanju neke vrste družbenih skupin v političnem življenju. Zato je širši pojem pritiska, ki pravzaprav obsega celotno delovanje obravnavanih vrst skupin v političnem življenju, premalo določen, da bi bil lahko praktično uporaben za analizo političnih procesov. Ne gre pa zavračati pojma skupine pritiska sploh: treba mu je le natančneje opredeliti vsebino, uporabljajoč pri tem pojem pritiska v specifičnem pomenu grožnje z uporabo sankcije za neizpolnitev neke zahteve. V tem smislu *skupina pritiska* ni izstopna z *interesno skupino*, ampak se uporablja kot njena podkategorija.

3. »Lobby«

»Lobby« je še teže prevedljiva beseda kot »pressure group«. Tukaj je ne navajamo, ker bi mislili, da jo je mogoče v tej obliki uporabiti neposredno v slovenskem jeziku. Če ta izraz vendarle obravnavamo, nas k temu nagibata dva razloga: a) da razmotrimo vsebino termina, ki se v bolj ali manj specifičnem pomenu uporablja v sodobni politološki literaturi; b) da odgovorimo na vprašanje, ali je dejanska vsebina tega pojma tako pomembna za analizo političnih procesov, da bi kazalo iskati nek drug termin, s katerim bi vsaj približno označili problematiko, ki jo obsega.

»Lobby« je angleška beseda, ki dobesedno pomeni hodnik ali predverje.⁴⁹ Toda v političnem jeziku ta beseda ne pomeni zgolj oznake za nek prostor, marveč predvsem specifični prostor, tj. predverje v zakonodajnem organu — Kongresu, kjer zastopniki različnih interesnih skupin skušajo vplivati na zakonodajo; zato lobby pomeni tudi osebe, ki skušajo vplivati na zakonodajalce (v tem smislu se govori o »lobbyists«) v kuloarjih zakonodajnega organa.⁵⁰ Nekateri avtorji zato tudi označujejo lobby kot »veščino in

izvajanje vplivanja na zakonodajalce.⁵¹ Ščasoma je izraz lobby razširil svoj pomen v dveh smereh: po eni strani se v novejšem času vsaj pri nekaterih avtorjih ne omejuje zgolj na delovanje na zakonodajo, marveč na državne organe sploh.⁵² Tudi se manj poudarja delovanje »v kuloarjih«,⁵³ mnogo bolj pa komunikativna zveza med družbeno skupino in državnim organom. Zlasti pomembna se v novejšem času zdi raziskovalcem posredovalna vloga, ki jo ima lobby med neposredno zainteresiranim subjektom in državnim organom.⁵⁴ Lobisti nastopajo vedno kot zastopniki interesov nekoga drugega, ne pa svojih lastnih interesov. Zato jih nekateri avtorji slikovito imenujejo ambasadorje svojega članstva pred vlado;⁵⁵ ali pa »akcijsko enoto«, »čelno napadalno četo«, »mobilne komandose« pluralne skupine.⁵⁶ Za »lobby« je torej bistveno, da je specializiran subjekt, ki deluje v imenu interesov nekoga drugega in ki se poklicno ukvarja z vplivanjem na odločitve državnih organov, predvsem na zakonodajo. V tem pomenu lahko lobby razlikujemo od interesnih skupin oz. skupin pritiska, ki se ne ukvarjajo obvezno samo s političnim vplivanjem, ampak tudi z neko drugo dejavnostjo, vplivanje na politične odločitve pa je samo en aspekt njihove aktivnosti.

Toda tudi tako opredeljen »lobby« ne izčrpa vseh nians pomenov, ki se pojavljajo v sodobni politološki literaturi. Naj navedemo samo pojmovanje že omenjenega S. Finerja, ki se zdi, da je med vsemi pomembnejšimi sodobnimi politologi najbolj vztrajal pri tem, da se postavi »lobby« ne kot neka podvrsta interesne skupine, marveč kot temeljni pojem v preučevanju organiziranih skupin v političnem življenju. Zavračajoč po eni strani kot temeljni pojem »skupino pritiska«⁵⁷ in po drugi strani⁵⁸ »interesno skupino«, predlaga, da se kot kategorija uporabi ravno »lobby«, ki ga opredeljuje takole: »A sum of organisations in so far as they are occupied at any point of time in trying to influence the policy of public bodies in their own chosen direction; though (unlike political parties) never themselves prepared to undertake government of the country«.⁵⁹ Po Finerju je prednost tega izraza, da obsega tako »promocijske« kot »interesne« skupine, kolikor skušajo vplivati na javno politiko.⁶⁰

Če je tako široka uporaba termina lobby naletela na odpor celo v anglosaški literaturi,⁶¹ je njegova uporaba v neangleških jezikih že po obliki nemogoča.⁶² Izraz »lobby« je težko sprejemljiv kot splošni znanstveni termin ne samo zaradi svoje negativne emocionalne obarvanosti, marveč predvsem zaradi specifične politično sistemske zveze. Vendar pa ostane dejstvo, da v političnem življenju nastopa dvoje vrst interesnih skupin: enim je politična dejavnost le del njihove siceršnje družbene aktivnosti (npr. sindikati),⁶³ delovanje drugih pa se izčrpa v vplivanju na politične odločitve.⁶⁴ Ali ni potemtakem prav, da damo tudi pojmovni izraz razlikam, ki obstoje v dejanskem političnem življenju? Zaobsegli bomo interesne skupine, katerih edini »raison d'être« je vplivanje na politični proces, s terminom *politična interesna skupina*.⁶⁵ Preden pa bomo poskušali opredeliti nekatere temeljne koncepte s področja politično relevantnih družbenih skupin, si oglejmo še pojem, ki se v sodobnih razpravah o interesnih skupinah tudi zelo pogosto uporablja: pojem *interesnega združenja* ali *interesne organizacije*.

4. *Interesno združenje (organizacija)*

V prikazu terminov »interesna skupina«, »skupina pritiska«, »lobby« smo odmislili (razen pri obravnavi »potencialne interesne skupine«) vprašanje, ali te skupine nastopajo organizirano ali neorganizirano. Nekateri avtorji navedene pojme sploh uporabljajo zgolj za organizirane skupine.⁶⁶ Če bi to lahko sprejeli za pojem »lobby«, pa se nam zdi veliko bolj sporno, da bi

lahko o interesni skupini govorili samo takrat, kadar bi mislili na organizirane oblike združevanja. Mar se v družbenem življenju ne pojavljajo interesne skupine, ki vsaj nekaj časa nastopajo neorganizirano? Zdi se, da je tudi takšne skupine primerno vključevati v pojem interesne skupine.

Res pa je, da politologi, kadar govorijo o interesnih skupinah — tudi če pri tem ne poudarjajo organiziranosti kot njihovega bistvenega elementa — običajno razpravljajo izključno ali predvsem o družbenih skupinah, ki imajo razčlenjeno notranjo strukturo in uveljavljajo svoje interese na organiziran način.⁶⁷ Zato nekateri specialisti za to področje tudi terminološko poudarjajo, da jim gre pri obravnavi interesnih skupin za organizirane tvorbe. Tako J. Kaiser ugotavlja: »Politični interesi so vedno obstajali in so delovali v vseh časih. Toda njihova dejavnost se je uresničevala v drugih oblikah in v manjši intenzivnosti. Za sodobni čas značilna oblika je *interesna organizacija* (Interessenorganisation)«. ⁶⁸ Iz tega potegne sklep, da je tako s sociološkega gledišča kot glede na mednarodno rabo za oznako dane problematike najprimerneje uporabiti izraz »*organizirani interesi*«. ⁶⁹ Medtem ko A. Potter razpravlja o *organiziranih skupinah*,⁷⁰ pa N. Elvander in nekateri drugi skandinavski politologi govorijo o *interesnih organizacijah*.⁷¹

Toda še pogosteje kot interesna organizacija ali organizirani interesi in podobne zveze se v sodobni politologiji uporablja izraz *interesno združenje* ali kratkomo *združenje*. (Interessenverband, Verband).⁷² Prednost tega termina, ki se v specifičnem pomenu uveljavlja tudi v Jugoslaviji,⁷³ so predvsem v naslednjem:

a) je emocionalno nevtralen; b) poudarja, da gre za delovanje skupin, ki so se združile (organizirale), da bi vplivale na politične odločitve; c) je zelo razširjen v vsakdanji rabi. Termin interesno združenje sicer ne obsega celotnega delovanja interesnih skupin (iz njega so izključene neorganizirane interesne skupine), vendar pa, kolikor se v sodobnih raziskavah tega fenomena omejujejo na preučevanje predvsem »organiziranih interesov«, dejansko pokriva celotno področje, ki nosi sicer naslov »interesne skupine«. Zato ga bomo tudi mi ohranili kot bistveno podvrsto tega najsplošnejšega termina za označevanje posamezne vrste skupin v političnem življenju.

5. Razčlenitev terminologije

Glede na rečeno lahko predlagamo naslednje sklepe k problemu konceptualizacije področja, ki je predmet naše obravnave:

a) *Interesna skupina* je (organizirana ali neorganizirana) družbena skupina, ki posredno ali neposredno deluje na državne organe.

b) *Politična interesna skupina* je interesna skupina, ki se ukvarja izključno s politično dejavnostjo.

c) *Skupina pritiska* je interesna skupina, ki uporablja za uresničitev svojih zahtev grožnjo sankcije.

d) *Interesno združenje (organizacija)* je interesna skupina, ki na organiziran način uveljavlja svojo vlogo.

III. Dva obraza »skupinskega pristopa« k fenomenu politike

Sodobno preučevanje interesnih skupin izhaja z dveh temeljnih izhodišč. Po eni strani politologi vidijo v interesnih skupinah eno od pomembnih oblik političnega življenja, ki dopolnjuje normativno določene subjekte političnega procesa. S tega stališča je treba reči, da je politična znanost z obravnavo interesnih skupin prispevala k temu, da danes bolje poznamo strukturo

in kratkoročno dinamiko tako posameznih političnih sistemov kot mednarodne skupnosti — kolikor so tudi *mednarodne interesne skupine* postale ali postajajo pomembno področje sodobne politične znanosti. Interesne skupine so stvarnost vseh sodobnih družb: noben sodobni politični sistem ni nekakšna harmonična skupnost, v kateri ne bi bilo protislovja med različnimi interesi (med posebnimi interesi in splošnim interesom) in v katerih se ne bi na temelju teh protislovij oblikovale različne interesne skupine. Zato je v samem konceptu interesnih skupin — dasi se le-te v različnih političnih sistemih ali tipih političnih sistemov različno artikulirajo in imajo v njih različno vlogo — upravičeno videti pomemben pojem za analizo sodobnih političnih odnosov.⁷⁴

Toda preučevanje interesnih skupin ima še neko drugo vsebino. Pojavlja se tudi kot »teorija interesnih skupin«, kot »group theory«, ki si neredko lasti sposobnost, da razloži bistvo politike, zlasti v visoko razvitih zapadnih političnih sistemih, zgolj z interesnimi skupinami. S tega vidika je teorija interesnih skupin ena izmed inaič tako imenovane pluralistične interpretacije politike, ki jo nasproti »filozofskemu pluralizmu« kakega H. Laskija označujejo z »analitičnim pluralizmom«.⁷⁵

V pridevku »analitični« vidijo ne samo zunanjo, površinsko razliko, marveč globljo oznako. V nasprotju s »filozofskim pluralizmom«, ki mu med drugim pripisujejo negativne oznake deduktivnosti in normativnosti, razumejo z »analitičnim pluralizmom« tisti tok v sodobni politični znanosti, ki obravnava »strukturo in procese skupinskih oblik, kot se dejansko dogajajo«; hipotetičnost, eksperimentalnost, empiričnost in deskriptivnost naj bi bile bistvene značilnosti šole, ki jo je začel Arthur Bentley.⁷⁶

Ce bi skušali povzeti splošne značilnosti »skupinskega pristopa« v pomenu teorije interesnih skupin kot pluralistične inaiče politike, bi morda lahko rekli, da se kljub različnim poudarkom dajo ugotoviti v njej zlasti naslednje skupne poteze:⁷⁷

1. Tendenco, da se v pojem »interesna skupina« zaobseže čim več raznovrstnih kolektivnih oblik političnega delovanja, tako da se v skrajnih primerih sploh zabrišejo razlike med skupinami, ki izhajajo iz družbe, in med državo ter njenimi deli;

2. Tendenco, da se na ravni družbe ne dela konceptualne razlike med družbenimi skupinami, ki zavzemajo temeljni položaj in globalno oblikujejo celotno družbo, in med skupinami, ki imajo drugorazredno vlogo;

3. Tendenco, da se poudarja fluidni značaj medsebojnih odnosov med družbenimi skupinami: ni neke relativno trajne konfiguracije interesov, marveč se ti artikulirajo predvsem v zvezi s tekočimi interesnimi konflikti.

4. Zato v pluralističnih političnih sistemih po mnenju te teorije ne moremo ugotoviti nekega trajnejšega razmerja dominacije ene interesne skupine nad drugo ali drugimi.

5. Teorija interesnih skupin izhaja iz tihe ali izrecne domneve, da je stanje, ki bolj ali manj avtomatično sledi iz dialektike skupinskih spopadov, stanje (pravičnega) ravnotežja (ekvilibrija), v katerem so vsaj potencialno udeležene vse bistvene družbene skupine.

6. Teorija interesnih skupin kot pluralistična interpretacija politike običajno tudi zanemarja ali podcenjuje pomen, ki ga ima za politično vlogo neke skupine njena organiziranost.⁷⁸

7. Analitični pluralizem domneva, da je skupinski konflikt, kakor ga pozna sedanja zgodovina, naravna danost človeškega rodu, ki se v zgodovinskem procesu ne more bistveno preoblikovati.

8. Kar zadeva državo, vidi teorija interesnih skupin v njej bodisi ustanovo, ki zgolj potrjuje odločitve, do katerih so prišle same interesne skupine,

ali pa dopušča, da ima država aktivno vlogo — toda pri tem se sama pojavlja kot interesna skupina.

Ce je bistvena struktura teorije interesnih skupin kot »analitičnega pluralizma« takšna, kot smo jo opisali, sledijo iz tega odločilne posledice za njeno vrednotenje. Kakorkoli predstavniki te drugače pluralistične teorije neredko zatrjujejo, da je njihova pozicija vrednostno nevtralna, čisto znanstvena, je očitno, da je tudi v njihovih temeljnih stališčih vsebovana ideološka vsebina, ki priča, da je analitični pluralizem tako daleč od »konca ideologije« kot od zgolj objektivnega opisa tega, »kar je«. Temeljna vrednota te politolaške šole je stabilnost obstoječega političnega sistema. Mar je v političnem sistemu, v katerem bi bila družbena moč enakomerno razpršena, potrebna kaka bistvena sprememba? Ali v političnem sistemu, v katerem bi se stalno vzpostavljalo ravnotežje, ki v osnovi zagotavlja pravično razporeditev družbene moči, ne bi bilo »zlo« vsako dejanje, ki bi skušalo porušiti tako »naravno« stanje? Je v takem stanju sploh mogoče razumno razmišljati o temeljni preobrazbi razmerja med družbo in državo, ko pa je vendar država funkcionalno vtkana v obstoj temeljnih družbenih skupin, ki so dane in v tej danosti bistveno nespremenljive — ali pa je država, v skrajnih koncepcijah, sama zgolj interesna skupina?

V družbi, v kateri obstajajo bistvene razlike v moči družbenih skupin predvsem zaradi njihove različne ekonomske moči, je pluralistična interpretacija politike v prid družbenim skupinam, ki imajo več moči in v škodo družbenim skupinam, katerih interesi so, globalno vzeto, v podrejenem družbenem in političnem položaju. Z drugimi besedami pa to pomeni, da je pluralistična koncepcija politike v razredni družbi pristranska predvsem do razreda, ki ima v procesu družbene proizvodnje — ker ne odloča o pogojih in rezultatih svojega dela — podrejen položaj.

Kadar torej govorimo o interesnih skupinah, je treba strogo razlikovati koncept interesnih skupin in parcialna dognanja, dosežena s tem konceptom, od pluralistično-teoretičnih predpostavk, v okviru katerih pojem interesnih skupin nastopa. Kot pojem je interesna skupina, kot smo že poudarili, pomemben analitični instrument politoloških raziskav. Toda če ta pojem uporabljamo, to še ne pomeni, da z njim prevzemamo tudi pluralistično filozofijo, v okviru katere ga običajno srečujemo.

Tudi v zapadni politični znanosti, kjer se je ta termin najbolj uveljavil, ni vsakdo, ki ga uporablja, že s tem sprejel tudi analitičnega pluralizma, ki ima, kot smo videli, izrazite vrednotne implikacije.

Teorija interesnih skupin je nastala kot reakcija na abstraktni individualizem, ki je prevladoval v klasični teoriji liberalizma. Nastala pa je tudi kot kritični upor zoper normativistično obravnavo političnih odnosov. Po svoji deklaraciji je skušala ta teorija prodreti za koprene ideje in v interesih družbenih skupin iskati vir vseh političnih simbolov. Hkrati si je metodološko zavestno prizadevala, da izloči iz raziskovalnega gradiva individualne psihološke podatke. Njeno načelo je bilo merljivost političnih pojavov. Politična znanost bi se s tem bistveno približala naravnim vedam. Bentley s tem ni bil le utemeljitelj teorije interesnih skupin, marveč tudi začetnik tistega behaviorizma v politični znanosti, ki je imel pred seboj zelo uspešno kariero in ki šele danes, ko se družbena nasprotja in njihov mednarodni kontekst v visoko razviti »postkapitalistični« družbi bistveno spreminjajo, doživlja svoj zaton.⁷⁹

»Postbehavioralna revolucija«⁸⁰ — v tem je njen paradoks — pa se mora v nekem smislu vračati v predbehavioralno dobo. Kolikor namreč razglša »relevantnost« političnih problemov, ki naj jih raziskuje politologija, za enega od osrednjih značilnosti novega razdobja, se mora — ali bi se morala

— postaviti v zelo dejaven odnos do teorij in hipotez, o katerih je behaviorizem včasih govoril z velikim podcenjevanjem ali pa je o njih molčal; namreč do teorij in hipotez, vsebovanih v tako imenovani »klasični tradiciji«, vključno z Marxom in z vsem, kar to ime nosi s seboj.

Na ta način se ne samo z vidika horizontov Marxove politične misli, marveč tudi iz obzorij sodobne politične znanosti, če hoče dejansko biti »relevantna«, zastavlja vprašanje, kakšno je razmerje med marksistično politično teorijo (tj. predvsem Marxovo izvirno pozicijo) in med teorijo interesnih skupin. Ali se ta dva pristopa k politiki med seboj popolnoma izključujeta ali sta drug do drugega ravnodušna ali se morda dopolnjujeta?

Ta vprašanja niso samo zunanja niti s stališča teorije interesnih skupin niti z gledišča zgodovine marksizma. Teorija interesnih skupin namreč ni bila zgolj reakcija na individualizem in formalizem in interpretaciji političnih pojavov, marveč tudi odmev na Marxovo interpretacijo politike.⁸¹ Morda bi lahko Bentleya v tem pogledu primerjali s Karlom Mannheimom. Kot je slednji svoj pojem ideologije izoblikoval pod bistvenim vplivom Marxovih spoznavno socioloških analiz, vendar tako, da je pojem ideologije obrnil zoper Marxa, tako bi morda tudi lahko rekli, da je Bentley razvil svoj koncept »skupinske aktivnosti« pod bistvenim Marxovim vplivom, da bi interesno skupino koncipiral kot konkurenčni koncept proti Marxovemu pojmu razredov. Posebno pomembno se je Bentleyu zdelo, da zanika ne samo zgodovinsko vlogo, marveč tudi obstoj proletariata v Marxovem smislu.⁸²

Tako bi bilo nesporno, da razmerje med Marxom in bentleyansko koncepcijo politike ni razmerje hladne ravnodušnosti, marveč napetega antagonizma, v katerem na ravni globalne interpretacije političnih procesov ni stičnih točk. Toda poleg tega teoretičnega nivoja, na katerem se pluralistična in razredna koncepcija politike gotovo izključujeta, je mogoče in potrebno razmerje med Bentleyem in Marxom motriti še z ravni »drugega obraza« interesno skupinske razlage političnega sistema: s stališča samega pojma interesne skupine in s stališča empirično preverljivih rezultatov, do katerih je prišla teorija interesnih skupin. Ne more biti dvoma o tem — to poudarja več kompetentnih avtorjev⁸³ — da se pojem interesne skupine in pojem razreda ne izključujeta med seboj. Bilo bi nepravilno trditi, da je razred samo ena od interesnih skupin,⁸⁴ kot bi bilo nepravilno — čeprav je to bliže resnici — zatrjevati, da je interesna skupina zgolj kategorija, ki se pojavlja znotraj razreda. Razred je pojem *sui generis*, ki ga je nemogoče zreducirati na neko drugo družbeno skupino, ker zaobsega temeljni položaj človeka v dani družbi in določa *globalno* dinamiko tako družbe kot politike. Interesna skupina je predvsem kategorija, skozi katero se uresničujejo empirični interesi dela razreda, lahko pa tudi, kar je redkejši primer, v njem prihaja do začasnih medrazrednih zavezništev. Če pojmujemo interesno skupino tako, je očitno, da v osnovi ni v nasprotju z razredno interpretacijo politike. V vsakdanjih političnih procesih niso udeleženi razredi v neki čisti, homogeni obliki. Njihova akcija se uresničuje tudi v različnih oblikah interesnih skupin, med katerimi lahko nastopi in običajno nastopa znotraj samega razreda dialektika med njegovimi deli. Seveda je taka dialektika mogoča predvsem v razdobju relativne politične stabilnosti, medtem ko se v kritičnih razdobjih umakne in pomiri, da bi se celotna energija družbenih razredov uperila zoper svojega nasprotnika.

Vulgarni, dogmatični marksizem, ki je sodobne politične procese »raziskoval« tako, da je na politično dogajanje zgolj apliciral dualistično shemo v sebi nediferenciranih razredov, se je izneveril metodološkemu načelu, ki ga je postavil Marx in ki je zahtevalo, da je treba vsakokratno razčlenjenost in politično strukturo raziskovati z empirično analizo konkretnega razmerja

med družbeno produkcijo, družbo in politiko. Teorija interesnih skupin je poudarila ravno potrebo po analizi empirične strukture interesov v danem političnem sistemu. Če je teorija interesnih skupin kot pluralistična koncepcija imela — in še ima — izrazito ideološko funkcijo, ki je ravno nasprotna od Marxove revolucionarne politične teorije, to ne izključuje uporabnosti samega koncepta interesne skupine v politoloških raziskavah.

Tudi Marx je — z drugimi ustvarjalnimi marksisti — v svojih konkretnih analizah političnih dogajanj operiral ne samo z razredi, marveč tudi z razrednimi frakcijami in družbenimi skupinami, ki se ne dajo kratkoma zreducirati na razred. Tudi pojem interesne skupine mu ni bil neznan.⁸⁵

Čas, v katerem živimo, je razdobje velikih družbenih in političnih sprememb. V takih razdobjih je še posebno pomembno, da ugotovimo nosilce konkretnih družbenih preobrazb. Gotovo je, da so v razredni družbi, gledano dolgoročno, razredi gonilna sila družbenih in političnih transformacij. Toda sami razredi se pod vplivom različnih faktorjev, predvsem pod vplivom nove tehnologije, strukturno spreminjajo. Zato je nujno potrebno tudi empirično raziskovati, kako se obnašajo posamezni deli danega razreda. Samo tako je mogoče ne samo najti zaslombo za konkretno politično akcijo, marveč tudi dosegati tisto enotnost razreda in celotne družbe, ki je bistveni pogoj socialnega napredka.

Ne samo politična znanost, tudi politična akcija zahteva torej, da preučujemo delovanje interesnih skupin v sodobnih družbah in v mednarodni skupnosti. To raziskovanje pa ima lahko koristno vlogo v politični teoriji kot tudi v politični praksi, če se ne izolira od drugih komponent političnega sistema. Pri tem ne mislimo samo na razrede, ampak tudi na politične stranke, družbena gibanja, ideologijo, na posameznika kot nosilca politične akcije. In ne nazadnje gre tudi za državo, ki ji je analitični pluralizem, kadar jo je predstavljal zgolj kot regulatorja kompromisov med interesnimi skupinami ali pa kot interesno skupino *tout court*, zanikal bistven pomen v političnih procesih.

IV. Dodatni kriteriji za razmejitev predmeta raziskave

(Razlika med interesnimi skupinami — državo — političnimi strankami)

V nasprotju z nekaterimi reprezentativnimi analitičnimi pluralisti, ki v skrajnih primerih reducirajo državo zgolj na posebno interesno skupino⁸⁶, izhajamo v naši koncepciji interesnih skupin iz jasnega razlikovanja med *državo in družbo*. Zato niti celotne države niti njenih posameznih delov (organov) ne štejejo za interesne skupine. Država se od drugih družbenih skupin, in tudi od interesnih skupin, razlikuje po tem, da ima monopol legitimnega prisiljevanja. Po vsebinski plati pa je za državo značilno, da v *osnovi* in praviloma izraža voljo ekonomsko dominantnega razreda. To pa ne izključuje, da je država glede na konkretno razmerje sil med družbenimi razredi bolj ali manj avtonomna. K tej avtonomnosti lahko prispevajo tudi interesne skupine — zlasti tiste, skozi katere se izražajo temeljni skupinski interesi — kolikor sovplivajo na konkretno razmerje družbenih sil. V sodobni epohi, ko je moč države in s tem tudi njena samostojna vloga narasla v vseh tipih sodobnih političnih sistemov, je tem bolj anahronistično zanikati državo kot posebno politično kategorijo in jo — kot filatelistično društvo — reducirati na interesno skupino.

Po drugi strani pa tudi na družbeni ravni, kot rečeno, ločimo interesne skupine od drugih družbenih skupin, zlasti od *političnih strank*. Za interesne skupine je praviloma značilno, da so predvsem usmerjene v artikulacijo nekih specifičnih interesov, ki se nanaša na neko ožje področje družbene

dejavnosti. Zavzemajo se zlasti za potrebe ožjih skupin, ki so sicer same v sebi tudi razčlenjene, vendar pomenijo glede na širše skupine (npr. glede na razred, narod, mednarodno skupnost) nekaj »posebnega«. Ker pa vendarle obstoje tudi interesne skupine, ki se ne zavzemajo v prvi vrsti ali sploh ne za neposredne interese lastne skupine, marveč za nek širši smoter (tim. promotional groups, Förderverbände), je očitno treba iskati dodatne preciznejše kriterije, ki bi pobleže opredelili razliko med interesnimi skupinami in političnimi strankami. Takšne dodatne kriterije bi lahko kot nekateri avtorji videli v času nastanka interesnih skupin in političnih strank. Medtem ko so politične stranke tvorba meščanske družbenoekonomske formacije, so interesne skupine pojav, ki sega daleč nazaj v zgodovino in jih najdemo delovati že v suženjstvu in srednjem veku.⁸⁷ Toda tudi ta kriterij, ki sicer ni nepomemben, je sam nezadosten. Glavno merilo za razlikovanje interesnih skupin in političnih strank je treba videti v funkcijah obeh vrst družbenih skupin. Nesporno je, da so tako interesne skupine kot politične stranke politični subjekt, tj. da so s svojo dejavnostjo usmerjene na ta ali drug način na politično oblast. Toda pri tem opravljata oba politična subjekta različno vlogo. Medtem ko je prvotni smoter političnih strank v njihovi klasični funkciji, da se borijo za pridobitev ali ohranitev politične oblasti in vsaj za delno participacijo v njej, je za interesne skupine značilno, da praviloma nimajo takih ambicij. Interesne skupine si sicer prizadevajo, da *vplivajo* na politične odločitve (zaradi česar jih nekateri imenujejo vplivne skupine ali politično vplivni združbe), vendar praviloma ne težijo za tem, da bi svoj vpliv izrazile kot faktor, ki neposredno odloča kot del ustavnopravne strukture⁸⁸. Zaradi tega si interesne skupine tudi ne prizadevajo, da bi se borile za politično oblast, kolikor pa izjemoma postavljajo svoje kandidate, ostanejo kot interesne skupine še vedno nekaj »zunanjega« glede na sam proces odločanja »znotraj« državne strukture⁸⁹.

Tudi interesne skupine, ki smo jih imenovali »politične interesne skupine«, dasi so takorekoč »čisti« politični subjekt, se od političnih strank razlikujejo po svoji vlogi na enak način kot »parcialne« interesne skupine: čeprav je njihova aktivnost namenjena izključno političnemu delovanju, si ne postavljajo za smoter, da bi same neposredno prevzele funkcijo državne oblasti.

Pobližja določitev pojma interesne skupine glede na državo in glede na politične stranke nam omogoča, da nekoliko natančneje določimo meje raziskovanja interesnih skupin kot predmeta politične znanosti.

Glede na naše temeljno izhodišče, da je pri opredeljevanju interesnih skupin treba strogo razlikovati med državo in družbo kot dvema specifičnima kategorijama, lahko zožimo predmet negativno na tak način, da izločimo kot interesne skupine tiste grupacije, ki so neposredni nosilci državne oblasti (npr. vojska, državno uradništvo). Glede na razliko med interesnimi skupinami in političnimi strankami pa predmet raziskave omejimo še v eni smeri: predmet naše neposredne pozornosti niso družbene skupine, ki jih imenujemo politične stranke.

Seveda pa takšna omejitev predmeta ne pomeni, da sploh ne bi preučevali tudi delovanja države (oziroma njenih delov) in političnih strank. Takšna identifikacija interesnih skupin pomeni le, da bomo za potrebe raziskave, ki je pred nami, preučevali delovanje državnih organov le toliko, kolikor je pogojeno z delovanjem interesnih skupin in kolikor po svoji strani vpliva na delovanje teh skupin. Glede na to, da po našem pojmovanju organiziranost interesne skupine ni njen nujni konstitutivni element, je moč raziskavo omejiti tudi tako, da se vanjo vključijo zgolj tiste interesne skupine, ki smo jih imenovali *interesna združenja*.

S tem smo deloma dopolnili zgolj negativno opredeljevanje predmeta raziskave. Potrebno pa je, da vsaj v grobih obrisih navedemo tudi pogloblitve problemske sklope, ki sodijo v raziskovanje interesnih skupin kot specifičnega področja sodobne politične znanosti.

V. Interesne skupine kot predmet politične znanosti

(Raziskovalni okvir)

I. Splošni teoretični problemi v zvezi z raziskovanjem interesnih skupin

1. Faktorji, ki so vplivali in vplivajo na znanstveno preučevanje interesnih skupin
2. Idejni viri preučevanja interesnih skupin
3. Problem opredelitve interesov
4. Pojem interesne skupine
5. Klasifikacija interesnih skupin
6. Dva obraza teorije interesnih skupin
7. Marksizem in problem interesnih skupin
8. Interesne skupine in sodobni tipi političnih sistemov.

II. Interesne skupine glede na družbenoekonomske in politične specifičnosti dane družbe

1. Kratek pregled nastanka sodobnih interesnih skupin
2. Faktorji, ki so delovali in delujejo na razvoj interesnih skupin
3. Interesne skupine in socialna struktura
4. Vpliv značilnosti političnega sistema na obstoj in funkcije interesnih skupin.

III. Kratek pregled zgodovine preučevanja interesnih skupin v posameznih deželah

1. Pred drugo svetovno vojno
2. Po drugi svetovni vojni.

IV. Vrste interesnih skupin

1. Ekonomske interesne skupine
2. Neekonomske interesne skupine

V. Organizacija interesnih skupin

1. Pomen organiziranosti za sodobno vlogo interesnih skupin
2. Članstvo
3. Bazične organizacijske enote
4. Vodstveni organi
5. Vertikalne vezi
6. Problem demokracije v interesnih združenjih.

VI. Interesne skupine in politični sistem

1. Interesne skupine in volitve
2. Interesne skupine in politične stranke
3. Interesne skupine in predstavniška telesa

4. Interesne skupine in politično-izvršilni organi
5. Interesne skupine in državna uprava
6. Interesne skupine in sodstvo
7. Interesne skupine in vojska
8. Interesne skupine in politična kultura.

VII. Oblike institucionaliziranega predstavljanja interesov

1. Socialni in ekonomski sveti
2. Udeležba v komisijah zakonodajnih in drugih državnih organov
3. Kriza parlamentarizma in novejši poskusi, da se preseže »politična država«

VIII. Interesne skupine in javno mnenje

1. Interesne skupine kot oblikovalec javnega mnenja
2. Komunikacijska sredstva interesnih skupin
3. Sredstva množičnega komuniciranja in interesne skupine.

IX. Metode delovanja interesnih skupin

1. Legitimne in nelegitimne metode delovanja interesnih skupin
2. Pogojenost metod po značilnosti družbene strukture in političnega sistema
3. Pogajanja in prepričevanje kot metoda delovanja interesnih skupin
4. Oblike angažiranja članstva
5. Druge metode.

X. Učinek delovanja interesnih skupin

a) Kriteriji za določanje moči interesnih skupin

1. Finančna moč
2. Številčnost
3. Reprezentativnost
4. Organizacijska učinkovitost
5. Legitimnost
6. Značilnosti političnega sistema

b) Način delovanja skupin

1. Neposredni učinki
 2. Posredni učinki
- c) Interesne skupine in preobrazba klasičnega načela politične reprezentance
1. Interesne skupine in transformacija klasične strukture »politične države«
 2. Interesne skupine kot faktor preobrazbe klasične teorije političnega predstavnštva.

č) Interesne skupine in demokratičnost političnega sistema

1. Ali »posredniška telesa« v obliki interesnih skupin večajo možnost demokratične participacije?
2. Vloga interesnih skupin glede na koncept posredniške demokracije
3. Interesne skupine in neposredna demokracija
4. Legitimne in nelegitimne interesne skupine.

XI. Ravnotežje ali dominacija?

1. Relativna moč posameznih tipov interesnih skupin
2. Interesne skupine in temeljna (razredna) struktura družbe.

XII. Funkcije in disfunkcije teorije interesnih skupin

1. Uporabnost koncepta interesne skupine za analizo danega političnega sistema
2. Meje pojma interesne skupine
3. Znanstvena in idejna funkcija teorije interesnih skupin
4. Artikularni pojem »političnega sistema« kot temeljni instrument politične analize.

Brez dvoma bi podrobnejša raziskava lahko navedla popolnejšo ali bolj razčlenjeno anatomijo problematike interesnih skupin. Ker pa je taka raziskava šele stvar prihodnosti, se moramo zadovoljiti s konceptualnim okvirom, kakršen lahko sledi iz uvodnega teoretičnega študija interesnih skupin. Zaradi take narave predloženega raziskovalnega okvira je nujno, da posamezne raziskovalne naloge ne samo podrobneje razčlenijo problematiko interesnih skupin v konkretnih političnih sistemih, marveč tudi bodo po vsej verjetnosti morale dopolniti ali korigirati predloženi raziskovalni okvir glede na specifično naravo političnega sistema, ki bo predmet obravnave. To se zlasti nanaša na raziskovanje interesnih skupin v razmerah jugoslovanskega političnega sistema, ki spriče mnogih posebnih potez zahteva konkretizacijo in ustvarjalno aplikacijo terminov in problemskih sklopov, ki so nastali predvsem s preučevanjem interesnih skupin v deželah »zapadne demokracije«. S temi omejitvami se nam zdi, da bi predloženi okvir raziskave lahko bil izhodišče za preučevanje interesnih skupin v sodobnih političnih sistemih.

OPOMBE

¹ Jovan Djordjević opredeljuje temeljni problem vsake politike, posebno politike v socializmu, kot »razmerje med oblastjo in družbo in med človekom in upravljanjem«. J. Djordjević, *Novi ustavni sistem*, Beograd 1964, str. 9. Gl. tudi Najdan Pašić, *Klase i politika*, Beograd 1968, passim.

² O genezi razlikovanja med državo in družbo in o mestu tega problema v Marxovi misli gl. Adolf Bibič, »Civilna družba« in država pri Heglu in Marxu, Ljubljana 1969 (cikl.).

³ Gl. o tem Najdan Pašić, *Savremena država*, Beograd 1960, Sylwester Zawadzki, »*Panstwo dobrobyt*«, Warszawa 1964.

⁴ Tako je Harold Lasswell opredelil politiko v svojem znanem delu: *Who Gets What, When, How*, Cleveland and New York 1964 (1. izd. 1936).

⁵ O aktualnosti problematike interesov v socialistični družbi gl. Zdravko Mlinar, *Konfliktni interesi in sodelovanje*, Teorija in praksa, 6—7/1969; Adolf Bibič, *Dialektika med »državo in družbo v političnem sistemu socializma«*, Teorija in praksa 6—8/1969.

⁶ Samuel J. Eldersveld, *American Interest Groups: A Survey of Research and Some Implications for Theory and Method*, v H. W. Ehrmann (ed.), *Interest Groups on Four Continents*, Pittsburgh 1958.

⁷ Da so interesne skupine prisotne tudi v socialistični družbi, postaja čedalje bolj nesporno tako znotraj teh družb kot zunaj njih. Primer: J. Djordjević: *Interesne grupe v: Socijalizam i demokratija*, Beograd 1962, str. 259—275. Gl. tudi Dan Gjanković, *O interesnim grupama*, Arhiv za pravne i društvene nauke 4/1963, str. 502—515; Nadjan Pašić, *Interesne grupe i njihovo mesto u našem političkom sistemu*, Gledišta 10/1964, str. 1297—1035. Gl. tudi zbornik *Aktualni problemi politične znanosti*, Ljubljana 1965, str. 263 ss. (prispevek Leopolda Kejžarja) in str. 271—275. Tudi v nekaterih drugih socialističnih deželah velja za bolj ali manj nesporno, da so interesne skupine aktualno vprašanje tudi v političnih sistemih, ki se razglašajo za socialistične. Gl. na primer: Stanislaw Ehrlich, »*Grupy nacisku w strukturi politycznej kapitalizmu*«, Warszawa 1962. Na Češkoslovaškem so v zadnjem času prav tako aktualizirali problematiko »skupin zajmu«, kakor imenujejo interesne skupine. O pomenu problematike interesov v diskusijah v tej deželi

prim npr. Jan Kamaryt, *Smisel razprave o demokratičnem socializmu*, Teorija in praksa, str. 911. Tudi v Sovjetski zvezi so se pojavili nekateri glasovi, da bi bilo treba vsaj v zahodnih političnih sistemih raziskovati »grupe davlenija«, kakor imenujejo skupine pritiska. V razdobju destalinizacije so začeli posvečati večjo pozornost *družbenim organizacijam* v sovjetskem političnem sistemu, ki se vsaj deloma prekrivajo s tisto problematiko, ki jo označuje sodobna politična znanost z interesnimi skupinami. (prim. Klaus von Beyme, *Interessengruppen in der Demokratie*, München 1969, (str. 12: »Der Ausdruck« gesellschaftlichen Organisationen« schliesslich wird vornehmlich von der marxistischen Wissenschaft für die Verbände sozialistischer Staaten benutzt«). Sicer pa tako von Beyme kot nekateri drugi zapadni avtorji opozarjajo tudi na interesne skupine v socialističnih deželah. Gl. npr. H. Gordon Skilling and Franklyn Griffiths, eds., *Interest Groups in Soviet Politics*, Princeton 1969; Philip D. Steward, *Soviet Interest Groups and the Policy Process*, The Repeal of Production Education, v: *World Politics* nr. 1, October 1969, 29 ss.

⁸ Arthur Benetley, *The Process of Government*, Cambridge, Mass, 1967 (1. izd. 1908), 212 ss.

⁹ David B. Truman, *The Governmental Process*, New York 1964 (1. izd. 1951), str. 33.

¹⁰ *Ibidem*, str. 37: »To summarize briefly, an interest group is a shared attitude group that makes certain claims upon other groups in the society. If and when it makes certain its claims through or upon any of the institutions of government, it becomes a political interest group.«

¹¹ *Ibidem*, str. 24–35. O teoretičnem pomenu pojma potencialne interesne skupine v Trumanovi pluralistični koncepciji gl. *ibidem*, str. 502, 511 ss.

¹² *Ibidem*, str. 510–511: »We cannot account for an established American political system without the second crucial element in our conception of the political process, the concept of the unorganized interest, or potential interest group.«

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Glej kritično o Trumanovi koncepciji Mancur Olson, Jr., *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Mass., 1965, str. 128.

¹⁶ Nasprotno Boy C. Macridis, *Interest Groups in Comparative Analysis*, *Journal of Politics*, 1/1961, str. 29. Toda glej Wolfgang Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt*, Stuttgart 1969, str. 211.

¹⁷ Gl. naslove nekaterih del s tega področja H. W. Ehrmann (ed.), *Interest Groups on Four Continents*, cit.; Harmon Zeigler, *Interest Groups in American Society*, Englewood Cliffs, N. Jersey, 1965 (1. izd. 1964); M. Kalab, *O politice, zajmech a vede*, Nova mysl, 9/1967; Wladislaw Adamski, *Grupy interesow w spolecznosci wiejskiej*, Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1967.

¹⁸ E. H. Bucholz, *Interessen, Gruppen: Interessentengruppen*, Tübingen 1964.

¹⁹ *Ibidem*, str. 182 ss.

²⁰ J. G. La Palombara, *Interest Groups in Italian Politics*, Princeton, N. J., 1964. W. Hirsch-Weber, op. cit., str. 211, označuje interese skupine kot »organisierte Gruppen mit einem oder mehreren gemeinsamen Interessen, die zum eigenen Nutzen oder zwecks Verwirklichung ihrer Vorstellung vom Nutzen anderer beziehungsweise vom Wohle der Allgemeinheit bei Gelegenheit oder ständing auf politischen Entscheidungen einzuwirken versuchen ohne selbst die Regierung des Staates übernehmen zu wollen.«

²¹ Gl. npr. Jovan Djordjević, *Interesne grupe*, v.: *Sozializam i demokratija*, cit., Dan Gjanković: *O interesnim grupama*. Arhiv za pravne i društvene nauke, cit., Najdan Pašić, *Klase i politika*, cit.

²² Jovan Djordjević, tako razlikuje (gl. *Socializam i demokratija*), cit., med interesnimi skupinami v sociološkem in med interesnimi skupinami v političnem smislu.

²³ Gl. na primer Dan Gjanković, op. cit., str. 502: »Obično se pod ovim izrazom (interesna grupa) podrazumijevaju skupine ljudi koji imaju neki zajednički interes, te zbog toga osnivaju formalnu organizaciju koja ima zadatak da djeluje na organe vlasti kako bi se taj interes političkim putem ostvario.«

²⁴ O problemih v zvezi z definiranjem družbene skupine glej Jože Goričar, *Temelji obče sociologije*, Ljubljana 1967, 104 ss; Jean Meynaud, *Nouvelles études sur les groupes de pression en France*, Paris 1962, str. 3 ss.

²⁵ Harmen Zeigler, op. cit., sicer uporablja izraz »interest group«, vendar v tekstu ta pojem zamenjuje tudi z izrazom *pressure group*; V. O. Key pa nas-

protno uporabljaja v naslovu izraz »Pressure group«, v tekstu pa tudi sinonimno interest group. Gl. Njegovo delo *Politics, Parties, and Pressure Groups*, New York 1964 (5. izdaja).

²⁰ Jean Meynaud, *Groupes de pression en France*, Paris 1958, str. 21.

²⁷ *Ibidem*, str. 25. Gl. tudi isti avtor, *Les groupes de pression*, Paris 1960, str. 10: »Au total, la catégorie «groupe de pression» englobe un secteur d'activité des groupes d'intérêt: plus exactement, elle consiste à analyser ceux-ci sous un aspect déterminé.»

²⁸ Jean Meynaud, *Groupes de pression en France*, cit. str. 21.

²⁹ Giovanni Sartori, *Gruppi di pressione o gruppi di interesse?* (Una discussione sul neopluralismo), III Mulino, 87 (febr. 1959) str. 7—42.

³⁰ *Ibidem*, str. 13.

³¹ *Ibidem*.

³² Samuel Finer, *Anonymous Empire*, London 1966 (2. izd.) str. 3.

³³ Sartori, op. cit., str. 16.

³⁴ *Ibidem*, str. 19.

³⁵ *Ibidem*, str. 31.

³⁶ Harry Eckstein, *Pressure Group Politics, The Case of the British Medical Association*, Stanford, 1967 (2. izd.), str. 9: »Pressure group, needless to say, pursue collectively common political aims (by means other than attempting themselves to govern). They may do so simply because of subjective agreements (shared attitudes) as do most »other-oriented« (unselfish) pressure groups... Interest groups, on the other hand, I define chiefly by objective characteristics. In interest group there exists a high probability that political purposes will be pursued collectively, and normally this is the case in groups sharing objective characteristics.« Nasprotno pa je Scoble, *Ideology and Electoral Action*, 1967, str. 10—13, poudarja pri izrazu »interest group«, ki ga razlikuje od »political interest group«, predvsem subjektivni vidik tega izraza (gl. str. 13: »... theory of interest groups deals with a subclass of subjective groups«).

³⁷ Karl Löwenstein, *Political Power and the Governmental Process*, Chicago 1957, str. 346.

³⁸ *Ibidem*, str. 347.

³⁹ T. B. Cavalcanti, »Grupos de presao«, *Revista de direito publico e ciencia politica*, 1/1958, str. 5; Manuel Ortuno, *Los grupos de presion en la sociedad actual*, Ciencias politicas y sociales, julij —sept. 1967, št. 49, str. 316, in dr.

⁴⁰ Mala politička enciklopedija, Beograd 1966, str. 392.

⁴¹ Radomir Lukić, *Politička teorija države*, Beograd 1962, str. 70.

⁴² David B. Truman, op. cit., str. 38: »This expression (tj. pressure group) perhaps more than any other, has been absorbed into the language of political abuse. It carries a load of emotional connotations indicating selfish, irresponsible insistence upon special privileges.« Truman tudi poudarja (str. 39), da izraz »pritisak« pomeni samo metodo delovanja interesne skupine za dosego njenih smotrov.

⁴³ A. F. Bentley, op. cit., str. 259.

⁴⁴ H. Eckstein, op. cit., str. 10.

⁴⁵ Fernando Sanclamente Molina, *Grupos de Presion*, Bogota 1965, str. 16.

⁴⁶ S. Finer, op. cit., str. 3.

⁴⁷ Stanislaw Ehrlich, *Interesy i wladza*, Warszawa 1967, str. 48.

⁴⁸ Sartori, op. cit., str. 43 s.

⁴⁹ Gl. C. L. Barnhart (ed.), *The American College Dictionary*, New York 1964, (1. izd. 1947) str. 715, ki pojasnjuje besedo »lobby« takole: »a corridor, vestibule, or entrance hall, as in a public building, often serving as an anteroom.«

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Karl Schriftgiesser, *The Lobbyists, The Art and Business of Influencing Law-makers*, Boston 1951.

⁵² V tem smislu posebno Lester Milbrath, *Lobbying*, International Encyclopedia of Social Sciences, 1968, str. 445.

⁵³ Na tem zelo vztraja A. Sauvy, »Lobby's et groupes de pression, v zborniku *Le Pouvoir*, Paris 1957, t. II, s. 147.

⁵⁴ Milbrath, *ibidem*.

⁵⁵ E. P. Herring, *Group Representation Before Congress*, Baltimore 1929, str. 52.

⁵⁶ K. Löwenstein, op. cit. str. 347.

⁵⁷ S. Finer, op. cit., str. 3.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 4.

- ⁶¹ H. Eckstein, op. cit., str. 11.
- ⁶² Zavrača ga med drugimi npr. G. Sartori, op. cit., str. 21, opomba 22.
- ⁶³ M. Duverger imenuje take skupine »parcialne« skupine pritiska. Gl. njegovo delo *Introduction à la politique*, Paris, 1964, str. 202.
- ⁶⁴ M. Duverger imenuje take skupine »izključne« skupine pritiska, *ibidem*. Kot takšno navaja »Parlamentarno združenje za obrambo svobode pouka« v Franciji.
- ⁶⁵ Vsebinsko tako opredeljenega termina »politične interesne skupine« se razlikuje od navedenega Trumanovega termina po tem, da pri Trumanu pomeni sleherno politično *relevantno interesno skupino*, medtem ko se nam zdi, da je boljše omejiti vsebino tega termina na tiste interesne skupine, ki jih Duverger imenuje »ekskluzivne«.
- ⁶⁶ Wolfgang Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt*, cit. str. 211.
- ⁶⁷ Gl. dela Meynauda, Finerja, Keya itd.
- ⁶⁸ J. Kaiser, *Die Repräsentation organisierter Interessen*, Berlin 1958, str. 22.
- ⁶⁹ *Ibidem*, str. 23.
- ⁷⁰ A. Potter, *Organized Groups in British National Politics*, London, 1961.
- ⁷¹ N. Elvander, *Interessenorganisationerna i dagens Sverige*, Lund 1966, str. 21 gl. tudi Nils Andrén, *Svensk statskunskap*, Stockholm 1968.
- ⁷² Ta izraz se uporablja zlasti na nemškem jezikovnem področju. Prim. A. Breiting, *Die zentralen Begriffe der Verbands-forschung*, Politische Vierteljahresschrift, Okt. 1960.
- ⁷³ Miodrag D. Zečević, *Društvene organizacije i udruženja gradjanja u komuni*, Beograd 1965.
- ⁷⁴ Prim Nadjan Pašić, *Klase i politika*, cit., str. 313 ss; Stanislaw Ehrlich, »Grupy nacysku« cit., str. 17.
- ⁷⁵ Mancur Olson, op. cit., str. 118 povzema ta izraz za Earl Lathamom.
- ⁷⁶ Gl. Earl Latham, *The Group Basis of Politics: Notes for a Theory*, v: H. R. Mahood, *Pressure Groups in American Politics*, New York, 1967, str. 27—28.
- ⁷⁷ O značilnostih analitičnega pluralizma, ki ga nekateri imenujejo tudi neopluralizem (Sartori, Meynaud), glej Jean Meynaud, *Nouvelles études sur les groupes de pression en France*, cit., str. 394 ss; D. A. Strickland in dr., *A Primer of Political Analysis*, Chicago, b. l.; str. 21 s; Włodzimierz Wesolowski, *Studia z socjologii klasi i warstw społecznych*, Warszawa 1962, str. 87 ss. Pomembne eksplikativne in kritične prvine sodobnega pluralizma najdemo tudi v zborniku W. E. Connolly, *Bias of Pluralism*, New York 1969.
- ⁷⁸ Na to je z vso odločnostjo opozoril Mancur Olson, op. cit., ki je nasproti sociološki ali bolje rečeno sociologistični konceptiji analitičnega pluralizma skušal postaviti ekonomsko teorijo interesnih skupin, ki dela bistveno razliko med majhnimi in velikimi skupinami ravno glede na njihovo sposobnost za organizacijo.
- ⁷⁹ O Bentleyju kot začetniku behaviorizma v politični znanosti glej Wolfgang Hirsch — Weber, *Politik als Interessenkonflikt*, cit. Kritično o bentleyanski politološki konceptiji — kar velja v nekem obsegu za celotni analitični pluralizem — glej Myron A. Hale, *The Cosmology of Arthur F. Bentley*, Am. Polit. Sci. Review, Dec. 1960; glej tudi Klaus von Beyme, *Interessengruppen in der Demokratie*, cit. str. 196 ss in obsežnejšo literaturo v W. E. Connolly, op. cit., str. 253 ss.
- ⁸⁰ Tako je označil novo razdobje v ameriški politični znanosti na letni skupščini ameriškega politološkega društva 1969 David Easton. Glej njegov predsedniški nagovor *The New Revolution in Political Science*, Am. Pol. Sci. R. 1969.
- ⁸¹ G. F. Bentley je poudarjal, da ima njegova konceptija več predhodnikov, h katerim je prišteval ne samo nemške in francoske sociologe začetka tega stoletja, ampak tudi Marxa, Gl. njegov *The Process of Government*, cit. str. 465 ss. O razmerju med Bentleyjem in Marxom gl. tudi Adolf Bibič, *Kaj je politična znanost?*, cit., str. 37—38.
- ⁸² Gl. A. F. Bentley, *The Process of Government*, cit. str. 467.
- ⁸³ Najdan Pašić: *Klase i politika*, cit., str. 314 ss; Wolfgang Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt* cit. str. 210.
- ⁸⁴ Tako A. B. Bentley, op. cit., str. 440.
- ⁸⁵ Glej zlasti Marxova dela *Nemška ideologija* (soavtor Engels), *Osemnajsti brumaire*, *Državljska vojna v Franciji*, *Revolucija v Spaniji* itd. V osemnajstem brumairu npr. Marx tudi uporablja izraz interesna skupina, ne da bi se s tem odpovedal razredni interpretaciji politike, marveč da bi jo napravil bolj učinkovito in konkretno (Gl. Marx-Engels, *Izbrana dela*, I. zv., Ljubljana 1950, str. 405).
- ⁸⁶ Takšno tendenco najdemo v citiranem Bentleyevem delu.
- ⁸⁷ Na to razliko med političnimi strankami in interesnimi skupinami opozarja M. Duverger, *Introduction à la science politique*, str. 201.

⁸⁸ Tu opozarjamo, da imamo pred seboj »idealni tip« politične države, ki jo v sodobnem svetu, tako v visoko razvitem kapitalizmu kot v socialističnih državah (pri čemer imam v mislih predvsem Jugoslavijo), že korigirajo nekatere institucije, ki vnašajo v samo normativno strukturo državne organe, v katerih neposredno sodelujejo predstavniki interesnih skupin. Kompetence takih organov segajo od posvetovalne funkcije (npr. ekonomski sveti v ustavnopravni praksi meščanskih demokracij) do enakopravne participacije pri odločanju na posameznem področju. Slednje je značilna poteza političnega sistema v Jugoslaviji. Takšno dejansko stanje še bolj zaostruje vidno krizo klasične splošne politične reprezentance, ki je bila vidna že med obema vojnoma.

⁸⁹ O razlikah med interesnimi skupinami in političnimi strankami glej Wolfgang Hirsch-Weber, op. cit., str. 211—212; V. O. Key, op. cit., str. 19; S. Erhlich, *Interesy i wladza*, cit., str. 57, ss; Gabriel A. Almond-G. Bingham Powell, *Comparative Politics*, Boston 1966, str. 98. ss.

Mednarodne skupine pritiska

Dr. Vlado BENKO

Opredelitev problema

V najširšem smislu govorimo o mednarodnih odnosih kot družbenih odnosih takrat, ko se vzpostavljajo bodisi med posamezniki in skupinami, ki pripadajo različnim državam, bodisi med državami, ki jih predstavljajo njihovi za to kompetentni in kvalificirani organi. Tako jih definira tudi utemeljitelj sociologije mednarodnega prava Max Huber¹. Aplikacija tako široke definicije v študiju mednarodnih odnosov in strukture mednarodne skupnosti kot ambientu v katerem potekajo ti odnosi torej zahteva, da v njem zajamemo ne samo meddržavne, marveč tudi relevantne medskupinske odnose.

Nesporno je, da imajo meddržavni odnosi osrednjo vlogo in determinirajoč vpliv na razvoj mednarodne skupnosti. Toda kot po eni strani ugotavljamo proces *etatizacije* mednarodnih odnosov z razvojem državnega kapitalizma in povečano vlogo države ne samo v nacionalni ekonomiki, marveč tudi v mednarodnih ekonomskih odnosih, tako po drugi strani prihaja do izraza tudi nasprotna smer v razvoju družbe, tj. *deetatizacija* mednarodnih odnosov, to pa z naraščajočim pomenom, obsegom in intenzivnostjo dejavnosti družbenih skupin nedržavnega značaja, ki v večji ali manjši meri vplivajo na same meddržavne odnose in soustvarjajo integracijo mednarodne skupnosti.

Družbene skupine nedržavnega značaja vplivajo na mednarodne odnose na dva načina. Če je oblikovanje in izvajanje zunanje politike neke države izraz in rezultat delovanja notranjih družbenih sil, potem to pomeni, da vplivajo le-te na mednarodne odnose *prek države* in *prek državnega mehanizma*. Razen tega pa morejo družbene skupine vplivati na mednarodne odnose tudi *mimo* države, pogosto tudi tako, da sprejemajo odločitve in se zavzemajo za cilje, ki so drugačni od tistih, ki jih razglašča država.

Možnosti vplivanja nedržavnih družbenih skupin na mednarodne odnose so v glavnem odvisne od stopnje njihove organiziranosti. Po tej strani so za proučevanje mednarodnih odnosov in njihove fizionomije pomembne tiste organizirane sile, ki so dejavne na političnem, ideološkem, ekonomskem, tehničnem, znanstvenem, kulturnem, religioznem, humanitarnem in profesionalnem področju. To proučevanje ima poseben pomen tedaj, ko gre za ugotavljanje vloge tako imenovanih skupin pritiska odnosno interesnih skupin bodisi kar zadeva oblikovanje zunanje politike na nacionalni ravni bodisi za povezovanje le-teh na mednarodni ravni.

O vplivu skupin pritiska na vlade govorimo praktično že od obdobja monarhije, toda prave razsežnosti dobiva ta pojav šele z demokratizacijo v političnem življenju nasploh ter v oblikovanju in izvajanju zunanje politike še posebej. Danes se zdi — kot to ugotavlja francoski pisec Duroselle — da je dejavnost teh skupin vse bolj prisotna na območju mednarodnih odnosov in v delovanju mednarodnih organizacij, dasi je res, da je v literaturi še nezadovoljivo obdelana.

Kategorija »skupin pritiska« odnosno »interesnih skupin« je nastala v ZDA v času med obema vojnama, da bi z njo izrazili in sistematizirali vplive, ki jih izvajajo na vladni aparat različne sile religioznega, ekonomskega kulturnega, sindikalnega, etničnega in drugega značaja. Ti vplivi se sprožajo nasproti vladnemu aparatu in imajo karakteristike direktnega pritiska na

središča odločanja ali pa teženj po obvladanju javnega mnenja prek katerega bi bil možen vpliv na središče političnega odločanja. Pogost pojav pa so kombinacije enega in drugega.

Te sile so izredno diferencirane in delujejo na temelju različnih motivacij, delitev na posamezne skupine pritiska, ki delujejo znotraj držav, pa v glavnem ustreza temeljni družbeni diferenciaciji², kar velja tudi za razširjanje njihovega delovanja in vplivanja preko državnih meja odnosno za pojav mednarodnih skupin pritiska.

V literaturi ponavadi uporabljajo dva termina in sicer »interesne skupine« ali »skupine pritiska«. J. Meynaud ugotavlja, da v celoti ne zadovoljmeta ne eden ne drugi³. Če posamezni pisci uporabljajo bodisi termin »skupine pritiska« bodisi »interesne skupine« — in to pogosto za identične ali podobne pojave — skušajo s tem opredeljevati *poseben tip pritiska*, ki poteka v specifičnih okoliščinah. Ko se Meynaud odloča za rabo termina »skupine pritiska«, dela to z rezervo: meni namreč, da bi z rabo tega termina mogel nastati vtis, kot da imajo te skupine nekakšen monopol pritiska. S tem pa bi bili možni dve konsekvenci: da bi v to kategorijo vključevali vse organizme, ki intervenirajo v procesu odločanja (n.pr. armada) in da jim s tem pripisujemo osnovno vlogo na političnem prizorišču.

Tudi poljski sociolog S. Ehrlich se v svoji razpravi »Mednarodne skupine pritiska« odloča za ta termin, kar pa — kot je mogoče razumeti njegovo razlago — ne pomeni, da izključuje termin »interesna skupina«. Sodi namreč, da je »pritisk taktično sredstvo, ki ga interesne skupine v nekaterih okoliščinah uporabljajo, v drugih pa ne. To bi torej pomenilo, da bi lahko isto skupino v neki situaciji kvalificirali kot »skupino pritiska«, v drugi pa ne⁴.

Če že obstajajo nejasnosti ali pa nedoslednost v rabi obeh terminov, takrat, kadar gre za obravnavanje teh pojavov znotraj držav, potem se nam dozdeva, da so težave še večje na področju uveljavljanja teh skupin v mednarodnih odnosih. Mislimo namreč na specifično konotacijo, kakršno ima termin »pritisk« v mednarodnih odnosih. Težav, ki nastajajo v sistematizaciji, ni mogoče odpraviti s striktnim razlikovanjem med »pritiskom« in »prisilo«. Instrumenti, ki jih uporabljajo države v medsebojnih tenzijah in konfliktih, so namreč prisila psihološkega, pravnega, fizičnega neoboroženega in fizičnega oboroženega značaja⁵, ki pa jih običajno kvalificiramo kot pritisk, *katerega nosilec je država*, ki ima edina monopol »brezpogojnega prisiljevanja«⁷. Res je sicer, da so znani primeri iz mednarodnih odnosov, ko so posamezne nedržavne skupine uveljavljale svoje interese tudi z izvajanjem fizičnega prisiljevanja oboroženega značaja, toda kazno je tudi, da so to mogle storiti edinole s privolitvijo svoje države in pod njeno kontrolo⁸.

Ob vseh težavah terminološkega značaja, ki se postavljajo na poti sistematizacije, se vendarle pogojno odločamo za pristop, kakršnega uporablja Ehrlich, torej za rabo termina »skupine pritiska«, s tem da postavljamo razmejitveno črto med pritiskom in prisilo in z namenom, da raziščemo vsebino in oblike pritiska skupin, ki delujejo na mednarodni ravni.

Narodne in mednarodne skupine pritiska

Obstajajo »skupine pritiska«, za katere je slej ko prej nesporno, da delujejo na nacionalni ravni, da veljajo za nacionalne organizme in da ne prehajajo okvirov svojih držav. Njihova dejavnost in njihov pritisk sta obrnjena k središčem političnega odločanja v lastni državi. Najpogosteje so usmerjene v teme »nacionalnega« značaja, toda njihova dejavnost pogostoma zadeva tudi zunanje odnose. Ko torej te skupine posegajo tudi v ta prostor

družbenega življenja in družbenih odnosov, vplivajo v končni konsekvenci na mednarodno politiko, ki je rezultat zunanjih politik posameznih držav.

Semkaj npr. sodijo sindikati nacionalnega značaja in cerkve. Vsaka od teh skupin ima svoje posebne interese ali pa skupine interesov specifičnega značaja, kot so po eni strani večje mezde, polna zaposlitev, socialno zavarovanje itn. — torej izrazito »notranje« teme — po drugi strani pa podpore za cerkvene organizacije, cerkvene šole itd. V nekem obsegu predstavljajo lahko širok spekter interesov, ki sežejo tudi v zunanjo politiko. Implikacije interesov in zahtev, kakršne imajo sindikati v zvezi s politiko polne zaposlitve, zaščite domače delovne sile itd. indirektno zadevajo tudi odnose z drugimi državami. Mimo tega pa se te skupine lahko tudi direktno vpljučujejo v proces oblikovanja in izvajanja zunanje politike neke države. Tako npr. se interesne skupine katoličanov v ZDA v glavnem dosledno zavzemajo za notranje rešitve, znano pa je, da imajo do socialističnih držav dokaj trda stališča in skušajo v tem smislu vplivati na administracijo ZDA (tako npr. katoliške skupine Poljakov, ki so posebno močne na vhodni obali).

Ekonomске in poslovne skupine pritiska, ki delujejo znotraj držav, ustvarjajo z zahtevami in s pritiskom za zaščitne carine implikacije mednarodnega značaja. Toda pozornost, ki jo izkazuje literatura, ki se ukvarja z mednarodnimi odnosi, dejavnostim teh skupin pritiska, velja vse bolj njihovemu direktnemu vplivanju na zunanjo politiko neke države in preko tega na mednarodne odnose. Fenomen »vojno-industrijskega kompleksa« v ZDA, o katerem je pričel govoriti Eisenhower na koncu svojega predsedniškega mandata, se danes veže tako na obrambno politiko ZDA, na ekonomske prednosti, ki jih »vojno-industrijski kompleks« dosega s takšno obrambno politiko, kot na zunanje odnose ZDA. Spisek sekretarjev za zunanje zadeve in obrambo ZDA, podsekretarjev, svetnikov, ambasadorjev itd. v obdobju po drugi svetovni vojni kaže, da je večina prav iz interesnih skupin, ki razpolagajo z ogromno koncentracijo sposobnih in učinkovitih administratorjev, managerjev, znanstvenikov, pravnikov itd. »Kitajski« in »zahodnonemški« lobbyji so zakoreninjeni predvsem v teh interesnih skupinah, njihov vpliv na zunanjo politiko ZDA pa je izredno močan in pomemben.

Skupine pritiska, ki delujejo znotraj države, vplivajo na njeno zunanjo politiko z različnimi stopnjami intenzivnosti. Glede na to bi mogli razlikovati med tistimi, ki imajo:

1. stalne in direktne interese (področje zunanje trgovine, ladjedelništvo, posamezne religiozne skupine pritiska);

2. interese, ki zadevajo oblikovanje neke državne skupnosti (kar je njihova pglavitna funkcija), njihovo uresničevanje pa posredno zadeva tudi zunanjo politiko (sindikati);

3. interese na splošnih vprašanjih, kjer samo sporadično zadevajo v vprašanja zunanje politike (npr. veteranske skupine v ZDA).

Toda vseh teh skupin ne moremo kvalificirati kot »mednarodne skupine pritiska«. Res pa je, da nastajajo velike težave tedaj, ko naj bi postavili razmejitveno črto med skupinami pritiska, ki delujejo znotraj države, katerih dejavnost in pritisk sta usmerjena na središča odločanja v zunanji politiki (ki pa imajo implikacije mednarodnega značaja), in »mednarodnimi skupinami pritiska«. J. Meynaud navaja primer različnih finančnih skupin, ki pripadajo državam-izvoznicam kapitala. Le-te skušajo zaščititi svoje interese ne samo z izvajanjem pritiska na svoje vlade, da bi sklepale dvostranske pogodbe z državami, ki uvažajo kapital, marveč tudi z medsebojnim povezovanjem na mednarodni ravni, s ciljem ustvarjati sistem mnogostranskih pogodb, ki bi bil bolj učinkovit od dvostranskega⁹. To bi torej pomenilo, da prihaja do prepletanja dejavnosti skupin pritiska znotraj držav in medna-

rodnih skupin pritiska in prav zavoljo tega je pogosto zelo težko potegniti jasno in koristno razmejitveno črto med njimi. Ta pojav pa seveda ne more biti razlog za to, da obstoji v literaturi pogosto izenačevanje skupin pritiska, ki delujejo znotraj držav, z mednarodnimi skupinami pritiska, kar je — ne nazadnje — tudi dokaz dokajšnje nerazvitosti v proučevanju teh pojavov v mednarodni skupnosti¹⁰.

Vprašanje je torej v tem, kakšne razlike obstoje v vsebini kategorije »skupine pritiska znotraj države« po eni strani in »mednarodne skupine pritiska« po drugi strani. V ta namen uporablja J. Meynaud kriterij tako imenovane mednarodne sposobnosti« odnosno »mednarodne sposobnosti intervencije« mednarodnih skupin pritiska.

Uvajanje tega kriterija naj bi omogočilo razlikovanje med skupinami pritiska znotraj držav in mednarodnimi skupinami pritiska glede na to, »da mednarodne skupine pritiska izvajajo svoj vpliv in pritisk na medvladne organizacije in vlade drugih držav, ne da bi bile pri tem odvisne od javnih oblasti¹¹« (podčrta V. B.). Kot primer navaja Mednarodno federacijo svobodnih sindikatov. Iz njenih poročil je namreč razvidno, da običajno intervenira pri številnih medvladnih organizacijah (kot npr. Mednarodni urad za delo, Ekonomsko-socialni svet OZN).¹² Toda ne samo to: obstajajo primeri, ko svobodni sindikati direktno vplivajo na vlade posameznih držav ali pa se poslužujejo indirektnega vplivanja preko svojih nacionalnih afiliacij. Z uporabo takšnega kriterija prihaja J. Meynaud do dokaj širokega spektra mednarodnih skupin pritiska, v katerega vključuje partijske »internacionalne«, tako komunistične in socialistične kot krščansko-demokratske in liberalne. Nadalje vključuje mednarodne sindikalne federacije, mednarodne federacije podjetnikov, tako take, ki so ustvarjene zavoljo dobička (karteli, trusti), kot one, ki imajo v odnosu do kapitalistov značaj uslužnostne dejavnosti in ne funkcionirajo zavoljo dobička. Seznam dopolnjujejo mednarodne religiozne organizacije, organizacije, ki služijo osvobodilnim in nacionalnim težnjam, humanistične organizacije in organizacije, ki se zavzemajo za uveljavljanje moralnih in etičnih načel.

V principu imajo vse te skupine svojo administrativno strukturo, s katero je moč izraziti in racionalizirati pritisk. V številnih primerih je doseženi uspeh rezultat moči in kvalitete organizacije. Obstajajo pa tudi mednarodne skupine pritiska, ki imajo povsem rudimentarno organizacijo in je uspeh njihovega delovanja v sorazmerju s stopnjo njihove organizacije. To pa ne velja za vse primere. Pogostoma imajo takšne mednarodne skupine pritiska večjo težo in izvajajo pomemben vpliv tako na posamezne vlade kot tudi na mednarodne organizacije predvsem zavoljo tega, ker so njihovi cilji in interesi v resonanci z javnim mnenjem na mednarodni ravni. To sicer velja tudi za nekatere skupine pritiska, ki delujejo znotraj držav in je njihova dejavnost obrnjena bolj na vplivanje na javno mnenje v svoji državi kot pa na direktno vplivanje na središča političnega odločanja. Zavoljo tega menimo, da bi bilo prav razširiti Meynaudjevo definicijo v tem smislu, da mednarodne skupine pritiska izvajajo svoj vpliv na pritisk ne samo na medvladne organizacije in vlade posameznih držav, marveč tudi na svetovno javno mnenje, če pogojno uporabljamo ta termin¹³.

Vsebinska kategorija »mednarodne skupine pritiska«

V razlikovanju med skupinami pritiska, ki delujejo znotraj posameznih držav, in mednarodnimi skupinami pritiska je po Meynaudjevi definiciji temeljni element tako imenovana mednarodna sposobnost. Razčlenjevanje tega elementa nam nakazuje nekaj relevantnih vprašanj in sicer:

1. Ali moremo v to kategorijo vključiti tiste organizme, ki veljajo za »skupine pritiska znotraj države«, vendar s svojo dejavnostjo bodisi direktno bodisi indirektno vplivajo na zunanjo politiko svoje države.

Sodimo, da teh skupin ne moremo obravnavati kot »mednarodnih skupin pritiska«, čeprav v tem ali onem smislu vplivajo na mednarodne odnose.

2. Dokaj jasen je tudi odgovor na vprašanje, če moremo kvalificirati kot »mednarodno skupino pritiska« takšen organizem, ki deluje znotraj neke države, pa poskuša prek svoje vlade vplivati na ponašanje druge vlade ali druge države v skladu s svojimi interesi. Za to imamo številne primere v sodobnih mednarodnih odnosih, zlasti glede na dejavnost ekonomskih in poslovnih skupin pritiska. Tudi v tem primeru teh skupin pritiska ne moremo obravnavati kot mednarodnih glede na to, da ne morejo delovati direktno in v smislu lastne odgovornosti nasproti vladam drugih držav ali meddržavnim organizacijam.

3. Obstajajo organizmi, ki imajo sedež v neki državi, razvijajo pa svojo dejavnost tudi v drugih državah, tako da prihaja do kombinacije nacionalnega in internacionalnega kriterija odnosno kombinacije nacionalne in internacionalne sposobnosti. Kot primer bi mogli navesti naftne truste v ZDA, ki imajo svojo mrežo razširjeno praktično po vsem svetu in ki pogosto izvajajo svojo »lastno politiko« (npr. v arabskem svetu ali pa v Južni Ameriki). Njihove filiale v teh področjih imajo skorajda značaj »ambasad«, nasproti vladam teh dežel pa sprožajo dejavnost v različnih oblikah in z različnimi sredstvi, ne da bi bile odvisne od vladnega aparata svoje države in od njegove dobre volje. Sodimo, da bi takšnim skupinam mogli priznavati »mednarodno sposobnost intervencije«.

4. Nekatere skupine pritiska so »mednarodne« tako po svoji pravni naravi kot tudi po kvaliteti vpliva, kakršnega izvajajo. To posebej velja za tiste nevladne organizacije, ki jim je priznan konsultativni status pri medvladnih odnosno meddržavnih organizacijah. Primere zanje najdemo tako na univerzalni (OZN) kot regionalni ravni (EGS). Tudi njim moramo nedvomno priznati sposobnost mednarodne intervencije.

Iz povedanega bi torej sledilo, da štejemo za mednarodne skupine pritiska tiste, katerih stopnja organiziranosti omogoča sistematično izvajanje vpliva in pritiska na vladne in medvladne organizme, ne da bi bile pri tem odvisne od svojih oblasti odnosno ne da bi potrebovale njihovo neposredno podporo. Pri vsem tem pa ostaja še vedno vprašanje tistih mednarodnih skupin pritiska, ki imajo določeno stopnjo mednarodne sposobnosti intervencije kljub relativni nerazvitosti svoje organizacije, to pa zavoljo podpore, ki jo za svoja stališča najdejo pri svetovnem javnem mnenju. Vprašanje je, če v tem primeru že lahko govorimo o skupini pritiska in ne o širše definirani publiko odnosno javnem mnenju na mednarodni ravni, zlasti tedaj, ko gre za cilje omejenega značaja, ki naj bi jih neka skupina dosegla s podporo javnega mnenja.

Klasifikacija mednarodnih skupin pritiska

Razdelitev mednarodnih skupin pritiska se v glavnem ravna po modelu, ki velja za skupine pritiska, delujoče znotraj države in to predvsem glede na temeljno družbeno diferenciacijo. Obstajajo pa seveda tudi take, kjer ta kriterij ni uporaben.

1. Mednarodne skupine pritiska glede na temeljno družbeno diferenciacijo. Vanje sodijo tiste, ki služijo osnovnim interesom kapitala, delavcev in različnih skupin v kmeitjski proizvodnji.

a) Ekonomske skupine kapitala.

Literatura je doslej posvečala sorazmerno veliko pozornost delovanju ekonomskih in poslovnih skupin pritiska, ki so v »službi« kapitala. To je moč razlagati po eni strani z marksistično kritiko, ki je odkrivala tesne vezi med državnim aparatom in vrhovi kapitalističnih držav z veleindustrijo in finančnim kapitalom, po drugi strani pa z upravičenimi predpostavkami, da ustvarjajo vojni konflikti in napeta mednarodna situacija neposredne koristi nekaterim iz teh skupin pritiska¹⁴.

V ekonomske in poslovne skupine pritiska z izrazito »mednarodnostjo« odnosno z mednarodno sposobnostjo intervencije sodijo zlasti organizacije, ki delujejo na območju oboroževalne industrije¹⁵, naftni trusti in karteli, pa tudi kmetijstva, finance, trgovine, ladjedelništva in bančništva. Toda če velja že za skupine pritiska, ki delujejo na teh območjih znotraj držav, da so študije o njih v zelo omejenem obsegu rezultat empiričnih raziskav, to tembolj velja za raziskave o mednarodnih ekonomskih in poslovnih skupinah pritiska. Večina obstoječih študij odraža v glavnem tradicionalna stališča in vsebuje tradicionalne interpretacije in to bolj v smislu precenjevanja kot pa podcenjevanja dejavnosti in pomena teh skupin pritiska.

Ali z drugimi besedami: kadar je govor o mednarodnih ekonomskih in poslovnih skupinah pritiska, je več povedanega o smereh njihovega delovanja, namerah in akcijah glede na interese, kakršne imajo, kot pa o učinkih delovanja.

Naj navedemo samo nekaj momentov, ki bi jih bilo potrebno jemati v poštev pri ocenjevanju vloge in pomena mednarodnih ekonomskih in poslovnih skupin pritiska.

Trendi k osamosvajanju industrije nasproti bankam, razširjanje tehnike samofinanciranja in ne nazadnje tudi krepitev nacionalizma, posebej v novoosvojenih državah Azije in Afrike, zmanjšujejo globalno težo teh skupin pritiska. Tudi naračajoča intervencija države v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki pogosto prevzema in izvaja operacije, ki jih je poprej izvajal privatni sektor, krepi te trende. Še posebej pa velja opozoriti na vlogo javnega mnenja v posameznih državah, ki budno spremlja delovanje teh skupin pritiska, jih izpostavlja javnemu obravnavanju, kritikam in tudi intervencijam.

Kot primer nezadovoljivih in nerazvitih raziskav o mednarodnih skupinah pritiska, ki delujejo na ekonomskem in poslovnem območju, naj navedem tiste, ki zadevajo EGS. Ne samo, da se tem skupinam pogostoma pripisuje glavna vloga v nastajanju tega meddržavnega organizma, še več, najpomembnejša dogajanja in akcije znotraj EGS se razlagajo z interesi, delovanjem in pritiskom teh skupin.

Zatorej ne bi bilo odveč, če najprej opredelimo EGS kot najbolj razvito in najpomembnejšo obliko integracijskih procesov v zahodni Evropi kot strukturo, ki se je pričela razvijati in se razvija pod vplivom naslednjih dveh nujnosti:

a) intenzivnega razvoja proizvodjalnih sil in ekonomskih dejavnosti, ki vse bolj presegajo nacionalne okvire, za razvite kapitalistične države pa to pomeni problem realizacije, t. j. zagotovitve plasmaja blaga na tržišču;

b) dinamike rasti kapitalističnih skupin, ki težijo za tem, da bi presegle začetne okvire svoje dejavnosti tako vertikalno kot horizontalno.

Iz tega izhajajo naslednje družbene, ekonomske in politične konsekvence: — po eni strani se integracija pojavlja kot proces spontanega značaja, v katerem se izražajo konvergentni in divergentni interesi posameznih kapitalističnih skupin, ki jih konkurenca sili tako v koncentracijo in intenzifikacijo proizvodnje kot v multiplikacijo medsebojnih odnosov sodelovanja,

— zahodnoevropski kapitalizem je vodil v zavestno politiko integracije, ki se v različnih trenutkih in ob različnih pogojih manifestira v istovetnih ali pa protislovnih interesih posameznih kapitalističnih skupin, ti pa se izražajo na ravni vlad zahodnoevropskih držav.

Za našo razpravo so pomembni pojavi na prvem in na drugem planu. Multiplikacija, kompleksnost odnosov — tako trajnejših kot sporadičnih, se pojavlja v različnih oblikah, kot so karteli, trusti, finančni in tehnični sporazumi,¹⁶ ki so vsekakor mnogo bolj številni na notranjem državnem področju in so zato zanimivi za proučevanje skupin pritiska, ki delujejo znotraj države. Do njih pa prihaja, dasi v manjšem obsegu, tudi na širši »mednarodni« ravni.

Na strukturalni ravni je politika integracije okrepila akcijo spontanega procesov. Olajšala je progresivno obnovo kapitalističnih mehanizmov v zahodni Evropi (svobodno gibanje kapitala in blaga, konvertibilnost valut itd.) in pospešila koncentracijo in krepitev monopolov. S tem se je Evropa šesterice pričela spreminjati v tip družbe, ki jo obvladuje manjše število monopolov, tako finančnih kot industrijskih. V tej družbi se sprejemajo pomembne odločitve ob vse manjši udeležbi tradicionalnih političnih institucij. Glede na to, da te skupine kontrolirajo ključne točke v ekonomiki, težijo za tem, da bi svoje posebne interese identificirale s splošnimi. Po drugi strani pa je država daleč od tega, da bi postala enostaven instrument za akcijo in intervencijo monopolističnih družb, marveč ustvarja neke vrste sintezo interesov. Čeprav je še naprej prvenstveno aparat v rokah vladajočega razreda, je istočasno tudi rezultat spoznanja tega razreda, da je za njegov obstoj in za ohranitev tega sistema potrebno reguliranje in reševanje problemov na širših temeljih in ne samo individualnih odnosno skupinskih interesov.

S te strani predstavlja proučevanje učinka delovanja ekonomskih in poslovnih skupin pritiska, ki delujejo znotraj posameznih držav v EGS, dokaj zamotan problem. Dejavnost skupin pritiska, ki imajo svojo bazo v kapitalističnih monopolih in interes, ki sproža to dejavnost, se pogostoma enačita s stvarnim vplivom, ki ga imajo na središča političnega odločanja, kar pa seveda ni isto. Zavaljo tega bi bilo korektno diferencirati *direktne* učinke dejavnosti teh skupin od *indirektnih*.

V podobnem smislu bi to veljalo za proučevanje mednarodnih ekonomskih in poslovnih skupin pritiska, ki so dejavne v EGS, pa naj se ustvarjajo s povezovanjem posameznih nacionalnih zahodnoevropskih skupin pritiska in njihovim preraščanjem v mednarodne skupine pritiska ali pa s povezovanjem nekaterih od teh z zunanjeevropskimi.

Dejali smo že, da so operacije fuzij, karteliranja, absorpcije, tehničnih sporazumov itn. mnogo bolj pogoste med družbami, ki pripadajo isti državi, kot pa, če pripadajo različnim državam¹⁷. To še posebej velja za francoske, ki imajo več razlogov za to, da se bojijo ameriške konkurence kot pa npr. nemške. Največ primerov karteliranja in kapitalistične koncentracije, ki sega čez meje posameznih držav v EGS, je seveda v tistih sektorjih gospodarstva, kjer je monopolistični kapital v največji ekspanziji in kjer so državne pregrade, ki ločujejo trge teh držav, relativno nizke. To velja za jeklarstvo (rurske, francoske, belgijsko-luksemburške kapitalne), ki so že od predvojnje Montanske unije povezani v produkcijskih in finančnih aranžmanih. Skupine pritiska, ki imajo bazo v tej panogi, so nedvomno zelo dejavne in tudi učinkovite. Nasploh pa je treba reči, da so na področju industrije mednarodne skupine pritiska mnogo bolj učinkovite kot npr. tiste, ki delujejo na področju kmetijstva. Medtem ko so le-te zelo učinkovite znotraj posameznih držav (to dokazujejo primeri ZR Nemčije in Francije), kar je moč razložiti z relativno trajnostjo strukturalnih različnosti in značilnosti kmetijske proizvodnje v posameznih deželah, z avtarktičnimi stremljenji, pa

se interpenetracija interesov industrije na mednarodnem planu in sposobnost poiskati enotne rešitve za nacionalne probleme, odraža v naraščanju nastajanja mednarodnih organizmov in krepitvi učinkovitosti njihovega pritiska¹⁸.

Med skupinami pritiska na tem področju, ki imajo »mednarodno sposobnost intervencije«, sodi cela vrsta profesionalnih konfederacij, ki delujejo pri medvladnih organizmih. Tako na primer mednarodna trgovinska zbornica, ki ma na voljo pomembna finančna sredstva in ji je priznan konsultativni status pri Ekonomsko-socialnem svetu OZN. Enako velja za mednarodno organizacijo poslodajalcev, ki ima konsultativni status pri Mednarodnem uradu za delo. Na regionalni ravni deluje svet industrijskih federacij pri OEEC in zveza industrij evropske gospodarske skupnosti.

V raziskovanju ekonomskih in poslovnih skupin pritiska, ki delujejo na mednarodni ravni odnosno ki imajo »mednarodno sposobnost intervencije«, predstavlja posebno težavo in problem dejstvo, da prihaja do interpenetracije javnega in zasebnega sektorja (npr. mešane družbe), tako da je pogosto skoraj nemogoče postaviti razliko med obema sektorjema.

b) Sindikalne internacionale

Že sicer pomembni po svoji dejavnosti znotraj posameznih držav povečujejo sindikati svoj pomen s povezovanjem na mednarodni ravni. Prav gotovo je potrebno sindikalne federacije (tako Svetovno federacijo sindikatov kot mednarodno federacijo svobodnih sindikatov) obravnavati kot pomembne mednarodne skupine pritiska z očitno »mednarodno sposobnostjo intervencije«, ki jo še krepi njihova vloga konsultativnih organizmov pri posameznih medvladnih in mednarodnih organizacijah. Tako za ene kot za druge velja, da se ne zavzemajo samo za obrambo interesov delavcev, marveč tudi za cilje specifično političnega značaja. Tako je Svetovna federacija sindikatov, ki ima štiri petine svojega članstva v socialističnih deželah, v obdobju hladne vojne veljala za instrument zunanje politike Sovjetske zveze, medtem ko je Mednarodna federacija svobodnih sindikatov zavzemala pozicije v obrambo »svobodnega sveta«.

Neekonomske skupine pritiska

V teh skupinah se ekonomski interesi ne pojavljajo ali pa vsaj ne prevladujejo. Sem sodijo različne organizacije za obrambo miru, za preprečevanje jedrskih poizkusov, proti rasni segregaciji in diskriminaciji, za obrambo človečanskih pravic nadalje organizacije, ki se ukvarjajo z različnimi tehničnimi nalogami, združenja znanstvenikov (kot je npr. mednarodno Pugwashko gibanje) itd.

Mednarodne skupine pritiska, ki delujejo znotraj različnih zunanjih političnih struktur

Med njimi imajo posebno mesto tiste skupine, ki so vzpostavile institucionalne odnose z različnimi mednarodnimi organizacijami univerzalnega ali pa regionalnega značaja. Nekatero od teh so dobile status konsultativnih organizmov pri velikih mednarodnih organizacijah kot npr. pri OZN in sicer Ekonomsko-socialnem svetu skladno z 71. členom Ustanovne listine OZN in resolucijo Ecosoca na X. zasedanju Generalne skupščine OZN.

Za vse zgoraj omenjene kategorije mednarodnih skupin pritiska bi veljalo poudariti, da je stopnja njihove politizacije različna, vsekakor pa je najnižja pri tistih, ki so glede na objekt delovanja obrnjene na tehnična področja.

Po načinu delovanja predstavljajo mednarodne skupine pritiska sicer razširitev nacionalnega modela, prehod od enega k drugemu pa omogoča ugotavljanje razlik. Te razlike so pogojene z ambijentom, v katerem delujejo ene in druge. Jasno je, da skupine pritiska, ki delujejo znotraj neke države, lažje prodirajo k središčem odločanja v svoji deželi in lažje vplivajo na »domače« javno mnenje, kot pa to more veljati za mednarone skupine pritiska.

Dejali smo, da imajo mednarodne skupine pritiska — z redkimi izjemami, ki se nanašajo predvsem na tiste mednarodne skupine pritiska, ki delujejo kot nevladne organizacije pri meddržavnih ali pa mednarodnih organizacijah — dualistični značaj tj. imajo poleg mednarodne sposobnosti tudi svojo lastno nacionalno sposobnost in notranje pravno svojstvo.

Iz tega sledi, da morajo v svoji dejavnosti upoštevati svoje »domače« in »zunanje« politične strukture ter svoje »domače« javno mnenje kot javno mnenje na mednarodni ravni (svetovno javno mnenje).

Doslej so načini delovanja »mednarodnih skupin pritiska« sorazmerno še zelo slabo raziskani. Navajamo samo nekaj primerov za to. Predvsem so šele načete raziskave o procesih oldočanja v posameznih mednarodnih organizacijah in vlogi, ki jo imajo pri tem posamezne mednarodne skupine pritiska (npr. v EGS). Nadalje bi veljalo raziskati ponašanje funkcionarjev v različnih mednarodnih organizacijah z vidika tako imenovanega konflikta lojalnosti, tj. nacionalne solidarnosti in mednarodne mentalitete.

Kar zadeva načine vplivanja in izvajanja pritiska mednarodnih skupin na vlade posameznih dežel, so nekateri dokaj znani, dasi še vedno premalo raziskani. Znano je npr. da se posamezne skupine pritiska, ki delujejo na mednarodni ravni poslužujejo financiranja političnih strank v neki deželi, da bi po tej poti lažje uveljavljale svoje interese. V bolj drastičnih situacijah organizirajo zarote proti vladam, ki ne kažejo posluha do njihovih zahtev. Takšni primeri so dokaj pogosti v arabskih državah in v Južni Ameriki.

Opombe:

¹ Max Huber, *Die soziologischen Grundlagen des Voelkerrechts*, Berlin-Gruenewald 1928, str. 3.

² S. Ehrlich, *Mednarodne grupe pritiska*, slovenski rokopisni prevod, str. 5.

³ J. Meynaud, *Les groupes de pression internationales*, str. 16.

⁵ S. Ehrlich, prav tam.

⁶ Med sredstvi psihološkega značaja so npr. pozivi na razsodnost, razgrinjanje raznih alternativ, grožnje, vse to v obdobju, preden se pričnejo pogajanja z neko državo. Ekonomska sredstva: diferencirana carinska politika, administrativne omejitve, črne liste, embargo, blokada, nadalje oboroževalna tekma, ki ima namen izčrpati nasprotnika. Težko je razločevati med »prisilo« in »pritisikom«, ko gre za akcije, s katerimi naj bi se izoliralo neko državo, prekinitev diplomatskih odnosov, vojne demonstracije itd.

⁷ Gurwitch.

⁸ Takšen primer je intervencija guatemalskih »prostovoljcev«, ki jih je 1955. leta v Nicaragui organiziral severnoameriški trust United Fruit Company proti predsedniku Guatemale Arbenzu, ko ji je grozila nacionalizacija njenih plantaž v tej deželi. Komaj bi bilo mogoče verjeti, da je to storila brez privolitve, pa tudi brez podpore vlade ZDA, ki je v tem času — predvsem preko zunanjega ministra J. F. Dullesa — napadala Arbenza kot »komunističnega agenta«. Se manj je verjetno, da je moč pripisati ponesrečeno invazijo kubanskih emigrantov na »obalo svinj« (Kuba) samo emigrantskim kubanskim skupinam v ZDA.

⁹ J. Meynaud, prav tam, str. 34.

¹⁰ Primer takšnega obravnavanja je moč najti v Schwarzenbergerjevemu delu »Die Machtpolitik« (Tuebingen 1955, str. 47—52) in v Haas-Whitingovem delu »The Dynamics of International Relations, str. 27—30, 42—46, 137—138.

¹¹ J. Meynaud, prav tam, str. 34.

¹² Mednarodna federacija svobodnih sindikatov je »vgrajena« v Mednarodni urad za delo, v Ekonomsko-socialnem svetu OZN pa ima konsultativno funkcijo.

¹³ Dokler ne bo »svetovno javno mnenje« kot posebna kategorija zadovoljivo definirano, ugotovljeni njegovi viri in raziskani načini njegovega delovanja, lahko uporabljamo ta termin samo pogojno. Stevilni avtorji kategorično zavračajo teze o učinkovitosti »svetovnega javnega mnenja«, tako npr. E. H. Carr v delu »The Twenty Year's Crisis 1919—1939. 2nd Edition, New York, Harper and Row 1964. J. Meynaud raziskuje mednarodno javno mnenje in povezave med njim in mednarodnimi skupinami pritiska na dveh ravneh in sicer: tako imenovane specializirane publike, sestavljene iz ljudi, ki jih prek različnih državnih meja povezujejo različne preokupacije in poklicna poznanstva, in pojavljanje različnih, dovolj jasno oblikovanih mnenjskih tokov, ki jih sprožajo posamezni pojavi v mednarodni skupnosti, npr. jedrsko orožje, prepoved jedrskih poskusov in jedrskega orožja, protikolonialni procesi, podpora le-tem na mednarodni ravni, problemi ekonomskega razvoja novoosvojenih dežel, podpora njihovim zahtevam za preseganje razlik v ekonomskem razvoju itd. Tako kot velja za raziskovanje skupin pritiska, ki delujejo znotraj posameznih dežel, tako tudi pri obravnavanju »mednarodnih skupin pritiska« ni vselej lahko postaviti operacionalnega razlikovanja med »skupinami« in širše definirano publiko.

¹⁴ Priporočilo ambasadorja ZDA v Veliki Britaniji svojemu zunanjemu ministru. Citirano v: Vlado Benko, Evropske dileme in problemi zunanje politike ZDA, Teorija in praksa, št. 3, 1964, str. 430.

¹⁵ Schneider-Creuzot in povezave tega koncerna z nemškim kapitalom pred drugo svetovno vojno.

¹⁶ Empirično je ugotovljeno, da se povezovanje podjetij — preko fuzij kartelov, konzorcijev in »sindikotov« — spopada s številnimi težavami, kot so: tehnična racionalizacija v pregrupiranih enotah, drugačne težave glede na avtonomijo in odločanje v podjetjih itd. Pogostoma jih je moč odstraniti samo s pritiskom od zunaj: trga, bank, javnih oblasti ali pa tudi iz profesionalnih organizacij, ki bi jih mogli obravnavati kot »skupine pritiska«. Te so po pravilu učinkovitejše takrat, ko gre za »nacionalne okvire« in manj za raven EGS.

Vloga profesionalnih organizacij je v tem pogledu pomembna. Izraža pa se ne samo v koordinaciji posameznih patronatov in njihovih politik, ki jih vodijo na »nacionalni ravni«, marveč tudi glede na koordinacijo ekonomske in socialne politike v širših okvirih, standardizacijo produkcije, uresničevanje delitve dela. Zato ni moč podcenjevati njihovega pomena in vpliva, tako kar zadeva vlade posameznih dežel v sklopu EGS, kot organizme, ki delujejo na naddržavni ravni. To pa ne pomeni, da dejavnost teh »mednarodnih skupin pritiska« znotraj EGS zmanjšuje vlogo »nacionalnih organizacij« odnosno ekonomskih in poslovnih skupin pritiska, ki delujejo znotraj posameznih držav. Politika patronatov se v svojih temeljnih formulira v teh skupinah in analiza procesa nastajanja in razvoja skupnega trga bi verjetno pritrdila tezi, da se je okreplila njihova reprezentativnost in vloga v izvajanju pritiska na vlade in druge politične institucije v posameznih deželah.

¹⁷ Tako npr. obstaja razlika med francoskimi monopolističnimi skupinami po eni in zahodnonemškimi in italijanskimi skupinami po drugi strani, kar zadeva njihove vezi s severnoameriškimi. Za italijanske in zahodnonemške skupine namreč velja, da so povezane s številnimi tehničnimi in finančnimi aranžmaji s severnoameriškimi. Odtod predpostavka, da italijanske in zahodnonemške skupine kot skupine pritiska znotraj svojih dežel vplivajo na zunanjo politiko le-teh v smeri večje proameriške orientacije.

Na notranjdržavni ravni so primeri takšnih povezovanj: v Italiji ItalSider, v ZR Nemčiji Thyssen — Krupp, v Franciji Lorraine — Escaut — Usinor, Renault — Peugeot.

Na ravni EGS so primeri vsekakor manj številni. Med zahodnonemškimi in belgijskimi podjetji: Agfa (Bayer) in Gevaert, med zahodnonemškimi in francoskimi podjetji: Hoesch — Pechiney — Sanit Gobain in pa Rhone Poulenc — Bayer, med zahodnonemškimi in italijanskimi Phoenix Gummiwerke in Pirelli.

Obstajajo pa primeri, kjer je prišlo do fuzije industrijskih gigantov na ravni posameznih podjetij in EGS in severnoameriškimi odnosno kanadskimi. To velja za področje aluminijske industrije. Predlogi francoske Pechiney in italijanske Montecatini za ustvaritev konzorcija Vereinigte Aluminium na nemški strani ni bil sprejet, pač pa se je le-ta povezala z ameriško-kanadsko družbo Alcan. Prav tako niso bili uresničeni predlogi francoske Renault in italijanske Fiat zahodnonemškemu Volkswagenu, da bi se ustvaril močan konzorcij. Temu predlogu sta dali sicer močno podporo tudi francoska in italijanska vlada.

Interpenetracija ameriškega kapitala se pojavlja v različnih oblikah, tako da se ameriški kapital direktno angažira v posameznih državah EGS ali pa se pridruži pogosto tudi večinskonalnemu kapitalu in na ta način praktično vgradi v ekonomiko neke države. Za preučevanje mednarodnih skupin pritiska na ravni EGS bi bili pomembni tudi takšni primeri.

Povezovanje na mednarodni ravni je zlasti močno med bankami. Tako npr. je bil 1963. leta ustanovljen konzorcij med Midland Bank (Velika Britanija), Amsterdamske Bank, La Banque de la Société Générale de Belgique in Deutsche Bank. Ko je organ londonskega Cityja »The Banquer« komentiral ta dogodek, je zapisal, »da ta široka internacionalizacija bančne dejavnosti bolj kot vse drugo pospešuje eliminiranje nacionalnih pregraj, ki ločijo evropski trg kapitala«.

¹⁸ Danes obstaja okrog 200 profesionalnih organizacij, tako industrijskih in finančnih kot trgovskih, ki delujejo na ravni EGS. Te organizacije so postale pomemben vzvod monopolističnega mehanizma v teh državah. Statut Mednarodne zveze patronata držav EGS pove, da je njen cilj »pojavitlji se pred uradnimi oblastmi EGS kot predstavnik industrije in to v vseh problemih, ki zadevajo vzajemni interes in splošno politiko patronata«. Te organizacije imajo svoje statute in formalne organe.

¹⁹ J. Meynaud, Les groupes de pression. Ed. Que sais-je, Presses universitaires de France 1960, str. 40—76.

Esteban navaja šest modelov predstavljanja interesov skupin pritiska: zunaj parlamentarno (kot lobby v ZDA), kvazireprezentativno (preko političnih strank), znotrajparlamentarno, konzultativno predstavljanje, predstavljanje preko pogajanj in predstavljanje preko ekonomskih skupščin.

Pluralizem v politični teoriji Harolda Laskija

Matjaž Maček

Uvod

Beseda pluralizem je mnogopomenska, ker je fiksacija različnih socialnih izkustev in projektov. Uporabljajo jo sinonimno za označevanje cele vrste stvari: večstrankarske demokracije, industrijske demokracije, ekonomskega federalizma, profesionalnega predstavnštva, funkcionalnega korporativizma, gild socializma ali pri nas samoupravnega socializma.

Zgodovinsko gledano se pojavi kot miselna in (v manjši meri) praktična antiteza tako monističnemu pojmovanju države in suverenosti, kjer država nastopa kot »bog na zemlji« (Hobbes), kot tudi ljudski demokraciji Rousseaujevega tipa, ki izhaja iz zaželenosti in nujnosti enotnega ljudstva. Danes je njegova mestna vrednost določena predvsem z njegovim odklanjanjem novorusseaujevske radikalne demokracije in marksistične kritike meščanskega kozmosa in njegove vizije prave demokracije. Socialno politični prostor, ki mu tako preostane, je polje »demokratskega elitizma«.

Pluralistična koncepcija političnega v marsičem navezuje na srednjeveško stanovsko korporativistično tradicijo. Država v srednjem veku ni bila sestavljena iz izoliranih posameznikov, katerih individualne volje bi se stapljale v »občo voljo« in bile tako neposredno identificirane z »občim blagrom«, kar je značilno za liberalizem. Nasprotno, posameznik je fungiral le kot član družbenih struktur, ki ga določajo v njegovi družbeni vlogi in le preko te vloge (kot član organizirane skupine) je lahko postal politično relevanten. Politični proces je potekal kot izravnavanje, v katerem je vsaka skupina varovala in ohranjala svoje »naravne« pravice in privilegije. Politični »sistem« je bil torej sistem odnosov funkcionalno odvisnih, vendarle samoraslih in posameznika diferencirano vključujočih struktur.

Liberalno meščanska misel in praksa izhaja iz drugačnega pojmovanja »politične družbe«. Ta je sestavljena iz avtonomnih posameznikov, ki v neposrednih medsebojnih interakcijah usoglašajo svoje volje in združijo svojo moč v obliki države. Država je tedaj najvišja moč in avtoriteta. Osrednji kategoriji klasičnega liberalizma sta torej posameznik kot državljan in suverena država. Čeprav lahko državljanji svobodno ustanavljajo kolektivne tvorbe s pogodbo, so te v konstelaciji posameznik—država le drugotnega pomena in nimajo prave politične teže. V taki državi pride do istovetenja prava in pravičnosti, legalnosti in legitimnosti in v zakonu fiksirana »obča volja« se postavlja ne le kot pravno, marveč tudi kot etično vrhovna in vzvišena nad vsemi drugimi voljami. To je država, ki ni več kot v srednjem veku *communitas communitatum*, ampak je nacionalna država, ki zahteva zase suverenost zato, da bi lahko zagotovila enotnost, ki naj bi zamenjala srednjeveški partikularizem in regionalizem. Država kot domovina vztraja zato na brezpogojni poslušnosti vsakogar in vseh. Takšna država pomeni destrukcijo individualizma.

Iz takšne percepcije razvoja in stanja meščanske družbe in države je nastal tako normativni angleški pluralizem kot tudi analitični, empirični ameriški pluralizem. Nastanek pluralistične teorije prav v Angliji lahko po-

jasnimo iz nasprotja med parlamentarno vladavino, tj. zahtevo in prakso parlamenta po vrhovni oblasti, in korporativistično ter liberalno individualistično tradicijo, ki so jo kot svojo ideologijo sprejele novonastajajoče interesne organizacije, ki so hotele participirati na političnem procesu odločanja, to je sodelovati pri opredeljevanju vsebine občega blagra. S tem pa so izrazili dvom o upravičenosti parlamentarne suverenosti in principa reprezentativne vladavine sploh. Država in njeni organi se pluralistom kažejo kot nekakšna v svojih funkcijah omejena asociacija, katere naloga je predvsem v koordiniranju mnogoštevilnih skupin in ki ji ne gre višja lojalnost kot drugim skupinam. V gild socialistični, še posebej pa v sindikalistični inšanci se ta teorija usmeri proti sistemu parlamentarne reprezentance, ki ga obtožijo funkcionalne neučinkovitosti in politične odtujenosti, osamosvojenosti nasproti volilcem in ki jo je treba zato zamenjati s celo vrsto funkcionalno profesionalnih odločevalnih teles.

V pričujočem sestavku skušam čim celoviteje zajeti (referirati) pluralistično misel Harolda Josepha Laskija (1893—1950), političnega teoretika in dolgoletnega profesorja na London School of Economics and Political Science. O njem menijo, da je najvidnejši in najradikalnejši predstavnik klasične pluralistične šole. Laski ni bil vse svoje življenje pluralist. Bil je fabianec in marksist, benthamovec in laburist. Vendar bom obravnaval samo »mladega« Laskija — Laskija pluralista. Njegovo pluralistično obdobje se začne v letih 1915—16 in sklene približno 1925, ko objavi svoje glavne delo *A Grammar of Politics*.

Kritika monistične države

Laskijeva kritika političnega monizma je osredotočena okrog pojma in stvarnosti državne suverenosti. Ta je zanj oporišče in utelešenje državne vsemogočnosti, ki s svojo vseprisotnostjo onemogoča pobudo in ustvarjalno dejavnost posameznika in njegovih družbenih tvorb. Zaradi tega postaja država vse bolj nereprezentativna in neodgovorna. S tem pa je poleg predmeta kritike — državne suverenosti — nakazan tudi vidik, katerega obzorje določa razsežnosti Laskijeve politične misli. Ta vidik, ta apriori Laskijevega mišljenja je posameznik v različnih odnosih z družbenimi skupinami. Laskijev posameznik ni kakršenkoli pozameznik, marveč je posameznik kot aktivni in ustvarjalni državljani. Tak posameznik še ni dejansko prisoten, dejaven, je še ideal in norma prizadevanja, katerega aktualizacija naj bi bila smoter »nove politične znanosti«.

Laskijeva kritika državne suverenosti je naperjena tako proti njeni političnoorganizacijski realizaciji kot tudi proti njeni ideološki legitimaciji.

Laski začne svojo kritiko s problematiziranjem koncepta državne suverenosti. Ta se v praktični politični realizaciji kaže kot absolutnost države, kot državni absolutizem. Moderna država je suverena država. To pa pomeni, da je neodvisna od drugih skupin v družbi. Še več, je notranjepolitično prva na ozemlju, ki ga obvladuje. Ukazuje vsem, posameznikom in skupinam znotraj tega področja in hkrati ne sprejema ukazov od nikogar. Njena volja ni podvržena kakršnimkoli legalnim omejitvam. To, kar namerava, je pravilno in dobro že s samo oznanitvijo intence (1). Tako razlaga Laski suverenost države in napravi paralelo: kar je absolut v metafiziki, to je država v monistični politični teoriji (2).

Atributi političnega monizma so zato: vseprisotnost, vsemogočnost, vseobsežnost, enotnost (unitarnost in uniformiranost), vsepristojnost. Vzajemna povezanost, torej celota teh atributov zagotavlja državi monopol politične pobude in odločitve. Ta monopol je v monistični teoriji države utemeljen

na dva načina. Prvi je ontološki, kar ni čudno, saj je monistična teorija nastala na tleh politične filozofije.

Laski meni, da nas heglovska skušnjava sili v postavljanje države kot enotnosti in enosti. Država je torej tista, ki je primarna, posameznik in njegove skupinske tvorbe (skupine, združenja, asociacije ipd.) pa so sekundarni in iz nje izvedeni. Vse skupine znotraj področja, ki ga država obvladuje, niso nič drugega kot služabnice (ministrants) njenega življenja (3). Realiteta teh skupin je nasledek njene suverene volje, saj mimo te ne bi mogle obstajati. Samo država je zunaj časa, medtem ko skupine eksistirajo le toliko, kolikor je njihov obstoj impliciran v obstoju države. Skupine so eno z državo in enost države — eno in nedeljivo. V nasprotnem primeru bi imeli pluralnost realnosti, ki bi uničila zatrjevano enost (enotnost), ki je temeljna notranja potreba monistične (teorije) države. Realiteta skupin je torej podeljena realiteta, je realiteta, ki jo država po svoji suvereni volji emanira, prenaša na razne skupinske tvorbe (v pravnih teorijah se zato o skupinah in njihovem nastanku govori kot državni koncesiji in fikciji). Država je politično absolutist, filozofsko pa ens realissimum. Tak način mišljenja, ki je tipičen za klasično pojmovanje državne suverenosti, imenuje Laski »monistično redukcijo« (4). Ta prevaja obstoj družbene razčlenjenosti in različnosti ter iz nje izvirajoče družbene dinamike v nestvarni jezik politične metafizike, ki v svoji monistični normativistični enostranskosti ne vidi in noče videti dejanskega poteka političnega procesa, ki nikakor ni zadostno pojasnjen zgolj z absolutno ambicijo države.

S temo o državi kot »centralizirani nezmotljivosti« (5) se skuša monistična politična teorija tudi etično upravičiti in politično utemeljiti. Postavljanje države kot »centralizirane nezmotljivosti« ima za posledico njeno upravičeno zahtevo, da je to, kar hoče ona, moralno vzvišeno nad zahtevami, voljami posameznikov in skupin. Apriornost moralne zahteve države sili posameznika, da združi svojo voljo z voljo države, ki (državna volja) je po definiciji etična (dobra in pravilna). To utapljanje posameznikove volje v državni se kaže kot odnos posameznikove politične lojalnosti do države. Lojalnost je po tem pojmovanju izključno enodimenzionalna in enosmerna, združena in neodtegljiva (6). Lojalnost do države je edina posameznikova lojalnost, čeprav je ta pripadnik različnih skupin. V monistični teoriji si stojita nasproti absolutna država in atomizirani posameznik. Medsebojno se dopolnjujeta in pogojujeta, kot se pogojujeta vladar in vladani. Državni kontest je edini okvir, v katerem se monistični mislec (Laski uvršča semkaj Hobbesa, Rousseauja, Hegla, Bosanqueta, Austina idr.) v svoji spekulativni razvadi giblje. Raison d'État pa mu je edini kriterij presoje vsakega ravnanja.

Toda: ali je država res vseprisotna, vsemogoča, vseobsegajoča, vsepristojna, enotna? Ali je res bolj realna, kot so razne družbene skupine in bolj samozadostna od njih? Ali je v svojih zahtevah in dejanjih res moralno, etično vzvišena nad zahtevami in dejanji posameznikov in skupin? Laskijev odgovor je nikalen. Kamorkoli pogledamo, povsod naletimo na diskontinuiranost državne moči, ki se izraža v tem, da nobena država, naj bo še tako obsežna in vključujoča, ne vključuje vsega in ne vlada nad vsem, pa naj bo to še tako združeno, zbrano, urejeno in nadzorovano. Povsod najdemo samoupravna in nenadzorovana področja, ki niso zreducirana na enost (7). Svet družbe je po naravi pluralističen, poln različnih nasprotujočih si in združujočih se interesov. Dejanska moč je razdeljena (razdrobljena) in ni osredotočena na eno samo točko v družbi. S tem pa je vrhovna moč države ipso facto zanikana (8). Družba ni hierarhično strukturirana, ampak je sestavljena iz množic koordiniranih skupin (9), ki v medsebojnem tekmovanju vedno znova in na raznih mestih uveljavljajo družbeno moč v obliki državne

avtoritete. Pluralistična družba je zato bolj podobna federalni republiki kot cesarstvu ali kraljevini (10). Ne enotnost (unitarnost), marveč povezanost (federalnost) je bistvena značilnost sodobne družbe. Zato tudi smisel in sankcija državne suverenost ne more biti njena prisiljevalna moč, ampak »zdržena dobra volja«, iz katere šele izhaja suverenost. Ta suverenost pa ni več klasična suverenost neodgovorne države, ampak je »kooperativna suverenost« (11), ki je rezultat delitve politične moči, značilne za federalizem, med več centri odločanja. Še več, takšna suverenost vodi k multipliciranju centrov odločanja (12). Mnoštvo središč odločanja pa ima nujno za posledico mnoštvo lojalnosti. Posameznik se realizira prek multidimenzionalne lojalnosti, ki ga spaja z raznimi skupinami. Lojalnost do države ne more biti privilegirana lojalnost. Do zlorabe sistema enodimenzionalne lojalnosti je prišlo, po Laskiju, v Nemčiji med prvo svetovno vojno, kjer je bil posameznik vsrkan v državni stroj, katerega smotri so bili nehumani. Čeprav si vse družbene skupine prizadevajo pridobiti trajno lojalnost posameznikov, se jim to posreči le začasno. Raznovrstnost posameznikovih lojalnosti se v dinamiki političnega procesa kaže kot sistem »alternativnih lojalnosti« (13). Takšno stanje, ki bi ga lahko opisali kot stanje »mobilne« in ne več statične politične moči, zahteva redefiniranje koncepta državne suverenosti. Ta ne more biti nič več absolutna moč, ampak le »sposobnost zagotoviti si soglasje ljudi« (14). Soglasje je moč suverenosti, nesoglasje njena nemoč. Suverenost je torej za Laskija *mera soglasja*, prav tako kot je soglasje mera demokracije.

V množici skupin in združenj je država le ena izmed njih (15). Zato ji pripada le toliko *moralne vzvišenosti* (in iz nje izvirajoče lojalnosti posameznikov) nad drugimi skupinami, kolikor ji je v konkretnih konfliktnih situacijah upravičeno gre zaradi v resnici moralno večjega smotra. Te moralne vzvišenosti si tedaj ne zagotovi s silo, marveč pridobi s soglasjem. Le s svojimi konkretnimi dejanji dokazuje svojim članom — državljanom, da ji pripada večja stopnja lojalnosti, ker je njena moralna težnja pomembnejša od težnje npr. cerkve ali sindikatov. Ne apriorna upravičenost, temveč solidnost njenega moralnega dosežka ji tedaj zagotavlja lojalnost članov (16).

Po monistični koncepciji je država inherentno moralno vzvišena zato, ker je njen smoter višji od smotra katerekoli skupine in ga zato v celoti vključuje. Da so to samo spekulativne fikcije, nam dokazujejo po Laskiju realizacije državnih smotrov. To, kar je realizirano, je smoter določene sekcije, ki obvladuje državo in ne smoter celotne skupnosti (17). Spekulativna slepota monističnim mislecem ne dopušča, da bi videli, kako značilnosti ekonomskega sistema neizogibno sprevračajo državne smotre v ozke in posebne cilje (18) zekonomizirane sekcije družbe, ki korelira sredstva državne moči s svojimi interesi. Prav zaradi tega je silno nevarna tendenca poistovetenja legalne suverenosti in moralne superiornosti. Tega postopka se poslužuje absolutistična država, ki se hoče povzdigniti nad distinkcijo med dobrim in zlim ter zato sprevrča moralna vprašanja v formalna. S tem pa se ji posreči dati svojim ukazom tak videz splošnosti, da lahko zanje zahteva univerzalno aplikacijo (19). Legalna teorija suverenosti beatificira obstoječi red in se ne sprašuje po smotrih, zaradi katerih se ta red zdržuje (20). Tej nevarnosti se lahko izognemo le tako, da vzpostavimo enotno »moralno pariteto« (21) tako za dejanja države kot tudi za druge družbene skupine. Včasih pridejo volje, individualne ali kolektivne, v konflikt. Samo podreditev ali preizkus moči lahko odloči, katera volja je vzvišena, ne da pa se je apriorno določiti (22).

Iz tega izhaja, da se suverenost države dejansko ne razlikuje od moči, s katero razpolagata cerkev ali sindikat. Suverenost je dejanje volje, za katero stoji taka moralna moč, zaradi katere je razumno pričakovati poslušnost

tistih, h katerim je ta volja usmerjena. S takšno močjo pa ne razpolaga samo država, ampak tudi druge skupine. Vzpostavljanje ravnotežja je tedaj rezultanta, ki izhaja iz medsebojnega tekmovanja celih serij posebnih volj (23). Sklep, ki ga je Laski izvedel iz teh razmišljanj, je, da politično gledano suverenost sploh ne obstaja (24).

Ali to pomeni, da za Laskija država kot organizirana suverenost nima več nobene funkcije v razčlenjeni pluralistični družbi? Da je zato njen nadaljnji obstoj nesmiseln in potrata družbene energije? Prav nasprotno: državi pripisuje Laski pomembno funkcijo. Čemu pa jo potem tako ostro napade? Razlog za ta paradoks leži v Laskijevega pristopu h kritiki monističnega idealističnega normativizma. Metodsko teoretično usmerjenost Laskijevega mišljenja določata dve distinkciji, ki razgaljata neupravičeno istovetenje formalnega in dejanskega.

Prva je distinkcija med družbo in državo. Lojalnost posameznika do države je sekundarna v odnosu do lojalnosti, ki jo čuti do tega, kar razume kot svojo dolžnost do *družbe kot celote* (25). Zanikujemo, pravi Laski, trditev države, da pomeni na dominanten in ekskluziven način voljo družbe kot celote (26). Država niti ni ekvivalentna družbeni celoti niti ni primarna znotraj te celote, saj odseva znotraj sebe ekonomsko strukturo družbe. Država je v resnici izraz »dominantne skupine ali razreda« (27). Njeno mnenje je zato reprodukcija mnenj tistih, ki držijo vzvode ekonomske moči v svojih rokah. To pa pomeni, da politična organizacija države kaj lahko prikriva njen dejanski značaj (28).

Druga pa je distinkcija med državo (state) in vlado (government). Moderna država lahko deluje le tako, da izbere in pooblasti nekaj svojih članov za izvrševanje svojih nalog. To pa praktično pomeni, da akcija države pravzaprav ni nič drugega kot akcija vlade. Vladna akcija postane državna akcija le takrat, kadar njeno politiko sprejemajo ljudje in je to sprejemanje, strinjanje predominantno operativno (aktivno prisotno) (29). Moderna država je zaradi svoje izredno obsežne razčlenjenosti, ki ne dopušča neposredne participacije vseh v političnem procesu, reprezentativna država. Posredno ali neposredno je reprezentativni organ vlada. Državna akcija je v takšnem položaju enostavno akcija vlade, ki zahteva in ukazuje obče strinjanje, obče soglasje. Izvajanje avtoritete, pa naj jo že imenujemo moč ali suverenost ali kakorkoli že, je v rokah vlade (30). V praktičnem življenju je torej peščica ljudi učinkoviti vir državne akcije, saj njene odločitve pravno zavezujejo celotno družbeno skupnost (31). Navsezadnje je vladna akcija izvajana v interesu tistih, ki nadzorujejo njeno izvajanje (32).

Z obema distinkcijama je Laski skušal razbiti monizem monistične teorije in pokazati na dejavnike in vzvode političnega procesa. Vprašanje, ki ga je na tem mestu treba postaviti, je, kaj še preostane od države po tej demistifikatorski razčlembi. Kljub razgaljujoči kritiki Laski države ne zavrže. Država obstaja, da bi izboljšala in pospešila *dobro življenje* (33). Stopnja lojalnosti je odvisna od stopnje uresničitve državnega smotra. Test ustreznosti državne akcije je lahko le pragmatičen test, ki meri, koliko si je država prizadevala uresničiti svoj smoter. Kdo pa je nosilec testiranja, kdo je tisti, čigar dobro življenje postavlja Laski za vrhovno vrednoto? Posameznik je kot vrednostni apriori za Laskija izhodišče njegove kritike države, kajti ta je bil zaradi porasta državne moči oropan svoje individualnosti. Zato je za Laskija glavni problem ponovno postaviti človeka v središče družbene pomembnosti (34). Toda zaton, somrak individualnosti (35) bo prevladoval vse do tedaj, dokler bo moč po nepotrebnem osredotočena na eni sami točki znotraj družbenopolitične strukture. Depresionalizacija človeka je posledica fetišiziranja centralizacije (36), ki uničuje njegov čut odgovornosti. Toda

bistvo svobodne vladavine je prav »demokratizacija odgovornosti« (37). Zato mora ta posameznik pri presojanju državnih akcij, ki so v večini primerov samo vladne akcije, ravnati »dosledno eksperimentalno« (38). Le tako, da posameznik natančno verificira vsako akcijo države in po lastni presoji z njo soglaša ali pa jo zavrne, je možno zagotoviti takšno funkcioniranje države, ki bo resnično ustrezalo njenemu smotru — boljšemu življenju človeka. Zaradi njegove srečnosti je bila država, vsaj v filozofski interpretaciji, sploh ustanovljena in če dobro življenje ne prinese srečnosti »skromnim možem in ženam«, potem je njen obstoj nesmiseln (39). Napredek v realizaciji smotra države lahko ocenjujemo le z »logiko razuma« (40).

Oglejmo si še Laskijevo analizo in kritiko funkcioniranja moderne države. Laskija zanimata dve stvari: stopnja demokratizacije političnega življenja nasploh in v Angliji še posebej.

Bistvena značilnost moderne države 20. stoletja je zanj njen prehod iz negativne v pozitivno državo (41). Predpostavka prve je bilo prepričanje v samoreglativno sposobnost družbe, v kateri je le prek tržne interakcije različnih, tudi konfliktnih, privatnih interesov možno realizirati obče dobro. Duh te države je liberalizem, njena politika pa *laissez faire*. Predpostavka druge pa je spoznanje, da se bolj razčlenjena in sestavljena družba ne more več reproducirati brez regulativnih funkcij države. Pozitivna država je intervencionistična država. Pri tej preobrazbi države pa ni prišlo do enakomernega razvoja političnih ustanov, ki so zaostale za razvojem družbene in ekonomske strukture (42). Zato je bil tudi rezultat procesa demokratizacije nezadovoljiv. Oblast, ki jo izvajajo v imenu države, ne more uresničiti tistih smotrov, zaradi katerih država obstaja (43). Katere so te spremembe? Sem sodi najprej nastanek laburistične stranke, prenos težišča politične moči od House of Commons na kabinet, konsolidacija primata ministrskega predsednika, bistveno izboljšanje dela javne uprave itd. (44). Toda prav te spremembe so izhajale iz negacije temeljne hipoteze, na kateri je bila utemeljena demokracija 19. stol. Hipoteza reprezentativne vladavine je vladanje prek diskusije (*government by discussion*). Poslanec ocenjuje zakone in glasuje o njih, kot mu veleva njegova kvalificirana pamet. Parlamentarna vladavina 20. stol. je bistveno drugačna od te iz 19. stol., ki doseže na začetku 20. stol. svoj zenit. Zaradi njihove kompleksnosti družbenih problemov ni več mogoče obravnavati po stari metodi parlamentarnega razpravljanja. Politični proces se vse bolj birokratizira. Birokracija je postala že tako močna, da lahko govorimo o »*syndicat des fonctionnaires*« (45). Takšno stanje kaže na temeljne defekte parlamentarne vladavine. Poslanec je praktično izgubil svojo neodvisnost. Strogost strankarske discipline ga onemogoča v svobodni presoji in odločitvi.

Parlamentarna debata je zaradi pomanjkanja časa — preobilica problemov, ki jih je treba na hitro reševati — postala povsem neučinkovita. Narasla je apatija tistih, ki niso neposredno vključeni v delovanje strankarske »mašinerije«. Razločkov med strankami praktično ni. Smo priče negaciji demokratske hipoteze, katere bistvo je prav v aktivnem sodelovanju in udeležbi celotnega državljankega telesa. Razlogi za tako stanje so v unitarnosti države in njenem praktičnem izrazu — pretirani centralizaciji. Mehanizmi moderne države niso tako zgrajeni, da bi lahko vsrkali vase neizmerno socialno izkustvo. To pa niti ni čudno, saj je sodobna država organizirana na teritorialnem, geografskem principu (46). Kralj v parlamentu je edini vir obstoječe avtoritete, oblasti. Kakršnakoli oblika lokalne oblasti pridobi svojo avtoriteto šele z odločitvijo parlamenta. Zato je lokalna samouprava slabo razvita in se tudi ne more ustrezno razviti. Centralizacija oblasti v eni sami točki političnega sistema ima za posledico izgubo ustvarjalnosti množic. Prevladujoče

stališče v odnosu do politike je *apatija*. To lahko vsaj delno pripišemo centralizaciji in oligarhizaciji političnega sistema. Preseganje takšnega stanja je za Laskija možno le na način federaliziranja politične strukture. Razdelitev oblasti, distribuirana suverenost (47), tako značilna za Laskijevo pojmovanje federalizma, naj ima še take pomanjkljivosti, vendarle ustvarja tisti duh eksperimenta, ki lahko pritegne ljudi, da se začnejo zanimati za politične zadeve (48). »Potrebujemo takšno organizacijo političnega sistema,« piše Laski, »ki nam bo nudila prednosti federalnega sistema, ne da bi bila pri tem uničena suverenost parlamenta, vsaj v smislu zadnjega nadzora ne« (49). V federalizmu (pluralizmu) vidi Laski izhod iz krize sodobne države, za katero je značilna težnja, da hoče odvzeti ljudem samostojnost političnih subjektov in jih pretvoriti v gole objekte njenega administriranja. Zato lahko vsakdo iz dneva v dan zapaža zaton svobode (50).

Utemeljitev pluralizma

V tem poglavju bomo obravnavali tiste motive Laskijevega mišljenja, ki so značilni za njegovo pluralistično teoretično pozicijo. Perspektiva, ki jih šele povezuje v smiselno celoto, je odnos med posameznikom in državo. Laskijeva pluralistična teorija je po svojem eksplicitnem izhodišču in intenci individualistična teorija *države* (51). Zato bomo najprej prikazali njegovo pojmovanje vloge posameznika v družbi (državi), potem vrsto in vlogo kolektivov (institucij, asociacij) kot posreduvalnih teles med posameznikom in državo ter na kraju še družbo kot pluralistično celoto (pluriversum).

A. POSAMEZNIK. Za pravilno razumevanje Laskija je treba upoštevati vlogo, ki jo je pripisoval posamezniku. Njegove moralne pripombe na račun monizma so utemeljene prav s tem, da pripisuje osrednje mesto v družbi posamezniku. Monistična država posamezniku ne jamči avtentične eksistence. Zato je po Laskiju potrebno konstruirati novo pluralistično državo na »rezervoarju individualizma« (52). Laskijev individualizem ni klasični liberalistični individualizem, ki absolutizira individualno v človeku. Individuum je pri njem postavljen v družbeni kontekst. Individualizem Laskijeve koncepcije »je individualističen le toliko, kolikor zahteva od človeka, da mora biti družbeno bitje« (53). Laskijev individualizem poudarja predvsem naslednje tri stvari: samorealizacijo posameznika, razvoj človekovega najboljšega jaza in vest avtonomnega posameznika kot zadnjega vira vseh norm človeškega obnašanja. Zato je morda najprimernejša označitev njegovega individualizma tista, ki govori o Laskijevem aksiološkem individualizmu (54). Temeljna ideja tega individualizma je, da družbene tvorbe izvajajo svojo vrednost v zadnji instanci iz njihove služnosti (funkcionalne vrednosti) posamezniku, iz tega, koliko pomagajo realizirati njegovo osebnost (55). Le z logiko razuma more posameznik spoznati svoje pomanjkljivosti, oblikovati principe občeveljavnega ravnanja in postaviti mero samouresničitve (56). Z razumom lahko posameznik preseže slučajnosti boja za obstoj, kajti prek njega (razuma) vodi pot k »socialnemu dobremu« (57). Uresničitev »družbenega dobrega« pa je *tudi* funkcija države. Čeprav Laski zavrača »metafizično« teorijo obče volje, pa ponuja kot prostor plodnega sodelovanja med državo in posameznikom *skupni interes* (common interest). S tem pa daje Laski državi upravičenost do pre-eminence, ki bi jo sicer morale, če bi bil Laski dosleden, uživati razne družbene tvorbe. Zato pa zahteva od države, da je njena volja odgovorna volja (58). Država obstaja zato, da bi se posameznik kar najbolje izrazil. Tu je treba opozoriti, da ima država v okviru Laskijeve pluralistične koncepcije izrazito teleološki značaj, saj je njena vsebina izvedena iz norma-

tivnega pojma samouresničitve posameznika. Da bi se posameznik v državi dejansko lahko izrazil, mora imeti moč pobude in odpora (upora). To moč Laski konceptualizira kot politične pravice. Te posamezniku omogočajo, da bi spostavil aktiven odnos do države, da bi se povzdignil iz stanja podložništva v stanje *aktivnega državljanstva* (participacije v politiki). Politične pravice so hkrati *sredstvo uresničitve posameznikove volje in orožje obrambe* pred državnim absolutizmom (samovoljo). Pravice so pota samouresničitve posameznika (60). Posamezniku pripadajo pravice zato, da lahko ubrani svojo enkratnost pred silnim pritiskom družbenih sil (61). Toda pravice niso neodvisne od družbenega konteksta, v katerem se realizirajo. Prav nasprotno. Imamo jih zato, ker smo člani družbe. Naše pravice niso neodvisne od družbe, ampak so njej inherentne (62). Pravice so sredstvo mediacije med posameznikom in družbeno skupnostjo, saj so to »tisti pogoji družbenega življenja, brez katerih si nihče ne more prizadevati, da bi bil kar najbolj samosvoje« (to be himself at his best) (63). Razvijanje individualnosti pa je tudi naloga države, zato se tu srečujeta posameznik in država v skupnem prizadevanju. Pravice so v odnosu do države apriorne, saj se glede na njih verificira početje države, ki mora težiti za »občim dobrim«. Tako posamezniki kot država se srečujejo pri uresničevanju »občega dobrega«, toda ravnini, kjer se to uresničevanje dogaja, določa obzorja le država (64). Zato bi lahko rekli, da so pravice zahtevki posameznika do države. Laski povezuje pravice s kategorijo enakosti (65). Vsem gredo enake pravice pri samouresničevanju, pri iskanju »blaginje drugih v svoji lastni« (66). Pravice pa pripadajo posamezniku le, če so potrebne za opravljanje njegove funkcije, če so korelativne s funkcijami. Ima jih, da bi lahko prispeval k družbenemu smotru (67). Zato so zahtevki posameznika upravičeni le toliko, kolikor so nujni za pravilno opravljanje njegove funkcije. V temelju so zato pravice istovetne. Naloga države je, da jih na tej ravnini zagotovi vsakemu državljanu. Laski daje pravice individualni osebnosti zato, ker je blaginja skupnosti v zadnji instanci grajena na sreči posameznika. Posameznik ne more imeti pravic zoper občó, javno blaginjo, ker bi to navsezadnje pomenilo, da ima pravice zoper blaginjo, ki je »intimno in neločljivo povezana z njegovo« (68). To pa ne pomeni, da posameznik nima pravic zoper državo. Osebnost posameznika zavezuje in omejuje državo. Dolžnost posameznika do države je predvsem njegova dolžnost do ideala, ki mu mora resnična država služiti (69). Vprašanje pravic pa ni izčrpano z obravnavanjem odnosa posameznika in države. Posamezniku namreč ne pripadajo pravice samo kot članu države. Njegova osebnost se izraža tudi v stoterih oblikah združevanja. Te oblike imajo tudi pravice, ki so prav tako realne in obvezujoče kot pravice države, če njihova uporaba prispeva k občí blaginji. Skupnost je *federalni proces*, v katerem je razdelitev moči rezultat naravnega izražanja gregarnega impulza. Trditi, da so pravice države zvišene nad pravicami asociacij, je nesmiselno. Območje pravic, ki naj jih asociacije uživajo, ne more biti apriorno določeno. Odločitev o tem je lahko le *pragmatična* (70). Osnovno je, da ima človek pravice zato, da bi zadovoljitev posameznih različnosti lahko maksimizirala bogastvo družbenega prizadevanja (71). S tem je preseženo tudi možno neravnotežje med »posebno individualnostjo človekovega enkratnega jaza« in »kohezivnostjo družbe« (72).

Kateri pogoji morajo biti izpolnjeni, da bi te pravice lahko realizirali? Predvsem trije: a) decentralizacija države, b) centralno vladó je treba obdati s posvetovalnimi telesi, ki jih država mora konsultirati, c) država ne sme intervenirati v notranje življenje nepolitičnih asociacij (73).

Pravice so ena temeljnih Laskijevih kategorij. Koncipira jih *funkcionalno*, tj. politične pravice posameznika morajo omogočiti izvršitev njegove socialne funkcije — razvijanje skupnega blagra. V nekem smislu so pravice

dejavniki stabilnosti v nenehno spreminjajoči se situaciji (74). Specifična vsebina pravic pa se spreminja z naraščajočo močjo zadovoljevanja potreb.

K tematiziranju položaja posameznika v državi pristopa Laski tudi z vidika svobode in enakosti. Svoje razmišljanje o svobodi in enakosti (pa tudi o naravnih pravicah) utemelji na idealistični teleološki predpostavki smotra. Za njegovo realizacijo obstaja država, kar je seveda težko združljivo z njegovim siceršnjim antietatizmom in antiidealizmom. Laski sodi, da taka koncepcija smotra države (»razvoj polne sposobnosti posameznikov za dobro«) implicira hkrati svobodo in enakost.

Svobodo opredeli pozitivno kot priložnost (oportunitiy) *samouresničitve* (75), kot moč prispevanja h kvaliteti skupnega življenja (76), kot takšno izražanje samega sebe, da posameznikovo življenje pridobi zadovoljivo ravnotežje impulzov (77) itd. Slabost Laskijevega definiranja svobode je predvsem v tem, da ne analizira tega »samo«, ki je smoter procesa uresničevanja. S svojim pojmom hoče Laski pokazati, da obstoječi ekonomski in politični red ne nudita priložnosti za ustvarjalno samoizražanje vsem, ampak le majhni skupini (78), ki ekonomsko prevladuje. Zato svoboda implicira enakost; svoboda in enakost si nista zoperstavljeni niti ločeni, ampak sta »različni podobi istega ideala« (79). Lahko bi rekli, da sta svoboda in enakost istovetni. Enakost definira kot »priložnost za poln razvoj osebnosti« (80). Svoboda in enakost se medsebojno pogojujeta, kajti svoboda mora biti »enako« dostopna vsem (81). Enakost ni danost, ampak je ideal. Enotnost, ki je implicirana v pojmu družbenega smotra, mora preprečiti nepotrebno degradacijo posameznika (82). Uresničitev družbenega smotra mora zadevati vse in do neke mere tudi enako. Svoboda je splošna. Tu vstopi država, ki jamči to splošnost svobode (83).

Svoboda je utemeljena s pravicami, je produkt pravic. Toda svobode ni moči do kraja organizirati (84). Svoboda je sestavljena iz posebnih »svobod«: privatne, politične, ekonomske, ki implicira demokracijo v industriji (85).

Politična enakost nikoli ne more biti realna, če je ne spremlja »dejanska ekonomska enakost«; v nasprotnem primeru je politična moč nujno dekla ekonomske moči (86). Osrednost enakosti pa ne pomeni ukinitve vseh razločkov. Razlike v ekonomski in socialni poziciji ljudi je možno sprejeti le tedaj, ko je skupnost kot celota dosegla »minimalno mero civilizacije«. Razlike so upravičene le toliko, kolikor izhajajo iz različnih družbenih funkcij in kolikor so za opravljanje teh funkcij nujne. Enakost je torej istovetnost odziva na primarne potrebe, diferenciacija pa odgovor na nujnosti družbenih funkcij, prek katerih se izražajo individualnosti ljudi (87).

Eno od temeljnih vprašanj politične znanosti, ki noče biti zgolj opis ali podpiranje organov oblasti, je raziskovanje njihove legitimnosti (88). Glede na to, da je Laskijeva glavna pozornost usmerjena k zanikanju upravičenosti državne zahteve po absolutni poslušnosti njenim ukazom, je zanj problem poslušnosti bistven problem pluralistične teorije države.

Zakaj in do kakšne mere naj bi se ljudje pokoravali svojim vladarjem? To vprašanje si Laski zastavlja glede razmerja med državo in posameznikom. Država je upravičena do poslušnosti le tedaj, kadar je njena dejavnost v skladu z njenim smotrom. V nasprotnem primeru ji je posameznik dolžan odreči poslušnost, še več, pokazati mora svoje dejavno nesoglasje z odločitvijo države (89). Za njegovo teoretično pozicijo je najpomembnejše prepričanje, da je poslušnost, lojalnost posameznika državi sekundarna, primarna pa poslušnost družbi kot celoti (90). Na tem mestu se upravičeno zastavlja vprašanje, v kakšnem razmerju je opisana teorija poslušnosti z Laskijevim kategoričnim imperativom — *samouresničitvijo* posameznika. Kako je lahko poslušnost državi, skupini itd. izraz *samouresničitve*? Za Laskija je dejanje

poslušnosti lahko oblika samouresničitve le, če so dejanja poslušnosti dejanja soglasja. V zadnji analizi je lojalnost »stvar privatne presoje vsakogar izmed nas« (91). Laski razvija moralistično teorijo poslušnosti, ki ni utemeljena s konsistentno etično teorijo in jo je težko uskladiti z njegovim pragmatičnim pogledom na skupinske konflikte (92).

B. ASOCIACIJE. Med asociacije šteje Laski pravzaprav vsako človeško združbo. Obravnava jih z dveh stališč: 1. glede na njihov značaj in 2. glede na njihov smoter, telos.

a) Zakaj lahko govorimo o skupini kot nečem dovolj stalnem, dovolj istovetnem in zaradi tega razpoznavnem? Zato, ker je po Laskiju istovetnost skupine izraz njene narave, katere bistvo je, da je »oseba« (93). To ima negativne implikacije za klasični pojem suverenosti, ker je volja teh združenj prav toliko realna in prav toliko primarna kot volja države (94). Laski sledi zgodovinarju prava Maitlandu v zavračanju fikcijske teorije združenj. Oba pa se naslanjata na Gierkeja in njegovo teorijo posebne realne osebnosti združenj. Enost skupine je po tej teoriji posebna kvaliteta skupine same, je osebnost skupine, ki je nad osebnostmi, ki sestavljajo to skupino. Kasneje Laski zavrže takšno hipostaziranje pojma enotnosti, v katerem se zgublja razlika med posebnim in individualnim in izbere nominalistično pot za utemeljitev skupine. Enotnost je po novem lastno prepoznavanje načina, po katerem so volje, s katerimi se srečujemo medsebojno povezane. Korporativna osebnost in volja, ki jo uteleša, je realna v tem smislu, da diferencira tiste, na katere učinkuje, od tega, kakršni so bili prej. Hkrati pa se sama razlikuje od posameznikove enkratnosti, ki ga ločuje od preostalega sveta (95). Laski tako skupine koncipira subjektivno, glede na medsebojne odnose med njihovimi sestavnimi deli in kot se ti izražajo v zavesti članov skupine. Toda ti medsebojni odnosi so v nekem smislu prav tako fikcije (kar je prej kritiziral pri fikcijski teoriji), ne zato, ker bi bili stvaritve države, ampak ker so tvorbe posameznih človeških pameti. Obstoj skupine je v sintezi, ki jo ustvarimo mi sami. Ta nominalistični redukcionizem kaže na slabost v Laskijevem utemeljevanju pluralizma. Kaže, da Laski pripisuje realnost le posameznikom, čeprav je glavni problem prav sociološka utemeljitev družbenih tvorb. Zato Laski poskuša skupine utemeljiti na sociološki način tudi poleg idealistično-transpersonalističnega in nominalistično-psihologističnega načina. Država ne more izčrpati asociativnega impulza ljudi. Zato se ti združujejo v skupine na podlagi spoznanih potreb, ki jih ne more zadovoljiti individualna dejavnost. Skupina je poskus realizirati določen interes; njeni člani vidijo v realizaciji odgovor na potrebe in zahteve, ki izhajajo iz njihove izkušnje. Skupine so originalne (in ne derivirane iz države) funkcije okolja. So prav tako realne, kot je realna država: podpirati morajo določen interes, opravljati morajo funkcijo. Ali so skupine realne na tak način, kot sta realna npr. Jones ali Smith tj., kot kompletne končne entitete, ki jih je mogoče tako razlikovati od drugih končnih entitet? Skupine so po Laskiju realne na način »odnosa« ali »procesa«. S tem, ko povezujejo individualna dela v določene načine »obnašanja«, se oblikujejo kot osebnosti. Rezultat takšnega procesa združevanja je »integrirano obnašanje«, ki omogoča svojim članom najti pota zadoščene dejavnosti, ki jih sicer ne bi mogli najti. Skupine so zveze posameznika z zunanjim svetom (96).

b) Laski je konstruiral skupine tudi na podlagi emocionalnih impulzov ljudi. Določena usmerjenost teh impulzov se kaže kot smoter, ki ga skupina mora uresničiti. Skupina torej opravlja družbeno funkcijo in od tega je odvisen njen obstoj. V tem smislu so skupine spontane, saj rastejo iz potreb ljudi. V kontekstu samouresničevanja so človeku potrebne skupine, da se ne bi izgubil med tisočeriimi tekmujočimi voljami (97). Enotnost skupine se

vzpostavlja le glede na smoter, glede na skupni cilj. V tem smislu so si različne volje sorodne (98). Vprašanje, ki se tu zastavlja, se glasi: ali utemeljevanje realnosti skupine na podlagi skupnega smotra članov skupine ne vodi v subjektivno teleologijo? Ali ne more skupina obstajati že prej, preden se zaveda skupnega smotra? Kaj je s skupinami, ki jih določa njihov položaj v družbeni delitvi dela? Ali niso te skupine samo zato, ker se ne zavedajo svoje skupinskosti? Odgovore na ta vprašanja nam Laski ostane dolžan.

C. PLURALISTIČNA DRUŽBA. Družba je za Laskija po naravi federalna (99). Zato je sistem končnih jazov (*finite selves*), ki si prizadevajo samouresničiti se v družbi. Kohezivnost družbe pa ogroža ohranitev njihovih posebnih individualnosti, razen kolikor jim njihove pravice ne omogočajo, da si izdolbejo lastno pot izražanja. Ti jazi imajo pravice zato, da bi izpolnitev različnosti lahko maksimizirala bogastvo družbenega prizadevanja. Pravice imajo, ker imajo dolžnosti. Družba je funkcionalna, v njej so preizkus institucij usluge, ki jih te lahko nudijo (100). Princip družbenega sistema je zato za Laskija ideja funkcije. Funkcija je zanj smoter, h kateremu teži skupina ljudi, ki delujejo skupaj po dogovoru (101). Zato obstoji v družbi prav toliko organov oblasti, kolikor je v njej skupin, ki so sposobne pridobiti soglasje ljudi. (102). *Pluralistična poliarhija* je za Laskija rešitev demokracije (103). Toda: nobena politična demokracija ne more biti realna, če ni sama izraz ekonomske demokracije (104). Kako ta funkcionalni, federalni pluralizem deluje v Laskijevi zamisli, si bomo ogledali v naslednjem poglavju.

Pluralistična država

V prejšnjem poglavju smo navedli, da utemeljuje Laski svoj koncept pluralizma na treh prvinah: posamezniku (kot totaliteti impulzov), skupini (kot integriranemu obnašanju) in družbi (kot pluralističnemu sistemu različnih funkcij). Smoter, ki ga hoče Laski s tako koncepcijo doseči, je torej organizacija skupnostnega življenja, ki naj omogoči vsakemu posamezniku poln osebni razvoj: ta naj poteka predvsem kot samouresničevanje, kot lastna dejavnost vsakega člana družbe. Tak smoter je po Laskiju možno doseči s preseganjem tradicionalne, hierarhično urejene države. Steber, na katerem ta država sloni, je steber državne suverenosti. Zrušenje državne suverenosti (v njeni idealni in stvarni funkciji) bi bilo hkrati zrušenje »stare« države. Način zrušenja vidi Laski v doslednem *federaliziranju* vseh področij in funkcij znotraj družbe. Laskijev pluralizem je zaobsežen v misli, da nima nobena družbena skupina (sem šteje tudi državo) apriorno zagotovljene prednosti pred katerokoli skupino ali celo pred vsemi drugimi. Zaželeno prednost skupine morajo verificirati posamezniki s svojimi soglasji (lojalnostjo). To se kaže v preferiranju enih skupin na račun drugih. Skupina, ki okrog svoje dejavnosti (funkcije) ne zbere zadosti efektivnega soglasja, ni upravičena do nadaljnega obstanka.

Federaliziranje politične strukture mora biti zgrajeno na temelju delitve funkcij, ki (ta delitev) poteka po kriteriju koristnega učinka funkcije. Družba, v smeri katere teče družbeni proces, je organizirana na podlagi funkcij. Pravice, ki nam jih bo podelila, bodo odvisne od funkcij, ki jih bomo opravljali (105). Ko Laski skuša svojo koncepcije pluralizma prevesti v jezik politične organiziranosti, se mu kot glavni problem kaže problem koreliranja ekonomskega federalizma (razpršenosti ekonomske moči) s kategorijami politične strukture (106).

Z drugimi besedami: odnos med politično in industrijsko funkcijo, ki se z vidika politične teorije kaže kot odnos med politično in industrijsko demo-

kracijo, je tisti odnos, od katerega pravilne postavitve je odvisna realizacija Laskijeve pluralistične konstrukcije države. S tem v zvezi je treba povedati, da je Laski nasprotnik neposredne, samoupravne (v našem pomenu besede) politične in ekonomske demokracije in pristaš reprezentativnega sistema vladavine (107).

Federalni pluralizem

Federalni pluralizem je koncepcija pluralistične države, ki jo je Laski zagovarjal v svoji zgodnji, radikalni pluralistični fazi. Osrednja ideja te koncepcije je delitev (ne ločitev) moči, oblasti. Prav na tej točki se meri pluralizem z monizmom. Izhodiščna orientacija Laskija se glasi: »Prednost dajemo deželi, v kateri je suverenost distribuirana« (108).

Distribuiranost suverenosti pa ne pomeni klasične ločitve oblasti, ker je narava vladanja taka, da ne dopušča natančne delitve v kategorije (109), in ker je potrebna delitev oblasti na temelju funkcije. Oblast sodi tja, kjer jo lahko najpametneje izvajajo glede na družbeni smoter. To velja tudi za oblast države. Država je samo del družbe, zato mora biti področje, na katerem prevladuje njena volja, podvrženo kriteriju smotrnosti: pomembno je, katere smotre lahko najbolje realizira (110).

Oblast se da deliti predvsem na dva načina: na teritorialno in na funkcionalno.

A. Teritorialni federalizem. Teritorialna delitev oblasti v Laskijevi koncepciji ni tako pomembna kot funkcionalna. Teritorialnega federalizma ne gre razumeti v smislu prostorske soseščine, ampak kot »delitev funkcij na grobi bazi koristnega učinka« (111). Tudi teritorialna delitev oblasti je lahko »funkcionalna«, če temelji na funkciji določenega prostora (področja), ki jo ta najbolje opravlja. Zato država ne more biti samo »prenašalka« oblasti na lokalne skupine, marveč mora biti federacija podobna »srednjeveškemu imperiju, ki je bil predvsem skupnost skupnosti« (112). Na mesto centralizma je treba postaviti teritorialni federalizem kot bazo dejanskega samoupravljanja (selfgovernment). Deli morajo prav tako kot celota (= država) posedovati realne funkcije vladanja (113). Kakšen je razloček med tradicionalno decentralizacijo (devolucijo) in federalno ureditvijo? Razlika je v stopnji oblasti, ki jo lokalitete obdrže ali jim je podeljena. Federalizem izvira iz povezovanja prej ločenih skupin. V tem je različen od decentralizacije, ki ima za posledico delno ločenost tam, kjer je prej obstajala kompletna enotnost (114). Nasledek federalizma je nacionalna država. V tem si je enak z učinkom monizma. Toda zasluga federalizma je, da vzpostavitev nacionalna lojalnosti ne privede do izničenja posebnega interesa državljana na področju, kateremu pripada (115). Federalna organizacija oblasti mora omogočati osebno in kolektivno pobudo. S tem ustvarja priložnost za ustvarjalnost in svobodo: ... »le intenziviranje aktivne participacije ljudi v poslih vladanja lahko zajamči (zagotovi) svobodo« (116). Lokalne razlike zato »zahtevajo lastno suverenost, da bi izrazile potrebe, ki jih implicirajo« (117). Uresničenje političnih pravic zahteva »decentralizacijo«. Pomnožitev središč upravljanja vodi k večji odgovornosti. Ta pa zahteva lokalno nadzorstvo (118). Pri pomnožitvi središč odločanja se zastavi vprašanje demarkacijske črte med lokalno in centralno vlado. Kateri so kriteriji teritorialne razdelitve oblasti? Zgolj geografski razlogi ne pridejo v poštev, ker mora področje ustrezati določeni funkciji. Najprimernejši kriterij najde Laski v gostoti prebivalstva in razliki med mestom in vasjo (119). Katera vprašanja naj se rešujejo v okviru lokalne skupnosti? Kdo naj tu potegne meje ločnice? Laski se navdušuje za ameriški sistem, po katerem regulira centralna vlada to, kar je v ustavi

določeno za njeno nalogo. Vse drugo pa spada v pristojnost lokalnih oblasti, ki obravnavajo lokalne interese. Seveda pa v praksi stalno prihaja do sporov pri opredeljevanju teh interesov. Laski daje v takih primerih prednost centralni vladi, ki mora zagotoviti »centralno reševanje principa« (the central resolution of principle) (120). Teritorialni federalizem je bolj legitimiranje decentralizacije kot pa organizacijska oblika pluralistične države. Problem relativne avtonomije geografskih področij je problem drugačne vrste kot pa problem odnosov med državo in skupinami, združenji ipd., ki morajo po Laskiju tudi participirati na oblasti. Te skupine, asociacije namreč niso deli države, medtem ko področja to so. Teritorialni federalizem sam po sebi zato ne zadošča za organiziranje federalizma kot negacije političnega monizma.

B. *Funkcionalni federalizem.* Funkcionalni federalizem je temeljna ideja Laskijeve pluralistične misli. Spada v radikalno obdobje njegove pluralistične faze.

Laski hoče razviti »delovno teorijo politike«, v kateri je »politični mehanizem« apliciran na industrijsko življenje (121). Glavno pomanjkljivost obstoječega »političnega mehanizma« demokracije vidi v neskladju, nesorazmerju med prevlado principa prostora pri konstrukciji političnega mehanizma in potrebami, ki izhajajo iz poklicev poprečnega človeka. Zato nista povezana na eni strani življenje, ki ga človek živi in konstruiranje pravil ravnanja, po katerih se to življenje ravna. Rezultat takšnega zanemarjanja funkcionalnih interesov je pretirana centralizacija (overcentralisation), ki je posledek prevelikega poudarjanja geografskega dejavnika pri oblikovanju političnega sistema (122). Prevlada geografskega principa je prevlada monistične države. S tem v zvezi Laski kritizira socializirani liberalizem, ki skuša z minimalnim obsegom reform ohraniti obstoječi red. Reforme, ki so osredotočene zgolj na materialno izboljšanje položaja množic, vodijo v politično apatijo. Pateranalizem socialnih liberalcev prekriva s sredstvi socialne zakonodaje monistični značaj države in tako zastruplja demokratičnost v državi (123). V »delovni« teoriji politike vidi Laski rešitev za bolezen demokracije. Predpostavka te teorije je razlikovanje med interesi konzumentov in interesi producentov. Pri tem Laski istoveti državljana s konzumentom. Konzumenti-državljanji so najbolj reprezentirani na geografski bazi, producenti pa »profesionalno« ali »funkcionalno«. Zato je treba razmejiti politiko in industrijo in slednjo prepustiti tistim, ki najbolj poznajo njene probleme. To je posebna vrsta federalizma, v katerem reprezentirane moči niso področja, ampak funkcije (124). Ločevanje produkcije in konsumpcije onemogoča, da bi država lahko zaobjela celotno človekovo lojalnost, ker je država organizacija konzumentov, ne pa producentov. To ločevanje tedaj odpravlja hierarhično strukturo države-družbe in vzpostavlja serije koordiniranih skupin, katerih smotri so prav lahko antitetični. Če je država reprezentant konzumnega interesa, potem so sindikati reprezentant producerskega interesa. Sindikati skrbijo za produkcijo, država pa za občo regularnost preskrbe v potrošnji (125). Medtem ko so interesi ljudi v njihovi potrošniški sposobnosti v bistvu enaki, pa interesi ljudi — producentov niso. Znotraj sveta proizvodnje obstoje številne razlike, nad njimi vsemi pa dominira razlika med delom in kapitalom. Interesi dela hočejo ureditev, ki je diametralno nasprotna interesom kapitala, kajti končni cilj delavskega gibanja je demokratično samoupravljanje v industriji. To pa predpostavlja odpravo vsiljene hierarhične kontrole. Zato so sindikati kot organiziran izraz dela »edina celica, iz katere je treba razviti povsem nov industrijski red« (126). Tak red pa je možno razviti le, če se zavrže avtoriteta države, katere »družbeni red ... ni delavski, ampak kapitalistični«. (127). Zavračanje državne avtoritete mora potekati kot »osvojitve produktivne kontrole po delu« (128). To osvajanje mora imeti obliko pril-

goditve med skupinami, ki pomenijo interese producentov in državo v vseh njenih konstitutivnih lokalnih delih, ki predstavlja potrošnike. Laski ne sprejema niti anarhistične pozicije, ki zanikuje potrebnost kakršnekoli avtoritete, niti sindikalistične, ki poudarja samo producentov interes, ker ni mogoče sprejeti rizika dezorganizacije na temelju ozke sebičnosti (129). Ne glede na konkretno organizacijo produkcijskega procesa bo treba znotraj produkcije vzpostaviti *centralno avtoriteto*, ki ne bo nič slabše reprezentirala produkcijo kot celoto, kot država že reprezentira potrošnjo. Prav tako bo treba vzpostaviti dve zakonodaji: producentsko, ki bi obravnavala zakone produkcije, in potrošniško, ki bi odločala o problemih preskrbe. Skupna vprašanja bi bila stvar skupne prilagoditve (joint adjustment). Seveda pa centralna avtoriteta znotraj vsakega področja ne bi smela biti edina suverena. Ravnotežje notranjih moči bi bilo treba vzpostaviti na funkcionalni način. Taka organizacija zahteva sistem kolektivnih pogodb na osnovi kolektivnega pogajanja (130). Ponovimo glavne elemente »sheme« funkcionalnega federalizma. Ukinitve države ne sprejme, ker so potrebni:

a) tradicionalni organi vladanja na podlagi geografskih enot za zaščito potrošnikov;

b) nacionalna federacija različnih industrijskih svetov: parlament producentov (nosilec ekonomske suverenosti);

c) politični parlament se ukvarja s problemi potrošnje (nosilec politične suverenosti);

č) ekstenzivna decentralizacija in devolucija moči na podrejene geografske (prostorske) in funkcionalne enote;

d) skupno prilagajanje;

e) posebno sodišče (tribunal) za reševanje sporov.

Distribucija suverenosti je v tem modelu izrazito dualistična v horizontalnem preseku in funkcionalna v vertikalnem. Tradicionalna država razpade na industrijsko in na politično avtoriteto. Nerazjasnjen pa ostane njun medsebojni odnos.

Rehabilitacija diskreditirane države

Do rehabilitacije države pride v »zmernem« obdobju Laskijevega pluralizma, v njegovi Politični gramatiki. Monizem je še vedno nasprotnik, toda »odkriti kolektivizem«, ki ga Laski sedaj zagovarja, implicira rehabilitacijo države, vendar pa ne kakršnekoli. Podlaga države postanejo istovetne potrebe državljanov. Strasti ljudi so vtisnjene v tkivo institucij. Te so nekakšen odziv (odmev) na totaliteto impulzov (131). Ta sociopsihološka misel vodi k socialnemu utilitarizmu, v katerem je »družbeno dobro« v enotnosti naše narave, ki se vzpostavi, ko delovanje naših impulzov rezultira v zadoščeni dejavnosti (132). Enotnost narave je tedaj »harmonija impulzov«. Medtem ko je množica impulzov podlaga pluralizma, v katerem so vse asociacije (institucije) v principu enako pomembne, pa zahteva nujna enotnost med impulzi izločitev ene asociacije in njeno postavitev na bolj pomembno mesto, na mesto, ki je nad mestnimi vrednostmi drugih skupin. To mesto pripade državi. Ta mora omogočiti ljudem uresničitev družbenega blagra (dobra) v kar najširšem obsegu in to tako, da zagotovi določeno uniformnost v ravnanju vseh. Uniformnost pa bi bila mogoča le, če bi bili impulzi tako tesno povezani, da bi v svoji povezavi dali skupno voljo, ki bi težila za skupnim dobrim. Taka volja pa, po Laskiju, ne eksistira. Pač pa so »skupni predmeti poželenja« (133). Ločene individualne volje se lahko »stekajo v skupni smoter«, čeprav se razlikujejo v vsem, razen v »bistvu zaželenega predmeta« (134). Ta skupnost smotra temelji na istovetnosti človekove narave, ki ga

sili v to, »da potrebuje skupni minimum zadostitve svojih hotenj« (135). Država eksistira prav zato, da dosega »minimalno zadostitev« potreb družbe. To Laski utemeljuje tudi z razlikovanjem med občimi in posebnimi interesi. So aktivnosti, ki zanimajo vse in aktivnosti, ki prizadevajo le dele prebivalstva. Zadovoljevanje »občih« interesov pripada državi, posebnih pa raznim asociacijam (136). Država ima torej karakter *res publicae*: zadeva vsakega znotraj njenih meja. In ker je znotraj svojega območja monopolist, je »obča«. Ali je to spreobračanje v monizem? Oglejmo si obširnejši citat iz Politične gramatike, ki bo natančneje opredelil smisel te »občnosti«: »Znotraj države se oni (ljudje — M. M.) srečujejo kot osebe. Njihove zahteve so enakovredne zahteve. Oni niso odvetniki ali rudarji, katoličani ali protestanti, delodajalci ali delavci. So, kot predmet družbene teorije, enostavno osebe, ki potrebujejo določene usluge, ki jih sami ne morejo producirati, če hočejo uresničiti same sebe. Seveda, taka funkcija, kakorkoli je že organizirana, vključuje vzvišenost nad drugimi funkcijami. Država nadzoruje raven, na kateri ljudje živijo kot ljudje«. (137). Raven istovetnosti, relevantna za državno občo dejavnost, je raven potrošnje. Človek, zgolj kot človek (preden je vključen v funkcionalno diferenciacijo), je potrošnik dobrin. Država pa eksistira zato, da zaščiti človeka kot potrošnika. Kako Laski sedaj pojmuje odnos med državo in različnimi asociacijami, skupinami? Država se ukvarja z občimi zadevami, ki jih mora obravnavati »družba kot celota« (138). Volja države je (lahko) »moralno koordinirana« z voljami poklicnih, funkcionalnih združenj, t. j. utemeljena je s soglasjem tistih, ki jih njene odločitve prizadevajo. Toda državna volja ni *legalno* koordinirana z nobeno voljo, ker samo ona določa način poklicnega življenja. S tega vidika nobena družbena tvorba ne more tekmovati z državo (139). Kajti država je tu pojmovana kot »fundamentalni instrument družbe«, kot »odločilna materialna sila skupnosti« (140). Toda države ne smemo poistovetiti z družbo, ker ni tvorba, iz katere bi izhajale druge tvorbe, ni krošnja hierarhične strukture. Država je *communitas communitatum* (141). Je skupnost z drugimi skupnostmi in skupnost drugih skupnosti.

Na tej točki se konča Laskijeva pluralistična misel. Konča zato, ker Laski naredi »preobrat«. Iz vnetega pluralista postane »odkrit kolektivist« (142). S koncepcijo države kot javne službe, ki temelji na nacionalizaciji proizvodnih sredstev in na njej organiziranih piramidalnih strukturah odločanja, odstopi od svoje pluralistične teze in jo zamenja za monistično (čeprav seveda neklasično). V postpluralističnem obdobju Laski združi v celoto oba momenta — pluralističnega in monističnega, ki ju je prej zoperstavljal. V takšno celoto po svoji naravi tudi sodita.

Sklep

Laskijev pristop k preučevanju države in političnega sistema nasploh bi lahko označili za skupinsko individualistični pristop v interpretiranju politike. Za pristop, ki se začne intenzivneje razvijati prav na prehodu 19. v 20. stoletje, ko se zaradi gospodarskega in političnega razvoja meščanske družbe v nekoč neposredovani odnos med množico posameznikov (družbo) in državo (značilen za liberalno obdobje kapitalizma) vključi cela veriga posrednih členov — »corps intermédiaires«. Obstoj teh členov je funkcionalna potreba meščanske družbe, ki prehaja iz liberalnega v monopolistični stadij organiziranosti. V njem mora individualistično racionalnost »čiste« konkurence zamenjati skupinska racionalnost kot sistem kompenzacijskih kompromisov. Ta skupinski pristop je toliko realističen, kolikor konceptualizira dejansko različ-

njenost interesov v družbi in njihovo vlogo v funkcioniranju družbenopolitičnega sistema. Pomanjkljivost tega pristopa se kaže v tem, da se njegova »realističnost« zaustavi na mejah *posebnih* interesnih združenj in zato ne upošteva takih družbenih strukturnih elementov — »realitet«, kot so n. pr. *razredi*. Prav zaradi tako zožene perspektive se Laski ne sprašuje po odnosu med centralno organizirano državno močjo in razredno strukturo družbe. Ne vidi torej razrede makrodoločenosti državne organizacije, ampak zgolj posameznika v mikroodnosih z različnimi posebnimi skupinami. Te skupine lahko edino, po Laskijevem mnenju, zagotove skupnostni značaj družbenih tvorb in presežejo stanje depersonalizacije in izgube posameznika v kompleksnih družbenih procesih. Preseganje alienacije v družbi, ki je zgolj skupek individuumov in ne članov skupnosti (kot n. pr. v antičnem polislu ali srednjeveškem cehu), je možno za Laskija le kot skupinsko izražanje človekove družbenosti. Ta omogoča reintegracijo in resocializacijo množic posameznikov v družbeno skupnost, ne da bi pri tem trpela njihova individualnost. Tako postavi Laski v središče skupinskega posameznika, ki zamenja liberalnega posameznika 18. in 19. stoletja. Pluralistično pojmovanje politike ostane ujeto v individualističnem gledanju odnosa med državo in družbo. Po tem gledanju je država ali ena od družbenih skupin ali pa marginalno orodje »grupistične« družbe. Vprašanje, ki se na tej točki zastavlja, se glasi: kako v vsesplošnem tekmovalnem posebnih interesov za prevlado, zagotoviti minimalno mero enotnosti družbenopolitičnega sistema. Saj je nevarnost anarhije tu več kot očitna. V odgovor ponuja Laski pragmatični kategoriji kompromis in ravnotežje, ki nastaja na podlagi relativno enakomerne razdelitve lojalnosti v družbi. Če pa je *ravnotežje* glavna kategorija pluralističnega koncepta, se nujno zastavlja vprašanje, ali ni to koncepcija, ki afirmira status quo. Zastavlja se torej vprašanje o bistvenih spremembah načina političnega življenja in njihovi teoretični pojasnitvi. Prav tu se »realizem«, bolje empirizem Laskijeve pluralistične koncepcije izkaže kot politični reformizem, ki ohranja s funkcionalnimi spremembami obstoječi sistem pri življenju. Pluralistična teorija se tedaj izkaže kot racionalizacija novonastalih sprememb v družbeni delitvi moči in vpliva ter kot misel, ki nekritično podleže »normativni moči obstoječega«. Kljub temu pa je treba razlikovati Laskijevo inačico pluralizma od takojmenovane analitične (ameriške) pluralistične šole, ki je nastala predvsem kot protitež marksističnemu pristopu k preučevanju političnega.

Analitični pluralizem skuša (vsaj posredno) legitimirati bistveno strukturo meščanske družbe. Laski pa ni zadovoljen z obstoječim stanjem, saj ga proglašaja za nedemokratičnega in hoče drugačen red. Toda pot, ki jo ubere pri poskusu uresničitve drugačnega družbenega reda, je pot institucionalnih reform, ne pa socialne revolucije v Marxovem smislu besede. Na tem mestu je treba poudariti, da se te pripombe nanašajo na Laskija kot pluralista, in sicer na obdobje med leti 1915 in 1925. Znano je, da je Laski v svojem »zrelem« obdobju poskušal združiti svoj pluralizem z marksizmom in da se je sam proglašal za marksista.

Kritično presoditi notranjo skladnost Laskijeve misli je nevhvaležna naloga. To predvsem zato, ker je Laskijeva koncepcija nastajala kot kritika monistične teorije države in suverenosti ter je zato bolj fragmentarna in nepovezana, kot bi verjetno bila, če bi Laski pozitivno razvijal svojo misel. Zato le nekaj (bežnih) pripomb.

Ker s svojim metodološkim individualizmom ne more spoznati dejanskega procesa nastajanja in (iz)oblikovanja družbenih tvorb lahko razmerje med posameznikom in državo, asociacijami, institucijami itd. koncipira le kot *teleološko* razmerje (družbene tvorbe kot promotorji smotra, ki ga dooloča posameznik).

Pobijajoč fikcionalizem teoretikov monistične države, po katerih je avtoriteta državnega odločanja skorajda neomejena, zapada sam v drug fikcionalizem, in sicer v fikcijo idealnega, v avtonomiji se potrjujočega posameznika.

Ko proglašajo suverenost države za nasprotno avtentični posameznikovi eksistenci in zahteva njeno destrukcijo, postavlja sam suverenost smotra, telosa nad vse, pri čemer vsebino smotra ne opredeli.

Ker pojmuje skupine kot notranje homogene, enofinalne, neposredno demokratične, ker z individualno voljo postavljene in posameznika pred nasiljem države varujejo, ne vidi (ali vsaj ne v zadosti meri), da so skupine dejansko notranje heterogene, polifinalne, da opravljajo latentne in manifestne funkcije, da so skratka kompleksne tvorbe in da zaradi vsega tega tudi znotraj njih samih prihaja do procesov diferenciacije, ki lahko (in tudi dejansko) vodijo v oligarhizacijo, tiranijo skupine nad posameznikom, v tisto birokratično postvarelost, ki jo je tolikanj kritiziral pri državi.

Misleč, da je tekmovanje skupin in dinamično ravnotežje, ki se na tem temelju vzpostavlja odgovor na vprašanje, kako brez države, spregleduje, da država šele omogoča s tem, da določa pravila igre in sankcionira njihovo izvrševanje dinamizem nasprotujočih si volj, da vzporedno z močjo skupin raste tudi moč države kot arbitra, da se skratka pluralizem skupin in meščanska država medsebojno pogojujeta in dopolnjujeta, ne pa izključujeta.

Vse te pripombe seveda zadevajo Laskija kot radikalnega pluralista in ne pomenijo, da so motivi samoupravljanja (selfgovernmenta), participacije, svobode in enakosti, ki vodijo Laskija pri koncipiranju pluralizma, nevredni teoretske pozornosti in praktičnega angažiranja. Nikakor ne, pomenijo le, da so pota in sredstva realizacije teh motivov nezadovoljivo spoznana in domišljena v vsej njihovi kompleksnosti.

OPOMBE:

V opombah smo citirano literaturo označevali na naslednji način:

- SPS = H. J. Laski: Studies in the Problem of Sovereignty
 AMS = H. J. Laski: Authority in the Modern State
 FS = H. J. Laski: The Foundations of Sovereignty and Other Essays
 GP = H. J. Laski: A Grammar of Politics
 Let. I = Holmes-Laski: Letters 1916—1935
 D = H. Deane: The Political Ideas of Harold J. Laski
 Z = B. Zylstra: From Pluralism to Collectivism

1. GP 44	22. SPS 271	43. AMS 52—53
2. SPS 6	23. PS VI	44. FS 34—35
3. SPS 1	24. FS 230	45. AMS 112
4. SPS 4	25. AMS 122	46. FS 44
5. AMS 312	26. AMS 81	47. SPS 274
6. SPS 11,14	27. Prav tam	48. FS 52
7. SPS 10	28. AMS 82	49. FS 54
8. AMS 74	29. AMS 30	50. FS 241
9. AMS 84	30. AMS 38	51. SPS 24
10. SPS 10	31. GP 26	52. AMS 30
11. FS 52	32. AMS 40	53. SPS 24
12. FS 247	33. AMS 28	54. Z 40
13. AMS 122	34. AMS 120	55. AMS 120—121
14. SPS 14	35. AMS 90	56. AMS 121
15. SPS 19	36. AMS 91	57. SP 24
16. Prav tam	37. Prav tam	58. GP 27
17. SPS 16	38. SPS 23	60. GP 131
18. FS VI	39. AMS 120	61. GP 94
19. FS 17	40. AMS 121	62. Prav tam
20. FS 29	41. FS 30	63. GP 91
21. FS 245	42. FS 30—31	64. GP 92

65. GP 95	92. D 43	117. FS 242
66. GP 94	93. SPS 208—9	118. GP 412
67. Prav tam	94. Z 34	119. GP 414
68. GP 69	95. GP 32	120. GP 311
69. Prav tam	96. GP 255—6	121. FS 43
70. GP 97	97. GP 67	122. Prav tam
71. GP 105—6	98. GP 31—2	123. Prav tam
72. GP 105	99. GP 270	124. FS 70
73. GP 131—4	100. GP 105—6	125. AMS 86
74. AMS 65, 101—2	101. GP 272	126. AMS 87
75. AMS 37	102. GP 251	127. AMS 88
76. AMS 55	103. Let I. 7	128. Prav tam
77. GP 66	104. AMS 38	129. Prav tam
78. FS IX	105. The State in the	130. Prav tam
79. FS 87	New Social Order	131. GP 23
80. AMS 182	8, glej D 68	132. GP 24
81. AMS 60—61	106. FS 91	133. GP 31
82. AMS 63	107. FS 88	134. GP 32
83. AMS 120—1	108. SPS 273	135. GP 27
84. GP 145	109. AMS 71	136. GP 59
85. GP 148	110. AMS 74—5	137. GP 70
86. GP 162	111. AMS 75	138. GP 73
87. GP 160—1	112. SPS 274	139. GP 75
88. AMS 224	113. SPS 284	140. GP 57
89. SPS 209, AMS 245	114. FS 55	141. GP 105
90. AMS 122	115. Prav tam	142. GP 504
91. AMS 75	116. AMS 387	

Literatura

1. Barker E.: Political Thought in England 1848 to 1914. London, Oxford University Press, 1954.
2. Bibič A.: Kaj je politična znanost? Ljubljana, Komunist, 1969.
3. Deane H.A.: The political Ideas of Harold J. Laski. New York, Columbia University Press, 1958.
4. Howe M.D.W.: Holmes — Laski Letters I 1916—1925. Cambridge, Harvard University Press 1953.
5. Laski H.J.: Studies in the Problem of Sovereignty. New Haven, Yale University Press, 1917.
6. Laski H.J.: Authority in the Modern State. New Hawen, Yale University Press, ¹1919, ³1927.
7. Laski H.J.: The Foundations of Sovereignty and Other Essays. London, George Allen & Unwin Ltd., ¹1921, ²1931.
8. Laski H.J.: A Grammar of Politics. London, George Allen & Unwin Ltd., ¹1925, ⁵1967.
9. Kariel H.: Pluralism.
v: International Encyclopedia of the Social Sciences zv. 12. New York, The Macmillan Comp. & The Free Press, 1968.
10. Magid H.M.: English Political Pluralism. New York, AMS Press, 1966.
11. Zylstra B.: From Pluralism to Collectivism. Assen, Van Gorcum & Com. N.V., 1968.

Logika politične znanosti — — propedevtična skica*

Wolf-Dieter Narr

I.

Abstrakcija in pojem političnega

1. Spoznavnoteoretski problemi

Stvarnost (tisto, kar je konkretno), kot jo na mnogotere, nepregledne načine srečujemo tu in zdaj, se ne da zajeti kot celota.¹ Celo kdor želi zgolj odsliskavati, fotografirati, zajame samo del, često samo košček fasade tistega, kar se dogaja in prikazuje, kot da je vrh tega mirujoče in statično, kar je dejansko v spreminjajočem se razvoju, ki teži v to ali drugo smer.

Tako vsak spoznavni proces nujno abstrahira na dvojen način: iz polnosti »stvarnega« izloči neki posebni del (prvi korak abstrakcije), da bi ta del raziskoval z nekega posebnega vidika (drugi korak abstrakcije). Spoznanje zahteva, da hočemo nekaj vedeti o poteku naravnih ali socialnih procesov, da bi lahko jasneje dojali, pojasnili, dá, da bi lahko bolj racionalno delovali; pomeni torej samo po sebi oblikovalni poseg v socialne in naravne procese. Spoznanje samo v znatni meri določa, kaj lahko izkusimo², v tem smislu konstruira socialno stvarnost, čeprav nam ta ne stopa nasproti kot nestrukturirana.³ Dvojni proces abstrakcije, ki smo ga omenili, predpostavlja, da smo izbrali predmet iz večjega števila možnih predmetov in da smo si zastavili konstituirano in konstituirajoče vprašanje, perspektivo, ki hoče na izbranem predmetu, npr. političnih strankah, zvedeti nekaj specifičnega, spoznati in pojasniti nekaj določenega na njem (prim. o celotnem problemu *Albert*, 1968).

Kaj se postavlja spoznavajočemu kot problem, katera vprašanja zastavlja in s kakšnimi sredstvi skuša odgovoriti na ta vprašanja — vsemu temu daje podobo vsakokratno družbeno stanje, v katerem živi (posebni družbeni in spreminjajoči se individualni interesi), spoznavna raven in metodična sredstva, ki so na voljo dani znanosti, in *spoznavni interes*, ki odkrito in prikrito vodi spoznavajočega (prim. k temu *Habermas*, 1968).

Ce naj spoznavni proces zasluži pridevek znanstvenega, je potrebno, da se ne odločimo o določenem vpraševanju in o določenem spoznavnem cilju zlahka in da ga ne zatrujemo bolj ali manj dogmatično. Spoznavajoči mora,

* *Opomba prevajalca*: Razprava je bila v izvirniku objavljena pod naslovom *Logik der Politikwissenschaft-eine propädeutische Skizze* v zborniku: *Politikwissenschaft, Eine Einführung in ihre Probleme*, Herausgegeben von Gisela Kress und Dieter Senghaas, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt am Main 1969, str. 9—33.

V oklepajih navedene vire je treba brati takole:

Albert 1968: Hans Albert: *Traktat über die kritische Vernunft*, Tübingen 1968.

Albert 1964: Hans Albert (Hrg.): *Theorie und Realität*, Tübingen 1964.

Deutsch 1963: Deutsch Karl W.: *The Nerves of Government*, New York 1963.

Etzioni 1968: *The Active Society*, New York 1968.

Habermas 1963: Habermas Jürgen: *Theorie und Praxis*, Neuwied — Berlin 1963.

Habermas 1968: Habermas Jürgen: *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt/Main 1968.

Narr 1969: Narr Wolf-Dieter: *Theoriebegriffe und Systemtheorie*, Stuttgart 1969.

Naschold 1969: Naschold Frieder: *Systemsteuerung*, Stuttgart 1969.

Popper 1965: *Das Elend des Historizismus*, Tübingen 1965.

nasprotno, svoje vpraševanje in svoje spoznavne kriterije in kriterije presoje, kolikor je to le mogoče, razkriti, eksplicirati in uporabljati tako, da bo lahko tudi tisti, ki hoče od njegovega spoznanja nekaj pridobiti, zavzel do vprašanja instrumentov in rezultatov prav tako kritično stališče.

Na tem mestu pa spet vznikne dvojen spoznavni problem, ki je ravno povezan s tem, če jemljemo resno cilj, da dosežemo čimvečjo transparenco izjav in čimširšo recepcijo pri drugih, ki se ukvarjajo s podobnimi problemi.⁴ Prvič: od katere časovne točke v raziskovalnem procesu naprej lahko zatrjujemo, da so izjave, kolikor so znanstveno izpeljane, nedvomno *objektivne*? Pri tem mislimo na izjave, ki služijo, potem ko smo izbrali predmet in postavili vprašanje, samo še temu, da označijo in pojasnijo dani predmet in ne implicirajo samovoljne vsebine sodb. In drugič: kateri nezamenljivi instrumenti, t. j. instrumenti, na katere raziskovalni subjekt ne more poljubno vplivati, so na voljo, da bi lahko z njimi izvedli analizo predmeta? Z obema tema problemoma, ki sta povezana med seboj, načenjamo temeljno temo *debate o vrednostnih sodbah* v družbenih znanostih, ki pa o njej tu ne bomo več govorili. To pa vendar lahko poudarimo: če bi omejili vrednostno vezanost raziskav v najširšem pomenu zgolj na tako imenovano *problematiko selekcije*, bi to pomenilo, da smo obšli problem znanosti kot družbene dejavnosti, bi dalje pomenilo, da nismo pravilno spoznali konstruktivnega pomena znanosti nasproti konstituciji in analizi problemov. Ta omejitev bi pomenila, da je vsak raziskovalec kulturnospecifično pogojen pri izbiri problema in postavljanja vprašanj, da pa bi analiza potekala kot vrednostno prosti porces (wertfrei). Vprašanje in spoznavni interes pa določata referenčni okvir, v katerem nato pridobivamo spoznanja, in nas navajata na kategorije, spoznavne kriterije in kriterije presoje, ki jih uporabimo pri obdelavi in predelavi »snovi«, predmeta. Toliko pomeni znanstveni raziskovalni proces v družbeni znanosti tudi trajen *proces presoje*, ki postane problematičen šele tam, kjer se kvaliteta presoje spodbija in prikriva. Da je tako, se da lahko razbrati iz »hiatus irationalis« med pojmom in stvarjo, na katerega je med drugim opozoril Max Weber.⁵ O tistem, na kar tu mislimo, je v nekem pomembnem sestavku Rapport razpravljal kot o *rekognitivni problematiki*⁶: dejstvo, da družboslovni pojmi in tisto, kar naj bi zajeli vsakokrat v stvarnosti, niso neproblematični. Kaj pomeni »družbena vloga«, kaj »politično ravnanje«, kaj pomeni »socialni proces«,⁷ kaj »rast« in »razvoj«, kaj celo »integracija«, »konflikt« in »gospodstvo«, kaj končno »družba« in »politika«? Ti pojmi sami so konstrukcije, abstrahirajo in kondenzirajo specifične družbeno-zgodovinske izkušnje in determinirajo v njihovi vsakokratni uporabi tudi analizo in rezultat. Empirične potrditve teoretičnih izjav so torej po svoji strani v naprej soopredeljene s pojmovnim obzorjem in z indici, ki naj bi omogočili verifikacijo. K temu se pridružuje nadaljnja okoliščina: konstruktivno-aktivnega procesa ne zasledimo samo pri oblikovanju pojmov, ampak je sama družbena stvarnost rezultat družbeno-individualnih storitev. Ta dvojni procesni karakter znanstvenih pojmov in družbenega dogajanja lahko ponazorimo z novejšo znanstveno-teoretično smerjo (Albert, 1964, in 1968). V njej imata osrednjo vlogo pojma falzifikacije in logične konsistence, ki jo verificiramo s kritično racionalnostjo. Če sprejmemo, da je vsaka znanstvena izjava odprta za nasprotni dokaz, da mora takšen nasprotni dokaz celo iskati (tako imenovani *Fallibilismus*, gl. Albert 1968)⁸, potem to pomeni, da je spoznanje v dvojnem smislu odprto in je podrejeno presoji, ki je vsakokratno vrednostno določena. Najprej pojem racionalnosti ni razumljiv sam na sebi, marveč ga moramo znova in znova oblikovati; pojem racionalnosti je v temelju kritične znanosti in dopušča, da presojamo konsistenco teorij, ter določa njihovo usmeritev na nomološke izjave, izjave, ki imajo obliko za-

konov. Drugič, spoznanje je odprto nasproti tistemu, kar lahko imenujemo verifikacijo z izkušnjo, ki se kot znanost sama nahaja v eksperimentalni fazi.

Tri vprašanja spekulativnega in praktičnega uma, ki si jih je zastavil Kant, se torej ne dajo ločiti, spekulativni in praktični um sodita skupaj: »Kaj morem vedeti? Kaj naj storim? Kaj smem upati?«¹⁰ *H gotovemu spoznanju nimamo nobene zanesljive poti.* Tu se tudi jasno zarisuje meja nomenoloških izjav za družbeno področje in njihovo socialnotehnološko prevedbo v »prakso«. Družbena znanost ne more ugotavljati zakonov, ki bi imeli veljavo zunaj prostora in časa, razen če se enostransko opredeli za določeno pojmovanje družbe in njenega razvoja in ideologizira začasno naravo svojih splošnih izjav. Po drugi strani, in v tem lahko pritrdimo Albertu, pa ni nobene meje za diskusijo v znanstvenem iskanju, niti glede domnevnih varnih temeljev presoje niti glede zanesljive potrditve dejstev. Družbena znanost kot del »aktivne družbe« (Etzioni, 1968) dosega svojo vsakokratno vedno prehodno zgodovinsko vezano natančnost iz eksplicirane povezanosti med kriterijem spoznavne in skladnostjo dejstev, ona sprejema svojo presojo iz možne alternativne družbene prakse, ki konec koncev iz nje jemlje svoje kriterije in na katero je naravnani njen teoretični rezultat.

2. Politična znanost brez pojma politike?

To precej skrajšano razmišljanje bi bilo na napačnem mestu, če ne bi predpostavljali, da politična znanost nima nobene posebne spoznavne problematike in nobene lastne metodologije. Gre za ostanke zgrešenega iskanja suverenosti, kolikor poskušajo politično znanost izločiti iz celote družboslovja kot metodološko avtonomno, ko jo npr. kratkomalo označujejo kot normativno znanost¹¹ ali ko s kakršnokoli esencialistično definicijo tistega, kar naj bi bila pravzaprav politika, že vnaprej zožujejo problemski krog in dogmatizirajo referenčni okvir.

Kolikor bolj razumemo na tem mestu politično znanost kot panogo, ki jo moramo pojasniti z delitvijo dela na področju znanosti in za katero niso karakteristične neke posebne dodatne spoznavne in splošne metodološke značilnosti, toliko bolj moremo ravno glede na delitev dela pokazati, zakaj in s kakšnim namenom naj se ukvarjamo s politično znanostjo.

V smislu povedanega naj sedaj poskusimo razložiti problem perspektive analize in teorije politične znanosti. Po vzoru vsakega spoznavnega procesa, ki predstavlja specifični proces abstrakcije z določenim namenom, si moramo najprej postaviti vprašanje glede »predmeta-abstraktuma« politične znanosti. Tukaj bi nas predaleč zapeljalo, če bi hoteli, navezujoč na Kanta in Simmla, analizirati politični znanosti prilagojeno vprašanje, *kako je politika mogoča?*¹² To vprašanje bi vsebovalo genetične, funkcionalne in normativne vrvine in bi odgovor nanj imel kot regulativna ideja politične znanosti na vsak način smisel tudi z vidika hevristično-metodičnega interesa¹³. Vendar gre v tem trenutku samo za to, da skiciramo nekaj poskusov razmejnitve, ki zadevajo področje političnega in da v navezavi na to dodamo nekaj dodatnih markacijskih točk.

Iz načina, kako pojmujeemo *pojmem političnega*, se dajo razbrati ne samo različna pojmovanja politične znanosti; iz njega se da predočiti tudi rekognitivna problematika. Pojem političnega, ki ga uporabljamo in ki je pred politično znanostjo, ki je v njenem temelju in nakazuje njene okvire, opredeljuje ne samo obzorje odgovorov; ta pojem določa celó politično stvarnost, ki jo naj raziskujemo, in označuje določene segmente stvarnosti kot

politične ali kot politično relevantne oziroma ravnodušne. Pojem političnega ima torej *konstitutivni* in *normativno-regulativni* pomen. Za politično znanost, ki sebe razume kot *normativno znanost*, kot znanost torej, ki se nanaša na dane veljavne norme ali ki hoče take norme celo soutemeljiti, je skoraj samo na sebi umevno, da dobi njen pojem političnega popolnoma *preskriptivni značaj*. Svoj *definiens* najde v javni vrlini, v dobrem vladanju, v trdnem značaju vladajočih in vladanih.¹⁴ Takšen pojem (skoraj nagibamo k temu, da bi rekli takšna ontologija političnega) oblikuje politično znanost kot vejo *moralne filozofije*, ki je povrh tega še zastarela. Osrednji pojem drugih opredelitev politike je oblast in institucionalizirano gospodarstvo. Kolikor koli se je v posameznostih pisalo o amorfnem pojmu oblasti in se o njem prepiralo,¹⁵ toliko bolj je ta pojem problematiziralo pojmovanje znanosti, ki je razumelo politično znanost kot humano opozicijsko znanost proti oblastniškimi in z oblastjo zakritim strukturam.¹⁶ Kdo dobi oblast, kako se oblasti zraža, kako se izvršuje, nadzoruje, kje se ji upirajo itd., so splošna vprašanja takšnih raziskav, ki prehajajo tudi v behavioralne pristope. Pri njih postane oblast vpliv *deskriptivni pojem*, povezan s poskusi, da se označujejo položaji moči in da se končno meri sam pojem oblasti. Če je že pri Maxu Weberu stopilo v ospredje institucionalno omejevanje fenomena oblasti, je behavioralno usmerjen oraziskovanje *pojem gospodarstva* še bolj zožilo. Če je še Weber opredeljeval politiko v smislu naravno-darvinističnega motiva s »težnjo po deležu na oblasti ali po vplivu na razdelitev oblasti, bodisi med državami bodisi znotraj države med družbenimi skupinami, ki jih ta obsega«¹⁷, medtem ko je gospodarstvo dodatno označeval s podobnimi legitimacijskimi utemeljitvami, sredstvi gospodarstva in upravnim aparatom gospodarstva, pa se pri mnogih novejših raziskavah pojem politike skrči na »avtoritativno razdelitev vrednosti v družbi« (torej na razdelitev, ki je v rokah vladajočih ali gospodujočih) v nekem zelo širokem pomenu, ki obsega samoumevno tudi gnotne dobrine.¹⁸ Perspektiva je s tem v nasprotju z načeloma neomejene analize moči usmerjene na osrednje instance v kakšni družbi, delovanje in predpostavke katerih (t. j. instanc) se predvsem raziskujejo. Pojem oblasti, naj bo še tako amorfen in potreben operacionalizacije (kar pomeni, da ga moramo opremiti z indici, ki bodo omogočili empirično verifikacijo), pa vendarle omogoča, da prekoračimo področje politične znanosti kot *raziskovanje centralnih ustanov* in raziskujemo procese moči tudi npr. v gospodarstvu,¹⁹ medtem ko omejeni pojem gospodarstva tendira k temu, da dopušča raziskovanje pogojev stabilnosti in nestabilnosti institucij države in opušča raziskavo tako na druge načine pogojenih pojavov gospodarstva kot tudi že načelno ne problematizira centralnih instanc samih. Pojmovanje vrednostno proste behavioristične politične znanosti, ki ji gre za to, da postavi sistem med seboj povezanih pravil vedenja,²⁰ se nagiba celo k temu, da preveč brez distance razkriva obstoječe strukture in funkcije, in ugotavlja zanje pogoje, pod katerimi so stabilne. Pojma političnega ne uporabljajo v behaviorističnih študijah več hevristično, marveč služi le na nekem posebnem področju, kot je področje vlade z nekaterimi drugimi pojmi, za to, da se razmejijo interakcijske in behavioristične raziskave od celote takih behaviorističnih raziskav.

Za pojasnitev formalnega političnega dogajanja imamo na voljo celo vrsto nadaljnjih pojmov, ki so izključno ali v posebnih povezavah v žarišču politoloških analiz. Sem sodijo *pojmi odločanja, informacije, komunikacije, skupin, elite*, in sploh *obnašanje in akcije*. Vse te pojme uporabljamo, da bi lahko pojasnili politični proces odločanja. Skoraj vse raziskave te vrste, ki analizirajo vsakokratne pomembne variable (spremenljive faktorje vpliva), pa se konec koncev nanašajo na pojem politike kot instituicionaliziranega gospodarstva ali pa pomenijo kvalitativno le malo spremenjene variante tega pojma.

3. Primeri zoženih pojmov političnega

Ne moremo ugovarjati pluraliteti znanstvenih pristopov, ki vodijo k proučevanju političnega, kakor tudi ne moremo oporekati dodatni pluraliteti prehodnih razumevanj tistega, kar naj bi obsegalo politično in katere odločilne odvisne in neodvisne variable naj uporabimo. Nasprotno: znanost ravno zaradi svoje praktične narave in presojevalnega značaja brez refleksije drugih in diskusije, ki se navezuje nanjo, ne bi napredovala. Toda da bi omogočili takšno diskusijo, v kateri ne bo stala ena »vera«, pa naj se ta kamuflira kot »pritisk stvari« ali kot objektivna izjava, nasproti drugi »veri« oziroma eno mnenje proti drugemu mnenju in kjer bi prihajalo do medsebojnega presojanja krivoverstva, pa čeprav le v obliki zatrjevanja znanstvenosti ene in neznanstvenosti druge »vere — se morajo zastopniki posamezne znanstvene usmeritve zavedati *konstruktivno-hevrističnega značaja v prvi vrsti od njih uporabljenega pojma političnega*. Z drugimi besedami, hipotetično-hevristični značaj pojmovne določbe polititike je vsakič navesti in se je ne sme od začetka realistično (določitev pojma je enaka stvari, ki jo ta pojem označuje) *razproblematizirati ali behavioristično retuširati, kot da bi šlo zgolj za opis in pojasnitev procesov, katerih politična realnost bi bila razvidna sama iz sebe*. Z vidika takšne zahteve po eksplikaciji in refleksiji pa lahko kaj hitro uvidimo, da le zelo malo število politoloških analiz zadovoljuje takšne kriterije zavestnosti in odprtosti. To naj na kratko ilustriramo na štirih primerih novejših politoloških analiz.

a) *Sistemska analiza* sodi v svojih številnih inačicah med najpomembnejše pristope v družboslovju sploh in v politični znanosti še posebej.²¹ Politična znanost se v okviru sistemske teorije zanima predvsem za proces usmerjanja, kontrole in odločanja, ki ohranja socialni sistem pred zunanjo destrukcijo ali pred notrajnim zlomom. Seveda je lahko popolnoma smiselno, da raziskujemo takšne celovite aspekte s stališča sistemske teorije. Pri tem pa je vsekakor brezpogojno, da se stalno zavedamo hevristične narave takšne usmeritve in da jo stalno dopolnjujemo z dodatnimi raziskavami, ki izhajajo iz drugih metodičnih premis. Pri številnih sistemskoteoretičnih poskusih se sistemska perspektiva sprevrže v domnevo stvarnosti, kar pomeni, da dobi celota prednost pred deli. Sistemska perspektiva dobi celo organološko obliko,²² tako da je eksistenčna ohranitev »telesa« edina navezna točka; posamezno-celica-dobi odvisno funkcijo.

Ker pomeni sistemska perspektiva s takega politološkega vidika *perspektivo vladanja*, saj so vendar centralne instance pristojne za celoto, postane na koncu kratkoma lo raziskava stabilnosti vladanja. Družba in znanost postaneta načelno trdni veličini. Tip znanosti kot *konstruktivno-hevristične* znanosti pa se pri takih sistemskoanalitičnih konstrukcijah lahko tako hitro zgubi kot narava družbe kot aktivne družbe, ki je v vseh svojih delih spremljiva.

b) *Comparative Politics* (primerjalni nauk o političnih procesih) sodi predvsem glede tako imenovanih dežel v razvoju, a tudi zaradi tvorjenja teorije, med najpomembnejše sodobne raziskovalne pristope. Predvsem šola, ki jo označuje ime Gabriela A. Almonda, se je izkazala na tem področju.²³ V nslonitvi (med drugim) na Parsonsa je *Comparative Politics* razvila funkcionalno shemo kategorij, katerih politološka navezna točka so »avtoritativne razdelitve vrednost v družbi«, torej pojem politike, ki je vezan na centralne instance in ki ga označujejo posebne sankcije. Ker na ta način na centralno instanco usmerjene funkcije niso več v hevristični dispoziciji, se lahko zgodi, da govori Almond skoraj naivno o nalogi politične znanosti, da ustvari v dr-

žvah v razvoju nekakšnega Leviathana, beri močno centralno instanco,²⁶ iz tega tudi sledi, da leži v temelju te sheme funkcij in te raziskovalne smeri vnaprej fiksirani vzor anglosaškega političnega sistema, ki temelji na mnogo bolj razviti industrijski družbi. Takšno vnaprejšnje fiksiranje preprečuje natančno raziskavo danih družb in postavljanje alternativnih razvojnih strategij z vidika alternativnih projekcij ciljev in načrtov stroškov. Krepitev centralizma postane tako ne glede na izgube najpomembnejši cilj. Neproblematično ostane, da pomeni razvoj k *modernosti*; ta pa spet lahko pelje le k pluralizmu ameriškega idealnega vzora.

Takšen pojem politike in funkcionalni sistem — o njegovih operacionalnih težavah lahko tukaj molčimo — tendirata k temu, da nista občutljiva za predmet raziskave. Kljub drugim motivom, ki jih lahko domnevamo, bi lahko skoraj govorili o *metodsko utemeljenem imperializmu*. Stroški za odsotnost ekspliciranega pojma politike so tako znanstveno kot praktično visoki.

c) *Enake »analitične«* stroške lahko ugotovimo pri mnogih novejših analizah demokracije.²⁵ Medtem ko te analize, med drugimi pri Lipsetu in Dahlu, zavračajo kot domnevno utopično pretirane predstave o demokraciji, ki postavljajo kot kriterij udeležbo, svobodo in enakost posameznikov in izluščijo pogoje za demokracijo v dokajšnji meri iz obstoječih demokracij, ne dobijo le rezultatov, ki jih v precejšnji meri nekritično prištejemo k obstoječim razmeram, marveč izjave, ki postanejo naravnost napačne in analitično šibke. *Strukturne pogoje lahko ustrezno raziskujemo samo, če postavimo to vprašanje s kakšnega višjega nivoja, kot so obstoječe strukture*. Vpraševanje, ki naj bi pokazalo analitično-teoretske rezultate, ki bi lahko služili alternativnim modelom reforme, mora biti več kot nekvalificirano vpraševanje po *stabilnosti, integraciji, volilni udeležbi* ali po številu pravno upravičenih volilcev. Zastavitev vprašanja, če gledam nanj tako, mora biti kritična do stanja družbe, ne pa samo do obstoječih znanstvenih analiz (Albert, 1968, str. 158 ss.). zato potrebuje analitično uporabne *kriterije presoje*, ki jih moramo izoblikovati iz *materialnega* pojma demokracije kot tudi iz opredelitve pojma političnega. Tega znanstvenega procesa abstrakcije ne moremo skrajšati s tem, da kriterije pojmovno prilagodimo predmetu. Sicer se nepreverjeno zavzemamo za neko politično obliko, ne da bi prišli s tem nujno bliže »stvarnosti«.

d) Zadnji ilustrativni namig naj bodo primeri pojmov političnega, ki niso hevristično-eksplicitni. *Ekonomsko* področje družbene dejavnosti, za katero je znanstveno odgovorna ekonomska znanost²⁶ — ki ga politična znanost brez prave znanstvene utemeljitve, toda s številnimi posledicami za kvaliteto in realizem, največkrat zanemarja, dandanašnji značilno označujejo ekonomsko politično in znanstveno ekonomsko raznovrstni pavšalni cilji in pavšalne domneve, h katerim štejejo predvsem cilji rasti. Pri tem se raziskuje korist od nekvalificiranega, vsakokratnemu gospodarskemu sistemu in njegovi veliki industriji prilagojene rasti, ne da bi kdaj izračunali vidne in latentne stroške, ki nastajajo zaradi nesorazmerja rasti za različna življenjska področja,²⁷ ne da bi se vprašali, če se dejansko s takšno rastjo zvečuje blaginja množic, ne da bi se kdaj spraševali po seznamu političnih prioritet in temu primerni selektivni politiki rasti.²⁸ Tudi tukaj lahko ugotovimo vzporedne politične in znanstvene zamude, ki izvirajo iz naravnost vegetativnega načina gospodarskopoličnega in znanstvenega procesa. Ti procesi temeljijo na znanstveni in politični praksi, ki ne ustreza potencialu »active society« (Etzioni, 1968), marveč pomenijo popolnoma politično enostransko zastavljeno tehnologijo.

4. Kriterij primernega pojma politike

Kako pomembna sta pojem političnega in rekognitivna problematika, so pokazali pravkar navedeni primeri. Splošni, v različnih oblikah nastopajoči napaki sta bili: pomanjkanje zavesti o konstruktivno-hevristični naravi pojma političnega in prehitra zožitev na centralno področje odločanja, ki je zlasti v Nemčiji vedla k temu, da so omaloževali politične razsežnosti občinske politike ali uprave, ki so ju razumeli kot »nepolitični«.

Naj sklenemo ta ekskurz s skico področja političnega. Kriteriji te skice ne zahtevajo zase trajne veljavnosti; te kriterije moramo v posamezni raziskavi v celoti ali deloma postaviti pod vprašaj. Toliko imajo tudi »spoznavno uporabnost«, ker se zdi razdvojitve kategorij na takšne, ki imajo »spoznavno uporabnost«, in takšne, ki imajo »funkcijo reda, ki usmeri spoznanje dimenzionalno enotno na predmet socialnega« (ki je tukaj nadomestljivo s političnim; W. D. N.) problematično,²⁹ če naj ne bi nazadnje omenjenih kategorij v raziskovalnem prostoru več reflektirali, ker bi pomenile neproblematične klasifikacijske univerzalije.

Politiko, politično področje, označujejo znanstveno kot vprašanje formulirani *problemi*, alternativne *možnosti* obvladovanja teh problemov, tedaj možnosti odprtega ali zatrtega konflikta, in končno *odločitev* in *izvedba* aktualizirane rešitve problema.³⁰ Politiko, ki ima v *upravnem* izvajanju odločitev svoje dodatno osrednje področje, določa v temelju z aktualnimi utesnitvami omejena odprtost socialnega akcijskega prostora. Stvarnost tega, kar naj bi zajela kategorija *realne možnosti*: da je znotraj socialnega področja, na katerega vplivajo družbene sile, vedno možnih več poti, je nujni pogoj političnega. Dejstvo, da praviloma ni mogoče istočasno realizirati več alternativ, ker se prvotno mnogotere možnosti konzumirajo v izvedeni odločitvi, predstavlja drugi pogoj, namreč utesnjenost izvedbe akcije. Ne moremo hkrati — da se izrazimo banalno — voditi vojno in aktivno politiko miru. Seveda akcijske alternative niso zmerom kontrarne narave, tako da je, ko je sprejeta neka odločitev, ko se ta odločitev izvršuje in ko nastopijo posledice izvršitve, izčrpan samo del akcijskega prostora. Dvojna danost alternativ na temelju različnih interesov in ciljev ter sprejete odločitve, ki konzumira obstoječi manevrski prostor za akcijo, konstituira hkrati tretji temeljni pogoj političnega: konflikt o izbiri med alternativami. Konflikt pa se praviloma ne pojavi tako pozno, ampak se začne že pri označevanju problema. Možni socialni in politični konflikt ima tako najmanj tri ravni: a) Odigrava se na ravni konstituiranja problema oziroma pri spremembi latentnih problemov v aktualna politično sporna vprašanja, b) Odigrava se na ravni izbire med alternativami oziroma njihove kompromisne povezave. Temeljne odločitve glede obravnave določenih vprašanj in izpustitve drugih so običajno že vnaprej določene s socialno, ekonomsko in politično strukturo družbe in niso več predmet diskusije za posebne politične institucije in nosilce odločanja; c) Odigrava se na ravni realizacije odločitve. Čim večje skupine oseb in področij je prizadetih z odločitvami, čim več instanc je udeleženih pri realizaciji odločitve, tem večji je prostor za interpretacije, toliko pogostnejša so izkrivljanja odločitev. Različni konflikti se običajno niti ne dajo razrešiti po tržnem načelu z največjo racionalnostjo (mehanični seštevek vseh interesov nam ne daje optimuma »občega blagra«, ki ga ne moremo predpostavljati kot enostavno danega)³¹ niti ni *volonté générale* (po kateri vsi kot svobodni skupaj artikulirajo občo svobodno voljo in sprejemajo svobodne odločitve) običajno kaj več kot fikcija. Zato prihaja do tega, da se zaradi zgodovinsko danih neenakosti in z delitvijo dela zahtevanih delegiranj izoblikujejo različne skupine in ustanove, ki veljajo za legitimne in ki po predelani javni ali prikriti artikulaciji interesov

sprejemajo avtoritativne odločitve in bdijo nad njihovo realizacijo. Samo tam, kjer imajo te skupine oseb in instanc trajno demokratično legitimacijo in kjer se njihova kapaciteta odločanja striktno veže na z delitvijo dela odkazane nujne kompetence, lahko govorimo o »stvarno« in demokratično legitimirani avtoriteti.³² Če so posebne instance odločanja, lahko nastajajo zmerom konflikti glede tega, kdaj so prekoračene pristojnosti odločanja, če niso sredstva vladanja sami stvari neprimerno, pretirano uporabljena, če se oblast ni nekontrolirano akumulirala. Neki družbenoorganizacijsko neizogiben padec sproža nadaljnje probleme kontrole in konflikte, če imamo opraviti z čezmernim padcem, s pomanjkljivimi možnostmi kontrole zaradi manjkajoče javnosti in pomanjkljivega pretoka informacij.

To skico moramo tukaj prekiniti. Samo zaradi alternativne narave stvarnosti sta možna konflikt in gospodstvo, svoboda in nesvoboda; celo sama oblast računa s šanso alternative, ki jo vsakokrat vladajoči nasilno zatrejo v njeni artikulaciji in možnosti realizacije in si jo morajo vladani priboriti s silo ali pa jo mora manjšina nasilno oktroirati večini (ali obratno). Politika tako trajno oscilira med oblastniškim odločanjem, ki enostavno konzumira alternative, in med svobodno artikulacijo alternativ in njihovim mirnim kompromisom, kolikor ni ta zaradi strukturne neenakosti skupin v neki družbi ali med družbami nemogoča. Tukaj šele postane problem nasilja popolnoma jasen.

Pojem političnega je tako označen s kategorijo vsakokratne realne možnosti, z oblastniško določenim povezovanjem odločanja in s šanso svobode na temelju udeležbe pri odločanju in kontroli odločanja. Dokler sta humana znanost in praksa možni, ne bo v znanosti prišlo (in v praksi ne sme nikoli priti) do mirovanja glede vsakokrat možnega, glede stopnje neizogibnega ali izogibljivega gospodstva in glede višine in obsega možnosti udeležbe. Alternativna narava vsakokratne politike in hevristična narava znanosti pa zahtevata od znanosti, vsaj od politične znanosti, hevristično eksplicirani, ne pa dogmatično fiksirani oziroma minimalistično reducirani pojem političnega. Politolog se ne more izogniti temu, da ne bi vpričo danih konstelacij odkrito zavzel stališča, izkazanega s kriteriji in odprtega diskusiji, k vprašanju gospodstva, njegove stabilizacije, povečanja ali njegovega zmanjšanja.

II

Pojem teorije in nastanek teorij

1. Spoznanje kot sistematiziranje

Kot je vsako spoznanje mogoče samo s procesom abstrakcije, tako se da vsako spoznanje zamisliti le v sistematični obliki.³³ Spoznati celoto mnogoterega, je prav tako nemogoče kot je nemogoče posamič, po kosih analizirati in pojasniti to celoto. Tisto, kar ni povezano, se da ugotoviti in pojasniti na temelju siceršnjih povezav, ne dá pa se razumeti in pojasniti tistega, kar je načelno brez povezave ali kar je principiелno in popolnoma individualno. Celo tako imenovani doživljaji evidence lahko nastopijo le takrat, če je z evidenco prej izkušeno ponovno izkušeno, če se oblikujejo analogne povezave.

Princip sistematiziranja se pojavlja v znanosti, kolikor se privede do pojma in vsakokrat opremi s potrebnimi kriteriji, kot *teorija* v najširšem

pomenu besede. Teorija v ožjem smislu pa je več kot nekakšno splošno dejansko stanje, ki pomeni spoznanje zvez. V družbeni znanosti, za katero nam tukaj edino gre, pomeni teorija — čeprav ima mnogo vzporednic z drugimi znanostmi — sklop izjav, ki so v medsebojnem navedljivem odnosu, ki služijo neki raziskavi za referenčni okvir in darovalca hipotez, vodijo raziskavo in iz nje izvirajo ter končno pojmovno-sistematično pripravljajo njene rezultate.³⁶ O stopnji, do katere se dajo spoznanja sistematizirati, o možnosti in vrstah oblikovanja teorij, o njihovem potrjevanju oziroma kriterijih njihovega pobijanja, o razmerju med »teorijo in realnostjo« (Albert, 1964) in »teorijo in prakso« (Habermas, 1963) obstaja vrsta nasprotnih mnenj in teoretičnih tvorb. Kar zadeva vrednostno problematiko in eksplicirano potrebo po kriterijih, lahko na tem mestu spomnimo na tisto, kar smo rekli na začetku te razprave. Tam smo tudi ravno zaradi eksplikacije in spoznavnega interesa govorili o teoretičnem referenčnem okviru, ki je nujen za vsako raziskavo in ki daje raziskavi enotnost in smer. Ta okvir šele sploh dopušča znanstveno sodbo o analizi, kolikor teoretično formulirane hipoteze, pa naj bodo operacionalizirane v še tako strogo obvezujoči obliki, stalno reflektiramo v zvezi z analizo.

2. Trije tipi teorij

a) Idejnozgodovinsko-esencialistična varianta teorije

Grobo poenostavljeno lahko razlikujemo troje pogledov na teorijo. Pri tem štetju negiramo precej razširjeni pogled v politični znanosti, ki trdi, da ima ukvarjanje s politično mislijo preteklih filozofov in politiko opraviti s teorijo, da je teorija. Priznati moramo, da takšno ukvarjanje ostri občutljivost za probleme in da opozarja na povezavo med socialno stvarnostjo in idealnim ekstraktom. Na ta način je zgodovina idej pomembno vadišče, s tvorenjem teorije za *sodobne* probleme pa — strogo vzeto — nima kaj opraviti.^{36a} Ta opomba, ki diskvalificira napačno pretenzijo, ne pa zgodovino idej, zadeva deloma tudi *esencialistično-moralno-filozofski tip teorije*, ki je usmerjen na nekakšne apriorno dane in vsakokratno ugotovljive nadčasovne resnice ali zapade v siceršnje ontologizirajoče izjave ali v dogmatizem vrlin. Glede te ugotovitve se je treba na vsak način omejiti in dodati, da so opozorila zastopnikov teh »teorij« na vrednostni značaj teorij, na historičnost (kolikor je seveda ne uporabljamo na njihove lastne norme) kot tudi na površnost mnogih behaviorističnih znanstvenih študij in njih nadvse problematično razumevanje empirije za kritiko in hevrstiko izredno pomembna; in da je konfrontacija s takimi teoretičnimi usmeritvami in polemičnimi diskvalifikacijami »modnih tokov« koristna takrat, kadar se sploh odrečemo dogmatizmu.

b) Deduktivno-empirični tip teorije

Preostali vrsti teorij sta *deduktivno-empirični* in *dialektično-zgodovinski*. Obe imata mnogoštevilne variante, obe obljubljata več kot dajeta v obliki sistematiziranih teoretičnih rezultatov. Prva vrsta je danes prevladujoča kot vzor tako v znanstveni teoriji, ki pretežno prisega na deduktivno-empirični tip, kot tudi v družboslovnih poskusih.

Deduktivno-empirična teorija ima tudi vrsto drugih imen. Včasih se imenuje analitična, včasih hipotetično-deduktivna teorija ali — polemično — tudi neopozitivistična teorija. Toda tukaj nam oznake ne pomenijo mnogo. Poimenovanje deduktivno-empirična naj opozori samo na dve glavni značilnosti te

vrste teorije, ne da bi s tem hoteli reči, da najdemo ti dve značilnosti samo pri tej teoriji. Atribut »deduktivna« kaže na to, da gre temu tipu teorije postulatивно — danes je to redko tudi v znanstveno-praktičnem tvorjenju teorije — za to, da izhaja najprej iz hipotez, ki imajo kar največjo izjavno vrednost, ki so kar najbolj splošne in imajo kar najbolj nomološko obliko. Te splošne hipoteze, kot o temeljnih funkcijah političnega sistema in o njihovi medsebojni odvisnosti ali sposobnost določenega sistema za učenje, ki je opremljeno z določenimi indikatorji, morajo biti v logično neprotislovni zvezi. Iz splošnih hipotez potem izvajajo nadaljnje specialne hipoteze, tako da so končno opremljene z znaki, ki se dajo v največji možni meri kvantificirati, ki so lahko empirično preverljive, tj. da jih lahko potrdimo ali ovrzemo s podatki. Atribut »empiričen« torej ne pomeni, da druge družboslovne teorije ne bi bile usmerjene k zgodovinski izkušnji in da ne bi hotele služiti spoznanju te izkušnje. V tem primeru gre le za nek posebni pojem izkušnje (ki med drugim nagiba k temu, da generalizira zgodovinske izkušnje), za posebno obliko pridobivanja izkušenj v čim bolj kvantificirani obliki ter za ustrezne tehnike, končno za posebno vlogo pridobljenih izkušenj (ki potrdijo ali ovržejo teorije). Na vsak način se tukaj različni predstavniki te teorije zelo razlikujejo. Pri nekaterih ostane potrtilna oziroma zanikalna kapaciteta za teorije splošno pooblaščenca instanca resnice.³⁵ Deduktivno-empirična teorija je često zamenljiva s pozitivistično teorijo. Pri drugih mora sicer biti falzifikabilnost teorij podana, vendar ostane odločilna instanca kritična racionalnost; njene kriterije pa vsekakor redko navajajo v zadostni meri.³⁶ Tudi trditev, da so nomološki izreki v družboslovju možni in smiselni, pri zagovornikih tovrstne teorije ni sporna, vendar se ločijo med seboj glede obsega možnega nomologiziranja. Pri Popperju lahko najdemo teoretično omogočene, tesno omejene parcialne teorije in ustrezne tehnologije,³⁷ pri Naglu³⁸ pa tudi pri mnogih drugih družboslovcih, začenši z Robertom K. Mertonom, pa ostane velika, povezujoča, v končni instanci v matematični obliki izrazljiva socialna teorija le obet.

Nerešeno pri tem tipu teorije je vprašanje, kako so potem v družbi, za katero je značilna alternativna, vsaj deloma odprta narava (gl. tudi nazaj k pojmu političnega), nomološke izjave, četudi gre le za delna družbena področja — če odmislimo tehnične sklope — možne, razen če manipuliramo področja stvarnosti v skladu s temi tehnologijami. Nerazrešeno ostane tudi zveza med splošnimi zakonskimi izjavami in vsakokratnim zgodovinskim primerom. Kdo ugotavlja veljavnost zakonov glede na rekognitivno problematiko? Zdi se, kot da bi težko rešljivo vrednostno problematiko potisnili v začetne pogoje, ki govorijo o tem, kdaj so teorije uporabne, in o njihovi možni manipulaciji (*Habermas*, 1968). S tem ne trdimo, da lahko družbena znanost, da, vsaka znanost sploh, popolnoma spozna in pojasni individualno. Njej mora pač iti za to, da pokaže splošne zveze, da odkrije strukture in razmerja pogojev. Problema nezaključnosti zgodovinskih pogojev, problema alternativ (ki so bile možne, a niso bile realizirane tudi v preteklosti), in alternativne akcijske narave sedanje družbe ne moremo odstraniti enostavno s tem, da smo odkrili ali da bomo še odkrili determinante dogajanja; kot da ne bi šlo pri družbenih pojavih za nič drugega kot za vprašanje socialne fizike, ki se da eksaktno izraziti.

K deduktivno-empiričnemu tipu, posebno v podvrsti primarno klasifirajoče-taksonomične-teorije, ki torej uporablja vnaprejšnje definicije, ki jih ne moremo empirično-analitično preveriti, prištevamo vrsto zlasti v Ameriki udomačenih teoretičnih tvorb. Med temi lahko na tem mestu omenimo samo sistemsko teorijo in teoretično usmeritev Comparative Politics, na kateri je v

mногоčem vplival Talcott Parsons, predstavnik taksonomične teorije. Tem se pridružuje kot samostojna sistemskoteoretična varianta izredno pomembna komunikacijska in informacijska teorija (prim. *Deutsch*, 1963) in teorija organizacije in birokracije, ki hkrati povezuje teorijo informacij s teorijo odločanja (*Narr in Naschold*, 1969).

c) Dialektično-zgodovinska teorija

Dialektično zgodovinski tip teorije, na katerega je vplival Marx, pa poudarja zgodovinskost vsake družbe. Za družbe v preteklosti in sedanjosti je po Marxu značilen predvsem zgodovinsko nastali vsakokratni specifični način spopadanja z njihovim okoljem po eni strani, po drugi pa njihova s tem povezana specifična organizacija družbenega dela in gospodstva. V protislovjih med produktivnimi silami družbe in načinom njihove organizacije (produkcijskimi odnosi), med družbenim sistemom in njegovim okoljem, med faktičnimi odnosi gospodstva in njihovo legitimacijo, vidi ta teorija bistveno gibalno dosedanje zgodovine; za svojo nalogo ima, da pokaže vsakokrat specifična protislovja zgodovinsko »ekonomskih družbenih formacij« (Marx), njihovih subsistemov, institucij gospodstva in legitimacij gospodstva v njihovem dinamičnem razvoju, v njihovi vsakokrat specifični »dialektiki«. Pri tem je ta teorija vsekakor ostala često v prostoru globalnih izjav in globalne kritike, ki ni analitično-empirično prepojena. Zanj velja, da je tisti, ki v znanosti spoznava, vpleten v antagonistična protislovja družbe in da je podrejen dialektiki subjekta in objekta, ki jo sicer lahko reflektira in se je zave, ki pa se ji ne more odtegniti. Zaradi spoznanja in interesa je prisiljen zavzeti stališče, če to prizna ali ne. Izbira ne temelji na goli samovolji. Je zgodovinsko pogojena in v naprej naznačena z zgodovinskimi tendencami družbe, je pa načelno vsakemu odprta. Enostransko in nekoliko grobo formulirano, protislovja, njihovo sedanjo relevantnost in tendenco spoznavamo glede na perspektivo v družbi, bodisi iz izhodišča gospodstva ali emancipacije (*Habermas*, 1968). Da pa bi lahko dojel protislovja v družbi v zadostni meri in v njihovem polnem obsegu, je potrebna analiza družbe v celoti, v njeni totalnosti. Izolacija posameznih aspektov in segmentov bi tako kognitivno kot praktično popačila družbeno celoto. Posamezno se da spoznati kot posamezno samo v svoji posredovanosti s celoto, katere sistemska narava je vsaj v razviti industrijski družbi in v sistemu kapitalistične blagovne proizvodnje postala družbena totalnost. V odnosih med posameznim in celoto, momentom in totalnostjo, splošnim in posebnim se odvija totalnost s tega vidika kot skupnost protislovnih, vendar povezanih tendenc, na dialektičen način. Ta pojem totalnosti često lahko vidimo skupaj z nekim drugim pojmom totalnosti, ki je zgodovinsko-filozofsko posredovan. Ta drugi pojem predvideva na podlagi razvoja proizvodjalnih sil realno možnost, da se gospodstvo destruira v osvobajajoči praksi, ki naj bi odpravljalo postvarele družbene strukture in mehanizme prisiljevanja, ki jih je in jih vsiljuje gospodstvo, v smeri svobodne asociacije družbenih individuov. S tem je povezana tudi sposobnost, ki jo je C. W. Mills označil kot »sociološko fantazijo«. ^{38a}

Čeprav bi bila lahko razkrivajoča analiza konfliktov z vidika emancipacijskih kriterijev, ki ne izenačujejo prehitro in naivno pojma racionalnosti s tehnično smotrnostjo in kalkuliranimi interesi (*Popper*, 1965), za analizo sodobnih struktur gospodstva iz skritega potenciala enostransko vladane in bolj ali manj zavestno dirigirane družbe nadvse plodna, se šanse takih analiz često izpustijo oziroma jih sploh ne zaznajo. Če odmislimo veliki vzor Marxa, ³⁹ dialektično-zgodovinska analiza in teoretična tvorba redko uporabljata jasne

kriterije, eksplicirani pojem totalnosti z izkazanimi posredovalnimi podatki in često prehitro argumentira z abstraktnimi pavšalnimi pojmi, ki ne dopuščajo dokaza, da je narava družbe konfliktna in pogosto le sugerirajo dialektiko.

3. *Politična znanost kot politikum*

Tukaj navedeni tipi teorij se prav tako ne spuščajo — posebno deduktivno-empirični tip — v problem tvorjenja teorij, ki je s stališča raziskovalne prakse izredno pomemben, namreč v nastajanje teorij. Sicer navajajo, kakšna naj bi pričakovana teorija bila, toda večinoma manjkajo navedki o tem, kako naj ravnamo v vsakodnevnem raziskovalnem delu. Če najprej zgradimo veliko zgradbo hipotez in vanjo kasneje vnašamo podatke, potem nam grozi poljubna teoretična tvorba kot tudi poljubna potrditvev oziroma falzifikacija. Če pa povezujemo oblikovanje hipotez in zbiranje podatkov v medsebojno se oplajajočem in korigirajočem procesu, ostane morda možnost posploševanja relativno omejena. K temu sta v novejšem času prispevala pomembno dopolnitev Glaser in Strauss; ta razumeta teorijo kot proces, svarita pred tem, da precenjujemo obliko teorije in zanemarjamo njen efekt in se obračata proti zgolj postulativnim, samovoljnim abstrakcijam deduktivno-empirične teorije, katere verifikacija se često skrči samo na ustrezen prištevek dejstev na že obstoječo teorijo. Da Glaser in Strauss sama zabredeta v induktivistično nevarnost, tukaj ne moremo obravnavati.^{39a}

V tem sestavku, ki gotovo pojem političnega in konstrukcijo teorije preveč sumarično skicira, se moramo odreči vsaki, še tako kratki eksplicaciji metodičnih tehnik;⁴⁰ tudi se ne moremo podrobneje spuščati v obravnavo zveze in razdalje med politično znanostjo in politikom. Razmerje med teorijo in prakso rezultira ne nazadnje iz razumevanja zveze oziroma aдекватnosti in usmerjalne moči teorije in realnosti. Ali ne sprejemamo s tem, da samo povzemamo to, »kar je«, dejansko prevladujoče odnose? Ali se ne spreminjamo konec koncev v politika, če kot politologi razstavimo in sprejemamo vrednostno opredeljen referenčni okvir z določenim pojmom političnega? Mnogo obravnavani problem znanosti in političnega svetovalstva je izpostavljen dvojni nevarnosti: nepolitičnemu razumevanju znanosti in politično-manipulativni pretvorbi znanstvenih rezultatov (tehnokracija na eni strani, in na drugi nezgodovinskemu razumevanju znanstvenih rezultatov, ki se iz znanstvene in politične strani dela, kot da sta znanstvena perspektiva in izbor podatkov sekundarna, kot da bi lahko — če odmislimo ozko omejene probleme — konstruirali nomološke teorije »objektivno« vrednostno prosto in, po tej sugestiji, s tem veljavno, ter jih po kratki poti tehnološko pretvarjali (tehnologija). Politiko in znanost pa odlikuje med seboj čedalje bolj odvisen akcijski značaj. Obe pripadata aktivni družbi, ki se pod določenimi pogoji sama reproducira in dalje uporablja svoje zavestno pridobljeno znanje. Nomologije in objektivnost so podvržene družbeni definiciji in situaciji. To sicer ne pomeni poljubne relativnosti, vrača pa znanstveno-tehnološke in politično tehnološke poskuse, ki so navidez skočili iz posebnega prostora in posebnega časa, v zgodovinsko-družbeni akcijski prostor. Ostane: kje leži meja vsakokratne možnosti reprodukcije? Kdo ali kaj jo določa? Končno: kaj pomeni politično mogoče in politično nemogoče? Politična zavestna politična znanost ne bi smela zapasti mehanični metafiziki varnosti ali celo ravnodušnosti objektivnosti.

Iz vseh teh namigov in pozivov k specifikaciji pojma političnega, k metodični eksemplifikaciji in hevristično zavestnemu posploševanju in sistematiziranju sledijo za vsako posamezno raziskavo postulati glede hipotez, eksplicacij in dispozicij.⁴¹

Prevedel: A. B.

¹ K dialektiki »konkretnega« in »abstraktnega« prim. Karl Marx: *Einleitung zu einer Kritik der politischen Ökonomie*, v: Karl Marx Ökonomische Schriften, Bd. III, hrsg. v. Hans-Joachim Lieber und Benedikt Kautsky, Darmstadt 1964, str. 795 do 842; v novejšem času Maurice Merleau-Ponty: *Die Abentauer der Dialektik*, Frankfurt/Main 1968.

² Paul K. Feyerabend, *Über konservative Züge in den Wissenschaften*, v: Gerhard Szczesny (Hrg.): Club Voltaire, Bd. I, München 1963, str. 271 do 279.

³ Prim. Peter L. Berger und Thomas Luckmann: *The Social Construction of Reality*, London 1967.

⁴ K vprašanju komunikabilnosti rezultatov in metod gl. predvsem Arnold Brecht: *Politische Theorie*, Tübingen 1961.

⁵ Gl. Max Weber: *Roscher und Knies und die logischen Probleme der Nationalökonomie*, v: isti: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, str. 1—145, str. 15.

⁶ Anatol Rapoport: *Verschiedenen Bedeutungen von »Theorie«*, v: Robert H. (Hrg.): *Methoden der Politologie*, Darmstadt 1967, str. 303—329.

⁷ Paul F. Lazarsfeld: *Wissenschaftslogik und empirische Sozialforschung*, v: Ernst Topitsch (Hrg.): *Logik der Sozialwissenschaften*, Köln-Berlin 1965, str. 37—49.

⁸ K različnim pojmom integracije tudi Myron Weiner: *Political Integration and Political Development*, v: Jason L. Finkle in Richard W. Gable: *Political Development and Social Change*, New York-London-Sidney 1966, str. 551—562.

⁹ Falzifikabilnost izjav-hipotez je pri večjem delu moderne teorije znanosti kratkoma ločeno od znanstvenosti. Sporen pa ostaja vsekakor tudi tukaj vsakokratni falsifikator-faktum sam ali skupaj s kritično racionalnostjo in trajnost izvedene falzifikacije.

¹⁰ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft-Transzendente Methodenlehre* (Hrg.: Wilhelm Weischedel), Darmstadt 1956, str. 677 ss.

¹¹ Glej v novejšem času v »normativni smeri« Theo Stammen, *Politikwissenschaft in der Bundesrepublik*, v: Hochland, Bd. 60 1967/1968, str. 427—447.

¹² Georg Simmel: *Exkurs über das Problem: wie ist Gesellschaft möglich?*, v: isti: *Soziologie*, 3. Aufl., Berlin 1958, str. 21—30. Glej Burkart Holzner: *Observer and Agent in the Social Process*, v: *Archiv für Rechts- und Socialphilosophie*, Bd. 51, 1965; str. 265—290 in Karin Schrader-Klebert: *Der Begriff der Gesellschaft als regulative Idee*, v: *Soziale Welt*, Bd. 19, 1968, str. 97—118.

¹³ K vlogi paradigme — vsakokratno prevladujočega znanstvenega vzorca — glej Thomas S. Kühn: *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen*, Frankfurt/Main 1967. Pregled o različnih pojmih političnega daje Dieter Senghaas: *Elemente politiskwissenschaftlicher Analyse*, v: *Gesellschaft-Staat-Erziehung*, Bd. 13, 1968, str. 356—365.

¹⁴ Prim. med drugim Leo Strauss, *Naturrecht und Geschichte*, Stuttgart 1956 in Wilhelm Hennis, *Politik und praktische Philosophie*, Neuwied-Berlin 1963.

¹⁵ Prim. med drugim Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Köln-Berlin 1964 (Studienausgabe), posebno str. 691 ss. Hermann Heller: *Staatslehre*, 2. Aufl., Leiden 1961, str. 22. ss. Kurt Sontheimer: *Zum Begriff der Macht als Grundkategorie der politischen Wissenschaft*, v: Dieter Oberndörfer (Hrg.), *Wissenschaftliche Politik*, Freiburg 1962, str. 198 ss.

¹⁶ Glej dela Hansa Morgenthau, prim. v novejšem času istega avtorja: *The Purpose of Political Science*, v: James C. Charlesworth, *The Design for Political Science: Scopes, Objectives and Methods*, Philadelphia 1966, str. 63—79. Prim. tudi komentarje in diskusije k temu prispevku str. 80 ss. Charles Wright Mills; *The Power Elite*, Oxford 1956.

¹⁷ Max Weber: *Politik als Beruf*, v: isti: *Gesammelte Politische Schriften*, 2. Aufl., Tübingen 1958, str. 493—548.

¹⁸ Prim. za mnoge druge David Easton: *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs 1965. K Eastonu glej Wolf Dieter-Narr: *David Eastons Systemanalyse*, v: *Politische Vierteljahresschrift*, Bd. 8, 1967, str. 424—444.

¹⁹ K temu Hans Albert: *Marktsoziologie und Entscheidungslogik*, Neuwied-Berlin 1967, posebno str. 497 ss.

²⁰ Prim. Oskar Morgenstern: *Strategie-heute*, Frankfurt/Main 1962, 249 ss in Jürgen von Kempster, *Wissenschaft von der Politik-sozusagen*, v: *Merkur*, Band 20, 1966, str. 454—468.

²¹ Wolf Dieter-Narr: *Theoriebegriffe und Systemtheorie*, Stuttgart 1969. Glej k temu razdelku tudi Dieter Senghaas, *Systembegriff und Systemanalyse: analytische Schwerpunkte und Anwendungsbereiche in der Politikwissenschaft*, v: *Zeitschrift für die Politik*, Bd. 15 1968, str. 50—64.

- ²² Glej v tej zvezi kritična izvajanja Herberta Spira, H. Spiro: *An Evaluation of Systems Theory*, v: James C. Charlesworth, *Contemporary Political Analysis*, New York 1967, str. 164—174, str. 168.
- ²³ Prim. Gabriel A. Almond und G. Bingham Powell: *Comparative Politics*, Boston-Toronto 1966. Prim. tudi W. D. Narr, *Entwicklung der Theorie, Entwicklung der Gesellschaft*, kmalu v: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*.
- ²⁴ Gl. Gabriel A. Almond, *Political Theory and Political Science*, v: *American Political Science Review*, zvezek 60, 1966, str. 869—879. Prim. tudi kritično analizo Roberta J. Rhodesa: *The Disguised Conservatism in Evolutionary Development Theory*, v: *Science and Society*, XXXII zv., št. 4, 1968, str. 383—412.
- ²⁵ Prim. kontroverzo Jack L. Walker: *A Critique of the Elitist Theory of Democracy* in Robert A. Dahl: *Further Reflections on »The Elitist Theory of Democracy«*, v: *American Political Science Review*, 60. zv., 1966, str. 285—295 in 296—305. Glej tudi Peter Bachrach: *Elite Consensus and Democracy*, v: *Journal of Politics*, 24. zv., 1962, str. 439—452. in Lane Davis: *The Cost of Realism: Contemporary Restatements of Democracy*, v: *Western Political Quarterly*, 17. zv., 1964, str. 37—46. Prim. tudi Frieder Naschold: *Organisation und Demokratie*, Stuttgart 1969.
- ²⁶ Prim. z metodološkega in ekonomskega gledišča H. Albert, *Marktsoziologie und Entscheidungslogik*, na navedenem mestu.
- ²⁷ Prim. prispevek Claus Offe v tej knjigi.
- ²⁸ Glej Wassily Leontief: *Bigger or Better?* (Recenzija Walterja Hellerja [Hrg.]: *Perspectives of Economic Growth*), v: *The New York Review of Books*, XI. zv., 10. oktober 1968, str. 31—35.
- ²⁹ Prim. René König (Hrg.): *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, 1. zv., 2. izd., Stuttgart 1967, Einleitung, str. 5 s.
- ³⁰ Prim. k temu Herbert Spiro: *An Evaluation of Systems Theory*, na navedenem mestu, str. 170 ss. in Rolf Richard Grauhan: *Politische Verwaltung*, Freiburg i. Br. 1969, posebno I. in III. del (v tisku).
- ³¹ Gunnar Myrdal, *Das politische Element in der national-ökonomischen Doktrinbildung*, 2. izd., Hannover 1963 in Hans Albert: *Marktsoziologie und Entscheidungspolitik*, na navedenem mestu.
- ³² K terminu »Sachautorität« (avtorita stvari) gl. Wily Strzelewicz: *Industrialisierung und Demokratisierung der modernen Gesellschaft*, Hannover 1964. Termin »avtoriteta stvari« se da seveda prehitro »materializirati« in zamenjati z zatrjevano prisilo stvari, da bi ga uporabljali smiselno.
- ³³ Prim. Immanuel Kant, na navedenem mestu, str. 695 ss.
- ³⁴ Prim. Jürgen Fijalkowski: *Methodologische Grundorientierungen soziologischer Forschung*, v: Manfred Thiel (Hrg.): *Methoden der Sozialwissenschaften*, München 1967, str. 131—162, in W. D. Narr: *Theoriebegriffe und Systembegriffe*, na navedenem mestu.
- ^{34a} Prim. k temu prispevek Walterja Euchnerja.
- ³⁵ K problematičnosti izključnega kriterija falzifikacije gl. tudi Günther Patzig: *Nachwort v Rudolf Carnap: Scheinprobleme in der Philosophie*, 3. izd., Frankfurt/Main 1966, str. 85 ss.
- ³⁶ Prim. Karl R. Popper, *Zum Thema Freiheit*, v: *Die Philosophie und die Wissenschaften-Simon Moser zum 65. Geburtstag*, Meisenheim/Glan 1967, str. 85 ss.
- ³⁷ Isti: *Das Elend des Historismus*, Tübingen 1965, posebno str. 47 ss.
- ³⁸ Ernest Nagel, *The Structure of Science*, New York 1961, str. 462 ss.
- ^{38a} Prim. tudi C. W. Mills: *Kritik der soziologischen Denkweise*, Frankfurt/Main 1963.
- ³⁹ O nekaterih metodoloških enostranstih Marxa gl. J. Habermas: *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt/Main 1968, str. 36 ss.
- ^{39a} Barney G. Glaser in Anselm L. Strauss: *The Discovery of the Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*, Chicago 1967.
- ⁴⁰ Prim. k temu Johan Galtung: *Theory and Methods of Social Research*, Oslo-London-New York 1967, in Hubert M. Blalock (Hrg.): *Methodology in Social Research*, New York 1968, tudi René König (Hrg.): *Handbuch der empirischen Sozialforschung*.
- ⁴¹ K aspektu eksplikacije, o kateri je bilo kot o postulatitoli govora, Richard G. Dumont in William J. Wilson: *Aspects of Concept Formation, Explication, and Theory Construction in Sociology*, v: *American Sociological Review*, 32. sv. 1967, str. 985—995.

Interesne skupine v Jugoslaviji¹

Dr. Najdan Pašić

Problematika interesnih skupin v Jugoslaviji ima nekatere specifične značilnosti, ki izhajajo iz narave družbenega in političnega sistema. Za razumevanje tega moramo upoštevati dvoje temeljnih okoliščin: prvo, da so bile s socialistično preobrazbo temeljnih družbenih odnosov odpravljene vse oblike lastnine in upravljanja, ki so omogočale neposredno eksploatacijo tujega dela. S tem so bili odpravljene iz družbenega življenja vsi pglavitni izvori antagonističnega konflikta interesov eksploatatorjev in eksploatiranih, konflikta, ki se ga zaradi njegove narave ne da regulirati in zadrževati v mejah družbene ureditve brez pomoči države kot instrumenta organizirane prisile. Toda v družbi obstajajo tudi potem protislovja in spopadi interesov, ki so bodisi posledica še nerazvitih odnosov dotedanega družbenega sistema, ali pa izvirajo iz odnosov v socialistični družbi. Konflikti materialne narave so konec koncev posledica tega, da celotna materialna sredstva, s katerimi družba razpolaga, še zdaleč ne zadoščajo za zadovoljevanje vseh potreb osebne in družbene potrošnje. Zaostrenost tovrstnih konfliktov, ki je povezana z delitvijo družbenega proizvoda, je toliko večja, kolikor bolj je dežela ekonomsko razvita in kolikor večji delež narodnega dohodka se troši za razširjeno reprodukcijo in za negospodarske dejavnosti — zlasti za upravo in družbene službe.

Občutne razlike glede položaja in vloge v sistemu družbene delitve dela sprožajo na vseh področjih družbenega življenja in na vseh ravneh družbene organizacije zapletene procese spopadanja in integriranja; ta proces prežema vso družbo, od njenih osnovnih celic do najširših oblik organiziranosti v vseh družbenem okviru. V enem in istem podjetju prihaja na primer do navzkrižij med neposrednimi interesi kvalificiranih in nekvalificiranih delavcev. Interes lokalne skupnosti — komune — da si zagotovi iz gospodarstva kar največ sredstev za pokrivanje številnih dejavnosti, je lahko v nasprotju s prizadevanji delovnih organizacij, da razpolagajo s čim večjim delom ustvarjenega dohodka. Ekonomsko razvita področja gledajo povsem drugače na vprašanje investicij in drugih ukrepov ekonomske politike kot gospodarsko zaostala področja. Interesi industrije in interesi kmetijstva so lahko v latentnem ali odkritem konfliktu. Torej tudi v socialistični družbi, kakršno izgrajujemo v Jugoslaviji, obstajajo in delujejo ob silah integracije in družbene solidarnosti tudi latentni in odkriti spopadi interesov, ki so imanentni naravi družbenih odnosov; socialistična družba namreč ni homogena celota, ampak zapleten organizem, sestavljen iz delov, ki se zavedajo svoje posebnosti in svojih ožjih interesov.

Spopadi interesov torej ne zginjajo, pač pa se spreminja njihova narava: v nasprotju s nepomirljivimi razrednimi nasprotji so ti spopadi take narave, da jih je mogoče razreševati in vsklajevati tudi brez intervencije, brez prisile države. Uresničevanje te perspektive, ki jo omogoča socialistična družba, pa je možno le ob rasti materialne osnove družbene eksistence, ob rasti materialnih možnosti za ustrežnejše zadovoljevanje osebnih in družbenih potreb.

¹ Dr. Najdan Pašić: Klase i politika, izd. »Rad«, Beograd 1968, 422 str., prevod iz poglavja VII »Interesne skupine«. Odlomek je s tem naslovom opremil prevajalec — op. red.

V okviru splošno-družbene in politične organizacije se ta proces odraža kot graditev družbenega samoupravljanja.

Druga prvina specifične narave interesnih skupin v jugoslovanski družbi zadeva pogoje, v katerih te skupine nastajajo, delujejo ter način, kako se njihove raznosmerne težnje zblizujejo in vsklajujejo s širšimi družbenimi interesi in načrtnim usmerjanjem družbenega razvoja. Tu gre v bistvu za vprašanje političnega sistema. Vsaka politično organizirana družba ima institucionaliziran mehanizem, prek katerega se raznoteri družbeni interesi vsklajujejo in združujejo, tako da je možno skupno življenje, kakršnega terja dana družbena ureditev. Demokratični politični sistem se razlikuje od avtokratskega sistema predvsem po tem, da se lahko različni družbeni interesi pojavljajo in delujejo ter neposredno vplivajo na odločitve, ki zadevajo celotno družbeno skupnost. Če pa si država sama prilašča monopol nosilca občedružbenih interesov in vodenja skupnih poslov družbene skupnosti, potem se nujno pojavlja v spopadih različnih družbenih interesov tudi kot vrhovni razsodnik. Druga plat tega odnosa je boj različnih družbenih skupin, ki imajo posebne interese, za čimvečji vpliv na državo in državno politiko. Take interesne skupine se spreminjajo v »skupine pritiska« in postajajo v tej obliki stalna in pomembna sestavina mehanizma političnega odločanja. Politične partije, ki so nujno prisotne v takem sistemu organizacije oblasti, opravljajo vlogo transmisij, prek katerih se številne družbene težnje in interesi združujejo ter oblikujejo v ustrezne politične zahteve in programe državne politike. Interesne skupine kot politični fenomen so potemtakem obrnjene proti javni oblasti, proti državi; z njo in prek nje naj bi njihovi posebni interesi našli kar najbolj primeren in ugoden odmev v državni politiki — kot formalnem izrazu obćih interesov.

Dosleden razvoj demokracije na socialistični družbeni podlagi pa povsem logično vodi v odmiranje države. Ta proces je dobil v Jugoslaviji že povsem konkretne oblike; in kolikor ta proces vse bolj napreduje, se ustrezno temu spreminja celotna vsebina političnega življenja, z njo seveda tudi narava, značaj interesnih skupin ter pogoji za njihovo delovanje. Odmiranje države ne more puščati v družbeni organizaciji praznine. Druga plat odmiranja države je izgrajevanje mehanizma delavskega in družbenega samoupravljanja. Gre za snovanje takega mehanizma družbene organizacije, ki omogoča, da se protislovja družbenega življenja in konflikti različnih interesov izražajo in razrešujejo prek avtonomnega procesa demokratičnega odločanja. Šele ko je tak mehanizem ustvarjen in dograjen, ni več potreben poseben aparat javne oblasti, ki ločeno od konkretnih nosilcev družbene dejavnosti in interesov odloča o splošnih vprašanjih družbenega življenja — ob pomoči monopola organiziranega nasilja. Posredno demokracijo, v kateri imajo različne družbene sile možnost, da prek političnega predstavnštva, partij in skupin pritiska vplivajo na državno politiko, zamenja neposredna demokracija, v kateri so različni interesi, ki se oblikujejo na temelju socialističnih družbenih odnosov, aktivno vključeni v proces odločanja o vseh vprašanjih, ki jih neposredno zadevajo.

Gledano s tega stališča je bistvo celotnega sistema družbenega samoupravljanja, ki nastaja v Jugoslaviji, v iskanju in oblikovanju take institucionalne strukture, ki bo omogočala, da se ožji in širši družbeni interesi neposredno konfrontirajo, vsklajujejo ter se v samem procesu upravljanja v posameznih vejah družbene dejavnosti neposredno povezujejo z občedružbenimi interesi. To je zlasti jasno in plastično razvidno iz sestave, pristojnosti in načina dela organov, ki upravljajo z družbenimi službami in drugimi družbenimi zadevami. To niso več enoosebni državni organi ali kolegijski, marveč predstavniška telesa, v katerih so neposredno zastopani ustrezni družbeni interesi. Del članov

teh teles volijo delovni ljudje, zaposleni v posamezni instituciji (šoli, bolnišnici, zavodu za socialno zavarovanje, znanstveni instituciji itd.), drugi del (imenovanih ali voljenih) članov pa so državljani, ki so zaradi svoje strokovne ali pa osebne zainteresiranosti najbolj pozvani, da zastopajo občedružbeni interes na tem področju. Ob delavskih svetih, ki so osnovni organi samoupravljanja v gospodarskih organizacijah, pokriva široka mreža takih in podobnih predstavniških teles celotno področje drugih dejavnosti in služb — izjema sta le vojska in državna administracija v najožjem pomenu.

V sistemu družbenega samoupravljanja ne deluje posameznik kot abstraktni »državljan nasploh«, ki bi užival le natančno določene »politične pravice«, marveč kot celovita osebnost z vsemi realnimi dimenzijami pripadnika nekega poklica, člana neke delovne organizacije, potrošnika in uporabnika komunalnih storitev, staršev otrok, ki se šolajo, stanovalca v zgradbi, ki je družbena lastnina itd. Skozi ves sistem družbenega samoupravljanja je dosledno speljana racionalna nit: težnja, da se maksimalno poživi in vzpodbudi družbena angažiranost občana za urejanje družbenih pogojev lastne eksistence.

Vzporedno s tem se spreminja tudi načelo vertikalne organizacije znotraj posamičnih družbenih dejavnosti in v družbi nasploh. Tam, kjer se pokaže potreba, da se nekatere funkcije centralizirajo, da se ustanove skupne službe ter da se plansko usmerja in koordinira delo več samoupravnih enot (bodisi v podjetjih, ustanovah ali v teritorialnih organih samoupravljanja), so nastali namesto hierarhične zgradbe nadrejenih in podrejenih organov višji organi po delegatskem sistemu: zvezna in republiške skupščine socialnega zavarovanja, ki jih volijo občinske skupščine zavarovancev; skupščine gospodarskih zbornic sestavljajo predstavniki tistih organizacij, ki delo te zbornice usmerjajo in povezujejo. In končno na najširši politični ravni je zvezna ljudska skupščina kot najvišji organ oblasti in družbenega samoupravljanja sestavljena iz delegacij občinskih skupščin. Vse bolj in na vse širših področjih izrašča in se utrjuje vertikalna oblika povezovanja. Pravi pomen je v tem, da organ, ki usmerja, povezuje in nadzoruje dejavnost večjega števila samoupravnih organizacij — in to v skladu z njihovimi skupnimi in širšimi družbenimi interesi, predstavlja po svojem sestavu in oblikah dela demokratično združene ožje interese.

Politični sistem, ki je tako zasnovan, da odpira občanom široke možnosti za udeležbo v upravljanju družbenih zadev povsod tam, kjer se njihovi osebni in ožji skupinski interesi povezujejo ali celo ujemajo s širšimi interesi družbene skupnosti, postaja dinamičen mehanizem, v katerem je proces konfrontiranja in vsklajevanja različnih interesov izraz demokratičnih pobud in podžiganja socialne energije. To zelo prepričljivo dokazuje tudi dinamika razvoja jugoslovanske družbe v zadnjih desetih letih, ki ga spremlja demokratizacija družbenih odnosov na ekonomskem in na političnem nivoju.

Toda ne glede na to dolgoročno perspektivo je temeljita in vsestranska znanstvena obdelava področja interesnih skupin v družbi, kakršna je naša, šele pred nami. To področje bo postajalo vse bolj pomembno v našem političnem življenju, kolikor dalj se bo ohranjal in povečeval razkorak med samoupravno strukturo v družbeni bazi, ki omogoča neposredno konstituiranje in izražanje različnih ožjih in širših skupinskih interesov, ter organizacijo mehanizma političnega odločanja, v katerem še vedno prevladujejo prvine osamosvojenega političnega predstavnitstva in monopola politične oblasti. Tako stanje mora sprožati politične in širše družbene konflikte, ki lahko zadobé zelo zaostrene oblike. Zato je tem bolj nujno, da se problematika formiranja in delovanja interesnih skupin toliko širše in vsestransko znanstveno proučuje.

Analiza odprtih problemov, konfliktov in vsklajevanja različnih interesov v družbenem sistemu, ki raste iz načel samoupravljanja, bi bila v teoretičnem kot tudi v praktično-političnem oziru izredno pomembna. Tega ne moremo opraviti v okviru te knjige zaradi omejenega obsega in tudi zato ne, ker ne razpolagamo s predhodnimi sistematičnimi raziskavami. Omejiti se moramo na to, da na podlagi dosedanjih izkušenj opozorimo, kje se pojavljajo nerešeni problemi in družbeni vzroki zanje.

Najprej — struktura najrazličnejših ožjih in širših interesov, ki so institucionalizirani v organih samoupravljanja, nikoli ne odsevajo celotne kompleksnosti različnih interesov, ki dejansko obstajajo, delujejo in se v različnih konkretnih situacijah izražajo in prepletajo. Zato ni le možnost, marveč pogost pojav, da se izoblikujejo tudi znotraj predstavniških organov samoupravljanja neformalne interesne skupine in »skupine pritiska«. Če tako razvrščanje v skupine postane trajnejše in trdnjše, potem to neogibno ustvarja velike težave za normalno delo organov samoupravljanja in je lahko vzrok za zaostrovanje in slabšanje notranjih odnosov.

Drugič — bistveni pogoj, da sistem učinkovito deluje, je ta, da spopadi interesov, ki jih samoupravni mehanizem medsebojno vsklajuje, ne doseže tolikšne zaostrenosti, ko se konfliktov ne da več razreševati v procesu demokratičnega odločanja, brez vmešavanja od zunaj. Če je na primer raven osebnih dohodkov znatnega dela delovnega kolektiva pod mejo, ki bi jo v danih razmerah lahko ocenili kot razumen minimum, potem ne moremo pričakovati, da bo delavski svet tega podjetja našel in izpeljal ekonomsko najbolj ustrezno rešitev za delitev sredstev na sklad osebne potrošnje in sklade za razširjeno reprodukcijo. Neodložljivost neposrednih potreb lahko zasenči dolgoročni interes delavcev, upravljalcev podjetja. V takih razmerah sta poseg in pomoč od zunaj nujna, da bi podjetju zagotovili normalne pogoje poslovanja.

Tretjič — spopadi različnih osamosvojenih ožjih interesov, do katerih prihaja v mehanizmu samoupravljanja, ne zagotavljajo vedno in avtomatično, da bi bili sprejeti sklepi vsklajeni z najširšimi družbenimi interesi in objektivno logiko ekonomskega napredka. Težnje nekega podjetja, da se skladno z ekonomskimi interesi povezuje in integrira s podjetji iz drugih občin ali republik — da bi si zagotovilo boljšo delitev dela in bolj ekonomično proizvodnjo — lahko pridejo v navzkrižje z odklonilnim stališčem občine, ki se boji, da bi taka integracija zmanjšala dohodek, ki ga ima od podjetij na svojem območju. V ustreznih razmerah lahko ožji interes občine prevlada. Do takih in podobnih situacij ne bi prišlo, če bi bila samostojnost nosilcev ekonomske in politične dejavnosti zares realna, ne pa samo naličje, za katerim se skriva centralistično odločanje državne birokracije.

Toda kolikor postaja sistem samoupravljanja bolj razvit in popoln, se večajo tudi možnosti, da se *znotraj samega sistema* izoblikujejo sredstva in načini za obvladovanje negativnih lokalističnih tendenc. Glede tega ima v procesu odločanja vse večji pomen javnost, ki lahko znatno zmanjša nevarnost subjektivizma in enostranskih stališč, ki jih povzročajo ozki interesi. Pomembno je tudi, da je sistem vertikalno dograjen in odprt za vplive od zunaj. Kot važen dejavnik moramo upoštevati tudi spremenjeno vlogo družbeno-političnih organizacij, ki v sistemu dosledno izvedene decentralizacije in samoupravljanja predstavljajo skupne in obče interese sil, ki se bore za socializem.

In četrtič — odprti problemi nastopajo povsod tam, kjer se je zadržal administrativno-proračunski način delitve družbenih sredstev. To delno velja na primer za investicijske sklade republik in federacije. Kjerkoli nastane tak

položaj, se pojavljajo tudi težnje k oblikovanju interesnih skupin in skupin pritiska, ki medsebojno konkurirajo in pritiskajo na državne organe, da bi si izposlovale s stališča svojih ožjih interesov kar najbolj ugodne sklepe. Posledice tega na ekonomskem področju so na primer tako imenovane »politične tovarne« in drugi za nacionalno gospodarstvo kot celoto neustrezni ukrepi. Kolikor manj je v sistemu družbene delitve administrativnih ostankov, toliko manj je tudi teh pojavov in problemov. Možna pot iz težav je v izgrajevanju takega bančno-kreditnega mehanizma, v katerem bodo lahko banke kot samostojne samoupravne gospodarske organizacije neposredno zainteresirane za financiranje gospodarske dejavnosti po ekonomski logiki, objektivnih gospodarskih merilih in kazalcih.

Zivljenjska moč in resnična demokratičnost političnega sistema se kaže predvsem v njegovi sposobnosti, da s kar najmanj nasilja nad svobodo družbenih procesov zagotavlja razreševanje imanentnih konfliktov osebnih, skupinskih in družbenih interesov na poti k družbenemu napredku. V tem oziru je problematika interesnih skupin v analizi političnih sistemov bistvena komponenta, pa najsi so po družbeni naravi ti sistemi kapitalistični, državno-kapitalistični ali socialistični.

Prevedel A. M.

Razprave in raziskave

Filozofija in družboslovje

Morala v spletu človek-svet

Izsek sistematske filozofije

Dr. Vojan Rus

1. Moralna filozofija in sodobno človeštvo

Filozofija se danes manj kot v preteklosti vprašuje: *kaj in kje* je morala v spletu človek-svet.

Vendar je sedaj o tem odnosu bolj nujno razmisliti kot je bilo v preteklih tisočletjih.

Tak ponovni razmislek terjata dva povezana momenta sodobnega sveta:

— *nova gibanja in protislovja, nastala v sodobni družbi in človeku;*

— *zaostajanje sodobne morale in sodobne moralne filozofije za družbenim razvojem.*

Zveza teh dveh momentov: zaostajanje morale za potrebami in možnostmi današnjega časa je eno glavnih, če ne celo poglavitno protislovje sodobne družbe.¹

Do tega protislovja pa je prišlo približno takole.

Tehnizacija in industrializacija sodobnega sveta prinašata doslej neznano hitro spreminjanje in prepletanje družbenih odnosov ter prehajanje »svetovne vasi« v »svetovno mesto«.

V »svetovni vasi« — ki je zajemala večino človeštva v tisočletjih od prvotne skupnosti pa vse do prve polovice XX. stoletja — so bili družbeni odnosi relativno stalni, ker so se proizvodjalne sile počasi spreminjale. Zato so bili v vsem tem razdobju zelo stabilni in enostavni tisti moralni odnosi — ne kradi, ne laži, ne ubijaj — ki so bili človeško pozitivni, kolikor je šlo za preproste medsebojne odnose individualnih, neindustrijskih proizvajalcev, zlasti poljedelcev in obrtnikov.²

Ta tisočletna moralna zgradba pa se je začela katastrofalno majati in krhati s sodobno svetovno industrializacijo in tehnizacijo. Stotine milijonov bivših poljedelcev in obrtnikov se iz starega »vaškega« in drobnoproduktivnega okolja vključujejo v novo, mestno, industrijsko in postindustrijsko okolje. V njemu je stara, naivna in preprosta oblika moralnih odnosov precej nemočna ali pa vsaj potisnjena na rob osrednjega družbenega toka. Te stotine milijonov se ne morejo znajti v mreži novih, zapletenih in dinamičnih odnosov, ki se jim večinoma vsiljujejo kot stihija in so v zelo majhni meri oblikovani moralno, zavestno-zamišljajsko.

Ogromna večina svetovnega prebivalstva je nemočna pred silovito koncentracijo sile v rokah nekaj peščic ljudi v največjih deželah. Ti podložniki in človeštva ne podrejšo vedno tako *grobo* (večkrat prav tako: Vietnam, Palestina), vendar dosti bolj *intenzivno* kot v preteklosti: intenzivnejša ekonom-

¹ Verjetno bo kdo to trditev ocenil kot pretiravanje. Toda odklonilna ocena bo skoraj gotovo slonela na napačnih predstavah, da je morala samo moralka in moralizatorstvo, samo govorjenje in razmišljanje o dobrem, samo sistem moralnih sodb in podobno. Morda pa bo stališče o pomenu morale v sodobnem svetu manj sporno ali vsaj sprejeto kot ena od možnih hipotez, če določimo moralo kot poseben tip *realnih družbenih odnosov, namreč vseh tistih, ki so oblikovani pretežno zavestno.*

² Seveda so tudi v tem času obstajali ter prevladovali moralni odnosi z odujeno, protičloveško vsebino, ki se je deloma skrivala tudi pod normami »ne kradi«, »ne laži« itd.

ska, politična in duhovna podrejenost sodobnega človeka vseobsežnemu »družbenemu« delu in vseobsežni moderni politični in propagandni manipulaciji.

Novoveška in zlasti sodobna moralna filozofija je daleč zaostala za sodobnostjo, ki zahteva vse zavestnejšo integracijo v zadnjih stoletjih vedno bolj razcepljenega in odtujenega človeštva. V nasprotju s to objektivno zahtevo pa je novejša moralna filozofija — od Spinoze do danes — vse bolj absolutizirala posamezne bistvene sestavine človeka in morale. Zato je vsota vseh stališč te filozofije velika razdrobljenost, ki je prej posledica burne stihijne družbenega razvoja v zadnjih stoletjih kot pa dejavno prevladovanje te stihije.

Tudi antična filozofska misel je prenasglasila posamezne sestavine morale, toda le nekatere in manj ostro. Enostransko je poudarila v glavnem samo racionalno-vrednostno (Platon) in rigoristično (stoa) sestavino morale ter čutno-uživajočo sestavino (Aristip), medtem ko so druge absolutizacije v antični etiki manj izrazite.

Novejša filozofija pa je iz celotne morale bolj odločno iztrgala in bolj apodiktično absolutizirala skoraj vse pomembnejše sestavine morale, ker je trdila:

— *ali* da morala pretežno izvira iz racionalnega (Leibniz, Spinoza, Kant, Fichte, Hegel, Cohen, Moore, Schiller idr.);

— *ali* pa je nasprotno zatrjevala, da morala izhaja pretežno iz čustvenega (deloma Schopenhauer, Rousseau, Ayer, Russel) ali iz volje (Kant, Nietzsche);

— *ali* pretežno iz individualnega (Stirner, Nietzsche, Sartre, Kant in delno James ter Schiller);

— *ali* iz družbenega (Hobbes, Durkheim, dogmatični »marksistični« ekonomizem in sociologizem);

— *ali* iz vrednostnega (Windelband, Rickert in drugi);

— *ali* iz evolucije sveta in človeka (Spencer, deloma Darwin in Lévy Bruhl);

— *ali* iz indeterminiranega (Sartre, deloma Kant);

— *ali* iz biološko in ekonomsko determiniranega (Darwin, deloma Kautsky in dogmatični »marksizem«);

— *ali* iz altruizma (Shaftesbury, Comte, Tolstoj, Gandi);

— *ali* iz egoizma (Nietzsche, Stirner, deloma Helvetius in pragmatizem);

— *ali* iz koristnosti in interesa (Bacon, Hobbes, Holbach, Bentham, Mill, James);

— *ali* iz asketizma in dolžnosti (deloma Kant, Spinoza) itd.

Podrobnejša raziskava vseh tu navedenih novejših etičnih filozofij bi pokazala, da nobena od njih ni mogla svojih enostranskosti speljati do kraja in povsem zanemariti nasprotne sestavine morale, saj razviti človeški razum izrazitih dejstev ne more preveč enostavno obiti. Vendar objektivna in sistematična primerjava antične in novejše etične misli dovolj določno potrjuje, da je v zadnji dosti več razcepov in absolutizacij; to je samo ideološki odsev vse večje razcepljenosti in plastnosti človeka v novem veku.

Razcepljenost sodobne etične misli pa ni samo rezultat eksplicitnih absolutizacij, ampak tudi njene ozke *tematske* usmerjenosti, ki pa ima iste družbene vzroke.

V XX. stoletju se je velik del moralne filozofije — del neopozitivizma in drugih smeri — začel ukvarjati z ozkimi etičnimi vprašanji. Izogibal pa se je zlasti »velikih tem«, kot sta odnosa morala-človekova celota in morala-najsplošnejša struktura sveta.³ Teh vprašanj se je sodobna filozofija veliko bolj izogibala kot antična in srednjeveška.

³ Kot povsod, so tudi tukaj izjeme, na primer Scheler in N. Hartmann. Gre seveda le za prevladujoče stanje in težnje.

Pri vsem tem je v novoveški in sodobni etični misli dosti novega in boljšega v primerjavi z antično in srednjeveško filozofijo. Vendar novo v njej je izrazito parcialno; to so številne poglobljene finese. Čeprav je teh fines že velika kopica, ni to prav nič zavestna in koherentna celota. Med take dosežke spadajo, če na-štejemo le nekatere, zlasti dognanja glede ožjih tem: morala in družba (Hobbes, Durkheim, Comte, marksizem), morala in razvojnost (Spencer, maksizem, Dewey), morala in družbeno izkustvo (marksizem, Dewey), zveza čutnega in racionalnega, oblikovnega in vsebinskega (Scheler, Mill), moralna situacija (Dewey), morala in »moralni jezik« (sodobna meta-etika), morala in vrednostno in podobno.

V novem veku in sodobnosti pa ni niti ene etične filozofije, ki bi se v pogledu celovitosti in antropološke ter kozmološke »utemeljenosti« znatneje vzdignila nad uspešne prve korake antične filozofije in posebno Aristotela. Aristotelova etična misel je res samo začetni korak k celovitosti, ostala pa je vse do danes skoraj povsem neizkoriščena miselna investicija.

Moralna filozofija, ki naj teoretično pomaga sodobni napredni družbeni akciji, mora biti dosti bolj celovita kot v preteklosti, sicer ne bo mogla zajeti zapletenih sodobnih družbenih odnosov in diferencirati v njih vredno od nevrednega. Da pa bi bila bolj celovita in človeško učinkovitejša, se mora zasnovati na celovitejši *teoriji človeka*, saj brez nje ne more ugotoviti, kaj so za človeka osrednje in trajne vrednote, kaj so njegove delne in občasne vrednote in v kakšnem medsebojnem odnosu so. Celovitejša misel o moralni in človeku pa je spet nemogoča brez *spoznanja in zamisli sveta*, saj enostranske predstave o svetu dušijo, kot bomo pokazali kasneje, tudi razmah etike in antropologije.

2. Moralna filozofija in vprašanje o človeku in svetu

Primerjanje in tehtanje znanih dejstev iz zgodovine azijske in evropske filozofije pokaže, da se je pred etično filozofskim begom od velikih k majhnim temam v XX. stoletju prav v moralni filozofiji — na primer pri Aristotelu, stoikih, Epikuru, Platonu, pa tudi še pri Spinozi in Kantu — najbolj izrazil splet morala-človek-svet. *Ta splet se je v etiki izrazil bolj plastično kot na kateremkoli drugem filozofskem področju.*

Če ta hipoteza drži — kasneje bomo to skušali pokazati na primerih Aristotela in Kanta — lahko tudi trdimo: tisti del sodobne moralne filozofije, ki se izogiba spletu morala-človek-svet, ne da bi sploh poskušal dokazati njegovo morebitno neutemeljenost, je pod ravnijsko klasične evropske in azijske filozofije. Na ravni prejšnje filozofije ali morda celo nad njo je le tista kasnejša misel, ki *stara problematiko razvija dalje ali pa dokaže, da ni bila objektivno utemeljena*, nikakor pa filozofija, ki se umika pred prejšnjo problematiko.

Naj omenimo še poseben pomen, ki bi ga obravnavala problema morala-človek-svet imela pri graditvi *sodobne enotne filozofske misli, sodobne sistematske in integrirane filozofije*. Četudi je za koga enotna, sistematična in integrirana filozofska misel še nerazčiščen problem, bo to *problematiko* našel v dosedanji — razen sodobni — etični filozofiji zelo zaostreno in zato zrelo za primerjanje s človeško in svetovno stvarnostjo.

Mislím, da je možno poiskati vzroke, zakaj in kako je moralna filozofija najbližje prišla do *problema človek-svet*, ne da bi si to temo namenoma zastavila. Moralna filozofija se je s to problematiko srečala po nekakšni stihijski poti, po spontani človeški nuji; bila je bolj odjek te stihije kot njen vodič.

Kratka rekonstrukcija te poti je naslednja:

Ne samo poklicni filozof, ampak že vsak človek stopa na izrazito etično področje z vprašanjem: kaj je dobro in kaj je zlo v *odnosih* med menoj in drugim človekom in sploh v večjih ali manjših človeških skupinah. To etično vprašanje pa je že precej posredno, saj izvira iz še bolj primarnega, ki ga vzbuja že neposredni interes posameznika: kaj je dobro in kaj zlo v odnosih drugih *do mene*; kaj je *meni* bolj in manj koristno v teh odnosih.

Ker je v zgodovinskem razvoju vsak posameznik postajal z družbeno delitvijo in integracijo dela vse bolj »družbeno bitje« — bitje, katerega interesi so bili vse bolj in vsakodnevno prizadeti s postopki drugih ljudi do njega — se je vsakemu normalnemu človeku primarno etično vprašanje vsiljevalo skoro ob vsakem koraku z vedno večjo naravno silo.

Primarno etično vprašanje je torej — po svoji naravi, po tisti *objektivni* življenjski vsebini, ki to vprašanje stalno sproža — tâko, da je skupaj z njim zelo hitro prihajalo na dan tudi vprašanje po *bistvu človeka* in od tod po *bistvu sveta*.

Ko se namreč sprašujemo, kaj je bolj ali manj koristno v odnosu enega človeka do drugega, se implicitno odpira tudi vprašanje, kaj je bolj ali manj *bistveno človeško* in bolj ali manj *človeško obče*. Od tod lahko zelo kmalu sledi vprašanje, kakšno je mesto tega bistveno človeškega v svetu.

In ker dobri in zli človeški učinki prihajajo do vsakega posameznika najbolj vidno in neposredno po *dejavnosti drugih* posameznikov, je seveda v primarno etično vprašanje — kaj je dobro ali zlo v postopkih drugih do mene — tudi tako nerazdvojljivo vpleteno vprašanje o *človeški dejavnosti*. Zato ga skoraj vsi filozofi veliko bolj zaostre v etiki kot v logiki, ontologiji ali estetiki. Ontologija, logika-gnoseologija in estetika so namreč svoj pogled usmerile na področje, kjer dejavnost enega človeka do drugega — in zato človeško obče in dejavno — ni tako izrazita kot v moralnih odnosih.

Najkrajša pot do človekovega jedra bi bila seveda zavestna in sistematična izgradnja filozofske antropologije. Ker pa je bila antropologija vse do srede XIX. stoletja najbolj zapuščeno filozofsko področje,⁴ je bil stihijski tok etike v smeri antropologije še posebno pomemben.

Težnjo, da se v pretekli etiki antropološka problematika bolj *eksplicitno* izrazi kot v drugih disciplinah — tudi v njih je bila vedno prisotna, toda skoraj vedno bolj *implicitna* — bi pokazala analiza skoro vseh pomembnejših smeri azijske in evropske klasične filozofije: od budizma, konfucionizma, preko Platona, Aristotela, stoicizma, Epikura, Avguščina do Spinoze in Kanta.

Ker je obširnejša analiza tukaj nemogoča, bi ob dveh tipičnih primerih — ob Aristotelovi in Kantovi filozofiji — lahko ilustrirali tezo, da je bilo zlasti etiki do srede XIX. stoletja dosti več eksplicitno antropološkega kot v ontologiji in gnoseologiji — logiki.

Aristotel

Od prve do zadnje strani Nikomahove etike izstopa tole izrazito Aristotelovo prepričanje: niti na eno etično vprašanje ni možno odgovarjati, če ne vemo, kaj je človek in kakšno je njegovo mesto v svetu:

»Če razpravljamo o vrlini, mislimo pri tem seveda na človekovo vrlino, saj iščemo človekovo dobro in človekovo srečnost⁵. ... Kaj je bistvo srečnosti?

⁴ Podrobneje o tem v članku »Filozofija človeka in njegova sodobnost«, *Anthropos* št. 1—2, 1969, str. 24—40.

⁵ Nikomahova etika, Ljubljana 1968 (dalje: *Etika*), str. 80 in podobno na str. 95; navedeno se lahko primerja tudi z grškim tekstom v izdaji *Nicomachean Ethics*, priredba H. Rackham, London 1947, p. 22 (dalje: *Ethics*).

Tak odgovor bi kaj hitro našli, ko bi doumeli, *kaj je človekova naloga...* Mi iščemo nekaj, kar je *lastno le človeku...* (To je) *dejavno življenje, lastno razumnemu bitju.*⁶ (Vse podčrtal V. Rus.)

Aristotel odkrije zvezo etike z vprašanjem o človeku in njegovem mestu v svetu tudi, ko jasno opredeli: predmet etike ni neko platonistično, zunajčloveško in nadčloveško obče in dobro, ampak prav človeško obče in dobro:

»Ali pa je ‚dobro samo po sebi‘ le eno: ‚dobro‘ kot ideja? V tem primeru bi bila to le oblika brez vsebine! ... ‚Dobro‘ torej ni nekaj, kar bi mogli spraviti na skupni imenovalc v smislu neke enotne ideje? ... Tudi če bi bilo nekaj ‚dobro‘, ki bi bilo eno in splošno opredeljivo ali ki bi obstajalo ločeno in samo po sebi, je vendar jasno, da tega človek ne bi mogel ostvariti in ne doseči. Mi pa iščemo ravno nekaj takega.«⁸

Medtem ko Aristotel v Metafiziki odkrije, da je Platonova teorija o idejah neutemeljena zaradi logičnih protislovij in neskladja z izkustvom, pa v Nikomahovi etiki z antropološko in ontološko analizo pokaže, da v svetu, zgrajenem na taki metafizični platonistični »ideji«, ne bi bilo mesta za človečnost in moralnost. Nikomahova etika je tudi implicitna samokritika Aristotelove idealistično-metafizične podobe sveta v Metafiziki, kjer je prvi in nadrejeni vzrok ter absolutni vladar vsega sveta še vedno absolutna ideja, človek pa je — v skrajni konsekvenci — le njena podrejena posledica. Res tudi v Nikomahovi etiki obstoje metafizični elementi, toda z vsebino in smerjo, ki je v mnogočem nasprotna oni v Metafiziki: Aristotelov moralni človek najde božansko že v samem sebi, poleg tega pa se mora še on sam »po svojih *lastnih močeh povzpeti* k nesmrtnosti in *storiti* vse, da bi *živeli v skladu* z najveličastnejšo silo v nas ... Zato bi bilo čudno, če si človek ne bi *izbral* življenja svojega lastnega jaza, ampak nekega tujega bitja.«⁹ (Vse podčrtal V. Rus.)

Svetovni božanski princip, ki ga Aristotelov etični človek najde že v sebi, dobi torej pravo človeško vrednost in polnost šele, če človek *sam* ta princip *izbere*, če se mu tudi *sam bliža*, nikakor pa ne, če se mu samo pasivno podreja.

Povsem drugače pa je v Metafiziki. Medtem ko je v Nikomahovi etiki človek zavestna in temeljna predpostavka vseh razmišljanj o morali, svetu in bogu, je v Metafiziki predpostavka človeka veliko bolj implicitna, zabrisana in to največkrat v obliki antropomorfizma in odtujenosti.

Aristotelova pojmovanja o najsplošnejših strukturah — o obliki, materiji, substanci, biti, vzročnosti, delovanju in trpljenju — so v Metafiziki močno antropomorfnostna in odtujena, česar se filozof po pravilu ne zaveda. Filozof zgradi svojo predstavo o *obliki* nehote po človekovi prepovedi meri in na tej nehoteni, antropomorfnosti predstavi potem v glavnem utemelji svoj pojem materije, substance, istovetnosti in vzročnosti. Ta miselni proces teče približno takole: človekova zamisel in delovna sila sta tisti, ki v človeškem svetu najprej preoblikujeta predmet. Od tod Aristotel verjetno po nejasni analogiji prihaja do predstave, da je njegova oblika (*ἴδωζ*), ki je prvenstveno ideja, glavni nosilec substancialnosti in biti — da pa je materija, ki je predmet oblike, le pasivna in podobno.

Prepričanja glede nehotenosti ter antropomorfizmov ne more omajati znano dejstvo, da Aristotel pri razlagi oblike jemlje primere iz človekove dejavnosti. Pri tem postopku ni v Aristotelovi razlagi, čeprav je bil sicer tako filozofsko samokritičen in pošten, nobenega sledu, da se zaveda nevarnosti antropomorfnih elementov v ontologiji, to je, da se primeri iz človekovega

⁶ Etika, str. 82 in 83; Ethics, p. 30, 31.

⁷ Etika, str. 79; Ethics, p. 22.

⁸ Etika, str. 80; Ethics, 23, 24.

⁹ Etika, str. 341; Ethics, p. 616, 617.

sveta lahko prehitro in nezavestno, po nekritični analogiji prenašajo v celotni svet, tudi zunajčloveški. Čeprav Aristotel niti svojih najbolj dokazanih tez ni nikoli zastavil, ne da bi javno navedel vse možne in znane ugovore, ni v njegovi Metafiziki niti ene aluzije in samospraševanja v tem smislu: ali niso morda moja izvajanja o formi, materiji, substanci, vročnosti in podobno le malo preveč antropomorfná?

Kant

V Kantovi gnoseologiji in logiki, zlasti v Kritiki čistega uma, ki je eden od stebrov njegove kritične filozofije, ni skoraj nobenega raziskovanja, kakšen je vrednostno-hierarhični odnos med spoznanjem, celotno človekovo bitjo in svetom. Kant ob tej analizi odnosov med razumom in umom, med empiričnim in apriornim nikjer ne zastavi dileme: ali je apriornost tisto bistvo človeka, ki je vrednejše od vsega drugega v človeku in v empiričnem svetu in ki človeka loči od vsega preostalega empiričnega sveta ter ga postavlja nad njega.

Povsem drugače pa je v Kantovi etiki, zlasti v Kritiki praktičnega uma. Kant se tu mora — ker se ukvarja z etiko, z vprašanjem vrednega pri človeku — odločiti, kaj je najvrednejše. Tukaj pravi Kant, da dve stvari napolnjujeta človekovo dušo z največjim strahospoštovanjem: zvezde na nebu in moralni zakon v meni; prav to dvojje neposredno povezujem z zavestjo o svoji človeški eksistenci. Medtem ko pogled na nebo odkrije, da sem v »empirijskem« svetu samo droben prašek, mi zavest o prisotnosti moralnega zakona v meni dokaže, da sem »v občji in nujni zvezi... s svetom, ki ima pravo neskončnost (in na ta način tudi z vsemi vidnimi svetovi)«. Šele vpogled v moj notranji moralni zakon po Kantu »brezkončno povzdigne mojo vrednost« in »mi objavlja življenje, ki je neodvisno od živali, pa celo od celega čutnega sveta...«¹⁰

In še: »Nadčutna narava razumnih bitij je njihova eksistenca po zakonih, ki so neodvisni od vsakega empiričnega pogoja in ki zato pripadajo avtonomiji čistega uma... Zakon te avtonomije je moralni zakon, ki je torej osnovni zakon nadčutne narave.«¹¹ Kant meni, da smo s tem prišli do »osnovnih sil in osnovnih moči« človeka. Moralni zakoni veljajo po Kantu tudi za boga.¹²

Tako je pri Kantu zveza med moralno, človekom in svetom dokončno izoblikovana šele v njegovi etiki.

* * *

Poleg teh dveh bi lahko navedli še številne druge filozofeme, ki bi pokazali, da je do srede XIX. stoletja prav etika zbudila največ eksplicitnega zanimanja za bistvo človeka in za njegovo mesto v svetu. To zanimanje seveda še ni dokaz, da dejansko obstoji zakonita zveza med moralno, bistvom človeka in najsplošnejšo strukturo sveta; je pa *neizpodbiten dokaz*, da je odnos moralna-človek-svet *izrazit filozofski problem*.

3. Filozofska sistematika in odnos moralna-človek-svet

Postopno graditev enotne, sistematične, integrirane filozofije — pa tudi v smeri moralna, človek in svet¹³ — lahko zavrejo nepotrebne nejasnosti o sistemu sistematičnosti, enotnosti in integraciji (zadržal se bom v glavnem pri prvih dveh pojmih).

¹⁰ Immanuel Kant's Kritik der praktischen Vernunft, II. Aufl. Berlin 1870, s. 194.

¹¹ Op. cit. s. 52.

¹² Op. cit. s. 105.

¹³ To je le eden od mnogih možnih sistematizacijskih izsekov in presekov.

Nekateri pod sistemom in sistematiko razumejo nekakšen elektičen kompromis med filozofskimi disciplinami ali samo delitev interesnih sfer med njimi. Taka sistematika ni nikjer mogoča, tudi v filozofiji ne, ker sploh (ontološko, kozmološko) nikjer ni mogoč sistem, struktura ali celota v obliki vzporednega, nesintetičnega in »ravnodušnega« obstoja več sestavin.

Drugi pod sistemom, strukturo in enotnostjo razumejo samo povsem nespremenljivo, sklenjeno in povsem polno celoto, v kateri je vsak del »točno na svojem mestu« in v kateri ni nobenih sprememb in »praznin«. Ko se nekateri ogorčeno otepajo kakršnegakoli »sistema« in kakršnekoli »sistematičnosti«, se borijo le proti tej neutemeljeni predstavi »sistema«, saj tak ni nikjer mogoč.

Strukturi stvarnosti bolj ustreza misel, da je sistem vedno *le relativna celota svojih relativno razvitih bistvenih delov*. To »relativno« pomeni tudi: sistem je tista celota, ki je blizu svojega razvojnega vrha, svojega »razcveta«. Ali negativno: sistem je vsekakor razvitejša celota kot njen prvi zarodek ali zaton, širša celota, kot so njeni posamezni sestavni deli, bolj strnjena celota, kot je »mrtev« seštevek teh delov. V sistemih, kakršni edino morejo obstajati v svetu, nobeno mesto nobenega dela ni absolutno fiksno; ni do kraja zapolnjene in nespremenljive sistemske celote, ampak se odvija skozi njo stalen tok sprememb, stalno nastajanje »praznin« in njihovo izpolnjevanje. Zato je vsak obstoječi sistem — fizikalen ali miselen ali družben — več ali manj odprt, nemetafizičen in nedogmatičen.

Dogmatizem si samo umišlja, da lahko gradi povsem zaprte miselne sisteme, vendar v tem nikoli ne uspe do kraja. Absolutni borci proti sistematičnosti nevede izhajajo iz dogmatične predstave o sistemu. Dogmatični sistemi so le manj ustrezni človeku in stvarnosti kot nedogmatični, niso pa nikoli popolnoma zaprti.

Filozofska sistematičnost je danes še posebno nujna: ker je današnja filozofska nesistematičnost, kot je bilo že rečeno, največkrat izraz enostranske razdrobljenosti sodobnega človeka; dalje, ker je dosedanja filozofija tako razvila ožja področja — vsaj problemsko in v detajlih — da je možna, seveda po predelavi, njihova integracija na višji ravni; in nazadnje, ker je sodobna sistematska filozofija tudi eden od nujnih začetkov sodobne integracije človeka.

Vire sodobne filozofske sistematike je nujno iskati — bolj zavestno kot doslej — *v jedru in celoti človeka*.

Tu se bom seveda zadržal le na ožjem izseku filozofske sistematike. Gre za najvažnejše posledice, ki za izsek morala-človek-svet slede iz doslej bolj možnega kot prevladujočega jedra človekovega bistva (to je ustvarjalnost, praksa).¹⁴

Pojem prakse je dosedanja filozofija kaj ohlapno oblikovala in ga zato ni mogla vgraditi v temelje nove sistematizacije ter ga porabiti za preraščanje tistih enostranskosti, ki tej filozofski integraciji zapirajo pot.

Zato je danes razmislek o praksi tudi ključ za sistematizacijo filozofije.

Gre predvsem za pota in vsebino filozofske sistematizacije — tudi na ožjem izseku morala, človek in svet — ki slede iz *strukture* prakse. Ker do-

¹⁴ Da ne bi bilo zgrešenega vtisa, kot da zlahka proglašamo ustvarjalnost za povsem zmagovito in vsemočno jedro človeka, je nujno poudariti: praksa, ustvarjalnost res biva, vse odkar biva človek. Toda niti v eni zgodovinski epohi ni prevladala — to se je zgodilo le na ožjih odsekih človeštva — ampak je bila doslej v glavnem vstran potisnjeni izvir prevladujoče odtujenosti in razcepljenosti. Zato je praksa bila in je še vedno le bolj *možno* in *vprašljivo* kot *prevladujoče* bistvo človeka. Človekova ustvarjalnost ni nič mističnega, je namreč vsako človeško zamišljanje in uresničevanje nečesa novega, od materialnih proizvodov do umetnin.

sedanja filozofija večinoma ni resneje zastavljala problema o miselnih in življenjskih posledicah, ki izhajajo iz strukture prakse, in ker jo je preveč reducirala na nekaj ožjega, povsem enovitega in nestrukturiranega — ali samo na misel, samo na nagon, samo na subjekt ali na objekt in podobno — si je že ob prvem koraku zaprla pot k eventualni bolj zavestni in bolj plodni filozofski sistematizaciji.

Če predpostavimo, da je morala posebna oblika praxe, da je namreč najizrazitejša družbena praksa, saj smo jo definirali kot zamišljeno oblikovanje medljudskih odnosov, in če nas predvsem zanima *integracija* odnosa morala-človek-svet, se je nujno vsaj na kratko zadržati ob nekaterih posebnostih, ki jih splošna struktura prakse dobi v posebni moralni praksi.

Kolikor je morala dosegla stopnjo ustvarjalnosti — in ni več samo golo izvajanje višjih načel, samo deduciranje iz njih, ni več samo podrejanje takim stereotipom — toliko v morali deluje v glavnem ista obča človeška moč kot v vseh drugih oblikah ustvarjalnosti. Zato je utemeljeno govoriti, da je morala le posebna, ne pa izolirana niti absolutno ločena niti absolutno samosvoja oblika človeške prakse. Nobene izkustvene osnove ni za trditev, da so mišljenje, fantazija, ideje in druga ustvarjalna energija inženirja, ki se uveljavljajo v njegovih zavestnih medljudskih odnosih, nekaj absolutno drugega od njegove mišljenjske, fantazijske in celotne ustvarjalne energije, ki se uresničuje v njegovih zamislih in izvedbah strojev in zgradb. Zato ima moralna praksa v bistvu enako najsplošnejšo notranjo strukturo kot vsaka druga človeška ustvarjalnost.

Nujen odnos med moralno situacijo, moralno zamisljivo in energijo ter moralnim učinkom¹⁵ je tisti izsek iz strukture moralne prakse, ki nas danes verjetno najhitreje vključi v sistematizacijo odnosa morala-človek-svet.

Moralna situacija je nek zaostren, objektivno dilemski ljudski odnos, do katerega je prišlo bodisi zaradi biološko-prirodnih potreb človeka bodisi zaradi objektivne logike ljudskih odnosov (na primer podrejenost manjšega naroda večjemu, vsa večja relativna osiromašenost ljudi v nerazvitih deželah ipd.).

Ker je moralna situacija vedno sestavni del celotnega sveta, so v njej implicirani tudi drobci najsplošnejših svetovnih struktur, kot so najsplošnejše spreminjanje, čas, prostor, vzročnost in podobne strukture (človeško družbeno življenje seveda ni absolutno ločeno niti od ostalega biološkega področja niti od neživega sveta, ampak je poseben, svojstven del svetovne celote in njenih tokov).

Potencialni moralni subjekt lahko moralno situacijo »obvlada« — taka razrešitev ni nikoli vnaprej in popolnoma zagotovljena — na način izrazite moralne prakse. To doseže le, če situacijo razreši z zamisljivo novega človeškega odnosa, ki je zavestni izhod iz situacije in z uresničitvijo tega odnosa (to je moralni učinek). Človek torej situacijo obvlada le tedaj, če vzpostavi nujni *strukturni odnos med moralnim predmetom* (to je moralna situacija), *moralnim subjektom* (= zamisel in ostala energija, ki vodi do učinka) in *moralnim proizvodom* (= novi medljudski odnos). Potencialni moralni subjekt razreši moralno situacijo na način moralne prakse le, če preusmerja situacijo in v njej prisotno družbeno stihijo.

Verjetno se ne bo težko sporazumeti, da v obeh primerih — naj človek moralno situacijo *preraste* na način prakse ali ji *podleže* na način naravne stihije — delujejo tudi najsplošnejši zakoni spreminjanja, vzročnosti in podobno, saj se v obeh primerih iz moralne situacije razvija po zakonih vzroč-

¹⁵ Seveda obstoje tudi druge strukturne sestavine moralne prakse, le da so v tej zvezi manj pomembne.

nosti neko novo dogajanje, v času in prostoru poteko družbene spremembe in podobno.

Toda najsplošnejše zakonitosti dobijo v teh dveh skrajnih variantah ostro nasprotni smeri. Če je človek moralno situacijo »obvladal« na način prakse, si je »podredil« tudi v njej prisotne delce najsplošnejših zakonitosti. V nasprotnem primeru pa je človeka podredila ne samo moralna situacija, ampak tudi v njej vključeni delci najsplošnejših struktur. Tedaj je družbena in svetovna zakonitost človeku izrazito nadrejena.

Te odnose bom v zadnjem delu članka poskušal podrobneje analizirati. Tu naj omenim le dva sklepa, ki izhajata iz prejšnjega izvajanja:

— Etične problematike ni mogoče optimalno razvijati niti tako, da povsem odstranimo antropološko in ontološko, niti tako, da katerokoli od teh področij reduciramo na druga. Zato je že vnaprej zgrešeno iskati tako antropološko in ontološko »utemeljitev« etike, ki bi pomenila samo mehanično »dedukcijo« etičnega iz drugih področij, ki bi izhajala iz predpostavke, da je morala mrtev in identičen podaljšek povsem homogenega bistva sveta ali povsem homogenega bistva človeka.

— Ker je morala tak poseben del sveta, ki je relativno samostojen do svojega neposrednega občega (= človeška ustvarjalnost in družbenost) in do najsplošnejšega občega (= svetovne strukture), in ker morala stoji do teh občesti v odnosu medsebojnega določanja, je tudi za etiko najplodnejša filozofska *sistematska* metoda — komplementarno razvijanje etike, antropologije in ontologije in sinteza teh področij.

4. Morala in svetovna struktura vzročnosti in občesti

V spletu morala-človek-svet je najmanj razčiščen odnos med moralo in najsplošnejšimi strukturami sveta, čeprav ta odnos ni brez vpliva na »praktično« moralo.

Res so moralni odnosi med ljudmi lahko človeško pozitivni, tudi če je odnos med moralo in svetom teoretsko tako nerazčiščen, kot je bil vse do danes. Toda ob taki nerazčiščenosti so ti odnosi vedno precej pod možno *optimalno* ravni, zlasti danes, ko kriza za starega človeštva in nemoč novega zahtevata tudi temeljito preobrazbo celotne morale.

Velik, morda celo pretežni del sodobne filozofije se izogiba odnosu med moralo in najsplošnejšimi svetovnimi strukturami, zlasti ker ne vidi, kako so predstave o najsplošnejših strukturah vpletene v vsakdanje in tudi v moralno življenje sodobnega človeštva.

Nekatere filozofske smeri XIX. in XX. stoletja so imele dosti kritičnih pomislekov ob klasičnih ontološko-metafizičnih kategorijah, kot so substanca, bistvo in stvar. Neopozitivizem je npr. menil, da so te besede brez-smiselne, nevsebinske, nepreverljive. Drugi filozofi kot Hegel, del neokantovcev in neoaristotelovcev je zavestno ali implicitno prišel do spoznanja, da so bili ti pojmi v preteklosti preveč absolutizirani in vsebinsko zoženi, ker so jim pripisovali popolno nespremenljivo monolitnost in ker niso videli njihovih zvez z drugimi pojmi in strukturami.

Kljub takim in podobnim kritičnim pomislekom pa je stališče glavnine filozofije — ob zelo redkih izjemah, kot je bil Hegel — vsebovalo več bistvenih slabosti in predvsem naslednje:

Kritika starih ontoloških kategorij je ostala precej na površini, ker se je končala v glavnem s trditvami, da so stare kategorije prazne, brez vsebinske, nemoderne in v neskladju z znanstvenimi odkritji o spreminjanju sveta. Večina kritikov ni uvidela, da so te ontološke predstave še vedno trdne ovire počlo-

večenju človeka in morale, ker so v njih prisotne izrazite sestavine človekovega odtujevanja; ni uvidela, kako se v enostranskih ontoloških predstavah razvija proces odtujitve človeka in kako te odtujene predstave pritiskajo nazaj na celotno človekovo filozofijo, posebej pa na moralno.

Druga slabost večine kritik dosedanje ontologije — posebno še z vidika sodobnih razvojnih potreb etike — je v tem, da so se usmerile samo na nekakšne klasične kategorije, kot so substanca in bistvo. Pozabile pa so na metafizične in odtujene sestavine v kategorijah vzročnost, zakonitost, obče, posameznost, istovetnost in neprotislovnost,¹⁶ čeprav so te zelo utesnjevale etično-antropološko misel in dejavnost, bolj kot metafizični pojmi substance, bista in stvari.

Tretja slabost, v kateri se združita obe prejšnji, je v tem, da so dosedanje kritiki klasičnih kategorij v glavnem opustili sistematske napore, da bi kategorije temeljito raziskovali in razvijali. Brez tega pa je nemogoče, da bi te kategorije vsaj hevristično prispevale k napredku etične misli in prakse.¹⁷

Moralna filozofija se seveda ne bo mogla obogatiti s komplementarno obdelavo vseh ontoloških kategorij — teh je verjetno neskončno mnogo — ampak le z obdelavo tistih, ki so »tukaj in sedaj« najpomembnejše. Pa tudi za tako ožjo obdelavo in komplementarnost tu ni dovolj prostora. Zato se bom zadržal le na dveh tipičnih primerih: morala in vzročnost, morala in občost.

a) Odtujitve v relaciji med moralo in vzročnostjo

Odnos med moralo in najsplošnejšo vzročnostjo (ter občostjo) je živ primer različnih plasti, različnih smeri in prepletanj v procesih odtujevanja.

Prispevek sodobne marksistično-humanistične filozofije se kaže tudi v oživiljanju Marksove teze o odtujitvi. Toda ta prispevek je omejen. Ne zato, ker bi filozofija — kot menijo bolj »pozitivistično« usmerjeni pisci — morala sama obdelati vse konkretne oblike »zunaj filozofske« odtujitve, na primer vse pojave sodobne družbene, gospodarske, mednarodne in politične odtujitve. Ta prispevek je omejen iz drugih razlogov in sicer: 1. ker ni filozofsko sistematski, ker »filozofsko« odtujitev reducira na nekaj absolutno enovitega, enostavnega in nestrukturiranega, na primer na vsako popredmetenju subjektov v proizvodni ali na odtujitev v blagovni proizvodnji; 2. ker ne odkriva na sistematičen način različnih plasti in strukturnih odnosov v odtujitvah na izrazitem filozofskem področju — v celovitem bistvu človeka ter v njegovih bistvenih modusih, kot so morala, umetnost in znanost.

Zadržimo se le ob nekaj vprašanih sistematske raziskave tistih aspektov odtujitve, ki nastajajo med moralo na eni in vzročnostjo ter občostjo na drugi strani.

¹⁶ Tudi tu obstoje izjeme, na primer Humovi dvomi o vzročnosti. Toda pomisleki o vzročnosti in podobno so bili v novejši filozofiji največkrat le neploden odsev pomislekov v posebnih znanostih.

¹⁷ Nekateri napredni filozofi so težili zgraditi etiko, ki bi bila samo antropološko, nikakor pa ontološko-kozmoško utemeljena. Tako je bilo stališče znanega in po pravici cenjenega filozofa in zgodovinarja etike Jodla. Iz svoje obširne zgodovine etike (Istorija etike I., Sarajevo 1963, str. 10) je izvedel sklep, da je osnovno nasprotje, ki naj bi veljalo za celo dosedanje etiko: delitev na antropološko in metafizično etiko. Prva naj bi bila filozofska in človeško vrednejša, druga pa negativna. Jodl ne vidi, da je nujna tudi ontološka »utemeljitev« etike in prihaja do napačnega implicitnega sklepa, da je vsaka zunaj-antropološka utemeljitev etike povsem nepotrebna ali celo metafizična. Ne vidi, da je možna tudi nematefizična metoda v raziskavi odnosa med moralo in svetom.

Ena sestavina te odtujitve je pretvarjanje razredne in slojevne morale v *občo silo* nad ljudmi. Razredna morala, oblikovana v instituciji države, partije, prava, vzgojnega sistema in klera,¹⁸ nastopa v zgodovini vedno bolj kot vsemočni vzrok in kot uniformirano občje. Ta vzrok in to občje težita, da čim bolj določita moralno ravnanje posameznika ali ožje skupine (čeprav v tem nikoli ne uspeta do kraja). Zato je večina pojmovanj, da je morala absolutni občji vzrok moralnega delovanja posameznika, večkrat samo neposreden, toda ideološko izkrivljen izraz *odtujenih občih moralnih struktur*. Tak ideološki odsev je na primer Heglova, Cohenova ali Stalinova težnja k pretiranemu izenačevanju države in občeljudske morale.

Toda odtujena morala je postala, zlasti ker dolgo niso dojeli družbenega korena te odtujitve, izvor ne samo *etično-ideološke*, ampak tudi *ontološko-ideološke* absolutizacije in odtujitve občega in vzročnosti. Verjetno je točna ugotovitev posameznih zgodovinarjev, da je ontološki pojem zakona, ki govori o *lex aeterna* (večni zakon sveta) ali o *leges naturae* (zakoni prirode), nastal tako: ljudje so v družbenem življenju oblikovali pojem zakona (običajni, pravni, državni zakon), kasneje pa so ga raztegnili tudi na področje celega sveta in narave.

Pri tem pa največkrat niso opazili, da svetovno zakonitost pojmujejo absolutizirano, kot da ona vse posamezno (skoraj) popolnoma vnaprej določa. Niso opazili, da so v tej absolutizaciji združeni absolutizirani pojmi moralnega zakona in enostranski pojmi vzroka in občega. Sinteza »absolutne« vzročnosti in občosti v »absolutni« zakonitosti je nastala toliko lažje, ker je svetovna zakonitost tudi *dejansko* neposredna sinteza občosti in vzročnosti (saj je zakon ponavljanje relativno istovrstnih občih zvez med enakimi vzroki in učinki).

Tudi niso zapazili, da ob etičnih pojavih spočeti pojem absolutne svetovne zakonitosti (vzročnosti in občosti) večkrat *prenašajo nazaj v etiko*, ker pojmujejo moralo kot enostaven del takih ali drugačnih, toda vedno absolutnih svetovnih občosti.

Zaradi tega večkratnega prepletanja etičnih, antropoloških in ontoloških enostranosti, je bilo težje razvozljati njihova pota in izhodišča.

Ze predhodno nakazuje, da ima odtujitev poleg družbenih lahko tudi »relativno« neodvisne *spoznavne* mišljenjske izvore. Stihijski miselni proizvodi — če niso predmet samozavedanja, samomišljenja — se namreč že sami po sebi, ne glede na družbene razmere, lahko pretvarjajo v miselno silo nad ljudmi; v *povratnem delovanju* okrepijo druge dejavnike in strukture odtujevanja.

Ze omenjeni majhni koraki v analizi odtujitve nakažejo ob spletu morala, vzročnost in občnost več smeri in struktur odtujevanja:

— odtujevanje *občih družbeno-moralnih institucij* in njihovi neposredni, toda izkrivljeni *etično-filozofski odsevi*;

— odtujeno pojmovanje etičnih institucij se raztegne v *odtujeni pojem svetovne zakonitosti, vzročnosti in občosti*;

— na družbeno-moralni odtujitvi nastali absolutizirani pojem svetovne vzročnosti in občosti se *vrača v moralno življenje* in tako okrepi odtujitvene procese in strukture v njem;

— gnoseološka odtujitev *neodtujenih* svetovnih in človeških vsebin, ki je nastala najprej v mišljenju, potem *učvrsti odtujene moralne institucije*.

¹⁸ V vseh omejenih oblikah in institucijah so živele tudi sestavine neodtujene, generične morale, le da v zgodovinskem preseku ne prevladujejo.

Pri Kantu in pri številnih drugih filozofih je prav v etiki prisoten tak absoluten pojem najsplošnejše zakonitosti, ki verjetno nastaja iz prepletanja več odtujitvenih plasti, možno pa je, da v njem celo prevladujejo mišljenjske absolutizacije.

Trditev, da je Kant moralo podredil absolutnemu pojmu zakona, se bo morda zdela čudna, saj je po občem mnenju Kant do takrat najbolj poveljčal moralno svobodo, o čemer govore tudi tale njegova stališča:

»Pojem svobode ... predstavlja torej končni, zaključni kamen cele zgradbe čistega — pa tudi spekulativnega — uma. Vsi drugi pojmi (pojmi o bogu in nesmrtnosti) ... pa se sedaj priključujejo pojmu svobode ter dobivajo z njim in z njegovo pomočjo obstojnost in objektivno realnost ... Ideje o bogu in nesmrtnosti niso pogoji moralnega zakona ... Svoboda je na vsak način *ratio essendi* moralnega zakona ...«¹⁹

Toda Kant pravi tudi naslednje:

»Čisti um ... daje (človeku) obči zakon, ki ga imenujemo naravni zakon:²⁰ ... Avtonomija volje je edini princip vseh moralnih zakonov ... To *lastno zakonodavstvo* čistega in kot takega praktičnega uma je svoboda v *pozitivnem* smislu²¹ ... Toda to še ni prava moralna maksima našega zadržanja ... če si drznemo, ta takorekoč kot volonterji enostavno *iz lastne volje*, kot *neodvisni* od zapovedi, delamo tisto, za kar nam zapoved ni potrebna. Mi stojimo *pod disciplino* uma, pa niti v eni od svojih maksim *podložnosti* tej disciplini ne smemo pozabiti ... Mi smo res zakonodavni člani npravnega carstva ..., ali obenem njegovi *podložniki*, ne pa poglavarji. Nezanje o naši *nižji* stopnji, ker smo le *creature* ... je izdaja svetega zakona ...«²² Kant tudi pravi, da se človeške duše, ki mislijo, da se moralnemu zakonu uklanjajo iz svojevoljne odločitve, izgubljajo v iluziji, »kot da to ne bi bila dolžnost ... ,katere *jarem* (ki je vendar blag, saj nam ga nalaga sam um) *morajo nositi*, čeprav nerade, kar predstavlja *določujoči razlog* njihovega delovanja in kar jih še vedno *ponižuje*, ker se mu *pokoravajo in ga poslušajo* ...«²³ (deloma podčrtal V. R.).

Te misli kažejo, da se prav v Kantovem pojmu moralnega zakona skriva metafizično-ontološko pojmovanje, da sta vzrok in zakon taka absolutna sila *nad* posameznikom, da ga podrejata in enostransko določata. Tudi moralna svoboda in avtonomija posameznika sta po Kantovi etični logiki podrejeni taki zakonitosti in zato močno zoženi.

Za Kantovo etično vzročnost in zakonitost²⁴ ne bi mogli reči, da je neposredni ideološki odsev odtujenih moralnih institucij, kakršen se izraža v Heglovem ali Cohenovem identificiranju morale in države. Ker je Kant celo božanstvo in nesmrtnost podredil svobodi in avtonomiji, lahko sklepamo, da bi on moralni svobodi in avtonomiji še bolj podvrigel take »empirične« družbene oblike, kot so država, stranka in cerkev. Zato lahko sklepamo, da je Kantova absolutna zakonitost in vzročnost v etiki zelo abstraktna in posredna odtujitev, v kateri so sestavine gnoseološke odtujitve verjetno močnejše od neposrednih ideološko-etičnih sestavin.

¹⁹ Op. cit., s. 2.

²⁰ Op. cit., s. 36.

²¹ Op. cit., s. 38.

²² Op. cit., s. 99.

²³ Op. cit., s. 102.

²⁴ V svoji gnoseologiji-logiki, v Kritiki čistega uma, Kant pojmuje vzročnost bolj v obliki medsebojnega delovanja vzroka in učinka, torej bolj dialektično in manj metafizično.

Se bolj prihajajo take gnoseološke mišljenjske oblike odtujitve do izraza v Aristotelovem pojmu vzročnosti,²⁵ iz katerega izhaja ontološki finalizem (le-ta pa se večkrat zopet vrača v etiko), in zlasti v pojmu vzročnosti in zakonitosti, ki vlada v Spinozini etiki.

Pri Spinozi je Bog substanca, ki je sama na sebi, ki obstoji svobodno, tj. po nujnosti svoje lastne narave, in sama sebe določa za delovanje; Bog je vzrok samega sebe, deluje po zakonih svoje lastne narave.

V nasprotju s tem pa Spinoza človekovemu bistvu kategorično odreka, da bi vsebovalo nujnost obstoja in da bi sebe vsaj deloma tako samo določalo, kot se določa Bog: V Spinozinem Bogu se nahaja odločujoča in določujoča ideja človekovega duha. Zato se ljudje varajo misleč, da so svobodni.

Spinozin Bog ni neposredni ideološki odsev odtujenih etičnih institucij, na primer države ali judovske ali kake krščanske cerkve (saj je znano, da je bilo Spinozino stališče do teh institucij še dosti bolj odločno kot Kantovo). Že navedena Spinozina izvajanja precej jasno kažejo, da je Spinozin Bog le gnoseološka odtujitev neodtujenega in pravega bistva človeka, namreč miselna odtujitev človeške ustvarjalnosti. Prav po ustvarjalnosti je človek edino empirično znano bitje, ki podobno kot Spinozin Bog najbolj samega sebe določa in ki je zato daleč najbolj izrazit — *causa sui*. Spinoza torej po antropomorfnih analogiji, tj. po gnoseološki odtujitvi odvzema to človeško bitje človeku in ga projicira izključno v povsem drugo bitje. Zato je za Spinozo najbolj moralen človek obenem tudi najbolj podrejen in najmanj ustvarjalen človek.

b) Vpliv ontoloških kategorij na moralo

Tudi to temo je tu mogoče ilustrirati le ob ožjem vprašanju: kako *divergentno* vplivajo na moralo, posebno še na sodobno, *metafizično-nedialektično* oziroma *dialektično* pojmovane kategorije vzročnosti in občosti. Gre zlasti za divergentni vpliv, ki ga imajo dialektične ali nedialektične kategorije na moralo kot ustvarjalnost, to je na moralo, ki ni enostransko podrejena občinam in institucijam, ampak je prvenstveno individualno-osebna ustvarjalnost, ker na optimalen način upošteva individualne in sodobne razmere.

Prav v tako novo moralo bi se namreč morala revolucionirati stara, metafizična morala, da bi lahko ustrezno oblikovala sodobne dinamične in zapletene družbene odnose.

Metafizični pojmi ontološke vzročnosti in občosti puste osebni in ustvarjalni moralni dejavnosti kaj malo prostora. Pod njihovo težo posameznik namesto svojega lastnega zamišljanja moralnih odnosov sprejema uniformne sheme, ki so »dane zgoraj«, od absolutnega vzroka in od absolutne splošnosti.

Te sheme so lahko tudi relativno napredne in človečne, toda prežete z metafizičnimi pojmi vzročnosti in občosti so daleč pod možnim *optimumom*, ker ne morejo upoštevati bistva nobene individualne situacije.

Res je, da odtujeni pojmi svetovne vzročnosti, občosti in zakonitosti niso glavna ovira krepitvi sodobne počlovečene morale. Glavna ovira so še vedno odtujene družbenopolitične in ekonomske težnje in sile.

²⁵ Aristotelova teorija vzročnosti je primer mišljenja, ki po nezavedni analogiji in večkratnih nezavednih redukcijah najprej prenaša miselno absolutizacijo neodtujene človeške dejavnosti zunaj posameznika, jo projicira v svet ter jo potem od tam v človeka-posameznika spet vrača. Človeška ustvarjalnost je zelo posebna vzročnost: zlasti zamisel in tudi druge sestavine dejavnosti so stalen vzrok ustvarjalnega akta, so lahko obenem *causa formalis*, *causa efficiens* in *causa finalis*. Ta krog vzrokov Aristotel antropomorfnost prenese iz človeka v svet; ontološki finalisti pa so potem absolutizirani svetovni cilj razlagali kot absolutno določilo človekove dejavnosti.

634 Toda odtujeni ontološki in etični pojmi so »relativno« samostojni in aktivni sodelavec celotne odtujitve. Pomembno je zlasti, da že na izvoru — v mišljenju številnih oseb — zavirajo začetek originalnega, individualnega moralnega zamišljanja. Zato je tudi razvoj neodtujenih in sistematskih pojmov vzročnosti, občosti in zakonitosti eden od pogojev optimalnosti takega zamišljanja in celotnega človekovega osvobajanja v današnjem svetu.

To lahko pokaže podrobnejša analiza nekaterih (samo nekaterih) odnosov med moralo na eni in ontološkimi kategorijami vzročnosti ter občosti na drugi strani.

Najbolj »klasične« predstave *absolutiziranih pojmov vzročnosti in občosti*, ki so še široko prisotne v sodobni morali, so: v vsem svetu vzroki, pa tudi vzroki moralnih dejanj, popolnoma določajo svoje posledice, tako da so te nekaj pasivnega in da že en dejavnik lahko določi posamezen učinek; obče je objektivna pravočrtnost, ki samostojno obstoji in ki nespremenjena povsem podreja posamično. Dosledno prenašanje teh metafizičnih pojmov na moralo proizvaja moralno »držo«, ki je ostro nasprotna optimalnemu, ustvarjalnemu bistvu morale.

Naj bodo predstave absolutnega vzroka moralnih dejanj še tako različne — bodisi da je absolutni vzrok pojmovan kot »čisti um« (Kant) ali kot metafizično dobro (Platon) bodisi kot svetovni fatum (stoiki) bodisi povsem drugače kot gospodarska osnova in ekonomski interes (dogmatični »marksizem«) in kot družbeni instinkt (Darwin) ali kot kolektiv (Durkheim) — v vsaki od teh nasprotnih predstav je skrita obča, skupna predstava absolutnega vzroka, ki zavira moralno ustvarjalnost.

Vsaka od teh predstav moralo v celoti, zlasti pa moralo kot individualno ustvarjalnost, zoži na nekaj, kar je prvenstveno ali povsem vnaprej in od zunaj, neizogibno določeno. Tako nastane videz, da so človek-posameznik in njegova moralna izbira, njegovo odločanje, njegova moralna odgovornost in svoboda brez temelja, mesta in možnosti v svetovni in človeški vzročnosti. Če je vsako moralno dejanje že vnaprej absolutno določeno s kakršnimkoli absolutnim vzrokom, ne bi bila mogoča nobena izbira in bi bila iluzija svoboda in odgovornost.

Do zelo podobnih posledic pripelje absolutizirani pojem občega, ki posamezno povsem podreja občemu. Po tej predstavi, ki pa ima večkrat tudi močne »praktične« posledice, bi bilo moralno dejanje posameznika samo mrtev podaljšek kakršnegakoli občega. Tako tudi večkrat pojmujejo moralo smeri, ki so med seboj v najostrejšem spopadu — na primer velik del idealizma in pasivistični materializem — ki pa jim je skupna absolutizacija takega ali drugačnega občega.

Metafizični pojmovanji občosti in vzročnosti dušita moralno pojmovanje in delovanje z roko v roki, neposredno združena. Tiste metafizične predstave, ki smo jih že označili kot predstave »absolutnih« moralnih *vzrokov*, so največkrat tudi predstave o »absolutnem« moralnem *občem*. Na primer Kantov absolutni vzrok morale — čisti um — je tudi tisto implicitno absolutno obče, ki se mu posamezno moralno delovanje povsem podreja. Prav tako je svetovna bit pri stoikih obenem absolutna vzročnost in absolutno obče, nadrejeno posamezniku.

Metafiziki nasprotnih smeri, ki pa so vsi skupaj podlegli združeni nadvladi absolutne splošnosti in vzročnosti, so sklepali v bistvu enako: če vlada v veselju neka splošna bit ali če je katerakoli ožja obča bit (družba, država itd.) izvor morale, potem je neizbežno, da se človek samo »podreja« temu občemu redu, obči vzročnosti in zakonitosti.

Tudi ob tej predstavi moralna odgovornost, svoboda in ustvarjalnost posameznika izgube teoretski temelj za optimalno praktično dejavnost. Če dose-

danji tok občega že vnaprej popolnoma določa posamezno moralno dejanje, potem sta seveda odločanje in izbira posameznika nemogoča in se izgubi predstava o človekovi moralni odgovornosti in svobodi. Kako naj bom odgovoren in svoboden, če je vsako moje dejanje že zunaj mene popolnoma določeno? Vsako posamezno moralno dejanje bi bilo — če bi bilo res povsem določeno že s predhodnim obćim — v svoji posameznosti povsem navidezno, saj ne bi imelo nobene svoje lastne vsebine.

Včasih je absolutizacija občega v etiki šla še dlje in pristala na stališču, da je posamični in različni, izkustveni svet — svet zla (deloma Platon).

Povsem drugačne poglede na moralo in drugačne vzpodbude za moralno ustvarjalnost, odgovornost in svobodo posameznika pa dajo *dialektični pojmi o svetovni vzročnosti, občosti in zakonitosti*, saj oni bolj v skladu z dejansko svetovno strukturo trdijo tudi: da ima vsaka posledica — pa tudi moralno dejanje kot posledica nekega vzroka — nujno več vzrokov, da vsaka posledica vedno prerašča in razvija vse svoje vzroke, da je zato vsaka posledica v primerjavi s svojimi vzroki nekaj bistveno novega. Vsaka posledica tudi aktivno določa svoje vzroke. Obće in posamezno sta realno in vedno združeno prisotna v vseh pojavih sveta, sta v svoji divergenci neposredni pogoj in vzrok eden drugemu tako, da se obće sicer bistveno razlikuje od vsakega svojega posameznega, vendar obstoji nujno tudi v obliki lastnih posameznosti. Vsaka posameznost pa divergira od lastnega občega, ker je neponovljiv individualni pojav tega občega in ga s tem tudi razvija.

Ni torej samo posebnost prakse, da bi samo njeni akti preraščali predhodne vzroke in pogoje; tako preraščanje je vsak posledični pojav v celem svetu, v mrtvi in živi naravi. V taki elastični, »porozni« in večsmerni strukturi vzročnosti in zakonitosti — zlasti z možnostjo učinka posledice na svoj vzrok — pa moralno delovanje posameznika ni samo samostojna posledica, ampak je lahko tak vzrok, ki se odlikuje z večjo močjo samograditve iz potencialne bodočnosti in z večjim diapazonom raznovrstnejše samograditve kot delovanje drugih »družbenih bitij«. Človek si lahko dosti bolj bogato in elastično kot vse druge »družbene« živali zamišlja oddaljene medljudske odnose, ki jih še ni, si po tej zamisli uravnava svoje sedanje odnose in niz bližnjih bodočih odnosov, ki gradijo pot do uresničitve zamisli o bolj oddaljeni človeški družbi. Zato je izrazito moralno dejanje tudi izrazito samopovzročanje in zato je v njem vključeno dejstvo odgovornosti, izbire in svobode.

Ker je vsako posamezno bitje razvojna stopnja svojega občega, je absolutna nadvlada občega nad lastnim posameznim kjerkoli v veselju preprosto nemogoča. Tak dialektični pojem občosti, potrjen v moralni izkušnji, odkriva možnosti, da morala ni preprosto podrejanje posameznika najsplošnejšim družbenim strukturam in zakonitostim in da jih prerašča vsaj tako intenzivno, kot vsako drugo posamezno v svetu prerašča svoje obće.

Vseobće preraščanje občega v vsakem lastnem posameznem je še en svetovno-strukturni pogoj naslednjega: da je vsako izrazito moralno dejanje tudi plod svobodne izbire, da nobeno moralno dejanje ni fatalno-nujno podrejeno občemu družbenemu okolju in celemu preteklemu človeškemu toku, v katerem se to posamezno poraja. Pač pa posamezno dejanje obći tok lahko tako ali drugače preoblikuje vsaj na svojem mestu in v svojem času, da temu občemu dā vsaj v svoji »lokaliteti« in »temporaliteti« več človeškega smisla.

Filozofi, ki absolutizirajo obće, vzročnost in zakonitost, neredko označujejo moralo kot »dejavnost«, »svobodo« (Kant, Spinoza). Skoraj nobenega filozofa ni, ki bi odrekal morali sestavino »dejavnosti« ali »delovanja«. Toda če prevladuje v kaki etični filozofiji »absolutni« pojem občosti in vzročnosti, se moralno »delovanje« zoži na bistveno nasprotje prakse, na mehanično ponavljanje in pōdaljševanje občega stereotipa, na podrejanje temu stereotipu.

Svojevrstno in posredno potrdilo, da je svetovna polarnost občega in posameznega, vzroka in posledice nujen pogoj morale in da je ta polarnost vtkana v vso notranjo strukturo morale, so tudi negotovosti in odstopanja etičnih absolutizacij. Filozofske absolutizacije vesoljne občosti (generalizmi) in vzročnosti se skoraj vedno umikajo iz svoje absolutne zaprtosti, in morajo skoraj vedno odpirati vrata tudi nasprotnemu polu: samostojnosti posledice in posameznosti. Zavedo se, da absolutizirani pojmi vzročnosti in občosti dušijo moralno ustvarjalnost, odgovornost in svobodo posameznika. Zato so prav človekovo osebo, ki je bistveni nosilec moralnosti kot ustvarjalnosti, inteligentni generalizmi prikazovali kot nekaj avtonomnega, kot posamičnost, ki ni absolutno podrejena občemu in je zato sposobna svobodne izbire in odgovornosti (Avguštin, Kant, Kierkegaard, Hegel, deloma Durkheim in drugi).

Etična filozofija je tako sama začela iskati izhode iz lastnih protislovij.

Človek, struktura, zgodovina

Dr. Boris Majer

(Nadaljevanje)

1.

Marxov »prelom z antropologijo«

Marxov »prelom z vsako antropologijo in z vsakim filozofskim humanizmom« vsebuje po Althusserjevem mnenju troje med seboj neločljivo povezanih teoretičnih vidikov: 1. izdelavo nove teorije zgodovine in politike, ki je osnovana na povsem novih pojmih — to so pojem socialne formacije, produktivnih sil, produkcijskih odnosov, superstrukture, ideologije, ekonomije kot zadnje določujoče instance, pojem specifične determinacije drugih nivojev itd. 2. radikalno kritiko teoretičnih pretenzij kakršnegakoli filozofskega humanizma in 3. opredelitev humanizma kot ideologije. Po Althusserjevem mnenju gre tu za novo znanstveno teorijo, ki ne le nima nobene zveze s predhodno antropološko koncepcijo bistva človeka, temveč je zasnovana prav kot radikalna kritika kakršnegakoli filozofskega humanizma. »Ko Marx v svoji teoriji zgodovine — piše Althusser — nadomešča star pojmovni par individuum — človeško bistvo z novimi pojmi (proizvajalne sile, produkcijski odnosi itd.), predlaga hkrati in bistvu novo koncepcijo ‚filozofije‘. Marx nadomešča tradicionalne empiristično-idealistične postulate subjekta in bistva, ki so temelj ne samo idealizma, temveč tudi predmarksističnega materializma, z dialektično historičnim materializmom prakse: to se pravi s teorijo različnih specifičnih nivojev človeške prakse (ekonomska, pravna, ideološka, znanstvena praksa), ki slone na specifični razčlenitvi enotnosti človeške družbe. Na kratko povedano: ideološki in univerzalni pojem Feuerbachove prakse Marx nadomesti s konkretno koncepcijo specifičnih diferenc, ki dopušča, da situiramo vsako posebno prakso v specifičnih diferencah socialne strukture.« (Marksizem in humanizem, str. 235—236.)

Z mnogimi Althusserjevimi ugotovitvami se je seveda mogoče strinjati. Njegova kritika, da se celotna Marxova misel reducira na tako imenovano antropološko problematiko njegovega zgodnjega obdobja brez upoštevanja Marxovega nadaljnjega razvoja je gotovo upravičena. Drugo vprašanje pa je, ali je mogoče sprejeti njegovo tezo o diskontinuiteti Marxovega miselnega razvoja. Eno je pojmovati človeka kot razum, kot abstraktno generično človeško naravo — kar pa je Marx kritiziral tudi že v zgodnji fazi svojega razvoja, ko se je kritično postavil nasproti Heglu in Feuerbachu — nekaj povsem drugega pa je, če zanikamo človeka kot subjekt zgodovinskega dogajanja ter ga nadomestimo z golimi produkcijskimi pogoji in odnosi, kakor da bi bili ti pravi »subjekti« zgodovine. Takšnega enostranskega pojmovanja družbenih odnosov pa pri Marxu zaman iščemo, ne samo v njegovih zgodnjih delih, temveč tudi v Kapitalu. Seveda lahko tudi tako »beremo« Kapital, vendar samo tedaj, če ga iztrgamo iz Marxovega revolucionarnega konteksta in ga razumemo zgolj kot znanstveno analizo sistema relacij znotraj danega ekonomskega sistema.

Althusser je hotel ločiti Marxa znanstvenika od Marxa filozofa. Pri tem je napravil isto napako kakor že mnogi pred njim, da je namreč znanost pojmoval pozitivistično, filozofijo pa spekulativno. Ker je v pojmu človeka videl

samo rezultat filozofske spekulacije, v sistemu znanosti za človeka ni ostalo nobenega prostora. Sele če iz humanističnih znanosti odstranimo pojem človeka, lahko resnično postanejo znanost. Z Althusserjem se je mogoče strinjati v trditvi, da različne abstraktno-filozofske opredelitve človeka (človek kot razum, človek kot absolutni subjekt, kot eksistenca itd.) ne morejo biti osnova za znanstveno teorijo o človeški družbi. Vendar ne zato, ker govore o človeku, temveč zato, ker pojem človeka enostransko opredeljujejo, ker absolutizirajo in hipostazirajo posamezne strani človekovega bistva, ker posamezne konkretne odnose in strani proglase za večno in nespremenljivo bistvo človeka nasploh. Ko je Marx poudarjal, da je treba človeka pojmovati kot celoto družbenih odnosov in je v tem smislu kritiziral pojem človeka kot homo economicus, homo historicus itd., je imel v mislih prav takšne enostranske redukcije človeka oz. človeškega bistva na eno samo njegovo stran, na en sam njegov odnos.

V nasprotju z Althusserjevo interpretacijo Marx vendarle na mnogih mestih govori o bistvu človeka in to ne samo v svojih zgodnjih delih, temveč tudi v Kapitalu. Spomnimo se samo na znano Marxovo prisposodbo o razliki med arhitektom in čebelo. Za Marxa seveda ne obstoji nobeno vnaprej dano in nespremenljivo človeško bistvo, večna, nespremenljiva človeška narava, človek kot podoba boga itd. Vendar pa iz tega ne izhaja, da ne obstoji nikakršno človeško bistvo, ki ga ne bilo mogoče tudi pojmovno opredeliti, se pravi tiste lastnosti, po katerih se človek razlikuje od drugih živih bitij in od narave sploh. To je predvsem človekova sposobnost, da spreminja svet, okolico in s tem samega sebe s pomočjo predstav (akumuliranega generičnega izkustva, ki se prenaša od rodu do rodu skozi kontinuiteto zavesti, skozi jezik in celotno materialno in duhovno kulturo), čeprav rezultati človekovega delovanja na okolico in samega sebe niso vedno v skladu s temi predstavami, temveč se od njih toliko bolj oddaljujejo, kolikor manjše je človekovo poznavanje objektivnih zakonitosti, objektivne strukture stvarnosti. Te predstave so imele v zgodovini, imajo danes in bodo imele tudi še v prihodnosti velikokrat tudi značaj »ideologije«, napačne zavesti človeka o sebi in stvarnosti, vendar so morale hkrati vsebovati tudi pravilna, točna spoznanja, čeprav relativna in nepopolna, ker bi sicer bile nujno ne samo prirodno, temveč tudi družbeno neuspešne v človekovi praksi, v človekovem praktičnem delovanju. Prav te zveze med relativno resnico in relativno zmoto (ki obstoji nazadnje tudi v znanosti sami) Althusser ni upošteval in je zato obtičal v antinomiji med znanostjo in ideologijo, teoretičnim spoznanjem in praktično revolucionarno družbeno akcijo. Njegova teza o teoretičnem antihumanizmu, ki naj bi bila osnova Marxove teorije o človeški družbi, izhaja prav iz nerazumevanja dialektične povezanosti teorije in praktične akcije.

2.

Ideologija in znanost

Po Althusserjevem mnenju je temeljna razlika med ideologijo in znanostjo v tem, da v ideologiji praktično socialna funkcija prevladuje nad teoretično (ali spoznavno) funkcijo. »Ideologija je sistem predstav (ki ima svojo logiko in svojo lastno strogost) — slik, mitov, idej ali pojmov in ima kot taka svoje specifično mesto in zgodovinsko vlogo znotraj vsake družbe.« Althusser tu sprejema Engelsovo razčlenitev družbe na ekonomijo, politiko in ideologijo. »V vsaki družbi je mogoče ugotoviti — piše Althusser — čeprav večkrat v zelo nenavadnih oblikah, obstoj ekonomske dejavnosti baze, politične organizacije in ideoloških oblik (religije, morale, filozofije itd.). Ideologija kot taka je organski del vsake socialne totalitete. Nobena človeška družba (kot subjekt zgodovine) ne more eksistirati brez teh specifičnih for-

macij, brez teh sistemov predstav (na različnem nivoju), ki jih imenujemo ideologije. Človeške družbe proizvajajo ideologijo kakor element ali vzdušje, ki sta jim neogibno potrebna za njihovo dihanje, za njihovo zgodovinsko življenje.»

V zvezi s tem Althusser poudarja, da ideologije ni mogoče nadomestiti z znanostjo, ker ima znanost drugačno socialno funkcijo kakor ideologija. »Čprav je ideologija del družbene zavesti, to ne pomeni, da ljudje ustvarjajo ideologije tako, kakor ustvarja znanstvenik svoje teorije. Ljudje živijo svojo ideologijo, ne doživljajo je kot obliko zavesti, temveč kot objekt svojega sveta, kot njihov svet sam. Ideologija je v bistvu *podzavestna* struktura neke socialne totalitete, podobno kot je jezik podzavestna struktura govora. V ideologiji ljudje ne izražajo svojega odnosa do svojih eksistenčnih pogojev, temveč način, kako doživljajo svoj odnos do svojih eksistenčnih pogojev. To ni preprost odnos, temveč odnos do odnosa; odnos na drugi stopnji. Ideologija predpostavlja hkrati realni odnos in »doživljeni«, »imaginarni« odnos. Ideologija je torej izraz odnosa ljudi do njihovega sveta, to se pravi naddeterminirana enotnost njihovega stvarnega in imaginarnega odnosa do njihovih realnih eksistenčnih pogojev. V ideologiji je stvarni odnos nujno preoblečen v imaginarnega: ta odnos izraža bolj voljo (konservativno, konformistično, reformistično ali revolucionarno, neko upanje ali neko nostalgijo) kakor pa opis stvarnosti.« (Marksizem in humanizem, str. 238—240.)

V razredni družbi je ideologija volja vladajočega razreda. Vendar pa tudi v razredni družbi ideologija ni zgolj orodje prevare, zvijača, s katero si vladajoči razred zagotovi oblast nad drugimi razredi. Vladajoči razred mora verjeti v svoj mit, preden si lahko z njim podvrže druge. A ne samo to, kajti tisto, kar vladajoči razred živi v svoji ideologiji, je prav ta imaginarni odnos do njegovih stvarnih eksistenčnih pogojev, ki mu omogoča, da vlada nad seboj, ko oblikuje pravno in moralno zavest, pravne in moralne pogoje svoje družbene ureditve, da bi tako zagotovil in izpolnil svojo zgodovinsko vlogo vladajočega razreda. Funkcija ideologije ni samo v tem, da z njo vlada izkoriščanemu razredu, temveč tudi v tem, da se razred sam konstituira kot vladajoči razred ter tako upraviči svoj odnos, ki ga kot vladajoči razred doživlja do sveta.

V zvezi s tem se je Althusserju zastavilo vprašanje, kakšno vlogo bo imela ideologija v bodoči brezrazredni družbi. Althusser odgovarja takole: če ideologija omogoča v razredni družbi vladajočemu razredu, da se konstituira, da oblikuje svoja stališča in se prilagaja svojim stvarnim eksistenčnim pogojem, tedaj je jasno, da je ideologija (kot sistem predstav množic) nujno potrebna vsaki družbi, da oblikuje ljudi, da jih spreminja ter usposablja, da bi ustrezali svojim eksistenčnim pogojem. Če je zgodovina, kot pravi Marx, tudi v socialistični družbi nenehno spreminjanje eksistenčnih pogojev ljudi, se morajo tudi ljudje sami neprenehoma spreminjati, da bi se prilagodili svojim pogojem; če nočemo te adaptacije prepustiti spontanosti, če jo je treba stalno obvladovati in nadzorovati, je ideologija tista, ki izraža to zahtevo... V ideologiji živi brezrazredna družba neadekvatnost — adekvatnost svojega odnosa do sveta..., da bi bila kos svojim nalogam in svojim eksistenčnim pogojem. V razredni družbi — končuje Althusser svojo misel — je ideologija vprega, ki povezuje ljudi z njihovimi eksistenčnimi pogoji v skladu s koristmi vladajočega razreda. V brezrazredni družbi pa bo ideologija vprega, ki bo ljudem omogočala, da bodo živeli svoje eksistenčne pogoje v korist vseh ljudi. (Marksizem in humanizem, str. 242—243.)

V zvezi s tem se nam postavlja naslednje preprosto kritično vprašanje: kako naj ideologija — ki tudi v brezrazredni družbi ne bo znanost, temveč bo ostala še vedno sistem predstav, mitov, idej, pojmov itd., slepa volja, pri-

hajajoča iz družbene podzavesti — oblikuje ljudi, jih spreminja in usposablja, da bodo kos eksistenčnim pogojem bodoče družbe, ki prav gotovo ne bo enostavna, temveč še mnogo bolj zapletena in protislovna, kakor je današnja? In dalje: Althusser govori izrecno samo o adaptaciji, o prilagoditvi ljudi njihovim eksistenčnim pogojem. Ali gre res samo za prilagajanje? Ali ni bistveno za človeka ravno preseganje vsakokratne situacije, vsakokratnih eksistenčnih pogojev določenega družbenega stanja? Ali ni uspešnost katerekoli človekove individualne in družbene akcije, tudi ideološke, odvisna od tega, v kolikšni meri upošteva stvarno stanje, se pravi, v kolikšni meri človeku uspe odkriti in spoznati zakonitosti objektivne stvarnosti, tudi tiste, ki jo je sam ustvaril? Tudi če ideologijo opredelimo kot voljo ljudi, da se oblikujejo kot ljudje, da spreminjajo svoje eksistenčne pogoje, je jasno, da bo ideologija lahko opravljala to svojo funkcijo samo tedaj, če bo znanstveno utemeljena. Ali preprosteje rečeno: če bo postavljala pred ljudi takšne družbene naloge in cilje, ki so uresničljivi, utemeljeni v objektivni strukturi prirodne in družbenozgodovinske stvarnosti, če bo sposobna predvidevati poteg zgodovinskega dogajanja, pravilno videti konsekvence takšne ali drugačne človekove družbene odločitve itd., itd.

To pa so daljnosežne posledice tudi za Althusserjevo (in strukturalistično) pojmovanje humanizma, človeka in zgodovine sploh. Althusser ne zanika pomena humanizma kot ideologije. Prepričan je, da humanizem kot ideologija opravlja pomembno in progresivno družbeno vlogo, posebej še v socialističnih deželah, toda hkrati odreka humanizmu kakršnokoli znanstveno vrednost. Še več: teoretični antihumanizem naj bi bil celo temeljni pogoj za ideološko uspešnost humanizma! To pa pomeni samo dvoje: če je humanizem kot ideologija samo izraz človeških želja in nima nobene objektivne znanstveno utemeljene vrednosti, če ne izhaja iz objektivnih tendenc družbenega razvoja, je humanizem pač čista utopija brez vsake družbene vrednosti. Vse kaže, da strukturalizem sprejema prav takšno pojmovanje humanizma. Če Althusser še priznava neko vrednost humanizmu vsaj kot ideologiji, pa Michel Foucault postavlja kot eno temeljnih nalog sodobne filozofske misli prav to, »da se končno veljavno osvobodimo od humanizma in z njim vred od vseh tistih iluzij, ki so povezani s tem pojmom«. Ali pa je humanizem ena izmed možnosti človeka, da ustvari ali vsaj ustvarja družbeno stanje, v katerem bodo vladali bolj človeški, bolj humani odnosi med ljudmi; stanje, v katerem bo človeštvo živelo svoje eksistenčne pogoje v korist vseh ljudi, da povzamemo Althusserjeve besede — tedaj pa mora biti humanizem utemeljen vsaj v eni izmed objektivnih možnosti družbenega razvoja, in mora imeti kot tak svojo znanstveno utemeljitev. Althusser vsaj implicitno še niha med tema dvema pojmovanjema, čeprav je dejansko mogoče samo eno ali samo drugo. V tem prihaja do izraza nedomišljenost njegove izhodiščne pozicije, s tem pa tudi nevdržnost njegove interpretacije odnosa med ideologijo in znanostjo.

3.

Foucault: humanizem je reakcionarna ideologija

Najjasneje je strukturalistično pojmovanje človeka, zgodovine, pa tudi filozofije same prišlo do izraza v znani polemiki med Sartrom in Foucaultom 1966. leta. Ta polemika je s filozofskega vidika še prav posebej zanimiva zato, ker sta se v njej spopadla dva nasprotujoča si pogleda na človeka in zgodovino: Sartrov humanistični aktivizem — Sartre mu je ostal zvest do današnjega dne — in strukturalistična negacija kakršnegakoli humanizma, nasprotje, ki izhaja iz dveh različnih filozofskih izhodišč. Medtem ko Sartre v bistvu še

vedno vztraja pri kartezijanski tradiciji, ki je vseskozi odločilno vplivala tudi na nastanek in razvoj njegove variante eksistencializma, pa skušajo filozofi — strukturalisti dokončno prelomiti s kartezijansko tradicijo in docela v smislu poznega Heideggerja radikalizirati metafiziko in metafizično pojmovanje človeka ter postaviti človeka v podrejen odnos do biti. To bomo lahko videli posebej pri Jacquesu Derridaju, ki ponovi celotno Heideggerjevo destrukcijo metafizike na strukturalističnem nivoju. Vendar je to že druga generacija strukturalistov, ki se je prav tako nepričakovano poslovila od ideala znanosti in strogega znanstvenega sistema, kakor se je prva generacija poslovila od Sartrovega humanističnega aktivizma.

V nasprotju z Althusserjem, ki humanizem zavrača le kot znanstveno teorijo, priznava in dopušča pa njegovo vrednost na področju družbene prakse, izhaja Foucault v svoji kritiki humanizma prav iz družbeno-politične prakse. Humanizem je reakcionarna ideologija, »ki se je poslužujejo vsi režimi na vzhodu in zahodu, da bi pod firmo humanizma spravili v promet svoje slabo blago...« »Humanizem postavlja pred človeštvo probleme, ki jih sploh ni zmožen rešiti, še več: obljublja, da bo razvozljajal probleme, ki jih niti ne bi smel postaviti.«

»Problemi, ki jih postavlja humanizem — pojmi, kakor so morala, vrednost, sprava, človekov odnos do sveta, problem stvarnosti, umetniškega ustvarjanja, sreče itd. — sploh ne zaslužijo, da bi jih imenovali teoretične probleme.« Humanizem človeku onemogoča pravilno razumeti sodobne družbene procese, potiska ga v svet lažnih iluzij, ki mu onemogočajo odkriti bistvene probleme današnjega časa, jih pravilno postaviti in razrešiti. »Vsi ti srčni vzdih — piše Foucault — vse te zahteve človeške osebnosti, eksistence so abstraktni: se pravi, odtrgani od znanstvenega in tehničnega sveta, ki je naš edini resnični svet. Tisto, zaradi česar sem proti humanizmu, je prav okoliščina, da je samo še zaščitna stena, za katero se skriva reakcionarno mišljenje... Poskus, ki se ga loteva danes del naše generacije, potemtakem ni v tem, da bi se zavzeli za človeka proti znanosti in tehniki, temveč jasno pokazati, da je naše mišljenje, naše življenje, naš način bivanja vse do našega najbolj vsakdanjega ravnanja del iste organizacijske sheme in da je torej odvisen od istih kategorij kakor znanstveni in tehnični svet. Abstraktno je 'človeško srce', ne pa novi način mišljenja. Naši naporji so usmerjeni v to, da bi človeka povezali z znanostjo, z njegovimi odkritji, z njegovim svetom.« (»La Quinzaine littéraire«, 5/1966).

To mesto nam pojasnjuje Foucaultov družbeno-politični motiv njegovega antihumanizma. Vendar to ni samo slovo od humanističnih iluzij, ki so se marsikje res spremenile v reakcionarno ideologijo, temveč hkrati slovo od kakršnegakoli revolucionarnega angažmaja — socialnega ali individualnega — adaptacija človeka na obstoječi »znanstveni in tehnični svet« brez kakršnekoli revolucionarne perspektive in vizije. Kakor hitro pa se odrečemo revolucionarni perspektivi, kakor hitro reduciramo vso človeško problematiko na znanstveno-tehnološki nivo, kakor hitro pričakujemo rešitev *samo* od znanstveno-tehnološkega napredka, tedaj postane človek kot ustvarjalec zgodovine, kot zgodovinski subjekt res popolnoma odveč. Na mesto človeka kot zavestnega ustvarjalca zgodovine stopi anonimni sistem brez subjekta. »Kaj je ta anonimni sistem brez subjekta, kaj je tisto, kar misli — razmišlja Foucault. 'Jaz' se je razkrojil (pomislimo samo na moderno literaturo!) — zdaj gre za odkritje brezosebnega 'se' (es gibt, man). V nekem smislu se s tem vračamo na stališče 17. stoletja, vendar — poudarja Foucault — z naslednjo razliko: na mesto Boga ne postavljamo človeka, temveč anonimno mišljenje, spoznanje brez subjekta, teoretično brez identitete...« (prav tam).

Teoretične predpostavke za ta preobrat od »subjekta k sistemu« je treba iskati v razvojni poti strukturalizma od Saussura preko Lévi-Straussa, Lacana, Althusserja do Foucaulta. Foucault je te ideje samo radikaliziral in dosledno izpeljal konsekvence, ki so bile v njih že vsebovane. Hkrati pa je Foucault prvi med strukturalisti, ki strukturalizma niso želeli pojmovati več samo kot metodo, temveč so si zastavili nalogo, da razpadajočo transcendentalno filozofijo subjekta nadomestijo s strogo znanstvenim sistemom, ki naj bi iz zgodovine izključil človeka kot ustvarjalni subjekt ter pojasnil zgodovino kot proces transformacije struktur. To nalogo je skušal Foucault izpolniti v dveh svojih knjigah, v »Besedah in rečeh«, predvsem pa v »Arheologiji védenja«.

Preobrat od transcendentalno filozofskega k znanstveno strukturalističnemu pojmovanju zgodovine je v »Besedah in rečeh« storjen s preemstitvijo samega problema. Pri tem je naslov knjige »Besede in reči« zavajajoč, ali kot pravi Foucault sam, docela ironičen. V tem delu mu ni šlo za to, da pojasni razmerje med besedami in stvarmi, »ali so besede tiste, ki nam narekujejo razčlenitev v rečeh, ali pa so reči tiste, ki se po neki operaciji subjekta transkribirajo na površini besed«, temveč za analizo samih diskurzov, se pravi tistih diskurzivnih praks, ki posredujejo med besedami in reči. Za laže razumevanje navaja Foucault naslednji primer: v 17. stoletju poznamo množico naturalističnih opisov rastlin in živali. Zgodovino teh opisov lahko pojmujejo na dva načina. Ali začnemo pri rečeh in pravimo: reči so to, kar so, rastline so takšne, kakršne jih vidimo — kako pa so jih videli in opisali ljudje 17. in 18. stoletja? Kaj so opazili, kaj spregledali? Lahko bi analizirali tudi v nasprotni smeri, vzpostavili semantično polje 17. in 18. stoletja, pogledali, s katerimi besedami in pojmi so takrat razpolagali, po kakšnih pravilih so takrat uporabljali te besede in iz tega izhodišča pogledali, kakšno mrežo, kakšen četverkotnik so vrgli čez celoto rastlin in živali. Obe analizi sta tradicionalni. Poskusil sem napraviti nekaj drugega, poskusil sem pokazati, kako v nekem diskurzu, kakršen je zgodovina narave, obstajajo pravila formacije predmetov (ki niso pravila uporabe besed), pravila formacije pojmov (ki niso zakoni sintakse), pravila formacije teorij (ki niso niti pravila dedukcije niti retorična pravila). To so pravila, ki jih v danem trenutku uporablja neka diskurzivna praksa in ki razložijo, ali bo kaka stvar opažena ali prezrta; s kakšnega vidika bo obravnavana in na kakšnem nivoju; v kakšnem pomenu bo uporabljena določena beseda in v kakšnem tipu stavka. Obe analizi: analiza, ki začenja z reči, in analiza, ki začenja z besedami, zavzemata potemtakem drugotno mesto v odnosu do prvotne analize, ki naj bi bila analiza diskurzivne prakse.«

Pojmovanje zgodovine kot zaporedja diskurzivnih praks je razvil Michel Foucault zlasti v svoji zadnji knjigi »Arheologija védenja«. Beseda arheologija mu ne pomeni odkrivanja začetkov (v smislu grške besede arhé), temveč arhiv v smislu celote dejansko izgovorjenih diskurzov. Ta celota diskurzov — pojasnjuje Foucault to svoje delo — ni obravnavana zgolj kot kaka celota dogodkov, ki so se nekoč enkrat za vselej dogodili, ter obviseli nekje v vicah zgodovine, temveč kot celota, ki funkcionira še naprej, se skozi zgodovino transformira in daje drugim diskurzom možnost, da se pojavijo. Kakor že v »Besedah in rečeh«, mu tudi tu ni šlo za raziskovanje relacij, ki bi bile »skrivne, zakrite, tišje in globlje od zavesti ljudi, temveč za tiste, ki so na površini diskurzov«, da bi tako osvetlil tisto, »kar je nevidno samo zato, ker je preveč na površini stvari«. Gre mu za to, da bi pokazal, iz kakšnega urejanja sistema se dogajajo odkritja, izumi, spremembe perspektive, teoretski

preobrati. Tako npr. skuša pokazati, kaj je v diskurzivni praksi zgodovine narave omogočilo pojav ideje evolucije od 18. stoletja, dalje, kaj je omogočilo nastanek teorije organizma, ki je prvi naturalisti niso poznali itd. itd.

Kritična točka Foucaultove teorije ni v uporabi strukturalne metode na določenem področju zgodovine — ta je Foucaultu omogočila, da je prišel do nedvomno pomembnih rezultatov — temveč v generalizaciji celotne zgodovine kot zaporedja golih diskurzivnih praks. Nobenega ugovora ne more biti proti postopku, da se proučuje zgodovinski razvoj znanosti tudi kot zaporedje diskurzivnih praks. To je vsekakor boljše od poskusov deducirati celotno zgodovino iz enega samega spekulativnega principa. Povsem nekaj drugega pa je, če zgodovino kot celoto reduciramo na analizo enega samega njenega preseka in zanemarimo vse druge. Dokler ostajamo zgolj na področju, ki smo si ga izbrali za predmet znanstvenega proučevanja in se zavedamo njegovih meja, lahko pridemo do znanstveno nadvse pomembnih rezultatov. Kakor hitro pa Foucault posploši rezultate raziskovanja enega področja zgodovine na zgodovino kot celoto, dela sam prav tisto, kar očita tradicionalistom, seveda z nasprotnim predznakom. Če »tradicionalisti« v vsakem dogodku svetovne zgodovine vidijo prst božji, svetovnega duha ali transcendentalni subjekt, pa Foucaultu strukturalne analize diskurzivnih praks dokazujejo, da zgodovine ne delajo ljudje s svojo subjektivno akcijo, temveč — kakor bi dejal Althusser — splet uspešnih determinacij, zaporedje transformacij diskurzivnih praks. Poglavitni motiv obeh navedenih Foucaultovih knjig je bil dokazati, da za analizo zgodovine spoznanja ni potrebno začeti pri človeku kot subjektu in da je mogoče to zgodovino popolnoma zadovoljivo pojasniti kot zaporedje diskurzivnih praks. Foucault sklepa takole: če nam uspe dokazati, da vsaj za eno področje človeške zgodovine — za zgodovino spoznanja — ni potrebno začeti pri človeku kot subjektu, če se nam pokaže zgodovina spoznanja kot menjava struktur, kot transformacija diskurzivnih praks, tedaj mora veljati to tudi za vso zgodovino, za zgodovino kot celoto. Prav to pa je vprašljivo. Vprašljivo iz dveh razlogov: prvič zato, ker je tudi Foucaultova teorija po njegovi lastni opredelitvi le ena izmed sodobnih diskurzivnih praks in jo je kot tako treba tudi *sámo* razložiti. Tega pa Foucault ni nikjer napravil.

Katere so tiste družbene in spoznavne determinante, ki so privedle — vsaj v enem delu sodobne zavesti — do transformacije od tradicionalističnega k strukturalističnemu pojmovanju zgodovine? Če jih bomo iskali samo v transformaciji diskurzov, bomo zgolj opisali proces, nikakor pa ga ne bomo s tem pojasnili. In drugič: eno je pojasnjevanje zgodovine (kar je naloga zgodovinskih znanosti), nekaj drugega pa je *ustvarjanje zgodovine* (kar je naloga konkretne družbeno-politične akcije). Pojasnjevanje je vedno fragmentarno, vedno lahko zajema le posamezna področja, posamezne preseke, nikoli ne more zajeti stvarnosti kot celote. Zgodovino nazadnje lahko pojasnjujemo tudi kot zaporedje diskurzivnih praks in proučujoč to njeno stran, lahko pridemo do znanstveno pomembnih rezultatov. Lahko abstrahiramo človeka kot ustvarjalca zgodovine, kot zgodovinski subjekt, proučujemo lahko samo določene zveze in odnose in zanemarimo druge. Celo moramo tako ravnati, če se nečemo izgubiti v oceno empiričnih dejstev. Vendar pa lahko abstrahiramo človeka kot subjekt zgodovine samo zato, ker je zgodovina že *minila*, ker jo imamo pred seboj kot pozitiviteto, kot dan, ki je minil. Zgodovinska znanost je Heglova Minervina sova, ki vzleta na večer, ko je dan že mimo. Tedaj je tudi človekova zgodovinska ustvarjalnost samo še del zgodovine, ena izmed njenih determinacij. Kot taka nima nobene prednosti pred drugimi in z določenega zornega kota jo lahko zanemarimo. Toda ko človek *ustvarja* zgodovino, ko stoji pred novim, neznanim, negotovim, takrat mora delovati kot zgodovinski subjekt, najsi to hoče ali ne. Gledano nazaj je njegovala vsakokratna

odločitev ena od determinacij vsakokratne situacije; gledano naprej je ustvarjalno dejanje.

S tem pa pade tudi Foucaultova teza, da v strukturalističnem pojmovanju zgodovine pravkar izginjata dve stoletji postkartezianske filozofije. Kolikor gre za filozofijo transcendentalnega idealizma, je ta mrtva že več kakor sto let — kljub poskusom Husserlove fenomenologije, da bi jo znova obudila v življenje. Prav za strukturalistično pojmovanje zgodovine je najmanj mogoče reči, da je transcendentni idealizem filozofsko presešlo. Strukturalizem je zavrgel samo njegovo problematiko, čeprav se nenehoma spotika ob njo ter se v celi vrsti teoretičnih vprašanj vrača h Kantu, se pravi prav na pozicije tiste transcendentalne filozofije, ki naj bi bila v strukturalističnem pojmovanju zgodovine presežena. Filozofsko je Foucaultova pozicija specifična varianta sodobnega pozitivizma, ki je prevzel iz lingvistike strukturalno metodo z vsemi njenimi filozofskimi pomanjkljivostmi in jo prenesel na področje zgodovine, pri čemer se je oprl — in v tem je njegova prednost — na bogato empirično gradivo, ki so ga zbrale sodobna etnologija, semiologija in kulturna zgodovina.

5.

Heideggerjanski strukturalizem Jacquesa Derridaja

Filozofski sinkretizem strukturalizma se je najjasneje pokazal pri Derridaju in njegovem krogu. Sistem, ta »strast« prve generacije strukturalistov, začenja izgubljeni svojo strogo znanstveno funkcijo, kakršno ima še pri Lévi-Straussu, Lacanu in celo Foucaultu, ter se začenja umikati pred filozofsko spekulacijo. Ta vdre v filozofske razpoke »sistema« ter ga nazadnje razkroji v njegove sestavne dele, pri čemer jemlje iz njega tisto, kar v nekem trenutku ravno potrebuje za utemeljevanje svoje filozofske teze. Z Derridajem vdre v strukturalizem celotna poznoheideggerjanska problematika, preoblečena v strukturalistično terminologijo. Pri tem pa ni jasno, kdo od koga živi: ali pozno heideggerjanstvo od strukturalizma ali strukturalizem od poznega heideggerjanstva. Vsekakor je Althusserjev in Foucaultov antihumanizem, predvsem pa Foucaultovo napovedovanje skorajšnje smrti človeka kot zgodovinskega subjekta, pojmovanje zgodovine kot transformacije in igre struktur privedla strukturalizem v neposredno bližino poznega Heideggerja in njegovega »postmetafizičnega« mišljenja, ki prav tako zanikuje samostojno ustvarjalno vlogo človeka v zgodovini, spreminja človeka v pasivni objekt biti, ki se ontološko poigrava s človekom in ki naj bi nazadnje tudi sama ne bila nič drugega kot igra. Razlika je samo v tem, da vlogo pojma biti prevzame pojem središča strukture.

»To središče — piše Derrida v svojem delu 'Pisava in diferenca' — ni imelo le funkcije orientirati strukturo, jo uravnovesiti in organizirati..., temveč predvsem to, da bi načelo organizacije strukture omejilo tisto, kar bi se dalo imenovati igra strukture. Ni dvoma, da daje središče strukture... njenim elementom možnost igre v notranjosti totalne forme. Sicer pa to središče tudi zapira igro, ki jo je odprlo in omogočilo. Kot središče je hkrati kraj, kjer substitucija vsebin, elementov in terminov ni več možna... Zato se dá v klasični misli središče paradokсно označiti kot nahajajoče se hkrati v strukturi in zunaj nje. Samo je v središču totalitete, ta pa ima središče, ki ji ne pripada, drugod. Središče ni središče. Čeprav je središče predstavnik koherentnosti same, pogoj vse episteme, tudi filozofske ali znanstvene, je pojem osrediščene strukture protislovno koherenten. Pojem osrediščene strukture je stvarno pojem utemeljene igre, ki se gradi na neki osnovni nepremičnosti in pomirjajoči gotovosti, ki pa sama podleži igri. Ponovitve, substitucije, transformacije, permutacije so torej od tistega, kar smo imenovali središče in

čemur lahko damo, ker je tako zunaj kot znotraj, enako ime izvora kot konca, arhé kot telosa, vedno zaobsežene v neki zgodovini smisla... Če pa je tako, si moramo vso zgodovino pojma strukture misliti kot zaporedje substitucij od središča do središča, skratka, kot niz določevanj središč. Središče dobiva zaporedoma in na urejen način različne oblike in različna imena. Zgodovina metafizike kot zgodovina Zapada bi bila zgodovina teh metafor in teh metonimij. Matrična forma temu pa bi bila določitev biti kot pričujočnosti in to v vseh pomenih te besede. Pokazati bi se dalo, da so vsa imena, osnove, principi ali središča označevala vselej varianto neke pričujočnosti, bodisi da je to eidos, arhe, telos, energia, usia, esenca, eksistenca, substanca, subjekt, alethea, transcendentalnost, zavest, Bog ali karkoli že. Prelom strukture se je nemara dogodil v trenutku, ko se je misel morala začeti ukvarjati s strukturalnostjo strukture, se pravi, biti ponovljena... Kje in kdaj nastopa to razsrediščenje kot oblika strukturalnosti strukture? Da bi označili ta nastop, bi bilo sklicevanje na kak dogodek, na kako doktrino ali avtorja naivno. Ta nastop pripada nedvomno celosti neke dobe, ki je tokrat naša, a se je že vselej naznanjala in tudi delovala. Če pa bi kljub temu hoteli le zaradi označitve izbrati kaka lastna imena... bi morali vsekakor citirati Nietzschejevo kritiko metafizike, pojmov biti in resnice, katerima so se substituirali pojmi igre, interpretacije in znaka... Freudovo kritiko samoprisotnosti, se pravi subjektivne zavesti, identičnosti jaza, bližine sebi, samolastnosti in še bolj radikalno, Heideggerjevo porušitev metafizike, ontoteologije, določitev biti kot pričujočnosti.« (Derrida, »Pisava in diferenca«, članek: Struktura, znak in igra v diskurzu humanističnih znanosti.)

Ni težko opaziti popolne vzporednosti med Heideggerjevo zgodovino biti in Derridajevo zgodovino pojma strukture. Še enkrat je ponovljena celotna Heideggerjeva konstrukcija in prevedena v strukturalistično terminologijo. Nobene nove izvirne misli, ki bi segala čez horizont heideggerjanskega načina mišljenja, ničesar, kar ne bi bilo masivneje in celoviteje že mišljeno v delih poznega Heideggerja. Tudi pojmi igre, difference, »razpoke«, »razsrediščenja«, »sledi« itd. so že povsem določno izdelani v poznih Heideggerjevih spisih (med drugim zlasti v »Identität und Differenz«, »Unterwegs zum Sprache«, »Was heisst Denken« idr.).

»Nova« (v odnosu do Heideggerja) je samo »gramatološka« nadgradnja, vpeljava pojmov pisava in diskurz (skupaj s celotno semiološko problematiko, prevzeto iz strukturalne lingvistike) v Heideggerjevo konstrukcijo zgodovine biti in njegove »destrukcije« metafizike. Z uvedbo te nove problematike se je manevrski prostor Heideggerjevega mišljenja nedvomno močno razširil (vsaj v začetku se je zdelo, da nudi semiologija skoraj neizčrpne možnosti »igri« spekulativne domišljije), hkrati pa je strukturalistična semiologija in gramatologija dobila filozofsko aparaturo, ki jo je doslej tako pogrešala. S tem se je naposled strukturalizem iztekel v pozno heideggerjanstvo, pozno heideggerjanstvo pa v strukturalizem in tako imamo pred seboj sinkrezijo, ki je obsojena na ujetost v krog, ki ga ne more prekoračiti.

To je začutil tudi Derrida sam, ko je v že citiranem članku zapisal: »Kajti paradoks je prav v tem, da je sama metafizična redukcija znaka potrebovala tisto nasprotje, ki ga je reducirala. Nasprotje s svojo redukcijo gradi sistem. In to, kar smo tu povedali o znaku, se da razširiti na vse pojme in na vse metafizične stavke, zlasti še na razpravljanje o strukturi. Toda načinov, kako smo ujeti v krog, je več. Vsi so bolj ali manj naivni, bolj ali manj empirični, bolj ali manj sistematični, bolj ali manj blizu formalizaciji, celo formalizaciji tega kroga. Gre za razliko, iz katerih si lahko razložimo množico rušilnih razprav in nesoglasij med razpravljalci Heidegger, Freud, Nietzsche so npr. operirali s podedovanimi metafizičnimi pojmi. Ker pa ti pojmi niso elementi,

niso atomi in so zajeti v neko sintakso ali sistem, pritegne vsaka izposoditev vso metafiziko v sebi. To pa spet daje tem rušiteljem možnost, da se medsebojno podirajo. Heidegger npr. obravnava Nietzscheja s prav toliko lucidnosti in strogosti, pa tudi neiskrenosti in nevhvaležnosti kot zadnjega metafizika ali zadnjega platonika. Lahko pa bi se s podobnim načinom lotili tudi Heideggerja samega, Freuda ali poljubno koga drugega. In noben način ni danes bolj razširjen od tega.«

S temi Derridajevimi besedami se je vsekakor mogoče strinjati. Seveda pa veljajo samo za tiste, ki vnaprej sprejmejo Heideggerjevo koncepcijo metafizike in gradijo na njej dalje, ne da bi se povprašali o filozofski utemeljenosti njenih predpostavk. Tedaj se resnično znajdejo v krogu, iz katerega ni izhoda.

6.

Vprašanja človeka in zgodovine ostaja odprto

Seveda pa je heideggerjanski strukturalizem Jacquesa Derridaja samo ena smer sodobnega filozofskega strukturalizma (in morda celo le ena etapa v Derridajevem miselnem razvoju). Obstoji še cela vrsta drugih struj in tokov, ki bolj ali manj dosledno uporabljajo strukturalistično metodo na različnih področjih znanosti, literarne teorije in kritike, za vse pa je značilno, da ne rastejo sami iz sebe, temveč se opirajo na različne, zunaj strukturalizma stoječe filozofske smeri in tokove, Derrida na Heideggerja, Althusser in njegova šola na Marxa, Lévi Strauss na Kanta, vsi skupaj na Saussurea in Freuda, pa na ameriški neokriticizem itd. itd. Vse to očitno dokazuje nemoč lastne filozofske pozicije strukturalizma, njegov izrazito eklektični in sinkretični značaj. Vendar tega danes ni mogoče očitati samo strukturalizmu. To je izraz splošne duhovne in družbene situacije današnjega človeka, posebno pa še sodobnega evropskega intelektualnega prostora, ki skuša vsrkati vase več kot dvatisočletno dediščino evropskega duhovnega razvoja ob še živi skušnji zloma velikih metafizičnih sistemov in univerzalnih ideologij.

Vprašanje človeka in zgodovine ostaja tako še nadalje odprto. Skušnja uspešnosti uporabe strukturalne metode na posameznih področjih znanosti hkrati s filozofsko neuspešnostjo panstrukturalizma kot novega univerzalnega pogleda na človeka in zgodovino še enkrat dokazuje, da človek bistvenih vprašanj svojega časa ne rešuje in ne more reševati zgolj na področju refleksije ali — če uporabimo strukturalistično terminologijo — zgolj z diskurzivno prakso ali celo samo s proučevanjem diskurzivnih praks. Človek resnično (in ne zgolj v domišljiji) rešuje svoje probleme s tem in takrat, ko deluje na stvarnost, ko stvarnost spreminja, ne pa s tem in takrat, ko o stvarnosti samo reflektira. Človek sicer lahko deluje, ne da bi mislil, in misli, ne da bi deloval, vendar prihaja, kadar tako ravna, do enostranskih zaključkov in učinkov — tako v politiki kot v filozofiji. Zato tudi Sartrova kritika strukturalizma, ki želi biti marksistična, ne zadene docela v bistvo problema.

Sartre je v svojem odgovoru Foucaultu (*L'Arc*, št. 30, 1966) bleščeče pokazal na temeljno teoretično pomanjkljivost strukturalizma, na njegovo anti-dialektičnost in antihistoričnost. »Vrnimo se k našemu začetnemu problemu — piše Sartre v svojem odgovoru. — Verjetno gre za to, ali bomo mislili za zgodovino ali proti njej. Kdor priznava kakor jaz, da je zgodovinsko gibanje totalizacija, ki se nikoli ne ustavi, da vsak človek v vsakem trenutku totalizira in je hkrati totaliziran, temu pomeni filozofija prizadevanje totaliziranega človeka doumeti smisel totalizacije. Nobena znanost ne more nadomestiti filozofije, kajti vsaka znanost se vedno omejuje na že vnaprej določeno področje. Metoda znanosti je analitična, metoda filozofije je lahko samo dialektična. Filozofija sprašuje o praksi in hkrati s tem o človeku, se pravi o totalizira-

jočem subjektu zgodovine. Ni važno, ali je ta subjekt razsrediščen ali ne. Bistveno ni to, kar smo naredili iz človeka, ampak to, kar je napravil človek iz tega. Kar smo naredili iz človeka, so strukture, enote smisla, ki jih proučujejo duhovne in socialne znanosti, to, kar dela človek, pa je zgodovina sama, to je stvarno prehajanje prek teh struktur v totalizirajoči praksi. Filozofija posreduje oboje. Praksa je v svojem gibanju popolna totalizacija; vendar pa poteka skozi same delne totalizacije, od katerih je treba vsako posebej preiti. Filozof je tisti, ki poskuša **misлити** (podčrtal B. M.) to prehajanje.«

Problem je v tem, da ne zadošča to prehajanje samo misлити. Kakorkoli že mislimo te »prehode«, strukturalistično ali dialektično, v vsakem primeru je to le taka ali drugačna oblika diskurzivne prakse. In gledano nazaj je vsako diskurzivno prakso — tudi marksistično ali Sartrovo — mogoče pojasniti strukturalistično. Kar je pokopalo več kot dvajsetletno gospostvo Sartrovega eksistencializma, ni bila odsotnost ali nezadostnost *mišljenja* prehoda, temveč odsotnost ali nezadostnost *tega prehoda* samega, ki se je izvrševal samo v mišljenju, ne pa tudi v praksi, in ki ga praksa zato ni niti potrdila niti zaničala, temveč preprosto pustila ob strani.

»Nenadoma in brez vidnega razloga je pred nekako petnajstimi leti postalo očitno — je zapisal Michel Foucault 1966. leta — da se je generacija, ki med vojno še ni bila stara dvajset let, že zelo oddaljila od prejšnje generacije, od generacije Sartra, Merleau-Pontyja, od generacije 'Temps Modernes,' ki je bila nekoč zakon našemu mišljenju in zgled našemu življenju... od generacije, ki se je strastno zavzemala za življenje, za politiko, za eksistenco, medtem ko prevzema našo generacijo druga strast, ki bi jo lahko imenovali strast sistema...«

Ce je Sartrova generacija v konfrontaciji z zgodovinskim svetom, s svetom meščanske tradicije in — med drugo svetovno vojno — s svetom fašizma odkrivala smisel zgodovine v političnem in eksistencialnem angažmaju zoper ta svet, smisel, ki ga je spoznavala in se mu dala hkrati voditi, kakor pravi Foucault, pa je Foucaultejeva generacija, soočena s skušnjo zloma eksistencialnega angažmaja zoper obstoječi svet, zavrgla z izgubljenimi iluzijami tudi sam smisel eksistencialnega angažmaja in z njim vred vsak humanistični angažma. Teoretična utemeljitev za ta »prelom« sta dala Foucaultovi generaciji Lévi Strauss in Lacan, ki sta po Foucaultovih besedah pokazala — Lévi Strauss za družbene formacije, Lacan za podzavest — da »smisel« ni nič drugega kot nekakšno površinsko učinkovanje, igra odsevov, pena in da je tisto, kar nas najgloblje prežema, kar je pred nami, kar nas vzdržuje v času in prostoru, *sistem*.

Prehod od Sartrovega eksistencialnega subjekta k sistemu, od diahronije k sinhroniji, od človeka k strukturi, v bistvu ni nič drugega kot zlom humanistične eshatologije v nekem času in prostoru, neuspeh filozofske misli, samo »misлити prehod«, razrešiti naraščajoča protislovja sodobnega človeka in sveta zgolj v mediju mišljenja. Strukturalizem je »diskurzivna praksa« tega zloma in tega neuspeha.

»Velika transformacija humanističnih znanosti«, v katero se danes po Foucaultovih besedah »vpišuje« strukturalizem, je v svojem bistvu prodor analitičnega mišljenja v družbene znanosti, proces formalizacije in matematizacije tistega dela humanističnih znanosti, ki se je doslej še upiral uporabi eksaktne znanstvene metodologije. Ta proces se je začel s Saussurovim prevratom v lingvistiki ter prešel odtod v etnologijo in psihoanalizo ter vzporedno v literarno teorijo in kritiko (v nasprotju s psihologijo in sociologijo, kjer se je začel ta proces že prej in neodvisno od lingvistike). Uporaba strukturalne metode na vseh teh področjih je privedla do pomembnih znanstvenih rezultatov ter odprla nova pomembna področja znanstvenega raziskovanja. Vendar

pa je strukturalna metoda v humanističnih znanostih filozofsko utemeljena in tudi znanstveno uspešna samo tedaj — in to velja za analitično metodologijo sploh — dokler se zaveda svojih meja, dokler omejujemo njeno aplikacijo na ustrezna področja pojavov in ustrezne faze spoznavnega procesa, vključujoč analitično dobljene rezultate v širše diahronične in dialektične sklope, se pravi, dokler pojmuje in uporabljamo strukturalno metodo kot *eno* izmed metod znanstvenega proučevanja. Brž ko pa strukturalno metodo absolutiziramo, izpostavimo razvoj humanističnih znanosti kljub začetnim uspehom nevarnosti formalizma, ki prej ali slej obtiči v antinomijah formalno-logičnega mišljenja.

Vendar to v tem trenutku ni niti najbolj bistveno. Najbolj vznemirljivo in zaskrbljujoče je to, da človek samega sebe ne pojmuje več kot ustvarjalca zgodovine, kot zgodovinski subjekt, temveč vse bolj kot privesek brezosebnih tehnoloških struktur, ki ga popolnoma opredeljujejo, delujejo namesto njega in ga s tem kot zgodovinski subjekt izločajo iz zgodovine. To pa z drugimi besedami pomeni priznati obstoječi svet kot edini možni človeški svet, pomeni sprejeti gospostvo popredmetenega sveta nad človekom kot večno in nespremenljivo dejstvo.

O Marxovem pojmovanju formacije

Ludvik Čarni

Pojem družbeno-ekonomske formacije, družbene formacije, ekonomsko-družbene formacije ali formacije, kakor jo tudi imenujemo, je ena temeljnih kategorij marksistične sociologije. Z njo so povezana številna vprašanja družboslovja in družbene prakse. Marx jo je kot znanstveno kategorijo uvedel v družboslovje in je neločljivo povezana z materialističnim pojmovanjem zgodovinskega razvoja.

Marx je pojem formacije oziroma »družbene formacije« uporabil sorazmerno pozno. Prvič ga srečamo v »Očrtih kritike politične ekonomije«. ¹ To pa ne pomeni, da se je teorija formacij pojavila šele v tem obdobju. Njene začetke moramo iskati v »Nemški ideologiji«, ko klasika razvijeta materialistično teorijo zgodovinskega razvoja, ki jima služi kot metodološko vodilo v nadaljnjem preučevanju družbenih pojavov in družbenega razvoja.

Marx je formacijo imenoval »ekonomska-družbena formacija«, ² »družbena formacija« ³ ali »formacija«. ⁴ Poimenovanja »družbeno-ekonomska formacija«, ki je v sodobni literaturi najbolj razširjeno, v njegovih delih ne zasledimo. Engels, ki je pojem formacije zelo redko uporabljal, jo je imenoval »družbena formacija«, ⁵ Lenin pa »družbeno-ekonomska formacija«, ⁶ »družbena formacija« ⁷ ali »formacija«. ⁸ Poimenovanje »ekonomska-družbena formacija« pri Leninu srečamo le, ko navaja ali povzema Marxov tekst.

V postklasični marksistični literaturi naletimo na dve razlagi pojma formacije pri Marxu. Eni menijo, da jo je Marx pojmoval kot celoto družbenih odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji zgodovinskega razvoja, drugi pa, da jo je enačil le z ekonomsko strukturo družbe. Ob tem nekateri predlagajo razlikovanje med »družbeno formacijo« in »ekonomsko-družbeno formacijo«, ker menijo, da je bistvena razlika med dorazredno družbo in njenim razvojem (družbena formacija) in razrednimi družbami (ekonomska družbena formacija). Drugi spet poudarjajo razlike med dokapitalističnimi razrednimi strukturami in njihovim razvojem, za katere predlagajo pojem »družbena formacija« ali »formacija«, in kapitalistično družbo in njenim razvojem, za katero predlagajo pojem »ekonomska-družbena formacija«. V prvem primeru gre predvsem za avtorje, ki proučujejo dorazredno družbo, v drugem primeru pa predvsem za tiste, ki proučujejo razredno strukturo družbe. V literaturi pretekle dobe smo zasledili tudi misel, da je pojem formacije uporabljiv le za razredne strukture, ker so menili, da ima način proizvodnje nujno le razredni značaj. Tako v okviru prvega in drugega pojmovanja srečamo podrobnejše razlike med avtorji, vendar teh tokrat ne kaže navajati, ker bi nas to nujno privedlo k obravnavi posameznih socialnih sistemov.

V okviru navedenih razlik v opredeljevanju in uporabi pojma formacije nas najprej zanima, kako je Marx opredelil pojem formacije: ali ga je enačil s celoto družbenih odnosov na določeni stopnji zgodovinskega razvoja ali le z ekonomsko strukturo. Po prvem pojmovanju bi bila formacija ena najširših kategorij marksistične sociologije, po drugi opredelitvi pa bi bila le ekonomska struktura družbe na določeni stopnji njenega razvoja. Po tej opredelitvi bi Marx ločil formacijo in družbo na določeni stopnji njenega razvoja.

Marx formacije ni nikjer opredelil neposredno, šolsko, kakor je zapisal eden izmed avtorjev. Iz besedila, kjer je pojem formacije prvič uporabil, ne moremo z gotovostjo sklepati, kaj formacija pomeni. V Predgovoru »H kritiki politične ekonomije« pa imamo že dovolj jasno opredeljen pojem. Marx je zapisal: »Celokupnost teh proizvodnih odnosov tvori ekonomsko strukturo družbe . . . S spremembo ekonomske osnove se počasneje ali hitreje izvrši prevrat v vsej ogromni vrhni stavbi. Ko proučujemo take prevrate, moramo vselej razlikovati med materialnim prevratom v ekonomskih pogojih proizvodnje, ki se dá ugotoviti z naravoznanstveno natančnostjo, in pravnimi, političnimi, religioznimi, umetniškimi in filozofskimi, skratka z ideološkimi oblikami, v katerih se ljudje tega konflikta zavedó in ga izbojujejo do odločitve . . . Nobena družbena formacija ne propade prej, preden se ne razvijejo vse produktivne sile . . . V velikih obrisih lahko označimo azijske, antične, fevdalne in moderne buržoazne načine proizvodnje kot progresivne epohe ekonomsko-družbene formacije.⁹ Buržoazni proizvodni odnosi so zadnja antagonistična oblika družbeno proizvodnega procesa . . . S to družbeno formacijo se torej končuje predzgodovina človeške družbe.«

Očitno je, da je Marx pojem formacije enačil z ekonomsko strukturo družbe in ne s celoto družbenih odnosov na določeni stopnji njenega razvoja. Iz navedenega besedila to lahko razberemo vsakokrat, ko omenja pojem formacije. Nedvomno pa to sledi iz tistega dela besedila, kjer našteva razredne načine proizvodnje. Tega ni mogoče razumeti drugače. Prav tako ni mogoče sklepati, da je Marx smatral navedene razredne načine proizvodnje kot progresivna obdobja ene ekonomske družbene formacije. Tako nekateri razlagajo ta del besedila. Taka razlaga je napačna, ker je Marx neposredno za tem zapisal, da so buržoazni proizvodni odnosi zadnja antagonistična oblika družbenega proizvodnega procesa in da se s to, torej z buržoazno formacijo, končuje predzgodovina človeške družbe. Torej je vsakega od navedenih načinov proizvodnje enačil z družbeno formacijo.

Za razlago pojma formacije pri Marxu lahko uporabimo še nekatera mesta v »Kapitalu«. V četrtem poglavju »Spreminjanje denarja v kapital« je zapisal: »Eno pa je očitno: narava ne producira na eni strani posestnikov denarja ali blaga in na drugi strani ljudi, ki so samo posestniki svoje delovne sile. To razmerje ni utemeljeno v naravi in prav tako ni družbeno razmerje, ki bi bilo skupno vsem zgodovinskim obdobjem. To razmerje je očitno le rezultat predhodnega zgodovinskega razvoja, produkt mnogih ekonomskih preobratov, produkt propada cele vrste starejših formacij družbene produkcije.«¹⁰ Na drugem mestu pa je zapisal: »Isti pomen, ki ga ima struktura ostankov fosilnih kosti za spoznavanje izginulih živalskih vrst, imajo ostanki delovnih sredstev za presojanje minulih ekonomskih družbenih formacij. Ekonomskih epoh ne razlikujemo po tem, kaj se dela, temveč po tem, kako, s kakšnimi produkcijskimi sredstvi se dela.«¹¹ In še: »Samo po obliki, v kateri se to presežno delo izžema iz neposrednega producenta, delavca, se razločujejo ekonomske družbene formacije, npr. suženjska družba od družbe mezdnega dela.«¹²

Engels je v pismu K. Schmidt 5. avgusta 1890 zapisal: »Vso zgodovino je treba na novo proučiti, treba je podrobno preiskati eksistenčne pogoje različnih družbenih formacij, preden poizkusimo iz njih izvajati politične, privatno-pravne, estetske, filozofske ipd. nazore, ki tem pogojem ustrezajo.«¹³ Besedilo moramo razumeti v tem smislu, da je potrebno podrobno preiskati eksistenčne pogoje formacij, preden poizkusimo iz teh izvajati politične idr. nazore. Tako misel potrjuje na isti strani zapisana vsebina pisma: »Vi, ki ste zares nekaj napravili, ste gotovo sami opazili, kako malo mladih publicistov, ki se obešajo na stranko, se trudi proučevati ekonomijo, zgodovino ekonomije, zgodovino trgovne, industrije, kmetijstva, družbenih formacij.«

Tudi Lenin je opredelil pojem formacije pri Marxu kot ekonomsko strukturo družbe na določeni stopnji njenega razvoja. Zapisal je, da je Marx »prvi postavil sociologijo na znanstveno podlago, s tem da je opredelil pojem družbeno-ekonomske formacije kot celokupnost določenih proizvodnih odnosov ter ugotovil, da je razvoj takih formacij prirodni proces«. ¹⁴

Tako sta klasika marksizma ločila ekonomsko strukturo družbe ali formacijo in družbo na določeni stopnji njenega razvoja. Po Marxu in Engelsu je formacija le realna osnova pojavov v nadstavbi, »ekonomska oblika družbe«, ¹⁵ »ekonomska epoha«, ¹⁶ »oblika družbenega produkcijskega organizma«. ¹⁷

Po vsej verjetnosti si je Marx pojem formacije izposodil iz geologije. Na to je pred kratkim opozoril Bagaturija. Avtor se pri tem sklicuje na besedilo osnutka odgovora na pismo Vere Zasulič. ¹⁸ Kaže pa opozoriti, da je Marx pojmoval zgodovino družbe za nadaljevanje zgodovine narave. Pri tem pa spoznal bistvene razlike med prvo in drugo. Hkrati pa družbe ni zoperstavljal naravi kot nekateri njegovi sodobniki. Z zanimanjem je sledil odkritjem naravoslovja, ker so ta sovpadala z njegovimi družboslovnimi spoznanji. Zato se nam zdi trditev Bagaturije upravičena. S spoznanjem, da si je Marx pojem formacije izposodil iz geologije, lahko pojasnimo, zakaj je formacijo, ko jo je prvič uporabil, imenoval »družbeno formacijo«.

Zoper razlago pojma formacije kot ekonomske strukture družbe na določeni stopnji njenega razvoja bi bil mogoč naslednji ugovor: Marx je kakor pred njim Hegel smatral socialni sistem za organsko celoto, kar pomeni, da so posamezne strukture in elementi, ki jih tvorijo, medsebojno povezani in v medsebojni odvisnosti. Zato pojem formacije kaže uporabljati za celoto družbenih odnosov in ne le za ekonomsko strukturo družbe. Tak ugovor je zasnovan na predpostavki, da je formacija ena najširših kategorij, ki sovpada z družbo na določeni stopnji njenega razvoja. Na tej predpostavki je tudi prišlo do preosmislitve Marxovega pojma formacije pri tistih avtorjih, ki ga razlagajo kot celoto družbenih odnosov. Spoznali pa smo, da je Marx pojem formacije uporabljal v ožjem smislu. Taka razlaga pojma omogoča preciznejše razumevanje njegovih tekstov. Napak pa bi bilo, če bi zavračali uporabo pojma formacije v širšem smislu. To pa predvsem zaradi tega, ker je tako uporabljen pojem postal v marksistični literaturi sinonim za v zgodovinskem razvoju znane socialne sisteme.

Naglasiti pa kaže, da je Marx z uvedbo pojma formacije prešel od periodizacije po juridični obliki v »Nemški ideologiji« k periodizaciji po ekonomski vsebini v Predgovoru »H kritiki politične ekonomije«. Po njegovi opredelitvi iz Predgovora so namreč lastninski odnosi le pravni izraz produkcijskih odnosov. Ti pa so organska celota proizvodnje, delitve, menjave in potrošnje, ¹⁹ kakor je socialni sistem organska celota njegovih struktur.

V »Nemški ideologiji« klasika ločita zgodovinska obdobja po obliki lastnine na plemensko, antično, fevdalno, buržoazno in komunizem. V Predgovoru »H kritiki politične ekonomije« pa je Marx ločil štiri obdobja razredne družbe: azijsko, antično, fevdalno in kapitalistično poleg dorazredne družbe in obdobja komunizma. Leta 1881 v osnutku odgovora na pismo Veri Zasulič pa omenja arhaično ali prvotno formacijo in sekundarno formacijo.

V različnih obdobjih miselnega razvoja Marx loči različne formacije, ki so rezultat spoznanj o zgodovinskem razvoju. V poznejši literaturi sta največ sporov in različnih razlag izzvali azijska in sekundarna formacija (predvsem prva). Res je, da sekundarno formacijo omenja le v osnutkih pisma, ki ga v tej obliki nikoli ni odposlal, a je bila zapisana in jo kaže pojasniti. To pa bo mogoče le v posebnem zapisu.

Opombe:

¹ Karl Marx, Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Dietz Verlag, Berlin, 1953, str. 764.

² Karl Marx, Kapital, CZ, Ljubljana (Kapital), I. zv. str. 12, 193, 204, 245. K. Marx, Kapital, Kultura, Beograd, 1948 (lat.), III. zv., str., 715, 752.

³ Kapital, I. zv., str. 94. Karl Marx — Friederich Engels, Werke, Dietz Verlag, Berlin (Werke), 19. zv., str. 388, 404.

⁴ Werke, 19. zv., str. 388, 398.

⁵ K. Marx — F. Engels, Izbrana dela v dveh zvezkih, CZ, Ljubljana, 1950—1951 (ID), I. zv., str. 626.

⁶ V. I. Lenin, Izbrana dela v štirih zvezkih, CZ, Ljubljana (Lenin), I. zv., str. 83.

V. I. Lenin, Izbrana dela u 16 tomova, Kultura, Beograd, 1960, I. zv., str. 388, 389.

⁷ Lenin, I. zv., str. 84, 87, 88, 89, 94, 113.

⁸ Prav tam, str. 88, 90, 113.

⁹ Werke, 13. zv., str. 9. Prevod tega stavka je v obeh slovenskih izdajah napačen (ID, I. zv., str. 456 in Karl Marx, Friederich Engels, Izbrana dela v petih zvezkih, CZ, Ljubljana, II. zv. str. 106.). Originalno besedilo: In grossen Umrissen können asiatische, antike, feudale und modern bürgerliche Produktionweisen als progressive Epochen der ökonomischen Gesellschaftsformation bezeichnet werden., je prevedeno: »V velikih obrisih lahko označimo azijske, antične, fevdalne in moderne buržoazne načine proizvodnje kot progresivne dobe v ekonomskem razvoju družbe.« Ta napačni prevod povzemajo vsi naši pisci in tudi prevajalci del o Marxu, kjer je ta del besedila prisoten. Očitno je, da prevajalci napačni slovenski prevod le prepisujejo ne da bi pogledali tekst dela, ki ga prevajajo. V tem pogledu ni izjema prevod Fischer-Marekove knjige »Kaj je Marx resnično rekel«, ki ga je izdala CZ v Ljubljani, 1970. Primerjaj str. 153.

¹⁰ Kapital, I. zv., str. 192.

¹¹ Prav tam, str. 204.

¹² Prav tam, str. 245.

¹³ ID, II. zv., str. 626.

¹⁴ Lenin, I. zv., str. 90.

¹⁵ Kapital, I. zv., str. 95.

¹⁶ Prav tam, str. 204.

¹⁷ Prav tam, str. 94.

¹⁸ G. A. Bagarurija, Pervoe velikoe odkrytie Marksa. Formirovanie i razvitie materialističeskogo ponimaniya istorii. Zbornik »Marks — istorik«, Moskva, 1966, str. 117.

¹⁹ Karl Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, Beograd, 1960, str. 210.

Razprave in raziskave

Psihologija

Čustveni simbolizem prostorskih oblik

Vid Pečjak

Prostorske dimenzije in prostorska lokacija se v funkciji čustvenega simbolizma pogosto pojavljajo v obliki metafor. Znani so izrazi: nizka, plitva, globoka čustva, visokoleteče želje, nizkotnost, pogrezniti se od sramu, čez vse, čustveno blizu, znotraj, zunaj, sredi, blizu srca itd. Vendar ni nihče naravnost raziskoval čustvene simbolike prostora, njegovih dimenzij in lokacij. Dokaj redke tovrstne študije govorijo o prostoru le posredno, ob robu drugih problemov pomena. Njihov pristop je izrazito analitičen. Prostorske smeri in lokacije najprej parcializirajo, nato iščejo njihov pomen. Nimajo pa v ospredju totalnega prostorskega polja. To je tudi razumljivo, saj je avtorje manj zanimal sam prostor kot druge stvari, do katerih pa so prihajali s pomočjo analize prostora.

Tipičen primer so tehnike grafičnega semantičnega diferenciala (Peršič 1966, Bujas 1967, Jakobovits 1969). V njih uporabljajo različne grafične znake na obeh straneh ocenjevalne lestvice. Grafični znaki so nosilec afektivnega pomena in pomenijo bodisi nekaj prijetnega, dobrega, pozitivnega ali pa neprijetnega, slabega, negativnega. Toda le nekateri od njih predstavljajo prostorske smeri ali lokacije (npr. puščica na levo na eni strani lestvice in puščica na desno na drugi). Pogosto delujejo drugi principi, zlasti figurativni pomeni (npr. kroglja z bodicami in kroglja brez bodic). Razlika med prostorskimi in figurativnimi pomeni je očitna, če se vprašamo po njih: v prvem primeru se vprašamo s »kje« in v drugem s »kakšen«.

Pustimo ob strani zanimivo vprašanje, kako so naši in ameriški avtorji grafičnega diferenciala neodvisno prišli do nadvse podobnih, v nekaterih primerih celo identičnih znakov (kar morda pomeni, da so znaki univerzalni).

V grafičnem diferencialu prostorsko polje ni totaliteta, ki s svojimi dimenzijami in lokacijami hkrati diferencira različna čustva. Znak sme imeti le enojen pomen. Ne more vsebovati obeh polov, npr. prijetnega in neprijetnega. Totalno prostorsko polje pa je mnogopomensko. V njem so locirani različni pomeni, tudi nasprotni.

Podoben pristop najdemo v študijah sinestezij in pojmovnih korespondenc. V nekaterih primerih so avtorji uporabljali tudi prostorske dimenzije ali pojme, poskusne osebe pa so jih paralelizirale z drugimi serijami, npr. čustvi (Osgood 1960, Rosenberg in Langer 1965). S čustvi torej ni paraleliziran totalen prostor, marveč izolirani deli. Prostorsko polje je razbito. Tudi v teh študijah se avtorji niso zanimali neposredno za prostor, zato niso izluščili vseh dimenzij in lokacij, ki diferencirajo čustva. Prostorske kategorije so prišle v študije bolj po naključju.

Bolj kompleksne odnose je raziskoval Werner in njegovi sodelavci (1957). Prostorske oblike je vzporedil s številnimi pojmi, tudi s čustvi, pri čemer je pojme celo združeval, v nekaterih primerih je uporabil kratke stavke. Vodoravne, navzdol in navzgor nagnjene elipse naj bi npr. pomenile sedanjo, preteklo in bodočo ljubezen. Zanimala ga ni samo prostorska simbolika, temveč tudi ekspresija. Včasih so poskusne osebe same risale različne oblike v zvezi s pojmi. Kljub temu pa ne moremo reči, da je prostor v teh študijah predstavljal mnogopomensko totaliteto, dasi ga niso parcializirali v izolirane dele.

Zares celosten pristop k prostoru imajo projektivne tehnike, toda zanje je prostor samo ena, manj pomembna komponenta človekove ekspresije. Poleg tega so znane njihove metodološke pomanjkljivosti.

Parcializiran enopomenski prostor je v nekem smislu »umeten« prostor, zato se ne smemo čuditi, če bi s mnogopomenskim pristopom dobili nekoliko drugačne rezultate. Poleg tega je nekatere vidike prostora težko ali celo nemogoče parcializirati in jih ločeno grafično prikazati, npr. lokacije »zunanost — notranost« ali »center — periferija«.

Mnogopomenski prostor bi dobili, če bi poskusnim osebam dovolili, da na istem prostorskem polju diferencirajo različna čustva in druge pojme. To se da doseči na dva načina: s praznim oziroma homogenim prostorskim poljem ali pa s prostorskimi oblikami, ki nakazujejo različne dimenzije in lokacije (npr. črte, spirale, liki, geometrijska telesa itd.). Ker homogenega polja ni možno variirati, smemo pričakovati bolj stereotipne odgovore. Za drugi primer pa je težava v tem, da bi čista čustvena vrednost prostora prišla na dan le, če so oblike brez figurativnega pomena. Take oblike pa je težko najti, saj še tako nesmiselna risba vzbuja smiselne asociacije. A to je bila naloga te študije.

Metoda

Poskusne osebe: Sodelovalo je 70 poskusnih oseb. Vsi so bili študenti psihologije nižjih letnikov v Ljubljani.

Pripomočki in gradivo: 36 slik na listih 15 × 20 cm. Listi so bili speti v zvezke. Slike so predstavljale različne prostorske oblike brez figurativnega pomena v eni, dveh ali treh dimenzijah (npr. pike, črte, spirale, liki, geometrijska telesa). V zmanjšanem merilu so prikazane na naslednji strani (vendar na originalnih slikah ni bilo števil, ki označujejo samo vrstni red, po katerem bodo rezultati prikazani). V isti preizkušnji so poskusne osebe odgovarjale tudi na nekatere druge naloge, ki v tem poročilu ne bodo upoštevane.

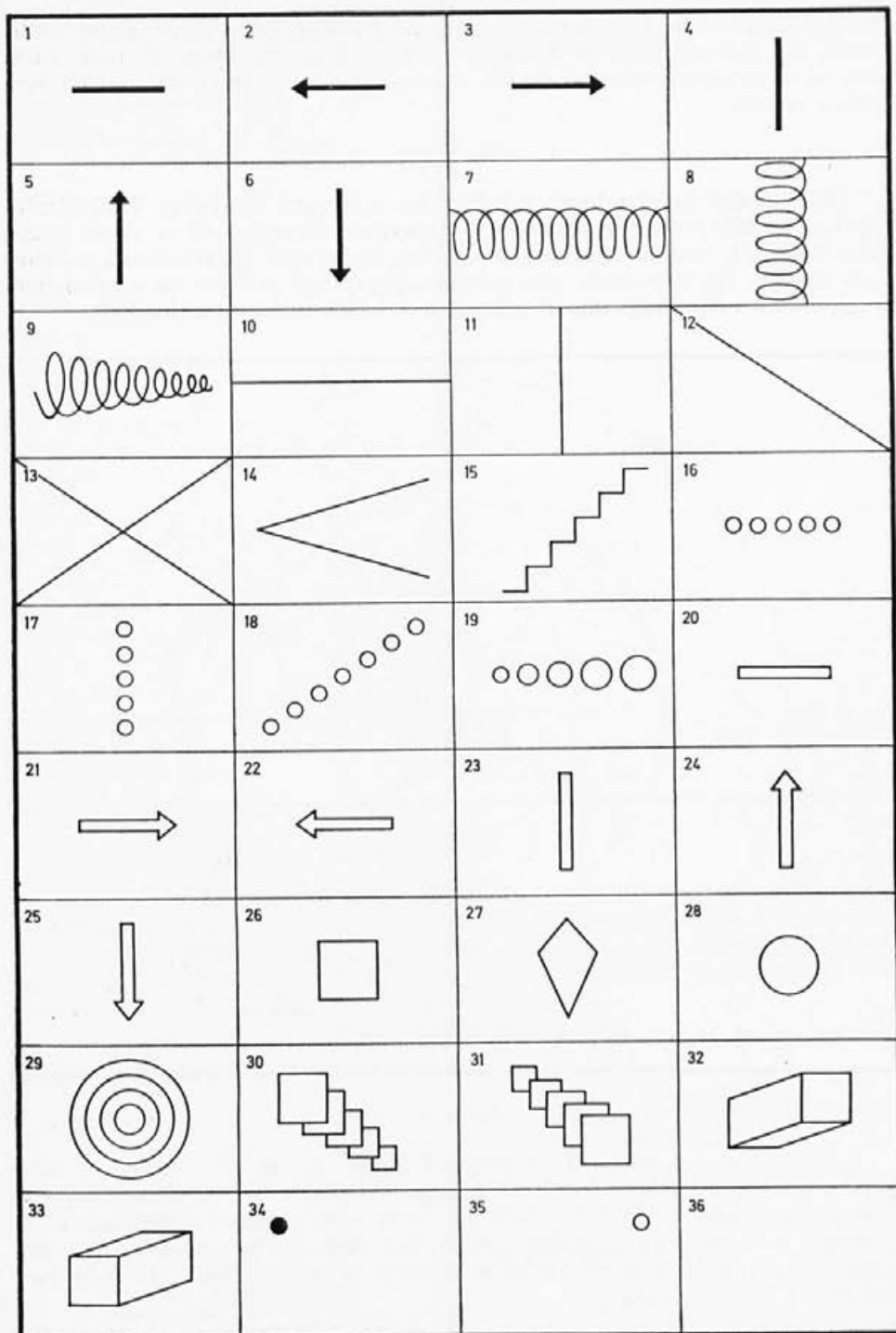
Serijsko 10 verbalnih nazivov za emocije so poskusne osebe locirale na slikah. Od teh je bilo 5 pozitivnih in 5 negativnih emocij. V predeksperimentu jih je posebna skupina poskusnih oseb ocenila na enajstopenjski lestvici (od -5 do +5) glede na njihovo afektivno vrednost. Emocije so bile ocenjene takole:

veselje	3,8	obup	-3,7
sreča	3,6	zavist	-3,3
ugodje	2,6	razočaranje	-3,1
presenečenje	2,8	žalost	-3,0
pričakovanje	2,2	strah	-1,9

Emocionalni pojmi so torej dobro razdeljeni v dve skupini s srednjima vrednostima +3,0 in -3,0. Nobeden ne pomeni »nevtralnih emocij«.

Postopek. Preizkušnja je bila skupinska. Iz tehničnih razlogov je bila izvedena v dveh podskupinah, prva je imela 25 in druga 45 poskusnih oseb. Ena od njiju je odgovarjala na tretjino slik, druga na preostali dve tretjini.

Poskusne osebe so prejele zvezke s slikami. Vrstni red je bil razporejen po naključju. Eksperimentator je napisal na tablo nazive desetih emocij brez

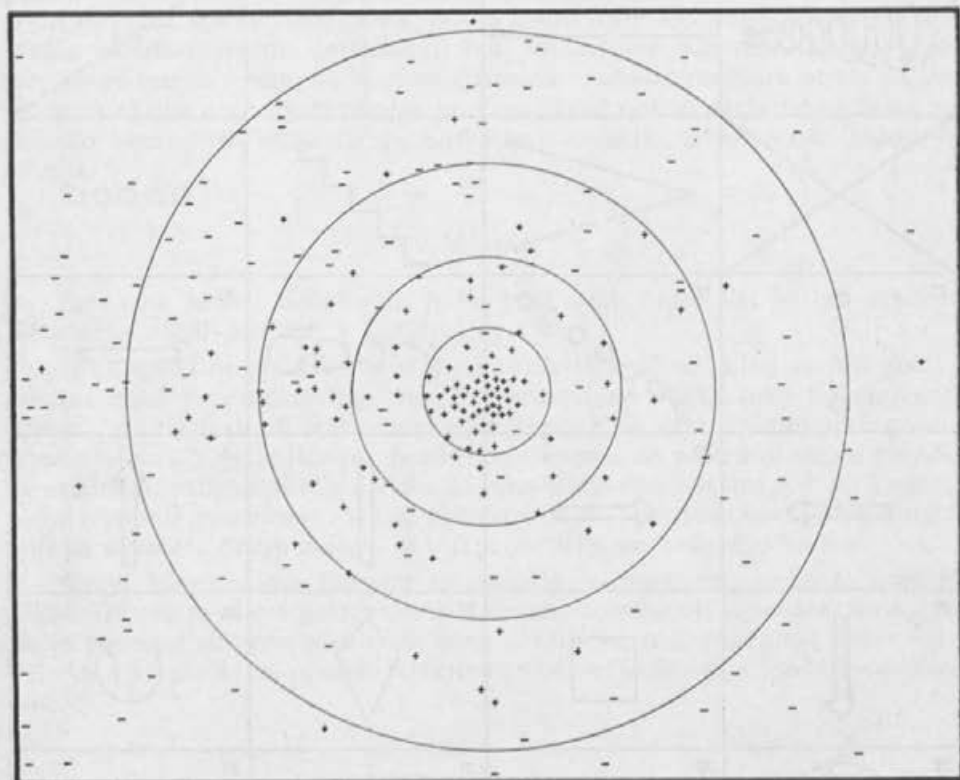

Slika 1

sistematičnega reda. K vsakemu je pripisal številko. Nato je poskusne osebe pozval, naj locirajo emocije kjerkoli na listu drugo za drugo. K vsaki točki lokacije so pripisale številko naziva. Na ta način so locirale emocije na vseh listih v zvezku.

Rezultati

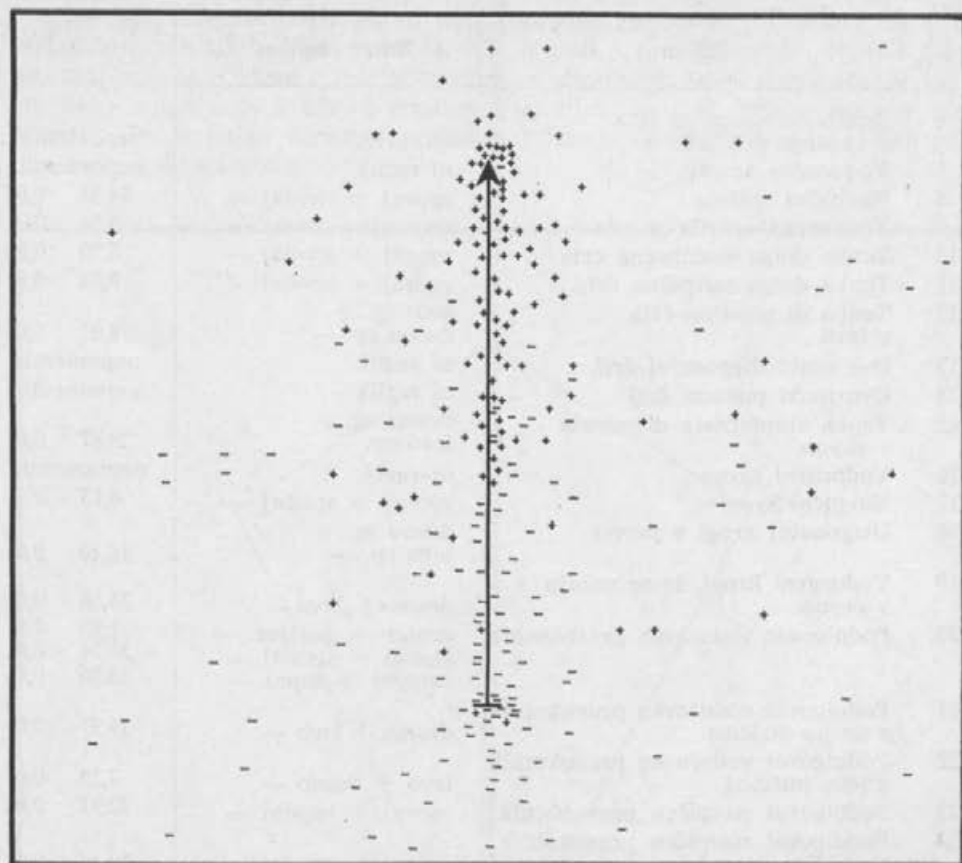
Individualni in skupinski rezultati so prikazani spacialno. Individualni odgovori so bili najprej označeni s + (pozitivne emocije) ali — znaki (negativne emocije), nato so bili za vso skupino in za vsak lik preneseni na nove liste. Spodaj sta prikazana dva primera (navpična puščica in koncentrični krogi; zaradi večje preglednosti vsebujeta le kakih 50% odgovorov).

Slika 2

Odgovori so se razvrstili po površini listov na različne načine. V nekaterih primerih dokaj difuzno, brez kakega sistema, v večini primerov pa se je pokazala tendenca, da se razporedijo vzdolž neke dimenzije (npr. zgoraj + in spodaj — v primeru navpične puščice ter center + in periferija — v primeru koncentričnih krogov) ali pa se zberejo na nekem delu lista (npr. znotraj lika + in zunaj lika —).

¹ Zanimivo je, da je Mussek v svojem eksperimentu našel na vodoravni črti levo + in desno —. V tem eksperimentu pa je vodoravna črta brez puščic dala le središnji simbolizem. Oba eksperimenta sta se razlikovala v enem pogledu: v Muskovem eksperimentu je smela poskusna oseba locirati pojem samo na črti, tukaj pa kjerkoli na listu. Glej Muskova poročilo v tej številki *Anthroposa*.

Slika 2a

V nadaljnji obdelavi je bil prostor na slehernem listu na razne načine razdeljen na dva dela, npr. v zgornjo in spodnjo polovico, desno in levo polovico, center in periferijo lista, notranjost in zunanost lika. Sledila je primerjava + in — frekvenc v obeh polovicah lista. Pomembnost razlik je bila določena z χ^2 testom na podlagi 2×2 frekvenčne tabele.

Naslednja tabela kaže za vsako sliko smer razlike med + in — odgovori, dobljeni χ^2 in stopnjo pomembnosti.

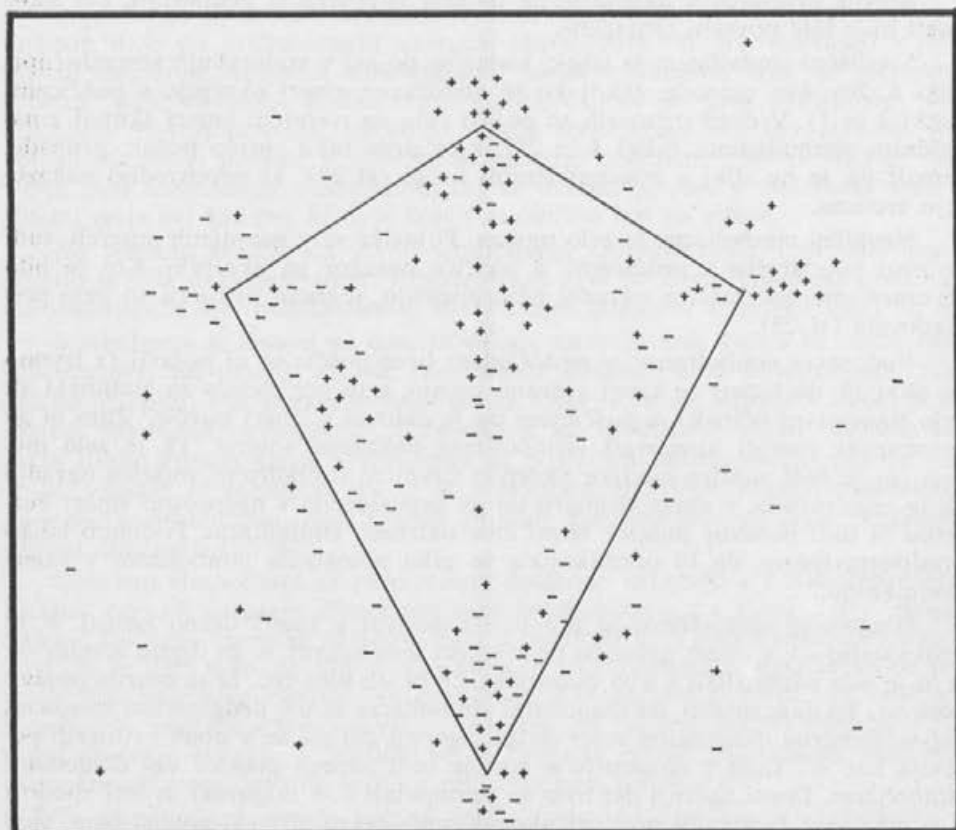
Št. slike	Slika	Smer razlike	χ^2	P <
1	Debelejša vodoravna črta	center + perifer. —	31,46	0,01
2	Debelejša vodoravna črta z levo puščico	levo + desno —	37,50	0,01
3	Debelejša vodoravna črta z desno puščico	desno + levo —	51,68	0,01
4	Debelejša navpična črta	zgoraj + spodaj —	57,80	0,01
		center + perifer. —	20,20	0,01
5	Debelejša navpična črta z zgornjo puščico	zgoraj + spodaj —	91,91	0,01

Št. slike	Slika	Smer razlike	γ^2	P <
6	Debelejša navpična črta s spodnjo puščico	ni razlik		nepomemb.
7	Vodoravna spirala	ni razlik		nepomemb.
8	Navpična spirala	zgoraj + spodaj —	34,83	0,01
9	Vodoravna spirala se oža	znotraj + zunaj —	8,54	0,01
10	Tenka dolga vodoravna črta	zgoraj + spodaj —	5,70	0,05
11	Tenka dolga navpična črta	zgoraj + spodaj —	8,01	0,01
12	Tenka diagonalna črta v levo	levo zg. + desno sp. —	8,01	0,01
13	Dve tenki diagonalni črti	ni razlik		nepomemb.
14	Dve tenki poševni črti	ni razlik		nepomemb.
15	Tenka stopničasta diagonala v desno	desno zg. + levo sp. —	29,67	0,01
16	Vodoravni krogi	ni razlik		nepomemb.
17	Navpični krogi	zgoraj + spodaj —	6,13	0,05
18	Diagonalni krogi v desno	desno zg. + levo sp. —	16,49	0,01
19	Vodoravni krogi, ki se večajo v desno	desno + levo —	38,58	0,01
20	Podolgovat vodoraven pravokotnik	center + perifer. — zgoraj + spodaj — znotraj + zunaj —	31,89 29,74 18,96	0,01 0,01 0,01
21	Podolgovat vodoraven pravokotnik z desno puščico	desno + levo —	16,97	0,01
22	Podolgovat vodoraven pravokotnik z levo puščico	levo + desno —	7,70	0,01
23	Podolgovat navpičen pravokotnik	zgoraj + spodaj —	82,91	0,01
24	Podolgovat navpičen pravokotnik s puščico zgoraj	zgoraj + spodaj —	39,49	0,01
25	Podolgovat navpičen pravokotnik s puščico spodaj	spodaj + zgoraj —	4,10	0,05
26	Kvadrat	ni razlik		nepomemb.
27	Deltoid	ni razlik		nepomemb.
28	Krog	ni razlik		nepomemb.
29	Koncentrični krogi	center + perifer. —	110,64	0,01
30	Serijski kvadrati v levo	spredaj + zadaj —	54,31	0,01
31	Serijski kvadrati v desno	spredaj + zadaj — znotraj + zunaj —	12,21 8,84	0,01 0,01
32	Kvader v desno	znotraj + zunaj — zgoraj + spodaj —	17,88 17,73	0,01 0,01
33	Kvader v levo	znotraj + zunaj —	10,39	0,01
34	Pika v levem vogalu	ni razlik		nepomemb.
35	Pika v desnem vogalu	ni razlik		nepomemb.
36	Prazen list papirja	desno zg. + levo sp. —	42,01	0,01

Diskusija

Od 36 slik jih je kar 26 vsebovajo prostorski simbolizem. Ta ni deloval samo vzdolž ene dimenzije, marveč vzdolž različnih dimenzij, včasih celo na istih slikah (slike 4, 20, 31 in 32).

Metoda razpolavljanja pa ni dala pomembnih razlik pri nekaterih dvo-dimenzionalnih likih (npr. slike 26, 27). A tudi v tem primeru odgovori niso bili rasporejeni povsem difuzno, temveč so se pojavili številni prostorski »clusterji« + odgovorov v bližini vogalov, v sredini likov, ob zgornjem robu idr. Nastali »clusterji« so verjetno posledica križanja različnih dimenzij. Tak primer kaže spodnja slika.

Slika 3

Posebno zanimive so slike, na katerih se sicer niso pojavile pomembne razlike, a najbrž zato, ker so bile tendence v konfliktu. Navpična črta je dala navpični simbolizem v smeri zgoraj + in spodaj — (sl. 4). Na navpični črti s puščico navzdol pa izgine sleherni simbolizem (sl. 6). Puščica navzdol bi morala dati simbolizem v smeri spodaj + in zgoraj —. Oba simbolizma sta v nasprotju, zato izgineta.

Kvalitativna analiza odgovorov je odkrila najmanj 5, verjetno pa gre za 6 različnih dimenzij oziroma simbolizmov (številke v oklepaju pomenijo število takih primerov):

1. Središčni simbolizem v smeri center +, periferija — (4);
2. Navpični simbolizem v smeri zgoraj + in spodaj — (10) ali zgoraj — in spodaj + (1);

3. Vodoravni simbolizem v smeri desno + in levo — (3) ali levo + in desno — (2);

4. Diagonalni simbolizem v smeri desno zgoraj + in levo spodaj — (3) ali levo zgoraj + in desno spodaj — (1);

5. Likovni simbolizem v smeri notranjosti lika + in zunanosti lika — (5);

6. Globinski simbolizem v smeri spredaj + in zadaj — (2).

Števila primerov v oklepajih ne morem neposredno primerjati, ker možnosti niso bile povsem izenačene.

Središčni simbolizem je šibek, kadar se pojavi v vodoravnih smereh (npr. sliki 1, 20), ker razpade, takoj ko se vodoravne smeri okrepijo s puščicami (sliki 2 in 3). V dveh primerih se pojavi celo na navpični smeri skupaj z navpičnim simbolizmom (sliki 4 in 20), kjer prav tako spričo puščic propade. Izrazit pa je na sliki s koncentričnimi krogi (sl. 29), ki neposredno nakazujejo sredino.

Navpični simbolizem je zelo močan. Pojavlja se v navpičnih smereh, tudi če niso poudarjene s puščicami, a puščice navzgor ga okrepijo. Kot je bilo že omenjeno, ga puščice navzdol nevtralizirajo, v enem primeru so celo prevladovale (sl. 25).

Vodoravni simbolizem¹ je nedosleden: brez puščic se ni pojavil (z izjemo na sliki 19, na kateri se krogi v desno večajo, a tu gre morda za globinski ali celo figurativni učinek), s puščicami pa je deloval v smeri puščic.² Zato bi ga pravzaprav morali imenovati »simbolizem nakazane smeri«. Ta je zelo močan, saj je tudi puščica navzgor okrepiła navpični simbolizem, puščica navzdol ga je celo razbila, v enem primeru pa ga preusmerila v nasprotno smer. Verjetno bi tudi poševne puščice temu dale ustrezen simbolizem. Podobno lahko predpostavljamo, da bi premikajoča se pika povzročila simbolizem v smeri premikanja.

Diagonalni simbolizem je praviloma deloval v smeri desno zgoraj + in levo spodaj —, v enem primeru pa v smeri levo zgoraj + in desno spodaj —. A to je bila edina slika z levo diagonalo. Če bi jih bilo več, bi se morda pojavil večkrat. To daje misliti, da diagonalni simbolizem ni nič drugega kot navpični, saj se sleherna diagonalna smer dviga, zgornji del pa se v obeh primerih pojavlja kot +. Toda v nasprotju s tem je tudi prazen prostor dal diagonalni simbolizem. Desni zgornji del lista se je napolnil s + odgovori in levi spodnji z — odgovori, čeprav bi prej pričakovali navpičnega ali vsaj središčnega. Med diagonalnimi smermi je tudi stopničasta črta, ki morda vzbuja asociacije na stopnice. V tem primeru bi šlo za figurativni simbolizem, ki sovpada s prostorskim.

Za likovni simbolizem je nenavadno, da se ni pojavil pri nekaterih enostavnih likih (npr. kvadrat, deltoid, krog³), pač pa pri kompleksnih (npr. slike 31, 32). Tudi tridimenzionalna kvadra sta dala likovni simbolizem, čeprav bi bolj pričakovali globinskega.

Globinski simbolizem je dvomljiv. Sliki 30 in 31 nakazujeta s prekrivanjem tretjo dimenzijo, a obenem tudi desno in levo ter celo diagonalno smer. Vendar je simbolizem stabilen glede na globino in ne na smeri. Tudi sliko s krogi, ki se v eno smer večajo (sl. 19), bi lahko razlagali s tretjo dimenzijo. Kljub temu je čudno, da kvadra nista dala globinskega simbolizma. Prav na

² Puščica je sicer figurativni simbol, vendar simbol prostorske smeri, saj jo neposredno nakazuje.

³ V nekoliko drugačni študiji, ki ni objavljena, je M. Nastran našla, da krog vendarle diferencira nekatere vrednostne pojme.

kvadrnih je tretja dimenzija najbolj prikazana. Seveda pa bi bolj ustrezala prava tridimenzionalna telesa.

Dobljeni simbolizmi so odvisni od smeri, ki so jih nakazovale oblike. Navpične črte, spirale, liki in druge oblike so dale navpični simbolizem, diagonalne diagonalnega, krožne središčnega, zaprti liki likovnega. Vodoravni simbolizem se je pojavil le pod vplivom puščice, sicer je v vodoravnih smereh prevladal središčni (slike 1, 2 in 3).

Pojavile pa so se tudi zanimive izjeme. Tenka navpična črta, ki razpolovi prostor, daje po pričakovanju navpični simbolizem (sl. 11). Očividno v percepciji dominira navpična smer. A tudi tenka vodoravna črta, ki razpolovi prostor, daje navpični simbolizem (sl. 10), čeprav bi prej pričakovali središčnega ali vodoravnega. Verjetno deluje vodoravna črta kot črta, ki navpično razpolovi prostor v zgornjo in spodnjo polovico. Tudi iz tega je razvidna moč navpičnega simbolizma, saj se uveljavlja celo v vodoravni smeri. Enako velja pri kvadru, ki daje bolj vtis dolžine kot pa višine.

Na splošno se zdi, da je bil simbolizem tem močnejši, čim bolj neposredno je bila nakazana smer. Kontinuirane črte so imele prednost pred diskontinuiranimi ali »ovinkastimi«, kot jih npr. najdemo v spirali (sl. 7 in 8).

Simbolizem je izostal na desetih slikah, na nekaterih zaradi že omenjenih »clusterjev«, na drugih zaradi konfliktnih tendenc med dimenzijami. Preostane še nekaj slik brez simbolizma, na katerih pa ne najdemo nobenih izrazitih navpičnih, vodoravnih, diagonalnih ali središčnih smeri oziroma zaprtih likov. Pomanjkanje simbolizma je posledica neustrezne strukture teh oblik. Vendar je zanimivo, da se je v praznem prostoru pojavil pomemben diagonalni simbolizem, dasi prazen prostor sam po sebi ne daje prednosti nobeni dimenziji (sl. 36).

Dobljeni simbolizmi se razmeroma dosledno skladajo z besednimi metaforami, čeprav nekatere dimenzije niso reprezentirane z njimi (npr. diagonalna). Do neke mere se skladajo tudi z rezultati prej omenjenih postopkov, dasi jih je več, tako da jih je bilo mogoče sistematizirati. Vendar so se pojavile tudi zanimive razlike. Na grafičnem diferencialu pomeni npr. puščica v desno +, puščica v levo —, v tem primeru pa sta obe puščici spredaj + in zadaj (kjer je »rep«) —. Razlika se je pojavila zaradi parcialnega pristopa, ki ga dopušča ocenjevalna lestvica na grafičnem diferencialu.

Ta eksperiment seveda nič ne pove o poreklu čustvenega simbolizma v prostoru. Za zdaj lahko o njem samo domnevamo. Ali je zgornja lega morda v resnici najboljša? Svetloba prihaja z neba, človekova glava in srce sta v zgornjem delu organizma, hrib daje boljši razgled itd. Isto bi lahko rekli za druge dimenzije. Tisto, kar je v sredini perceptivnega polja, najbolj opazamo; prav tako dražljaje v sprednji legi in položaj znotraj lika. V neobjavljenih dosedanjih študijah so tudi figurativne oblike (npr. človek, drevo, hrib, hiša) dale podoben simbolizem, zlasti navpičnega. Ali je človek slučajno postavil dobre bogove v nebo, hudobne v podzemlje? Vendar najdemo tudi nekaj nasprotnih primerov. Kulturne rastline prihajajo s tal, voda vre s podzemlja, nižine so bolj primerne za bivanje kot višine, ležeča lega je lega počitka itd.

Za zdaj lahko rečemo samo to, da so domneve o poreklu čustvenega simbolizma v prostoru zaradi stvarne prednosti nekaterih položajev v prostoru sicer nadvse vabljive, a še premalo dokazane. Iz njih sledi univerzalnost prostorskih simbolov. Na to vprašanje bi odgovorila šele medkulturna študija. Seveda pa univerzalnost ne pomeni nujno dedne pogojenosti, ker lahko nastane zaradi življenja podobnih organizmov v podobnem naravnem okolju.

Literatura

- Bujas Z., Graphic form of Osgood's semantic differential, Acta Instituti psychologii universitatis Zagrabensis No. 49—63, 1967
- Jakobovits L., The affect of symbols: towards the development of a cross-cultural graphic differential, International Journal of Symbology, Vol. I, No. 1, 1969
- Osgood C. E., The cross-cultural generality of visual-verbal synesthetic tendencies, Behavioral Science, Vol. V, No. 2, 1960
- Peršič M., Grafična oblika semantičnega diferenciala kot metoda za merjenje stališč, 1965, disertacija, lit.
- Rosenberg B. G., in Langer J., A study of postural-gestural communication, Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 2, No. 4, 1965
- Werner H., Kaplan B., Symbolic mediation and organization of thought: an experimental approach by means of the line schematization technique, The Journal of Psychology, No. 43, 1957

Prostorsko ločevanje besed z različnim vrednostnim pomenom

Marko Polič

A. Uvod

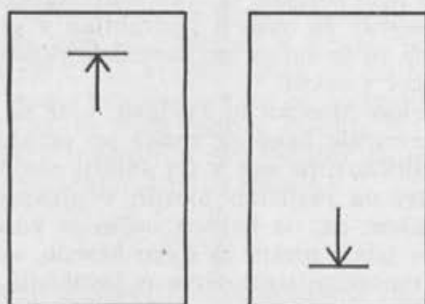
Raziskave, ki so v teku, oz. so bile že izvedene na oddelku za psihologijo ljubljanske univerze, so pokazale, da ima prostor lastnost ločevanja besed z različnimi vrednostnimi komponentami (pozitivno ali negativno) konotativnega pomena. Poskusne osebe so te besede locirale na različna mesta na različne načine razdeljenega prostora.* Poskusili bomo ta pojav povezati z nekaterimi drugimi.

Raziskovalci na področju pomena so že zgodaj ugotovili, da poskusne osebe vežejo med seboj tudi besede, ki sicer niso v nikakršni logični zvezi.** Pojav je podoben bolj znanim zvezam med elementarnimi občutki in predstavami različne modalnosti,** tuj pa ni bil niti vsakdanjemu življenju. Spominimo se samo metafor: sladka ljubezen, črna žalost, bela nedolžnost ipd. To povezovanje so začeli pripisovati tudi podobnemu konotativnemu pomenu teh besed oz. predstav in občutkov.

Čeprav se raziskovalci na področju psihologije, vsaj kot nam je znano, niso lotili eksperimentalnih raziskav prostora s tega vidika,**** pa se je kot stranski produkt nekaterih eksperimentov pokazalo, da so tudi različni deli prostora (prav tako ustrezni verbalni znaki) nosilci pozitivne ali negativne vrednostne komponente pomena. Tu si bomo ogledali nekatere take izsledke dveh študij (1 in 2).

V svoji komparativno-psiholingvistični študiji je dal Osgood poskusnim osebam nalogo, da selektivno povežejo verbalni pojem z eno od vizualnih binarnih grafičnih alternativ. Med njimi sta bili tudi naslednji sliki, od katerih prva pomeni »zgoraj« in druga »spodaj«.

Alternativo »zgoraj« je 74 % angleško govoreče skupine povezovalo z besedo »dober« in 89 % z besedo »srečen«. 96 % iste skupine je povezovalo besedo »slab« z alternativo »spodaj«. Tu navajamo le tri značilne rezultate in čeprav niso vsi taki, jih večina kaže tendenco, da se vrednostno pozitivne

Slika 1

* Gre za prostor, predstavljen na ravni dveh dimenzij.

** Pojav, znan pod nazivom korespondence ali verbalne sinestezije.

*** Sinestezije.

**** Razen v zadnjem času študije Museka in Pečjaka.

besede povezujejo z alternativo »zgoraj« in vrednostno negativne z alternativo »spodaj«.

Rosenbergova in Langerjeva študija, ki jo omenjamo kot drugo, se je pravzaprav ukvarjala z komunikacijsko vrednostjo drž in gest. Avtorja sta uporabila 25 paličastih figur, ki so se razlikovale po drž in gestah. Ena je prikazana spodaj. 87 poskusnih oseb je te figure ocenjevalo po šestih dimenzijah, med katerimi so bile tudi naslednje: čustva, vertikalna smer in horizontalna smer.

Slika 2

Figure, ki so se povezale s pozitivnimi čustvi, so bile istočasno ocenjene na dimenziji »vertikalna smer« kot »zgoraj« (šest primerov), tiste pa, ki so se povezale z negativnimi čustvi, so bile na tej dimenziji istočasno ocenjene kot »spodaj« (šest primerov od sedmih). Pri preostalih 12 figurah si poskusne osebe niso bile tako enotne v oceni čustev, obenem pa opažamo tudi različne ocene za vertikalno smer.

Kar se tiče horizontalne smeri, se »spredaj« povezuje predvsem s pozitivnimi čustvi, »zadaj« pa s pozitivnimi in z negativnimi.

Med poskusnimi osebami je bila dobljena visoka skladnost za vertikalno smer in čustva ter najmanjša med drugim tudi za horizontalno smer.

Omenjeni rezultati nakazujejo, da prostor ni vrednostno indiferenten. Seveda pa te raziskave niso izhajale iz vrednostno-diskriminacijskih lastnosti prostora kot takega, čeprav so avtorji uporabljali v gradivu elemente čisto prostorske narave. Toda tu je šlo za iztrgane dele prostora, za posamezne dimenzije, ne pa za prostor v celoti.

Za razliko od raziskav Museka in Pečjaka, kjer so poskusne osebe bolj ali manj svobodno razvrščale besedne znake po prostoru (omejitev je bila tu le notranja, intrapsihična), pa nas v tej študiji zanima, ali se spričo omejenega števila alternativ na različnih mestih v prostoru pojavi vrednostno ločevanje besednih znakov, oz. na kakšen način se kaže. Poskusne osebe so sedaj manj svobodne v izbiri mesta za dano besedo, vendar nam bo to verjetno omogočilo bolj natančne ugotovitve o lastnostih prostora, ki nas zanimajo.

B. Metoda

Poskusne osebe: V eksperimentu je sodelovalo 28 študentov prvega letnika psihologije. Sodelovanje v eksperimentu je spadalo med njihove študijske obveznosti.

Gradivo:

a) Devet besed, visoko nasičenih s faktorjem evaluacije:

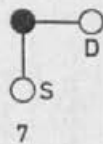
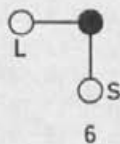
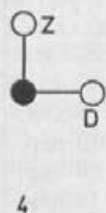
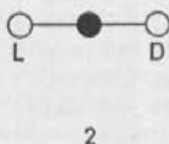
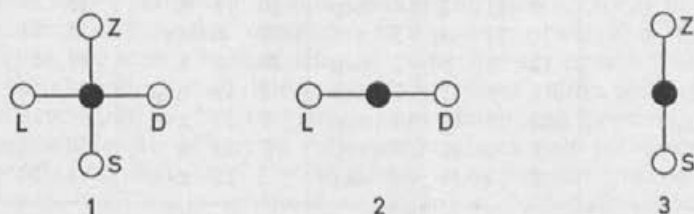
evaluativno pozitivne: mati, sreča, dober, lep, prijeten;

zitivne: mati, sreča, dober, lep, prijeten;

evaluativno negativne: grd, neprijeten, zločin, slab.

Besede smo uporabili v slučajnem vrstnem redu.

b) Serija sedmih likov (glej spodnjo sliko), sestavljenih iz počrnjenega srednjega kroga ter 2 oz. 4 praznih belih krogov, spojenih s srednjim s črto. Liki dajejo poskusnim osebam v prostoru 4 oz. 2 izbirni možnosti in sicer: zgoraj (Z) — spodaj (S) in levo (L) — desno (D). Liki so bili narisani v zvezku formata 10 × 20 cm, razporejeni po naključju in vsak na svoji strani.

Slika 3

Postopek Poskusne osebe so prejele naslednje navodilo: »V zvezkih, ki so pred vami, so različni liki, sestavljeni iz počrnjenega središčnega kroga ter 2 oziroma 4 praznih belih krogov. Prebiral vam bom besede, vaša naloga pa bo, da številko, s katero bo vsaka beseda označena, napišete ob tisti prazen krog, za katerega se vam bo zdelo, da je z dano besedo najbolj povezan, da ji najbolj ustreza. Ob črnih krogih številke ne pišete, ti vam služijo le kot nekako izhodišče. Za vsako besedo, ki vam jo preberem, takoj označite njen položaj na vseh listih oz. na vseh likih v zvezku. Ko boste končali s prvo besedo, vam bom prebral naslednjo itn. Delajte po prvem vtisu in čim hitreje. Ali je še kako vprašanje? Torej začnimo.«

C. Rezultati

S χ^2 — testom smo ugotovili, ali se dobljene izbire pomembno razlikujejo od slučajnih. Uporabili smo splošno formulo:

$$\chi^2 = \sum \frac{(f_o - f_t)^2}{f_t}$$

Pri 2×2 tabelah smo upoštevali Yatesovo korekturo za kontinuiteto. Da bi dobili tudi kake splošnejše pokazatelje, smo za vsak lik posebej združevali

frekvence vednostno pozitivnih ter vrednostno negativnih besed ter za tako dobljene podatke izračunali nov χ^2 .

V nekaterih primerih vsota frekvenc za posamezno besedo ni enaka 28. To gre na račun tega, da so posamezne poskusne osebe kako besedo izpustile.

St.	Beseda	Lik: 1					1 a			1 b		
		Z	D	S	L	P	Z+D	S+L	P	Z+L	S+D	P
1.	Mati	15	9	3	1	xxx	24	4	xxx	16	12	nep
2.	Sreča	10	10	3	5	nep	20	8	x	15	13	nep
3.	Dober	9	11	2	6	nep	20	8	x	15	13	nep
4.	Lep	10	11	1	5	x	21	6	xx	15	12	nep
5.	Prijeten	12	8	5	3	nep	20	8	x	15	13	nep
6.	Grd	3	6	12	7	nep	9	19	nep	10	18	nep
7.	Neprijeten	2	5	11	10	nep	7	21	x	12	16	nep
8.	Zločin	1	6	12	9	x	7	21	x	10	18	nep
9.	Slab	2	1	19	6	xxx	3	25	xxx	8	20	x
A.	1 + 2 + 3 + 4 + 5	56	49	14	20	xxx	105	34	xxx	76	63	nep
B.	6 + 7 + 8 + 9	8	18	54	32	xxx	26	86	xxx	40	72	xx

St.	Lik: 2	3			4			5			6			7		
	L D P	Z S P	Z D P	Z L P	L S P	D S P										
1.	9 19 nep	22 5 xx	14 14 nep	20 8 x	15 12 nep	24 4 xxx										
2.	11 16 nep	20 8 x	14 14 nep	16 12 nep	19 9 nep	18 10 nep										
3.	12 16 nep	17 11 nep	17 10 nep	18 10 nep	16 11 nep	18 10 nep										
4.	12 15 nep	18 9 nep	17 9 nep	18 9 nep	18 8 nep	17 10 nep										
5.	15 11 nep	16 12 nep	15 13 nep	13 14 nep	19 8 nep	17 10 nep										
6.	18 9 nep	6 22 xx	12 16 nep	8 20 x	9 18 nep	7 21 x										
7.	17 9 nep	7 21 x	12 16 nep	9 19 nep	13 15 nep	8 20 x										
8.	16 10 nep	9 19 nep	9 19 nep	9 19 nep	7 21 x	7 21 x										
9.	12 14 nep	4 24 xxx	14 13 nep	4 23 xxx	9 18 nep	5 21 xx										
A.	59 77 nep	93 45 xxx	77 60 nep	85 53 xx	87 48 xx	94 44 xxx										
B.	63 42 nep	26 86 xxx	47 64 nep	30 81 xxx	38 72 xx	27 83 xxx										

Nivoji pomembnosti:

$$\begin{array}{ll}
 x \ P \leq 0,05 \ \chi^2_{0,05}(1) = 3,84 & \chi^2_{0,05}(3) = 7,82 \\
 xx \ P \leq 0,01 \ \chi^2_{0,01}(1) = 6,64 & \chi^2_{0,01}(3) = 11,34 \\
 xxx \ P \leq 0,001 \ \chi^2_{0,001}(1) = 10,83 & \chi^2_{0,001}(3) = 16,27
 \end{array}$$

D. Diskusija

V študiji smo poskušali ugotoviti in natančneje določiti vrednostno diskriminativne lastnosti posameznih prostorskih dimenzij, vzeti kot alternativne možnosti. Lahko rečemo, da se v dobljenih rezultatih kaže izrazita statistično pomembna tendenca poskusnih oseb, da vrednostno pozitivne besede locirajo k alternativni »zgoraj« in vrednostno negativne k alternativni »spodaj«. Manj izrazita, statistično nepomembna pa je tendenca k ločevanju besed z

različnim vrednostnim pomenom za alternativni »levo« in »desno«, čeprav se na desni strani razvrščajo predvsem »pozitivne« besede in na levi predvsem »negativne«. Pokazalo pa se je, da vzete skupaj, zelo dobro ločujejo alternative »zgoraj + desno« in »spodaj + levo« (za lik 1), kar je razumljivo, ker se tendence izbir ustrezno dopolnjujejo. Kolikor pa vzamemo posamezne alternative v parih, ki pripadajo dvema različnima dimenzijama (liki: 4, 5, 6 in 7), poskusne osebe reducirajo ti dve dimenziji na eno in sicer »zgoraj — spodaj«, ker vedno težijo, da bi locirale besede s pozitivnim pomenom zgoraj in obratno. Za to gre vsaj takrat, ko imamo alternativni, za kateri se v drugih primerih vežejo vrednostno enake besede.

Vrednostno diskriminacijo nam potrjuje dejstvo, da je besedam, ki so bile enako locirane, skupen le njihov vrednostni pomen. Torej bi lahko dejali, da se izenačuje vrednostna komponenta v pomenu besede in točke v prostoru, posebej še, ker smo v nekem drugem eksperimentu opazili težnjo, da poskusne osebe ocenjujejo zgornje dele prostora kot pozitivne in spodnje kot negativne. Deli prostora naj bi bili torej nosilci vrednostnega pomena, podobno kot to velja za besede. Seveda pa to velja predvsem za dele prostora, ki so »spodaj« in »zgoraj«. Za alternativni levo in desno to ni povsem izrazito in eden možnih razlogov je tudi večja možnost »zrcaljenja«. Poskusne osebe lahko različno ocenjujejo, kaj je levo in kaj desno, ter temu primerno tudi locirajo besede. To pa je že predmet nadaljnjih raziskav.

Ne mislimo se sedaj bolj podrobno spuščati v genezo te prostorske lastnosti, poiskati hočemo le nekaj podatkov iz življenja in nekaj možnih vzrokov in razlogov.

a) V vsakdanjem govoru pogosto uporabljamo izraze, kot so: življenje na visoki nogi, visokoleteči načrti, govorimo o višjih in nižjih slojih, o višjem in nižjem standardu, pregovor pravi »Kdor visoko leta nizko pade«, nekomu pravimo da je nizkoten, da goji nizka čustva itd. Tisto, kar je zgoraj (visoko, nad) ima vedno pozitiven pomen in tisto, kar je spodaj (nizko, pod) ima negativnega. Ti pojavi so verjetno iste narave kot pojavi, ki smo jih ugotavljali z eksperimentom, posledice istih vzrokov. Težko pa bi rekli, da je katerikoli od teh pojavov tisti specifični vzrok.

b) Morda pa ta lastnost prostora izvira iz človekove aktivnosti. Kdor je bolan, mrtev, ranjen, v nezavesti itn. je spodaj (dol, leži), kdor pa je zdrav, živ, buden, je pokonci, zgoraj, visoko. Tisti, ki je visoko, je torej skoraj vedno na boljšem. Lahko da se je vrednost teh, za človeka pomembnih stanj, prenesla tudi na ustrezno prostorsko dimenzijo.

c) Kot dopolnilo naj omenimo tudi človekove emocionalne ekspresije. Ko je človek žalosten, je drža poklapana, ustni koti so zavihani navzdol. In obratno, kadar je vesel, se mu »usta raztegnejo do ušes«, drža je pokončna ipd. Zopet se pozitivna čustva vežejo s smerjo navzgor in negativna s smerjo navzdol.

Možnih hipotez za pojasnitev teh pojavov je še več in nekatere bo bralec našel v drugih študijah s tega področja. Naj zaključimo z ugotovitvijo, da take raziskave nimajo samo teoretičnega pomena, temveč tudi praktičnega; ta se skriva v možnostih indirektnega merjenja stališč, kar je važno tako za socialno kot za klinično psihologijo.

VIRI:

1. Osgood Charles: The cross-cultural generality of visual-verbal synesthetic tendencies, v Beh. Sc. Vol 5, No 2, 1960.
2. Rosenberg & Langer: A study of postural-gestural communication v J. of Personality and Soc. Psych., Vol 2, No 4, 1965.
3. Pečjak Vid: Korešpondence med občutki ter med občutki in čustvi; doktorska disertacija, Ljubljana 1965.

Evaluativna simbolika besedno in topografsko prezentiranih prostorskih dimenzij

Janek Musek

Simbole v ožjem pomenu besede imenujemo objekte ter znake, katerih pomen zajema poleg denotativnih komponent tudi specifične konotacije. Tak simboličen pomen imajo npr. nekatere kategorije objektov oziroma znakov kot barve, živali, rastline (cvetlice, drevesa), nebesna telesa. Tudi prostorske znake in odnose pogosto uporabljamo v simboličnem pomenu: to, kar je v središču, blizu, spredaj, više se nam večkrat zdi bolj pozitivno kot to, kar je na periferiji, v ozadju, proč, spodaj itn. Prostorska simbolika je zelo razširjena in zakoreninjena v vseh jezikih, kar izpričujejo številne metaforične uporabe prostorskih pojmov; z njimi simboliziramo ne le prostorske in razsežnostne ter z njimi povezane časovne pojave (npr. dolgčas, srednji vek), temveč tudi ponazarjamo razvojno stopnjo neke organizacije (npr. visoka razvitost, nižje živalske vrste, višji duševni procesi) ter celo socialne in etično moralne pojave (visok položaj, veličanstvo, podpredsednik; nizkotnost) in značajske ter druge psihične lastnosti (oskosrčnost, globok um, podzavest itd.).

Pogostost in razširjenost prostorskih analogij in metafor si lahko razlagamo s pripravnostjo prostorsko razsežnostnih dimenzij za poenostavljeno ponazarjanje kompleksnejših pojavov, ki sami nimajo prostorskega značaja. To bi lahko bil izraz človekove analitične težnje, da opredeljuje kompleksnejše in manj oprijemljive pojave z enostavnejšimi in bolj oprijemljivimi. Končno so prostorske analogije tudi praktične, ker omogočajo lažje klasificiranje in kvantificiranje.

Zanimivo je, da prostorska simbolika v psihologiji doslej še ni bila sistematično eksperimentalno raziskana, pač pa so jo na široko uporabljali za razlago posameznikove ekspresije in projekcije na področju psihodiagnostike od predznanstvenih psihodiagnostičnih prizadevanj (tako na področju grafologije) do razlag v okviru sodobnih ekspresivnih in projektivnih tehnik.

Psihodiagnostiki so razvili posebne prostorske sheme, s katerimi so prikazovali simbolični pomen različnih prostorskih položajev in odnosov. Kot primer navajamo eno od najbolj izdelanih, t. i. »Grünwaldovo prostorsko shemo« (glej str. 133):

Interpretacija v duhu te sheme bi imela ekspresijo (npr. risanje ali pisanje) v desno smer, nagib v desno ali lokacijo osebnostnega simbola (npr. pojma »jaz«) na desno stran za izraz ekstravertnosti, nasprotno ekspresijo pa za izraz introvertnosti.

Ta in podobne sheme so bile le v skromni meri plod empiričnih dognanj: če že, potem na osnovi pomanjkljivo kontroliranega, pogosto slučajnega izkustva. Temeljile so na dediščini kvaziznanstvenih panog, kot sta astrologija in alkemija, in celo na mitološko religioznih in zgodnje filozofskih tradicijah. V navedeni shemi najdemo v dokaz njene spekulativnosti celo Empedoklove elemente. Empirično bolj utemeljene, a še vedno pomanjkljivo preverjene in nezanesljive razlage zasledimo v prostorsko simboličnih interpretacijah pri sodobnejših projektivnih tehnikah, kot sta preizkus »Drevo« (Baumtest) in Rohrschachov preizkus.

Eksperimentalnih raziskav, ki bi se neposredno ukvarjale s problemom prostorske simbolike, skoraj ni. Omenili bi le dve raziskavi: kot prvo raziskavo

C. E. OSGOODA (1960), ki je pri proučevanju medkulturne splošnosti vizualno besednih sinestetičnih tendenc ugotovil, da se prostorski pojmi stabilno povezujejo z nekaterimi drugimi pojmi, npr. pojem »dol« z »žalosten«, pojem »spodaj« s »težak«, pojem »gor« s pojmi »vesel«, »dober«, »hiter«, »srečen«, »energičen«, »vzburjen«, »bel« itd., pojem »blizu« pa s »težak«, »srečen«, »močen« itn. H. WERNER in B. KAPLAN (1957) pa sta pri poskusih z ekspresivnim izražanjem pomena (z risanjem), npr. ugotovila, da se prihodnost izraža z gibanjem navzgor desno in preteklost z gibanjem navzdol desno; podobno velja za smer ekspresije pomena »žalosten« in »vesel«.

zrak
praznina
nič
luč
želja
nazadovanje

duh
nadčutno
božansko
zavestno

ogenj
cilj
vrhunec
konec
smrt

mati
preteklost
introverzija

oče
bodočnost
ekstraverzija

začetek
rojstvo
(pra)izvor
voda

materija
podzavestno
izvenzavestno
kolekt. podzav.

materija
pekeln
propad
demoničnost
zemlja

Izvor prostorskega simbolizma doslej tudi teoretično ni bil zadovoljivo pojasnjen. Relativna stabilnost in nespremenljivost prostorske simbolike sta C. G. JUNGA navedli na misel, da bi le-ta predstavljala primer ahretipičnih, kolektivnih in vrojenih simbolov. Danes menimo, da gre prej za široko kulturno determinirano prostorskega simbolizma, ki se prenaša s kulturno tradicijo. To pa nam še vedno ne pojasni dejanskega izvora prostorskih simbolov: nekateri menijo, da so v zvezi s predstavami in vrednotenjem telesne sheme. Naši možgani so zares nekako bolj »zainteresirani« za gornje dele telesa kot za spodnje, katerih fiziološka reprezentacija je v senzomotornem področju mnogokrat manjša.

V našem eksperimentu smo želeli ugotoviti evaluativni simbolični pomen prostorskega polja, reprezentiranega z dimenzijama levo—desno in zgoraj—spodaj. Zanimala nas je simbolika teh kategorij ne le kot verbalnih pojmov, ampak tudi kot čisto prostorsko definiranih topografskih položajev. Namerali smo ugotoviti, ali se simbolični pomen razlikuje glede na to, če ga reprezentiramo z verbalno pojmovnimi ali s topografskimi dražljaji. V ta namen

smo uporabili tehniko spacialnega lociranja pojmov (za določanje simboličnega pomena topografskih položajev »levo« in »desno« ter »zgoraj« in »spodaj«) in tehniko verbalnega korespondiranja (za določanje simboličnega pomena prostorskih pojmov »levo« in »desno« ter »zgoraj« in »spodaj«).

Metoda

Sodelovalo je 55 študentov prvega letnika psihologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Uporabili smo štiri vrste gradiva: liste z narisano 10 cm dolgo navpično črto, liste z 12 cm dolgo vodoravno črto, liste z vpisanima kolonama »levo« in »desno« ter liste s kolonom »zgoraj« in »spodaj« (vsi listi so bili formata A-5).

Uporabljeni so bili naslednji pojmi: SREČA, LJUBEZEN, MATI (evaluativno pozitivni), SOVRAŽNIK, ZLOČIN, SMRT (evaluativno negativni), STVAR (kontrolni nevtralen pojem), RELTEF (kontrolna nesmiselna beseda), KONEC, ZACETEK (pojma za kontrolo denotacije), JAZ (plurikonotativen pojem, evaluativno pozitiven), MOC, VELIKOST (pojma, nasičena s potenčnim pomenom) ter AKTIVNOST (pojem, nasičen z aktivnostnim pomenom).

Navedene pojme je polovica poskusnih oseb najprej locirala na vodoravno in navpično črto, nato pa povezovala s prostorskimi pojmi, ki so bili prezentirani v kolonah. Druga polovica je delala obratno. Obe polovici sta delali ločeno. Rotiran je bil tudi vrstni oziroma časovni red prezentacije različnih vrst gradiva. Vse poskusne osebe so tako opravile nalogo pod obema eksperimentalnima pogojema (topografsko lociranje in besedno povezovanje). Navodila so bila standardna in identična za vse. Predeksperiment, ki je dal skladne rezultate z glavnim eksperimentom, je bil opravljen na skupini udeležencev tečaja za pazniško osebje.

Eksperimentalne hipoteze smo preverili z χ^2 preiskusom frekvenčnih in kontingenčnih podatkov.

Rezultati

Tabela 1: Verbalne povezave in topografske lokacije 14 pojmov glede na prostorski dimenziji levo-desno in zgoraj-spodaj:

Pojmi	FREKVENCE:		$\chi^2: P <$	FREKVENCE:		$\chi^2: P <$
	levo	desno		levo	desno	
SREČA						
verb.	20	35	0,05	36	9	0,001
topogr.	44	11	0,001	42	3	0,001
LJUBEZEN						
verb.	24	26	nep.	39	8	0,001
topogr.	36	14	0,01	38	9	0,001
MATI						
verb.	17	37	0,01	37	10	0,001
topogr.	37	17	0,01	39	8	0,001
JAZ						
verb.	19	34	0,05	32	16	0,05
topogr.	34	19	0,05	37	11	0,001

Pojmi	FREKVENCE:		$\chi^2 : P <$	FREKVENCE:		$\chi^2 : P <$
	levo	desno		levo	desno	
MOC						
verb.	19	30	nep.	37	10	0,001
topogr.	34	15	0,01	40	7	0,001
VELIKOST						
verb.	19	30	nep.	31	17	0,05
topogr.	28	21	nep.	30	18	0,05
AKTIVNOST						
verb.	12	40	0,001	35	9	0,001
topogr.	31	21	nep.	34	10	0,001
STVAR						
verb.	25	28	nep.	17	28	nep.
topogr.	28	25	nep.	20	25	nep.
ZACETEK						
verb.	22	28	nep.	27	22	nep.
topogr.	27	23	nep.	28	21	nep.
KONEC						
verb.	32	22	nep.	12	35	0,001
topogr.	23	31	nep.	12	35	0,001
RELTEF						
verb.	35	15	0,01	10	37	0,001
topogr.	23	27	nep.	15	32	0,01
SOVRAŽNIK						
verb.	31	23	nep.	8	38	0,001
topogr.	22	32	nep.	14	32	0,01
ZLOCIN						
verb.	33	19	nep.	7	42	0,001
topogr.	17	35	0,01	11	38	0,001
SMRT						
verb.	34	17	0,01	13	33	0,01
topogr.	10	41	0,001	9	37	0,001

Tabela 2: Skladnost verbalnega povezovanja in topografske lokacije pojmov glede na prostorski dimenziji levo-desno in zgoraj-spodaj:*

POJMI	FREKVENCE: levo - desno		$\chi^2 : P <$	FREKVENCE: levo - desno		$\chi^2 : P <$
SRECA						
verb.	20	<u>35</u>	0,001	<u>36</u>	9	nep.
topogr.	<u>44</u>	11		<u>42</u>	3	
LJUBEZEN						
verb.	24	<u>26</u>	nep.	<u>39</u>	8	nep.
topogr.	<u>36</u>	14		<u>38</u>	9	
MATI						
verb.	17	<u>37</u>	0,01	<u>37</u>	10	nep.
topogr.	<u>37</u>	17		<u>39</u>	8	

* Podčrtani so modalni frekvenčni razredi v kontingenčni tabeli. Obkroženi so tisti modalni razredi, ki pomembno odstopajo.

POJMI	FREKVENCE: levo - desno		$\chi^2 : P <$	FREKVENCE: zgoraj - spodaj		$\chi^2 : P <$
JAZ						
verb.	19	<u>34</u>	0,05	<u>32</u>	16	nep.
topogr.	<u>34</u>	19		<u>37</u>	11	
MOC						
verb.	19	30	0,01	<u>37</u>	10	nep.
topogr.	<u>34</u>	15		<u>40</u>	7	
VELIKOST						
verb.	19	30	nep.	<u>31</u>	17	nep.
topogr.	28	21		<u>30</u>	18	
AKTIVNOST						
verb.	12	<u>40</u>	0,01	<u>35</u>	9	nep.
topogr.	31	21		<u>34</u>	10	
STVAR						
verb.	25	28	nep.	17	28	nep.
topogr.	28	25		20	25	
ZACETEK						
verb.	22	28	nep.	27	22	nep.
topogr.	27	23		28	21	
KONEC						
verb.	32	22	nep.	12	<u>35</u>	nep.
topogr.	23	31		12	<u>35</u>	
RELTEF						
verb.	<u>35</u>	15	nep.	10	<u>37</u>	nep.
topogr.	23	27		15	<u>32</u>	
SOVRAZNIK						
verb.	31	23	nep.	8	<u>38</u>	nep.
topogr.	22	32		14	<u>32</u>	
ZLOČIN						
verb.	33	19	0,01	7	<u>33</u>	nep.
topogr.	17	<u>35</u>		11	<u>37</u>	
SMRT						
verb.	<u>34</u>	17	0,001	13	<u>33</u>	nep.
topogr.	10	<u>41</u>		9	<u>37</u>	

Diskusija

Simbolični potem je prišel do izraza pri obeh prostorskih dimenzijah (levo-desno in zgoraj-spodaj) tako na verbalno pojmovni kot na topografski ravni. Prostorske dimenzije diferencirajo predvsem evaluativni pomen uporabljenih pojmov. Evaluativno pozitivni pojmi *sreča*, *ljubezen*, *mati* ter *jaz* so bili locirani na zgornjo polovico navpične črte in na levo polovico vodoravne črte. Iste pojme so poskusne osebe v pomembni meri povezovale s pojmom »zgoraj« in »desno« (razen pri pojmu *ljubezen*, kjer ta tendenca ni pomembno izražena; morda zaradi tega, ker vsebuje ta pojem več konfliktnih konotacij). Prostorska dimenzija zgoraj — spodaj močno diferencira tudi *moč*, *velikost* in

aktivnost: vsi so v pomembni meri locirani na zgornjo polovico črte in povezani s pojmom »zgoraj«. Dimenzija levo-desno pa te pojme le slabo opredeljuje. Nasprotno se evaluativno negativni pojmi *sovražnik*, *zločin* in *smrt* povezujejo s pojmom »spodaj« in so locirani na spodnjo polovico navpične črte; pojma *zločin* in *smrt* sta povezana s pojmom »levo« in locirana na desno polovico vodoravne črte. Zanimivo je, da prostorske dimenzije razločujejo tudi relativno nevtralna pojma, kot sta *konec* in nesmiselna beseda *reltef*. Slednji pojem je dobil negativni prizvok morda zaradi svojega fonetičnega simbolizma, morda pa zaradi delovanja kontrasta, ko se je kot edina nesmiselna beseda pojavil med pojmi s pretežno pozitivnim pomenom. Izrazito nevtralna pojma *stvar* in *začetek* nista diferencirana, kar je bilo pričakovati.

Prostorske dimenzije imajo, kot kaže, precej izrazit simboličen pomen. Pojma »desno« in »zgoraj« predstavljata pozitivni pol, medtem ko pojma »levo« in »spodaj« v večji meri simbolizirata negativni evaluativni pomen. Pozitivni pomen ima tudi topografsko »levo« in »zgornja« polovica, medtem ko ima negativni pomen »desna« in »spodnja« polovica.

Videti je, da dimenzija zgoraj-spodaj tako na verbalni kot na topografski ravni nekoliko bolje diferencira kot dimenzija levo-desno.

Zdi se, da prostorske dimenzije sicer v pretežni meri in izrazito simbolizirajo zlasti evaluativni pomen, do neke mere pa verjetno reprezentirajo tudi druge komponente pomena, namreč potenčno ter aktivnostno komponento. Komponenta pomena se bolje izraža ob dimenziji zgoraj-spodaj: ta dimenzija namreč skoraj prav tako dobro diferencira pojme *moč*, *velikosti* in *aktivnost*, ki so manj nasičeni z evaluativnim pomenom, kot druge pojme, ki so bolj nasičeni z evaluativnim, manj pa s potenčnim in aktivnostnim pomenom.

Glede na izraženi simbolični pomen prostorskih dimenzij lahko rečemo, da v precejšnji meri korespondirata pomen pojmov »desno« in »zgoraj« ter »levo« in »spodaj«: prva dva sta povezana z evaluativno pozitivnimi, druga dva pa z evaluativno negativnimi konotacijami. Pričakovali bi, da bo enaka zakonitost veljala tudi za topografsko lokacijo Tukaj pa lahko ugotovimo, da korespondira pomen lokacije »levo« in »zgoraj« (evaluativno pozitivni pomen) in »desno« in »spodaj« (evaluativno negativni pomen). Dimenzija zgoraj — spodaj diferencira konsistentno tako na verbalnem kot na prostorsko topografskem navoju. Pri dimenziji levo-desno pa vsaj na videz velja obratno razmerje: kar je pozitivno, je povezano s pojmom »desno«, toda locirano na »levo« polovico preizkusnega polja, in kar je negativno, je povezano s pojmom »levo«, a locirano na »desno« polovico preizkusnega polja. Obrnjeno razmerje je prišlo do izraza pri polovici uporabljenih pojmov v zelo pomembni meri, kot statistično nepomembna tendenca pa se je pokazala tudi pri drugih pojmi, všteti pomensko nevtralne. Skratka, pokazalo se je, da se z ozirom na simboliko prostorskih pojmov leva topografska stran »vede« kot bi bila desna in obratno.

Ta rezultat, v katerega empirično veljavnost ne moremo dvomiti, je naravnost presenetljiv in zanj za sedaj ne moremo dati nobene enoznačne interpretacije. Vsekakor je očitno, da je prostorska dimenzija levo-desno oziroma pojem levega in desnega pri človeku utemeljen z dejavniki, ki so bolj labilnega in reverzibilnega oziroma relativnega značaja kot pri dimenziji zgoraj-spodaj.

Ena od možnih interpretacij bi bila lahko v zvezi z delovanjem specifičnega (neprostorskega) mediatorja, ki povezuje topografsko levo polje s pozitivnim pomenom. Levi pol vodoravne črte in zgornji pol navpične črte bi lahko simboliziral nekaj začetnega, prvotnega, medtem ko bi desni in spodnji pol simboliziral končno, zaključeno in drugotno. Res je, da v splošnem to, kar je v začetku v ospredju, ocenjujemo pozitivneje kot to, kar je drugotno in v ozadju. Običajna smer ekspresivnega gibanja (npr. pri pisavi, risanju in

morda tudi pri gibanju oči) v našem kulturnem miljeju tudi zares pogosteje vodi od leve proti desni in od zgoraj navzdol. V skladu s to podmeno pa bi pričakovali, da bi topografsko polje diferenciralo lociranje pojmov, kot sta npr. *začetek in konec*, kar pa se vsaj pri kritični dimenziji levo-desno ni zgodilo. Temu nasprotujejo tudi rezultati drugih preizkusov, kjer smo npr. ugotovili, da se pojem *bodočnost* pogosteje locira levo, pojem *preteklost* pa desno.

Druga hipotetična razlaga bi bila v zvezi z vnašanjem telesne prostorske sheme v prostorske dimenzije preizkusnega polja. Z diskriminativnim učenjem se človek razmeroma zgodaj navadi razlikovati med levimi in desnimi deli lastnega telesa. Teže pa transferira te prostorske odnose na druge osebe in objekte. Po nekaterih teorijah pride do tega transfera s pomočjo vnašanja prostorske sheme lastnega telesa: posameznik si predstavlja samega sebe v položaju nekoga drugega in s pomočjo prenesene predstave določi njegovo levo oziroma desno stran. V tem procesu se sčasoma formira tudi abstraktni pojem levega in desnega, ki pa vselej vsebuje komponento relativnosti glede na lastni položaj. Isti objekti so lahko zdaj na levi, zdaj na desni strani glede na naš smerni položaj. Kasneje se transfer telesne sheme verjetno avtomatizira do te mere, da poteka zunajzavestno. Transfer telesne sheme pri objektih, ki imajo enak prostorski položaj kot mi, je enostaven, pri objektih, ki so obrnjeni nasproti nam, pa mora biti telesna shema obrnjena, tako da pride do identifikacije naše desne strani z levo stranjo nasproti nam obrnjenega objekta in obratno.

Možno je, da poskusne osebe pri topografskem lociranju preizkusno polje pojmujejo kot nasproti sebi obrnjen, »en-face« objekt, katerega leva stran ustreza desni strani lastne telesne sheme, desna pa levi strani te sheme. Pri prostorskem ocenjevanju »en-face« objektov pride do zrcalnega obrata telesne sheme, medtem ko so verbalni pojmi »levo« in »desno« reprezentativni za normalno, dano in na položaj vezano lastno telesno prostorsko shemo, na osnovi katere so bili nekoč formirani. Zato bi bilo razumljivo, da bo verbalnemu pojmu »desnega« ustrezala z naše strani gledano »leva« stran topografskega polja, ki je gledana z »en-face« položaja tega polja dejansko njegova prava »desna« stran in obratno.

Rezultati kažejo, da ni bistvenih razlik v simbolično evaluativnem pomenu besednih prostorskih pojmov in njim ustreznih topografskih položajev, če upoštevamo, da topografsko »levo« položaj po simbolični konotaciji ustreza pojmu »desno« in obratno.

V splošnem je videti, da prostorsko polje in prostorski odnosi tako na verbalni kot na topografski ravni, diferencirajo evaluativne konotacije in denotacije različnih pojmov. To pa pomeni, da lahko prostorsko lociranje ali korespondiranje uporabimo kot metodo za ugotavljanje stališč, interesov in vrednotenj, kar ima tudi praktičen smisel. Na tem področju pa se odpirajo tudi številni raziskovalni problemi.

Literatura

- Jung C. G.: *Psychologie und Alchemie*, Rascher Verlag, Zürich, 1944.
Koch Karl: *Der Baumtest*, Hans Huber Verlag, Bern-Stuttgart, 1967.
Osgood C. E.: *The cross-cultural generality of visual-verbal synesthetic tendencies*, Behavioral Science, Vol. 5, No 2, April 1960.
Pulver Max: *Symbolik des Schriftfeldes*, Orell-Füssli Verlag, Zürich 1949.
Werner H., Kaplan B.: *Symbolic mediation and organization of thought: an experimental approach by means of the Line Schematization Technique*, The Journal of Psychology, 44, 3—25, 1957.

Kontratransfer v psihoterapevtskem procesu

Bras Stanislav

Transfer lahko definiramo kot vpliv oz. prenos neke pretekle mentalne ali motorične aktivnosti na ustrezno novo aktivnost. To je vpliv starega učenja na novo učenje in obsega tako spoznavno kot tudi čustveno stran človekovega doživljanja in ravnanja. Ker se vse naše učenje dejansko nikoli ne razvija povsem od začetka, je razumljivo, da je vloga transfera v življenju zelo velika.

Prenašanje stališč in občutij iz preteklosti v sedanost ter interpretiranje novih doživljanj v luči preteklosti je splošna značilnost človekovega vedenja, srečujemo pa jo tudi v analitični psihoterapiji.

Po S. Freudu pacient doživlja svojega analitika kot nekatere pomembne osebe iz otroštva ali preteklosti, dosledno prenaša nanj svoja občutja in reakcije ter jih prireja za ta namen. Tako delovanje transfera je po eni strani nenadomestljive vrednosti, po drugi strani pa izvor resnih težav za terapijo. Toliko časa, dokler je transfer pozitivne narave, praviloma izredno ugodno deluje na terapijo in lahko pacienta osvobodi težav ne glede na njegovo razumsko doživljanje. V pacientu vzbudi težnje, da bi analitiku ugajal, si pridobil njegovo odobravanje, potrditev in ljubezen. To postane močna motivacijska sila za pacientovo sodelovanje, njegov jaz postane močnejši in pacient zmore stvari, ki jih drugače ne bi zmožel, njegovi simptomi pa lahko izginejo. »Terapevtski uspeh«, ki je pretežno posledica takega pozitivnega transfera, pa je nezanesljiv, kot če bi bil sugestivne narave. Ko se pojavi negativni transfer, spet vse izgine kot megla pred vetrom.

Pacient torej napačno in pogosto zelo močno doživlja sedanost pod vplivom preteklosti ter se brani pred pravim razumevanjem preteklih občutij in razpravljanjem o svojih konfliktih iz otroštva. Brani se pred uvidevanjem (insight), ta občutja pa želi po možnosti (čeprav podzavestno) doživeti srečnejše kot v otroštvu, kljub temu, da po oceni analitika za to ni objektivnega razloga, ker je objekt napačen, situacija pa neustrezna. Zato je transfer v bistvu tudi oblika odpora (resistence), kot piše O. Fenichel (1945).

Soroden pojem Freudovemu transferu je *parataktična distorzija* (H. S. Sullivan). Parataktična distorzija se pojavi vedno v interpersonalni situaciji, tako da manj aktiven partner reagira na personifikacije druge osebe, ki obstaja samo v njegovi fantaziji. To imaginirano pojmovanje in doživljanje druge osebe seveda obsega tudi transfer stališč do staršev iz ranega otroštva v aktualno situacijo. Po Sullivanu se parataktična distorzija ne pojavi samo v terapevtski situaciji, ampak v vseh interpersonalnih situacijah in obsega pojave, ki so podlaga za resnično presenetljive nesporazume in napačne razlage, kakršne so značilne za vse človeške odnose. Parataktična distorzija je nejasen poskus povedati nekaj, kar mora terapevt resnično pravilno razumeti, da bo končno morda dojel tudi pacient z njegovim posredovanjem. Eden najvažnejših ciljev vsake psihoterapije z uvidevanjem (insight therapy) je zato nujna potreba, da pacient zavestno sprejme (doživi) dejstvo, da je mnogo tega, kar se dogaja med njim in drugimi osebnostmi, osnovano na deformirani identifikaciji.

¹ Sestavek je del skrajšanega referata »Kontratransfer oz. neugodna stališča psihoterapevta do pacienta«, ki sem ga imel za strokovne sodelavce Klinične bolnišnice za psihiatrijo v Ljubljani, dne 9. V. 1970.

Če sta dve osebi v istem prostoru, prej ali slej začneta njuni osebnosti vplivati ena na drugo s svojimi težavami (L. R. Wolberg, 1954). V psihoterapevtskem odnosu gleda pacient na terapevta na mnogo načinov. Med drugim ga pojmuje in doživlja kot idealizirano figuro staršev, ki ji pripisuje dovršenost, moč, ljubezen, dobroto itd. Pomeni mu simbol njegovih staršev ter mu pripisuje ista pričakovanja in zahteve, kot so jih imeli starši. Šteje ga za model, po katerem se bo skušal ravnati tudi sam.

Psihoterapevt — analitik pa se po drugi strani ne omejuje samo na opazovanje in interpretiranje, ampak doživlja tudi svoje bolj ali manj zavestne intelektualne in emocionalne reakcije. Terapevt bo identificiral pacienta s posamezniki, ki se jih spominja iz lastne preteklosti, in reagiral nanj kot na projicirano podobo različnih svojih idealiziranih in nepriznanih lastnosti. Tako bodo vplivale tudi terapevtske reakcije na pacientovo doživljanje in ravnanje. Analitiki se jasno zavedajo, da terapevt ne more delovati na pacienta kot na nek zaslon brez lastne podobe, če je še tako temeljito analiziran. Kontratransfer je nujen pojav in ga ne smemo negirati, ker nam pomaga odkrivati važna korelativna stanja v pacientu, lahko pa tudi povzroči resne težave, če ga zanemarimo ali dramtiziramo. Zato so se mnogi analitiki posvetili preučevanju delovanja tega pojava ter kontroliranja s pomočjo didaktične analize, bolj ali manj sistematične samoanalize psihoterapevta in drugih možnih tovrstnih variant.

Pojmovanja o kontratransferu so različna, vendar večinoma bolj po terminologiji in načinu opisovanja kot po dejanski vsebini. Nekateri avtorji uporabljajo pojem »kontratransfer« v zvezi z vsemi občutji, ki jih terapevt doživlja ob svojih pacientih, drugi pa raje govorijo o tem le, kadar gre za reprimirane infantilne želje. D. W. Winnicott (1949) meni, da je kontratransfer omejen izključno na občutja, ki so posledica reprimiranih nerešenih odnosov (vezi) s starši. M. Cohen (1952) je mnenja, da obsega težnje, ki jih poraja bojazen. P. Parin (1960) pravi: »Kontratransfer obsega vse tiste reakcije analitika, ki zamegljujejo njegovo razumevanje pacientove podzavesti.« F. Alexander (1948) pa sem prišteva celo vrsto terapevtovih stališč do svojega pacienta.

Ne glede na ta pojmovanja pa lahko samo osebna analiza osvoboditi terapevta presoji popačenja in zmot, ki so jih povzročili nepoznani in nerešeni podzavestni konflikti. Z osebno analizo bo lahko terapevt preprečil svojim motivacijam (npr. samoljubju), da ne bodo križale njegovih postopkov. Zato nevrotične motnje — kolikor niso preveč očitne — ne pomenijo kontraindikacije za opravljanje vloge psihoterapevta, saj lahko upamo, da bo ta svoje podzavestne konflikte, ki so v ozadju teh motenj, dovolj razrešil in integriral.

Razlikujemo lahko vsaj nekaj vrst terapevtskih reakcij in sekundarnih manipulacij v odnosu do pacienta. Terapevt lahko iz povsem realističnih razlogov čuti do nekaterih pacientov več naklonjenosti, topline in sočutja kot do drugih. Ob nekaterih dejanjih svojih pacientov se lahko tudi odkrito jezi, kar morda za pacienta niti ne bo destruktivno. Na pacienta lahko verjetno celo neugodno deluje, če terapevt ne reagira na njegove provokacije z ustrezno mero upravičenega nezadovoljstva, ogorčenja ali jeze. Pri psihoterapiji pa nas vendarle najbolj zanimajo tiste terapevtove reakcije, ki niso upravičene z realnostjo in so posledica terapevtovega kontratransfera ali njegove nevrotične osebnostne strukture. S. Lorand (1963) v tej zvezi pravi, da tisti terapevtovi postopki, ki jim botrujejo bolj njegove potrebe kot pa pacientove, probleme prej povzročajo, kot razrešujejo. Pogoji, da nevaliziramo križanje transfera in kontratransfera ter izkoristimo njune indikacije, pa je, da ju sprejmemo in spoznamo. Če je terapevt vaje opazovati samega sebe, se lahko zave marsikaterih neugodnih stališč in občutij do pacienta, preden jih izrazi v vedenju. Čim večje je terapevtovo uvidevanje v svoje medosebne operacije,

tem sposobnejši je za kakršnikoli potrebno kontrolo. Če pa se slabo pozna ali se ne more dovolj osvestiti svoje podzavestne dinamike, bo najverjetneje reagiral s kontratransferom, ki mu ne bo kos.

L. R. Wolberg (1954) meni, da terapevt redko lahko reagira na vse paciente s popolnimi terapevtskimi stališči, če je še tako brez osebnostnih hib. Pri nekaterih pacientih lahko pokaže primerno mero občutljivosti, nepristranosti in sočutja, kar zelo pomaga dobri terapiji. Pri drugih pa bo morda pokazal premalo teh kvalitiet in ne bo sposoben opaziti, kaj se vse godi v terapevtskem procesu. Ob tem morebiti ne bo opazil nevrotičnih prvjekcij in ne bo mogel ostati tolerant do pacientovega iracionalnega in provokativnega vedenja. V tej zvezi pravi C. Savage (1961): »Če se terapevt ne more identificirati s pacientom, bo naletel na težave, pa tudi identifikacija lahko po svoji strani vodi k drugim težavam ... ko analitik intenzivno doživlja pacientove bojzani, jezo, poželenje, konflikte itd. kot svoje lastne. Če ne pogleda tem problemom v oči ter jih ne obdela direktno, se lahko zateče k neugodnim kontrolirajočim sredstvom za olajšanje pacientove in svoje bojzani, npr. k pretirani nežnosti, popustljivosti in k podobnim reakcijam, kot so jih uporabljali pacientiovi starši, ali pa se posluži primitivnih obramb, ki so podobne pacientovim, posebno paranoidnim obrambam.«

Tudi terapevtove karakterne distorzije bodo vplivale na pacienta. Če je terapevt oviran v izražanju osnovnih življenjskih teženj zaradi osebnih bojzani ali pa življenjske situacije, bo te težnje morda želel nadomestno izživeti ob pacientovem doživljanju. V tem primeru bo preveč poudarjal nekatere vidike pacientovega vedenja in se preveč osredotočil nanje, izključil pa druge, ki ne ustrezajo njegovi morebitni podzavestni potrebi. To seveda ni perspektivno in je še posebno izrazito, če se začne terapevt kakorkoli preveč identificirati s pacientom.

Terapevtova potreba biti direktiven in avtoritativen je lahko v avtoritativnem obravnavanju pacientovih težav ugodna, pri terapiji z uvidevanjem pa lahko moti pacientovo rastočo samozavest in neodvisnost. Avtoritativna stališča tudi podpirajo pacientove težnje po odvisnosti in lahko pobujajo razvoj odpora. V tej zvezi se nekateri terapevti nagibajo tudi k dajanju prezgodnjih in preglobokih interpretacij, s katerimi verjetno skušajo narediti na pacienta vtis svoje strokovnosti in dobrega opazovanja. Poleg tega lahko tudi silijo pacienta k dejanjem, preden je ta zanje pripravljen.

Takih direktivnih vlog, ki naj zadovoljijo nekatere terapevtove potrebe (npr. potrebo po veljavi), pa ne smemo zamenjati z namenskim dajanjem čustvene podpore pacientu, kadar je to iz terapevtskih razlogov indicirano.

Prevelika ambicioznost lahko povzroči, da terapevt vztrajno potiska pacienta tja, kjer si obeta v pacientovih dosežkih uspeh in priznanje. Iz istega vzroka lahko tudi teži k »doseganju« prehitrih rezultatov. Pri tem ne bo mogel čakati na postopno razreševanje odpora, prezgodaj bo interpretiral in potem z odporom reagiral na pacientove opozicionalne tendence ali pa bo prehitro usmerjal pacienta k postavljenim ciljem in bo razočaran, ker pacient ne bo uporabil uvidevanja za vedenjske spremembe.

Terapevtovo nagibanje k pasivnosti in podrejenosti lahko po drugi strani prav tako neugodno deluje na terapijo. Včasih je potrebno, da je terapevt do pacienta trden, npr. ko mu pomaga, da opušča »tehniko umikanja«, ko mu naroča, naj spremeni uvidevanje v dejanja in ga vodi ter pomirja. Terapevtove težnje po podrejanju pa lahko vzbujajo tudi sadistična in sovražna stališča pri pacientu.

Pri terapevtu se lahko pojavi tudi tendenca k distanciranosti in izolaciji. To je lahko zaščita pred tem, da bi pregloboko zašel v kontakt s pacientom in je za terapijo še posebno neugodno. Pacient namreč še lahko vzpostavi

odnos z dominantnim kot tudi s pasivnim terapevtom, s tako izoliranim pa mu tega ni mogoče.

Terapevt utegne imeti težave tudi pri obravnavanju kake težnje zaradi bojazni in občutij krivde. Zato morda poskuša zatreti njihovo izražanje, kadar se pojavljajo pri pacientu. Take težave se pojavljajo predvsem v zvezi s sovražnimi, spolnimi in samopotrditvenimi impulzi. Če pacient pride do teh stvari, bo terapevt verjetno nezainteresiran ali pa bo usmeril pogovor na drugo področje. Morda se terapevt niti ne zaveda teh osebnih slepih peg, ki mu vzbujajo bojazni in mu preprečujejo, da bi preiskoval take konflikte pri pacientu. Če ima terapevt težave pri ravnanju s svojimi sovražnimi impulzi, bo na pacientovo sovražnost morda reagiral tako, da ga bo začel kompulzivno pomirjati ali pa bo usmeril pogovor na manj ogrožujoče stvari. Strah pred sovražnostjo lahko povzroči, da se terapevt obotavlja, izgublja iniciativo ali pa je nekako paraliziran, ko postane pacient agresiven ali začne postopati samozavestno. Podobno lahko povzroči strah pred nekaterimi vzgibi pacientove podzavesti, da se terapevt izogiblje pogovoru o ustrezni problematiki na škodo rekonstruktivnih ciljev terapije.

Poleg omenjenih manifestacij terapevtove osebnosti lahko omejujejo napredovanje terapije še mnoge druge na kateremkoli osnovnem področju življenjskih potreb. Perfekcionistični impulzi so lahko krivi, da terapevt usmerja pacienta k ciljem, ki jih ni sposoben doseči. Včasih lahko terapevt zaradi lastnih zavrtih teženj povzroči situacijo, ki je zelo podobna travmatizirajočim situacijam iz pacientovega otroštva. V taki situaciji lahko nastopi močan transfer, ki ga je zelo težko rešiti.

Nekateri pacienti lahko v terapevtu mobilizirajo močna občutja netolerantnosti in nenaklonjenosti, ki zelo hitro uničijo potrebno čustveno klimo, ki je za razvoj osebnosti — kot vemo — tako pomembna. Drugi terapevti poskušajo stalno delati na pacienta vtis dovršenosti in lahko uporabljajo interpretiranje premalo premišljeno ter razvojenj terapevtski proces z intelektualizacijami.

Agiranje terapevtove nevrotičnosti lahko privede do hitrega ravnovesja pacientove osebnosti, če so v skladu s pacientovimi trenutnimi potrebami. Tako bo npr. na sadistične terapevtove impulse vneto odgovoril mazohistični pacient, avtoritativen in dominanten terapevt pa bo zadovoljeval tovrstne impulse pri podredljivi in nevrotično depresivni osebnosti strukturi. Nastalo ravnovesje seveda ne bo v ničemer spremenilo pacientove osnovne osebnostne strukture in bo trajalo le toliko časa, kolikor bo trajal ta »daj-dam«.

Pri nekaterih pacientih se lahko tudi zgodi, da bodo izbrali iz terapevtske situacije z nevrotičnim terapevtom le tiste pozitivne elemente, ki jih konstruktivno izkoristijo. Morda bodo v takem primeru racionalizirali terapevtove nevrotske slabosti ali nanje ne bodo dovolj pozorni ali pa jih bodo enostavno izločili iz svojega »spoznavnega polja«. Seveda lahko pričakujemo, da bo vsak občutljiv pacient nazadnje le odkril nekatere nevrotične poteze pri svojem terapevtu. Wolberg meni, da je rezultat tega odkritja lahko najprej razočaranje, bojazen, nezadovoljstvo ali negotovost; če pa je odnos dober, nujno ne pride do motenj v terapevtskem procesu, ker se pacient sprijazni s tem, da terapevt v resnici ni nikak ideal. To je lahko celo koristno, ker tako terapevt izgubi ogrinjalo popolnosti, v katerega je bil zavrt predvsem v prvem delu terapije. Seveda pa je pri tem važna stopnja in vrsta terapevtove nevrotske motnje.

Ker kontratransfer lahko povzroči terapevtski neuspeh, ga je treba obravnavati, čim prej je to mogoče. Takoj ko ga terapevt odkrije, ga mora v največji možni meri kontrolirati. Kontratransfer lahko nato analizira sam ali pa prosi za pomoč svojega kolega. Wolberg omenja, da obstajajo mnogi terapevti, ki

sami niso analizirani, pa imajo vendar zelo dobro sposobnost za samoanalizo in odpravo neugodnega izražanja kontratransfera. Zato lahko terapevtski proces nemoteno napreduje. Nasprotno pa tudi terapevti, ki so končali osebno analizo, še vedno od časa do časa zapadejo kontratransferu in morajo biti sposobni odkriti in obravnavati moteče reakcije, takoj ko se pojavijo.

Namesto da bi zanikali svoje nevrotično reagiranje na pacienta, pa nekateri terapevti takoj ko spoznajo lastne neugodne reakcije, te odkrito priznajo in jih celo analizirajo s pacientovo pomočjo. I. Angler (1964) svetuje, naj terapevt »ne ravna s temi občutki nič drugače kot s katerimikoli drugimi reakcijami...; voljan naj bi bil vključiti vse reakcije, ki jih ima takrat, ko je skupaj s pacientom, kot del analitskih podatkov te situacije... Analiza tako postane združena aktivnost, v kateri si oba udeleženca prizadevata z vzajemnimi napori zbrati in odkrito obravnavati svoje zaznave, pojme, zlasti pa svoja občutja.« Taka terapevtska svoboda pa bo zelo verjetno zahtevala od terapevta veliko spretnost.

Eden od načinov za pridobitev te spretnosti je ta, da sami sebe pošteno (odkrito) — ne pa defenzivno — preiščemo, npr. kadar nas pacient napada ali kritizira. Na simpoziju o »transferu in kontratransferu« na oddelku za psihiatrijo newyorške medicinske fakultete 1964 so bili edini, da terapevtu ni mogoče vedno vzdrževati doslednega stališča in interesa do vseh svojih pacientov, vendar je ne glede na razloge za njegove različne reakcije zelo važno, da se terapevt zaveda, kaj dela, in da je pripravljen priznati svoje napake, kadar jih pacient opazi. Verjetno je v terapiji za pacienta malo stvari tako pogubnih kot če nekatera njegova stvarno temeljena opažanja označimo za fantazijska ali če za očitno terapevtovo napako krivimo pacienta. Če je terapevt sposoben priznati svojo napako in pacientu povedati, da to ne zmanjšuje njegovega spoštovanja in zanimanja, se ta neugodna stvar dejansko lahko spremeni v ugodno.

Nekateri pacienti to verjetno sprejmejo kot znak terapevtove odkritosti, druge pa to lahko moti, ker potem pričakujejo, da bo terapevt postopal kot nekakšna »racionalna avtoriteta«. Terapevti, ki so zaradi svojih nevrotičnih impulzov preveč izolirani, pacientu morda vseeno pridejo človeško bliže. Tako neprisljano doživljanje pa je mogoče integrirati tudi v širšo teorijo in metodiko, kateri je podlaga svobodnost in neprisljnost v terapevtskem odnosu.

Karakternih distorzij in kontratransfera namreč ni mogoče odkrivati tam, kjer so terapevtove osnovne težnje premočno zavrte oz. gre za pregloboko odrinjene podzavestne potrebe. In prav zato, ker se terapevt notranjih teženj ne zaveda, jih tako pogosto racionalizira. Nezavedna motiviranost lahko določa izbor določene metodike in vrste terapevtske prakse. V osnovi pasiven terapevt z nekoliko shizoidno osebnostno strukturo, ki se boji tesnejših stikov z ljudmi in je razvil v obrambo »izoliran način dela«, bo na primer verjetno težil ali celo izbral »terapevtsko smer«, katere način dela je skrajno pasiven in nedirektiven. Po svoji osebnosti bolj dominanten in agresiven terapevt, ki je pretežno anankastično strukturiran, pa se bo verjetno nagibal k doktrinom tistih smeri, ki zagovarjajo večjo aktivnost in bolj direktivne tehnike.

Kot pripomoček pri razvijanju občutljivosti za nevrotične manifestacije si lahko zastavljamo v toku celotne terapije naslednja (in podobna) vprašanja:

- Kaj in kako čutim do pacienta?
- Se morda z njim preveč identificiram, se mi smili ali me skrbi zanj?
- Ali me navdaja z zadovoljstvom že sama misel, da ga bom spet videl, ali mi je zelo prijetno videti pacienta in tega se veselim?
- Ali čutim do pacienta odpor, zavist, se ob njem dolgočasim ali mi ga je neprijetno videti?

— Ali ga želim zaščititi, zavrnuti ali kaznovati?

— Ali dela name znaten vtis?

— Ali me vznemirja in se ga v čem bojim? itd.

Če odgovori na zgornja vprašanja kažejo na problem, se terapevt lahko vpraša, zakaj ima do pacienta taka občutja in stališča?

— Ali pacient morda dela kaj takega, kar ta občutja pospešuje?

— Ali je podoben komu, ki ga terapevt pozna? Če je tako, ali prenaša kakšna stališča v zvezi s to drugo osebo na pacienta?

— Kateri drugi impulzi so še soodgovorni za taka terapevtova občutja?

— Kakšno vlogo hoče igrati terapevt?

Na ta vprašanja lahko plodno asociiramo in pridemo do določenih odgovorov. Ze samo verbaliziranje pravih odgovorov pa omogoča boljšo kontrolo neutemeljenih občutij. Ze spoznanja na primer, da smo jezni, da nas nekaj ne zanima, nam ni všeč, nas draži, se nam gnusi, nas provocira, da smo preveč pozorni, vznemirjeni, da nas nekaj opazno privlači itd., so lahko dovolj, da ta občutja kontroliramo. Če se neugodna občutja in stališča nadaljujejo, je utemeljena nadaljna samopreiskava. Seveda je včasih težko postopati tako, da vse sprejmemo, da na noben način ne pokažemo kritike in ne obsojamo, če se pacient vede provokativno, sovražno ali destruktivno in kaže lastnosti, ki bi jih v vsakdanjem življenju kritizirali.

Sposobnost ohraniti nepristransko stališče do pacienta, pravi Wolberg, ne pomeni, da se ne bi še naprej dogajalo, da terapevtu marsikatera stvar, ki jo pacient reče ali naredi, ne bo všeč. Celo vsak pacient ga lahko razburi, posebno kadar ga po krivem obtožuje, kritizira ali nekaj neupravičeno zahteva. Pacientovo trmasto izogibanje uvidevanju in spreminjanju tega uvidevanja v dejanja, krčevito oprijemanje stališč, neprilagojenih in destruktivnih oblik reagiranja bo preizkušalo potrpežljivost vsakega terapevta, pa če je njegova osebnost še tako dobro integrirana. Toda terapevtova sposobnost razumeti svoja občutja, mu bo pomagala bolje tolerirati pacientove nevrotične težnje in vzdrževati delovni odnos. Ni toliko važno, ali je terapevtova osebnost brez madeža, ampak ali je sposoben svoje distorzije dovolj reducirati, kontrolirati in pojasniti, da ima pacient ustrezno okolje, v katerem lahko uspešno obdela svoje nevrotične vzorce.

UPORABLJENA LITERATURA IN VIRI:

- Alexander, F.: *Fundamentals of Psychoanalysis*. W. W. Norton and Comp. 1948.
- Cohen, M.: *Counter-transference and anxiety*. *Psychiat. J. Stud. interpers. Proc.* 15: 231, 1952.
- Eidelberg, L.: *Encyclopedia of Psychoanalysis*. Collier-Mac Millan Ltd., London 1968.
- Fenichel, O.: *Psihoanalitička teorija neuroza*. Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb 1961.
- Freud, S.: *Uvod u psihoanalizu*, Kosmos, Beograd 1958.
- Lorand, S.: *Modifications in classical psychoanalysis*. *Psychoat. Quart.* 32: 192—204, 1963.
- Savage, C.: *Countertransference in the therapy of schizophrenics*. *Psychiatry* 24: 53—60, Feb. 1961.
- Sullivan, H. S.: *Psychiatric Interview*. W. W. Norton and Comp., New York 1954.
- Winnicott, D. W.: *Hate in the counter-transference*. *Internat. J. Psychoanal.* 30: 69—74, 1949.
- Wolberg L. R.: *The Techniques of Psychotherapy* (First and) second edition. Grune-Stratton, New York (1954) 1967.

Sedanji trenutak družbe

Dolgoročni razvoj Slovenije

Dve študiji o perspektivah Slovencev kot naroda

Janez Dokler

A. STUDIJA »DRUŽBENI RAZVOJ MAJHNEGA NARODA«

je v okviru, določenem z avtorjevimi izrecnimi ali zamolčanimi predpostavkami, zelo tehtno in dobro premišljeno delo, ki mu ne gre odrekati niti teoretske niti pragmatične vrednosti. Zlasti ne slednje, kajti ob reševanju načelnih vprašanj, ki jih študija obravnava, je v njej vrsta evidentno točnih kritičnih observacij in v zvezi z njimi koristnih sugestij za izdelavo dolgoročnega načrta socialnega razvoja Slovenije. S tega vidika torej delu ni kaj očitati, zato tega razmišljanja ni mogoče jemati za poskus, da bi mu zmanjšali vrednost; premislek o nekaterih teoretskih predpostavkah študije in o uporabljeni metodi ima edini namen opozoriti na tiste razsežnosti obravnavanega predmeta, ki ob teh predpostavkah in ob tej metodi ostanejo nezapažene.

I.

Zanimiva stilna posebnost teksta študije je, da so ob večini izrecnih temeljnih predpostavkah določila kot npr. »v bolj ali manj«, »najbrž«, »verjetno« in podobna. To je sicer lahko stilno sredstvo za izražanje avtorjeve skromnosti in kot tako sprejemljivo, ne glede na to pa hkrati spodbuja k razmišljanju.

Ze takoj na začetku, ko si kot glavno zastavi vprašanje o smiselnosti obstoja majhnega naroda, avtor pravi naslednje: »Predpostavka, iz katere izhajam, je, da je proces nastajanja in odmiranja nacij v evropskem prostoru več ali manj (podčrtal J. D.) zaključen. Ta »več ali manj« sicer verbalno dopušča nekaj prostora za modifikacijo te temeljne predpostavke, toda dejstvo je, da ga avtor nikjer ne izkoristi in da tekst tudi sicer nikjer ne dopušča dvoma o veljavnosti izrečene predpostavke, dasiravno bi že površen premislek tak dvom upravičil. Vprašanje je namreč, če teza, da uresničitev državnosti pomeni tudi dokončno rešitev t. i. narodnostnega vprašanja.

Natančneje: vprašanje je, kaj »narod« sploh je in če uresničitev državnosti za določeno etnično skupino pomeni hkrati tudi točko, ko je njen »immanentni program« izčrpan in je v ostalem mogoče pojem »narod« skrčiti na »nacionalne arhetipe«, sicer pa razpravljati o »pragmatični vrednosti in ekonomskih stroških, ki so povezani z obstojem nacije«. Ta teza s svojo konsekvenco naravnost kliče po razločevanju med narodom in nacijo kot politično-teritorialno ekonomsko skupnostjo (c. f. »Anthropos«, št. I/II, str. 119), torej po razločevanju, ki je v strukturnem modelu v obravnavani študiji navzoče samo kot pojem »nacionalni arhetipi« in pojem »populistično gibanje«. Iz dejstva, da so se nekatere nacije realizirale kot nacionalne države na škodo zapostavljenih narodov in etničnih skupin in z represijo nad njimi, ni mogoče neposredno potegniti sklepa, da se vsak narod na neki točki »realizira« kot nacionalna država in v tistem trenutku preneha biti ogrožen kot narod in je njegov nadaljnji obstoj samo vprašanje pragmatične vrednosti in ekonomskega računa. Sprejetje takega sklepa bi pomenilo brisanje kvalitativnih razlik med eno in drugo »realizacijo« naroda, dokončni pristanek na definicijo naroda kot meščanske nacije in — ko gre za majhen narod — privolitev v nadaljnjo podrejenost in represijo, ki se samo drugače imenuje: nesorazmerje

med »stroški vzdrževanja in koristmi, ki jih od takšne skupnosti imamo«. Menim, da koncepta socialnega razvoja Slovenije ne bi smeli graditi na občutku razočaranja, ker se nam z dosegom državnosti ni hkrati posrečilo, da bi postali ekonomsko rentabilna (meščanska) nacija, ker bomo v nasprotnem primeru ponavljali (oziroma deloma že ponavljamo) nekatere procese, o katerih je znano, da se prvič dogajajo kot tragedija, drugič kot farsa. Treba se je samo spomniti diskusij o »metropoli« in »provinci«, in to med inteligenco naroda, ki ga je vsega skupaj za dobro londonsko predmestje. Ali naj torej vzdržujemo podrejene regije, da bomo »kompletna nacija«?

Vztrajanje pri razločevanju »naroda« in »nacije« v zgornjem smislu se nam zdi bistveno, ker je od tega odvisen odgovor na temeljno vprašanje o smiselnosti nacionalnega obstoja.

Navajam: »Smiselnost obstoja naroda je najbrž (podčrtal J. D.) povezana s tem, ali si bodo majhni narodi znali oblikovati ustrezen — na sodobne evropske in svetovne procese prilagojen — nacionalni sistem aktivnosti, ki bo olajševal osebni razvoj njihovih pripadnikov in polnejše vključevanje v širši svet«.

Stilna ohlapnost v formulaciji »smiselnost... je najbrž povezana s tem...« v nadaljnjem tekstu ni z ničemer bistveno dopolnjena, kajti ne »nacionalni stereotipi« ne »populistično gibanje« nista vsebinsko in vrednostno dovolj trdno opredeljena pojma, zato lahko trdimo, da je smiselnost obstoja ne le »povezana«, temveč tudi izčrpana v vprašanju, »... ali si bodo majhni narodi znali oblikovati...« itn. Če to drži, je seveda toliko bolj nujno premisliti, kaj pomeni »na sodobne evropske in svetovne procese prilagojen nacionalni sistem aktivnosti« in kaj pomeni zahteva, naj bi ta sistem aktivnosti olajšal »osebni razvoj njihovih pripadnikov in polnejše vključevanje v širši svet«.

Ce začnemo z analizo, s to zadnjo zahtevo, se nam takoj zastavi vprašanje, če se »polnejše vključevanje v širši svet« nanaša na pripadnike majhnih narodov kot posameznike ali na majhne narode kot celote. Če gre za posameznike — iz navedene formulacije to ne sledi nujno — potem je seveda idealna rešitev tista, ki jo predlaga avtor študije »Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda« in jo — mutatis mutandis — lahko razumemo kot predlog za čim hitrejšo demontažo nacionalne kulture, predvsem pa znanosti. A o tem predlogu nameravamo govoriti posebej.

V primeru, da gre avtorju za majhne narode kot celote, pa še vedno ostane odprto vprašanje, kaj pomeni »na sodobne evropske in svetovne procese prilagojen nacionalni sistem aktivnosti«. Vprašanje ostane odprto, dokler natančneje ne določimo tiste »sodobne evropske in svetovne procese«, katerim naj bo nacionalni sistem aktivnosti prilagojen. Sicer lucidna in nedvomno uporabna avtorjeva ideja o »relevantnih okoljih« dopušča v tej zvezi najrazličnejše možne razlage. Samo za primer nekaj vprašanj: Ali to polnejše vključevanje pomeni samo vključevanje majhnih narodov v ekspanzivne nadnacionalne gospodarske sisteme ali pa gre morda tudi za vključevanje v procese, ki sprožajo emancipatorična gibanja majhnih narodov in etničnih skupin, kar je nedvomno tudi »sodobni evropski in svetovni proces«? Nadalje so ob taki formulaciji nujno pojavi tudi vprašanje »prilagoditve« nacionalnega sistema aktivnosti takšnim svetovnim procesom, kakršen je npr. progresivno naraščanje razlik med razvitim in nerazvitim svetom v škodo nerazvitega. Odločitev glede takih vprašanj namreč lahko občutno modificirajo pragmatične odločitve glede na »relevantna okolja«, kakor jih pojmuje avtor.

Kratko rečeno: odgovor na vprašanje »Ali je mogoč organizacijski model majhnega naroda, ki bi bil smiselno adaptiran na dominantne tokove časa v širšem evropskem in svetovnem prostoru« že prepostavlja nesporno vednost, kateri »tokovi časa« so dominantni v širšem evropskem oziroma svetovnem

prostoru. Iz študije in osnutka intervjuja »Planiranje na podlagi določanja relevantnih okolij« pa lahko razberemo, da je taka vednost za avtorja predvsem empirično vprašanje, ki se tiče posameznih sektorjev v sistemu aktivnosti, vprašanje celote pa rešuje s koordinirajočimi funkcijami subsistemov, čeprav teoretično upošteva »globalne cilje« in »bazično vrednostno orientacijo«.

Preprost premislek kaže, da je tak koncept gotovo optimalen glede na posamezne sektorje dejavnosti: prilagoditi se »relevantnemu okolju« pomeni zanje čimprej doseči tisto stopnjo razvoja kakšne dejavnosti, ki je v svetu merodajna, in jo s tem »polnejše vključiti v širši svet«, toda na drugi strani ta koncept predpostavlja, da je razvoj kakšne dejavnosti vedno pozitiven, da je smiseln tako glede na svet v celoti kot glede na nacionalno skupnost. Ta predpostavka pa je vredna kritičnega premisleka ne le zaradi dvoma o perspektivah eksponencialnega razvoja, temveč predvsem zato, ker nas znova vrača k vprašanju »kaj je to narod«.

II.

Avtor pravi, da je »z ozirom na velikost in avtonomnost nekega socialnega sistema (je) verjetno razmerje med zunanji in notranji impulzi dokaj različno: za majhen narod je verjetno (podčrtal J.D.) okolje znatno bolj pomembno...«. Po njegovem mnenju je »eden izmed glavnih virov neekonomične organiziranosti Slovencev ... prav v tem, da nismo upoštevali te specifike in smo skušali predvsem uveljaviti avtonomni koncept narodnega obstoja. Nacionalno avtonomijo smo poudarjali tudi po tem, ko je bila ta s slovensko državnostjo že dosežena«.

Kritika usmeritve v »avtarkično organizacijo« in (glede na našo velikost) v »preveč izoliran sistem«, ki jo avtor iz tega mnenja izvaja, se zdi upravičena, zlasti še, če je s tem mišljena hipertrofija institucij, ki reprezentirajo doseženo avtonomnost. Docela zmoten pa se nam zdi sklep, da obstoj ravno teh institucij zagotavlja avtonomnost delovanja, nacionalno avtonomnost, kar avtor izrecno trdi, ko pravi, da je bila nacionalna avtonomija s slovensko državnostjo že dosežena.

Tukaj gre bržkone za ohlapnost pojmov »nacionalna avtonomnost« in »avtonomnost delovanja«, ki — po avtorju — ni ogrožena, čeprav na drugi strani priznava, da tudi »asimilacija v okolje« pomeni nevarnost za preživetje nacionalne skupnosti.

Ker je v tekstu študije premalo elementov za analizo avtorjevih pojmov »avtonomije« in »avtonomnost delovanja«, lahko na tem mestu le opozorimo na naše prepričanje, da »lastna državnost« in njene institucije ravno zaradi nevarnosti »asimilacije v okolje« nikakor a priori ne zagotavljajo »avtonomnosti delovanja«. Ta asimilacija se namreč ne dogaja prek institucionalnih nivojev, temveč neposredno, in je proces, ki ima prav tako svoja »relevantna okolja«. Z nekaj ironije bi lahko rekli, da je tako »relevantno okolje« sejem na »Ponte Rosso« v Trstu, ko ne bi nesmiselna komercializacija nekaterih, za nacionalni obstoj življenjsko pomembnih institucij in dejavnosti pomenila še vse drugačne nevarnosti. Bistvo našega ugovora je v konstataciji, da lahko imenovan odprtost, internacionalizacija in mondializacija ni enoznačno pozitiven proces, temveč da se z njo nacionalni »duhovni prostor« odpira tudi za asimilacijske procese, ki nacionalno skupnost spreminjajo v serijo potrošnikov; ti pa bodo mednarodni skupnosti lahko dali komaj kaj več kot kakšno atrakcijo v stilu »kmečke ohceti« kot najvišji znak svoje »avtonomije« in »avtonomnosti delovanja«. Sele če si — teoretično — zamislimo proces take (asimilacije v okolje) kot dovršen proces, se nam pokaže da je v takšnih okoli-

ščinah misel o avtonomnosti, ki da jo zagotavlja institucionalizirana državnost, čista iluzija.

Vprašanje nacionalne avtonomije in avtonomnosti delovanja, ki se zdi avtorju študije odpravljeno z uresničitvijo državnosti, se na tej točki šele prav odpre. Če namreč vključevanje v širši svet pomeni dosledno vključevanje v ekspanzivne gospodarske sisteme, katerih ekspanzivnost temelji na razširjeni reprodukciji kapitala (in to je vsaj ena izmed možnosti), potem so možnosti za »preživetje« majhnega naroda minimalne. Razen seveda, če pojem naroda lahko poljubno razširimo.

III.

Avtor študije pravi: »Avtonomna državna ureditev (podčrtal J.D.), ki je nekdanj pomenila cilj nacionalnega gibanja, ni postala sredstvo nekega drugega cilja in je zaradi tega začela ogroziti nacionalni značaj nacionalne skupnosti«.

In nekoliko dalje: »Če nacionalna država nima več obrambne funkcije in če z ozirom na velikost ne more imeti avtarkične funkcije, potem mora najbrž izvajati neposredno funkcijo«.

V navedenih dveh stavkih se spet srečamo — v novi inačici — z redukcijo »nacionalnega gibanja« na en sam politični cilj: uresničitev »avtonomne državne ureditve«, potem pa — v presenetljivem miselnem preskoku — še s trditvijo, da »nacionalna država nima več obrambne funkcije«. Iz evidentne netočnosti zadnje trditve je mogoče posplošujoče sklepati, da je izključujoča redukcija zgodovinskih procesov na posamezne funkcije poglavitna metodološka slabost študije. Očitno je namreč, da pojma »narod« in »nacionalna država« nista identična in da zato ne kaže — podobno kot v Stalinovi koncepciji — pojma naroda prirejati pojmu nacionalne države ali ju celo zamenjati. Vsekakor je narod predvsem zgodovinska kategorija, zato se lahko »realizira« samo v različnosti (do drugih narodov), ne pa v identičnosti institucij in njihovih funkcij.

V bistvu gre za to, da so institucije nacionalne države — generalno vzeto funkcija nacionalne skupnosti in če se ta lahko realizira samo v različnosti je najbrž protislovna trditev, da je posredovalna (mediativna) funkcija teh institucij »ključ preživetja in nadaljnjega družbenega razvoja«. S tega vidika je najbrž prav tako sporna trditev, da je okolje »za nas« bistveni dinamični faktor« in da je »adaptabilnost in fleksibilnost verjetno edini način preživetja«.

S tem seveda nočemo trditi, da lahko majhen narod preživi kot »zaplanšana« folklorna znamenitost, da mu ni treba razviti moderne znanosti, tehnologije itn. Vendar pa vidimo bistveno razliko med idejo, da najvišja v svetu dosežena stopnja razvoja kakšne stroke ali dejavnosti pomeni »relevantno okolje« za to stroko ali dejavnost »pri nas«, in trditvijo, da je »za nas« okolje bistveni dinamični faktor, da torej bistveno in usodno determinira naš razvoj. Če namreč ta »za nas« pomeni narod in če teza o determiniranosti po okolju drži, potem je nesmiselno govoriti o neogroženi nacionalni avtonomnosti delovanja. Ali pa gre morda za nesporazum glede tega, kaj pomeni avtonomnost.

Razpravljanje o teh problemih seveda nima samo teoretskega pomena, temveč se nam zdi bistveno v zvezi s praktičnim programiranjem razvoja. V primeru, da sprejmemo v študiji predloženo koncepcijo, se razvoj pokaže kot seštevek razvojnih teženj že *obstoječih* institucij in dejavnosti. Tisto, kar v tem primeru dejansko planiramo, je samo optimalni model za koordinacijo. Odprto ostane vprašanje izbire dejavnosti; npr. vprašanje, ali naj se ukvarjamo z izdelavo bakteriološkega orožja, kar je praktično možno, in podobno.

Prav tako pa ostane odprto vprašanje možnosti novih dejavnosti, ki jih sicer najbrž ni mogoče planirati, vendar jih tudi ne bi smeli onemogočiti s konceptom, po katerem okolje do te mere, kot v obravnavani študiji, determinira razvoj.

IV.

Med »notranjimi dinamičnimi faktorji« študija na prvem mestu obravnava tako imenovano ljudsko ali populistično gibanje. Populistično gibanje pojmuje avtor kot »celoto mehanizmov in pol formalnih organizacij, ki so temeljile na vrednostni identifikaciji in ne na institucionalni integriranosti«. Gre za tiste mehanizme in na pol formalne organizacije, ki so — po avtorju — imele v slovenski zgodovini »zelo pomembno, če že ne odločilno vlogo pri ohranjanju nacionalne enotnosti v pogojih izredno nizke nacionalne organiziranosti« in »kljub odsotnosti nacionalne države«. Po avtorju je populistično gibanje »izredno fleksibilna makro skupina zaradi tega, ker ne temelji niti na teritorialni integriranosti (zemlja, domovina) niti na institucionalni integriranosti (sistem vlog, nacionalna država), ampak na vrednostni koorientaciji (nacionalna zavest), ki jo vzdržuje cela vrsta polstrukturiranih aktivnosti (gasilci, čitalnice, telesnovzgojna društva, kulturna društva, združniška gibanja).

Temu populističnemu gibanju pripisuje avtor velik pomen, ker je »zaradi notranje enotnosti izredno rezistentno in ker ga je zaradi utemeljenosti na skupni vrednostni orientaciji« težje dezintegrirati kot pa teritorialno ali institucionalno integrirano socialno skupino. Čeprav — po avtorju — populistično gibanje ni specifično slovenski pojav, je baje za Slovence še posebno značilno »prav zaradi tega, ker nismo imeli lastne državne (institucionalne) organizacije«.

Avtor celo domneva, da gre »zaradi stoletnega obstoja populističnega gibanja za specifično kolektivno izkustvo, za socialni spomin, ki lahko v zelo kratkem času in kljub zelo neugodnim pogojem ustvari obsežno in relativno enotno družbeno aktivnost«. Kot dokaz za to tezo navaja avtor leto 1941.

Prikazu karakteristik populističnega gibanja smo posvetili več pozornosti, ker mu avtor pripisuje izjemen pomen prav nasproti »mediativni funkciji«, ki naj bi jo imel majhen narod med velikimi. »Gibanje in vrednostna integracija bi pomenila nekakšno socialno psihološko konstanto v vrtljaku institucionalnih sprememb ter stabilizacijski faktor, ki omogoča dolgoročno orientacijo sredi pragmatičnih menjav«.

Tudi pri obravnavanju »populističnega gibanja« mislimo, da je vsebina pojma preozka, če jo reduciramo na »nacionalno zavest« s težnjo po uresničitvi lastne državnosti. Če gre za »specifično socialno izkustvo«, za »socialni spomin«, potem je treba dodati, da gre za izkustvo represije podrejenega naroda, za spomin na to represijo, skupaj z izkustvom nacionalne ogroženosti in s spominom nanjo. Samo tako je mogoče razložiti, zakaj nobeno nacionalistično gibanje v preteklosti ni izčrpalo resursov tega kolektivnega izkustva do leta 1941, ko je bila »kljub zelo neugodnim pogojem« dosežena »obsežna in relativno enotna družbena aktivnost«. Dosežena je bila zato, ker je ogroženost postala usodna, vsebina »socialnega spomina« pa jasno artikulirana kot program gibanja.

To je treba poudariti, zakaj zmotna se nam zdi predpostavka, da je nacionalna zavest »na sebi« lahko vsebina »populacijskega gibanja« in nekakšen vrednostni koordinator, prav tako sporna pa se nam zdi reaktivizacija populističnega gibanja v »naših razmerah«. Ciljev takega gibanja namreč bržkone ni mogoče modificirati, predvsem ne neodvisno od vsebine »kolektivnega izkustva« in »socialnega spomina«. Ob tem se seveda znova pojavi vprašanje naroda in njegove neogroženosti, ko je zavarovan z institucijami lastne držav-

nosti, prav tako pa vprašanje razmerja med »narodom« in »državo«. Na ta vprašanja je težko odgovoriti, vsekakor pa se zdi tvegana tako ostra začrtana meja med »gibanjem« in »državo«, kot jo vidi avtor študije. Razen, če je mogoče trditi, da »kolektivno izkustvo« in socialni spomini — torej vsebina »gibanja« — v ničemer ne določa in ne modificira institucij državnosti.

V.

Sugestije, ki jih daje študija glede možne vloge SZDL kot nadaljevalke populističnega gibanja, so same zase vredne vse pozornosti, ker opozarjajo na problem poklicnega združevanja in na njegov pomen v dinamiki socialnega razvoja. Sporna pa se nam zdi možnost, da bi lahko logika poklicnega združevanja nadomestila integrirajoče vrednote populističnega gibanja v preteklosti, ko jih je vedno mogoče jasno definirati per negationem, afirmativno pa vsaj kot približno nasprotje negativnemu v »kolektivnem izkustvu« in »socialnem spominu«.

Obdobja, ko so bile take integrirajoče vrednote vsebine programa populističnega gibanja — to je pripomba k avtorjevim ilustracijam nacionalnih stereotipov — so postali bolj ali manj nečinkoviti tudi tisti nacionalni stereotipi, ki se — po avtorju — povezujejo z avtonomističnimi in partikulističnimi težnjami v samoupravni praksi. Z drugimi besedami: »Kolektivnemu izkustvu« in »socialnem spominu« ustrezajoči »globalni cilj« in »bazična vrednostna orientacija« šele lahko zagotovijo tako učinkovitost populističnega gibanja kot avtoriteto institucij državnosti. In samo v takih okoliščinah je možna učinkovitost »partizanščine«, torej tistega tipa organiziranosti, ki ga avtor imenuje »organizirani kaos«.

Že prej, ob vprašanju »vključevanja v dominantne tokove časa«, smo omenili, da tudi glede izbora globalnih ciljev in bazične vrednostne orientacije obstaja nekaj, čemer bi lahko rekli »relevantno okolje«. To »relevantno okolje« pa je toliko bolj relevantno za planiranje družbenega razvoja, kolikor bolj je njegova temeljna struktura tudi temeljna struktura, ki mu načrtujemo socialni razvoj. Zdi se, da se je študija izognila temu aspektu socialnega razvoja s predpostavko, da so za razvoj majhnega naroda notranja protislovja tako malo pomembna, da jih je pri iskanju optimalnega modela aktivnosti mogoče zanemariti. Horizontalna delitev na koordinirane sektorje aktivnosti se zdi ob taki predpostavki sprejemljiva in tudi predlagane rešitve — če že niso v celoti sprejemljive — vsaj uspešno nakazujejo smer načrtovanja v tej dimenziji; zato se z njimi ne bi podrobneje ukvarjali. Menimo pa, da tak pristop tako v celoti kot pri posameznostih, »postavlja v oklepaj« neko socialno dimenzijo, ki je v celoti ni mogoče zanemariti. Gre za socialno diferenciacijo po vertikalni osi. Ločnice te diferenciacije sekajo sektorsko razdelitev in subsisteme počez in napravljajo model družbe mnogo bolj kompliciran kot je ta, ki ga predlaga obravnavana študija. Pri tem pa ga ne le dimenzirajo, temveč tudi dajejo pravo, zgodovinsko polno vsebino temeljnim dinamičnim faktorjem.

B. JEZIK IN RACIONALNOST

I.

Avtor študije »Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda« želi z njo opozoriti na »protislovno situacijo, ki se pojavlja v pogojih slovenske majhnosti«. »Osveščenost o nasprotjih« na katera opozarja — še preden jih je imenoval — se mu zdi »predpogoj za to, da bi opredelili odnos

subjektivnih sil do razvojnih procesov in odpravili tisto, kar te procese najbolj zavira«.

Če zaradi jasnosti avtorjevo stališče nekoliko poenostavimo, je mogoče reči, da se mu uporaba slovenskega knjižnega jezika na univerzi in v znanosti sploh kaže kot poglavitna ovira za integracijske procese v znanosti in kulturi (namreč za tiste integracijske procese, ki jih največkrat evfemistično imenujemo »mednarodno delitev dela«) in zato v končni konsekvenci pledira za to, da bi »subjektivne sile« to »oviro napredka« vsaj močno omejile, če že ne docela odpravile.

Ker je ta končni namen v slabo preglednem tekstu zabrisan, bomo skušali najprej povzeti avtorjevo osnovno vrednostno orientacijo in šele potem pregledali konsekvence, ki jih iz nje izvaja.

Avtor začena svoje razmišljanje z ugotovitvijo, da je komuniciranje v jeziku majhnega naroda izredno drago v primerjavi z jeziki velikih narodov. »Raba slovenskega jezika«, pravi »že sama po sebi definira možnosti komuniciranja, kaže na velikost knjižnega trga in s tem posredno določa stroške oziroma ceno vsem zvrstem in oblikam slovenskega tiska.« Meni, da gre pri tem za »zelo preprosto, obenem pa »čisto« računico, ki pa ne pride povsem do izraza zaradi raznih drugih vplivov«. Nadalje pravi, da je cena za pisano besedo v slovenščini »že danes na številnih področjih tako visoka, da enostavno preprečuje tiskanje npr. različnih strokovnih tekstov v slovenskem jeziku«. Prihodnost se mu glede na napredujočo specializacijo zdi še manj obetajoča in se zato sprašuje: »Ali lahko računamo, da bo nacionalna zavest v perspektivi dolgoročnega razvoja imela tako pomembno vlogo, da bo lahko obvladala ekonomske zakonitosti tržišča ter nacionalnega poslovanja oziroma komuniciranja!«

Do tu je vprašanje uporabe knjižnega jezika majhnega naroda vprašanje čiste »računice«, ki jo utegne mešati samo »nacionalna zavest«, zato se avtor sprašuje »v koliko je jezik (v katerih primerih, na katerih področjih, v zvezi s kakšno literaturo) le tehnično izrazno sredstvo, v koliko pa je simbol narodeve samobitnosti in specifičnosti njegove kulture«.

Za zdaj puščamo ob strani vprašanje strokovne vrednosti razločevanja med jezikom kot »le tehničnim izraznim sredstvom« in jezikom kot »simbolom narodne samobitnosti in specifičnosti njegove kulture«, gre namreč za še pomembnejše razločevanje med »univerzalnim« in »regionalnim« in še naprej: za razločevanje med dvema različnima »časovnim perspektivama«, med »pogledom naprej« in »pogledom nazaj«. Avtor ugotavlja, »da se pojavljajo vse bolj številna znanstvena področja in literatura na teh področjih, ki je univerzalnega značaja, relevantna za vse dežele sveta, za katere velja, da je jezik povsem postranskega pomena oziroma raba jezika majhnega naroda prej prepreka kot pa prednost v doseganju smotrov, katerim je takšna dejavnost in literatura namenjena. S tega vidika — pravi dalje — se torej zlasti v sodobnosti pojavlja obsežna literatura, ki izraža napredek posameznih znanstvenih disciplin, zlasti največjih ustvarjalnih središč sveta in tako pripadniki majhnega naroda komajda sploh lahko dohajajo (vse pogostejše pa zaostajajo) dinamiko tega dogajanja v svojem lastnem jeziku.«

Na drugi strani, v očitnem nasprotju s to »sodobnostjo« pa imamo — kot pravi avtor — »kulturno tvornost in izročilo iz preteklosti, ki je najpopolnejše izraženo le v jeziku, v katerem je nastala, in ji nobeni in nikakršni prevodi ne morejo zagotoviti njene izvirne veličine. V tej smeri torej še vnaprej obstajajo razlogi in je podana utemeljenost za ohranitev kontinuitete zgodovinskega izročila in specifične kulture danega, pa četudi še tako majhnega naroda.«

A — kot rečeno — gre avtorju za vrednostno različni »časovni perspektivi«: v enem primeru gre za pogled naprej, za izreden razmah ustvarjalnega delovanja, ki se v svetovnih okvirih povezuje in dopolnjuje v neko univerzalno celoto; v drugem primeru pa gre za pogled nazaj, za ohranjanje določenih vrednosti iz preteklosti in za kulturno tvornost in tradicijo, ki se je izoblikovala znotraj razmeroma ozkih in relativno zaprtih etničnih skupnosti.«

Ceprav sicer avtor zatrjuje, da je pri razpravljanju o perspektivah razvoja majhnega naroda treba upoštevati tako eno kot drugo, ga vrednostne opredelitve, vsebovane v citiranem uvodnem razmišljanju privedejo tako daleč da se na nekem mestu povsem resno sprašuje, »... ali morebiti na univerzi zadostuje samo temeljna domača literatura za pouk slovenskega jezika za študente slavistike, ki bodo kasneje poučevali v srednjih šolah in osemletkah ipd.«.

Takih skrajnosti — bodisi v trdilni bodisi v vprašalni obliki — je v študiji mnogo preveč, da bi se mogli ukvarjati z vsako posebej. Treba pa se je zadržati pri tistih izhodiščnih kategorijah, iz katerih izvaja svojo »kritiko rabe« jezika majhnega naroda.

II.

Te kategorije so predvsem »visoki stroški za tiskovno oziroma publicirano enoto«, »ekonomske zakonitosti trga«, »zakonitosti racionalnega poslovanja oziroma komuniciranja« nasproti »nacionalni zavesti«, »jezik kot (le) tehnično izrazno sredstvo« v nasprotju z jezikom kot »simbolom narodne samobitnosti in specifičnosti njegove kulture«.

Že bežen pogled na ta izhodišča pokaže, da so nasprotja oziroma protislovja, na katera želi avtor opozoriti, prej kot nasprotja med »duhovno ustvarjalnostjo« in »okviri majhnega naroda«, nasprotja med ekonomsko »smotrnostjo«, »racionalnostjo« itn. in institucijami nacionalne kulture. Od tod je razumljivo, da nekritično sprejema argumente, izvirajoče iz delitve na produktivno gospodarstvo in neproduktivno negospodarske dejavnosti, ki jo sicer sam zavrača. Tako pravi tudi: »Današnja praksa, ko npr. predstavniki gospodarstva že ugotavljajo nevzdržno obremenitev, ki se pojavlja zaradi vlaganj na področjih negospodarskih dejavnosti (...) se zdi, da že predstavlja simptomatično opozorilo na neskladje, ki se bo lahko v prihodnosti samo še zaostrovalo.«

Ob taki argumentaciji se je seveda težko izogniti nasprotni trditvi, da namreč »negospodarske dejavnosti« majhnega naroda ne prenesejo neracionalnega gospodarstva. V poročilu o poteku investicijske izgradnje TE Trbovlje II (Delo 29/4-1970) npr. lahko pod naslovom »Napake, nesolidnost in še druge 'zasluge'«, preberemo, da sta šli samo po eni sami gospodarski investiciji v izgubo dve milijardi starih dinarjev. Mamogrede pa se je mogoče spomniti še kakšnega podobnega primera »racionalnega gospodarstva«. In če bi prišteli eno k drugemu, bi se najbrž izkazalo, da t. i. »okviri majhnega naroda« ob tolikšnem denarju pomenijo komaj kaj več kot tehnični problem. Zlasti še, ker je znano, da obstaja funkcionalna zveza med vlaganji v negospodarske dejavnosti in med »napakami, nesolidnostjo in drugimi 'zaslugami'« v gospodarstvu.

Nadalje bi se usodnost »okvirov majhnega naroda« za »duhovno ustvarjalnost« bržkone izkazala kot manj usodna, če komercialne uspešnosti založniških podjetij ne bi tako dosledno enačili z racionalnostjo in smotrnostjo po sebi, saj je znano, da se tudi pri največjih narodih »duhovna ustvarjalnost« ne podreja »ekonomskim zakonom tržišča«. Smotrnost in racionalnost ima z vidika nacionalne skupnosti pač še druge dimenzije, ki jih je treba upoštevati

pri planiranju socialnega razvoja, zato zgolj z ekonomskimi argumenti ni mogoče spodbijati zahteve, da se mora znanost v okviru nekega naroda razvijati kot kompletan univerzum in da mora biti vsaj bazična strokovna literatura dostopna v domačem jeziku, zakaj česar ni v jeziku, tega tudi ni v nacionalni kulturi.

III.

Glede univerzitetnih učbenikov in rabe slovenščine na univerzi ustvarja nejasnost avtorjeva nedoslednost pri formulacijah. Ponekod namreč polemizira z zahtevo »po izključni rabi slovenščine«, ne da bi bilo znano, od kod ta zahteva in kje se realizira, če se realizira. Sicer pa je — vsaj načelno — to lažni problem: študent, ki pride v prvi letnik univerze iz gimnazije, bi po učnem načrtu moral obvladati en t. im. svetovni jezik aktivno in vsaj enega pasivno (po osmih oziroma po štirih letih učenja).

Torej mu je literatura v tujih jezikih v principu dostopna, ni pa slišati, da bi bila kje izrecno prepovedana. Dejansko znanje študentov pa je spet samo praktično vprašanje.

Načelno vprašanje pa je avtorjeva redukcija problema jezika na »smotrnost« in »racionalnost«, na zgolj praktično vprašanje. Ob takšni radikalnosti je — kot vse kaže — treba postaviti še bolj radikalno vprašanje o izhodišču koncipiranja socialnega razvoja. Formulirati ga je mogoče različno, pač glede na stališče, s katerega ga zastavljamo. Treba pa je vedeti, da tako formuliranje potem ni vrednostno indiferentno. Zato lahko vkljub vprašalni obliki, v kateri avtor radikalizira svoja stališča, postavimo nasprotno tezo, da pri koncipiranju socialnega razvoja nacionalne skupnosti ni dopustno stališče, ki ignorira že doseženo stopnjo razvoja bistvenih karakteristik take skupnosti. Da med njo spada jezik, ni treba posebej poudarjati. In ravno glede te karakteristike bi po avtorjevi zamisli morali planirati razvoj kot proces involucije in se — ob za menjavi jezika — vrniti tja, kjer smo bili pred ustanovitvijo univerze, oziroma še dlje v preteklosti, v sredo devetnajstega stoletja. Argumentacija za takšno planirano regresijo konec koncev niti ni važna; v vsakem primeru pridemo do tega, da je bil ves razvoj slovenskega knjižnega jezika »neracionalen« in da bi imeli Slovenci veliko večje možnosti za »duhovno ustvarjalnost«, ko bi bili ostali pri nemščini kot jeziku znanosti in kulture.

Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj

Marko Kosin

(Kratka ocena)

I

Avtorji so po naročilu Ekonomskega inštituta v Ljubljani izdelali obširno študijo o neizkoriščenih potencialih za družbeni razvoj. Študija naj bi naročnikom služila kot smerokaz za izdelavo koncepta dolgoročnega razvoja Slovenije. Ta koncept naj bi vključeval oz. v večji meri aktiviral v bodočem razvoju neizkoriščene ali, bolje rečeno, do sedaj premalo izkoriščene potencialne. Če smo naročnike dobro razumeli, naj bi študija dala odgovor, kateri so zaviralni in kateri so pospeševalni faktorji družbenega razvoja Slovenije.

Študija zelo temeljito in široko obravnava najrazličnejša vprašanja naše družbene stvarnosti. Avtorji so v njej skušali zbrati in prikazati širok spekter vprašanj, ki se v naši družbi pojavljajo in o njih v zadnjem času veliko razpravljamo in ki zahtevajo odgovore in rešitve. Uspelo jim je napraviti inventuro nekaterih odprtih vprašanj slovenske družbe, ki so prav v zadnjem času predmet širokih razprav sociologov in politologov. Ta vprašanja so sicer precej znana, vendar so jih avtorji skušali osvetliti z novega zornega kota in poglobiti s podatki nekaterih nedavnih raziskav javnega mnenja.

Ne bi se želeli spuščati v ocenjevanje kvalitete študija, njene znanstvene ravni, temeljitosti in originalnosti pristopa pri osvetljevanju posameznih vprašanj naše družbene stvarnosti, ker avtorji v tem pogledu zaslužijo vse priznanje.

Študija nas zanima predvsem s stališča njene uporabnosti za izdelavo koncepta dolgoročnega razvoja Slovenije. Vtis imamo, da njena uporabna vrednost ni povsem zadovoljiva, ker ne zajema vseh oz. večine neizkoriščenih potencialov, v večini primerov ne daje decidiranih odgovorov o neizkoriščenih potencialih, njihovih funkcijah in o možnostih, načinih in poteh, ki naj bi jih ubrali, da bi doseglinjihov večji izkoristek. Študija se omejuje zgolj na preteklost in sedanost, ne prikazuje pa razvojnih teženj niti ne daje vsaj hipotetičnih prognoz za bodočnost, kar sestavljalce koncepta razvoja posebej zanima.

Mnoga dognanja v študiji temeljijo na raziskavi »Slovensko javno mnenje 1969« in so nekakšni komentarji te ankete. Avtorji omenjajo to raziskavo kot glavni vir podatkov. Menimo, da je resno naslanjanje na raziskavo javnega mnenja avtorje speljalo, da so se v študiju omejili predvsem na interpretacije različnih anket, ne pa na objektivno analitično dognanje in opredelitev neizkoriščenih potencialov, njihovo kvantifikacijo ter razvojne težnje. Ne vemo, kaj bodo avtorji povedali v drugih študijah, ki jih napovedujejo, toda s stališča sestavljalcev koncepta dolgoročnega razvoja nam vendarle v večini primerov manjkajo določeni sklepi, kako bi se ti neizkoriščeni potenciali dali izkoristiti in kakšen je njihov razvojni trend. Od študije smo pričakovali, da bo nakazal vsaj nekatere cilje in rešitve vprašanj, ki jih obravnava, ne pa da se bo predvsem zadovoljil z neopredeljenim prikazom problematike, ki največkrat temelji na subjektivnem mnenju anketiranih Slovencev in ne na znanstvenih dognanjih.

Avtorji sicer sami uvodoma omejujejo cilj razpravljanja na evidentiranje različnih situacij, v katerih razvojni potenciali niso izkoriščeni, in na odkrivanje razlogov oz. pogojev, ki so privedli do takšnega stanja. Vendar, kot smo že naprej rekli, tako opredeljena študija le malo pomaga sestavljavcem pri oblikovanju koncepta dolgoročnega razvoja Slovenije. Ponovno poudarjamo, da se naša ocena in kritika študije omejuje samo na njeno uporabnost z vidika koncipiranja družbenega razvoja, ne pa na njeno splošno vrednost in zanimivost, ki je nesporna.

II.

Študija govori o razvojnih programih in njihovih ciljnih ter ugotavlja znano dejstvo, da so programi tem realnejši, čim bolj so usklajeni z objektivnimi težnjami dejanskega spreminjanja. Ugotavlja, da »stopnja odmaknjenosti ciljev od dejanskega stanja determinira stopnjo izkoriščenosti razpoložljivih sredstev, ki lahko služijo nadaljnemu razvoju«. Potrebno je torej iskati tisto stopnjo odmaknjenosti, ciljev od dejanskega stanja v danem času, ki bo vodila do najvišje možne stopnje izkoristka razvojnih potencialov. Avtorji se zavzemajo za aktiviranje ciljev in programov »srednjega dometa«. Natančneje ne opredeljujejo, kateri naj bi bili ti cilji srednjega dometa in kaj naj bi bilo to optimalno pri programiranju, za kar se zavzemajo. Ugotavljajo samo, da nerazvito znanstveno raziskovanje specifičnosti družbenih procesov pri nas v preteklosti ni omogočilo oblikovanja ciljev srednjega dometa, da pa so v zadnjem desetletju zbrani že tolikšni podatki o družbenih procesih, ki so sicer parcialni in nepovezani, bi pa lahko služili kot neposredna osnova za opredeljevanje ciljev srednjega dometa, če bi na osnovi njih napravili celovitejšo interpretacijo z vidika družbenega razvoja pri nas. Avtorji so se zadovoljili s to ugotovitvijo in niso skušali napraviti te celovitejše interpretacije.

Študija tudi postavlja vprašanje, kakšni so instrumenti za določanje ciljev razvojnih procesov. To naj bi bile sociološke in politološke raziskave.

Nujno je raziskovati temeljne družbene vrednote, ki so ena od osnov za opredeljevanje konkretnih ciljev in usmeritve razvojnih programov. Študija to utemeljuje z znano marksistično postavko, da objektivni procesi nujno ne gredo vedno v smeri, kot si ljudje želijo. Avtorji so si pravilno zastavili vprašanje, kakšna je dejanska vrednost ugotovljenih želja, potreb in aspiracij ljudi kot osnova za določanje razvojnih programov. Domet subjektivnega je glede na objektivne okoliščine pogosto zelo omejen. In vendar so kot izhodišče svoje študije vzeli ravno ta subjektivna mnenja in želje ljudi, ne pa objektivno stanje in objektivne procese. Raziskovanje ciljev in želja posameznikov je za sestavljalce dolgoročnega razvoja zanimivo edino kot kazalec, v kolikšni meri lahko pri izvajanju programa razvoja računamo na podporo ljudi, ob katerih vprašanih in v kakšni meri je interes ljudi lahko pospeševalni ali zaviralni faktor razvoja. Sicer pa študija sama ugotavlja, da se ljudje na splošno zanimajo predvsem za sedanjost in svoje neposredno okolje, čim bolj pa se odmikamo od neposrednega družbenega okolja v bodočnost, tem manjši je interes množic za opredeljevanje konkretne vsebine in metod usmerjanja razvojnih procesov.

III.

Študija se ukvarja z načinom nagrajevanja kot z enim od neizkoriščenih potencialov razvoja. Menim, da je od načina nagrajevanja odvisna tudi dinamika razvoja. Razlikuje dve vrsti nagrajevanja — nagrajevanje po t. im. »pripisanih karakteristik ljudi«, ki je pretežno neodvisno od dejanskih naporov posameznikov in pa nagrajevanje po delu. Nagrajevanje, ki ne temelji na

prizadevnosti in prispevkih posameznikov, pasivizira ljudi. Študija ugotavlja, da je pri nas relativno malo ljudi nagrajevanih po delu in da sta kar dve tretjini zaposlenih za svoje delo plačani po času. Med njimi je največ vodilnih in strokovno visoko usposobljenih delavcev. Menim, da se ravno v tem načinu nagrajevanja skrivajo neizkoriščeni potenciali. Studija tudi opozarja na določeno kontradikcijo, da je *med delavci, ki so plačani po času, največ članov Zveze komunistov*, čeprav je ravno ZKS vodilna družbeno politična sila pri nas, ki se zavzema za nagrajevanje po delu. Menimo, da so avtorji preveč mehanično odločili, da bodo za nagrajevanje po delu šteli samo oz. predvsem nagrajevanje po akordu oz. drugih merljivih učinkih. Tudi nagrajevanje po času je pri dobri organizaciji dela lahko nagrajevanje po delu. Važno je, da je nagrajevanje diferencirano, odvisno od delavnega prispevka posameznika, manj važno pa je, ali se to izraža v plačanju po delovnem učinku ali po časovni enoti. Škoda, da študija ni posvetila več pozornosti vprašanju stimulativnega nagrajevanja in skušala predlagati kakšne konkretne rešitve.

Studija objavlja zanimive podatke, da so s sedanjim načinom nagrajevanja nezadovoljni tako delavci z najnižjimi kvalifikacijami kot strokovnjaki z visoko in višjo izobrazbo, kar kaže, da dosedanji način nagrajevanja utesnjuje tiste skupine, ki bi bile lahko nosilci tehnoloških in kulturnih inovacij.

Studija poudarja pomen tako imenovanega »moralnega nagrajevanja«, ki je pri nas v predvojnem obdobju imel pomembno vlogo in je danes tako v socialističnih kot kapitalističnih deželah še vedno pomemben element stimuliranja posameznikov, pri nas pa je zapostavljen. Tudi v moralnem nagrajevanju vidijo avtorji neizkoriščeni potencial za družbeni razvoj, pa ga niso skušali kvantificirati. Po mnenju avtorjev lahko zagotovimo učinkovito moralno nagrajevanje samo ob razvitosti lokalnih komunikacijskih sredstev in ob poglobljeni demokratizaciji družbeno političnega sistema.

Ceprav je celotno poglavje o nagrajevanju zelo zanimivo napisano in opisuje stanje in mnenje ljudi o njem, pa vendar žal ne nakazuje nobenih rešitev in predlogov, kako bi se dalo ta nezadosten izkoriščen potencial izkoristiti v družbenem razvoju.

IV.

Studija obravnava tudi vrednotenje družbene enakosti. Govori o porevolucionarnem obdobju pri nas, ko je veljala parola o družbeni enakosti in ko je nediferencirano nagrajevanje pripeljalo do novih oblik izkoriščanja, saj so bili ljudje enako plačani za različno delo, kar je bilo destimulativno. Egalitarizem ni mogel odpraviti dejanskih razlik med ljudmi, ki so izvirale iz različne stopnje sposobnosti, prizadevnosti, izobrazbe, spola, informiranosti, družbeno političnega položaja itd. Po mnenju avtorjev je *visoko vrednotenje družbene enakosti v pravnem in političnem sistemu dežele vodilo do povečanja neizkoriščenih potencialov za družbeni razvoj*. Uravnilovka je namreč vodila v nezainteresiranost. Po drugi strani pa po mnenju avtorjev tudi prevelika diferenciranost med ljudmi vodi v pasivizacijo posameznikov. S to ugotovitvijo se ne bi povsem strinjali, ker po našem mnenju diferenciacija pripelje do resignacije le takrat, kadar pride do družbenih razlik, ki ne izvirajo iz dela, znanja in sposobnosti, temveč na podlagi špekulacij, zvez, delovanja zaprtih skupin in podobno, ki posamezniku z enakimi ali večjimi sposobnostmi zapirajo pot razvoja in možnost za izboljšanje položaja. Za ljudi ni sprejemljiva diferenciacija, ki nastaja v naši družbi na podlagi privilegijev, novih oblik rentništva, izkoriščanja družbenega položaja, izkoriščanje tuje delovne sile in podobno.

Studija se zavzema za najboljši način diferenciacije, za takšen način, ki bi privedel do maksimalnega angažiranja človeških in razvojnih potencialov.

Vendar avtorji ne poskušajo dati niti približnega odgovora, kakšen naj bi bil ta najboljši način diferenciacije, tako da je praktična vrednost te ugotovitve minimalna.

Po našem mnenju je verjetno eno od osnovnih nerešenih vprašanj našega sistema, kako zagotoviti plačevanje po delu oz. za enako delo vsaj enako približno nagrado. Le diferenciacija, ki bi izvirala iz različnega delovnega prispevka posameznikov, bi bila socialno utemeljena in najbrž ne bi povzročala toliko negotovanja, kot jih povzročajo sedanje razlike. Seveda pa diferenciacija ne bo povzročala družbenih konfliktov šele takrat, ko bo vsem delovnim ljudem zagotovljen človeku primeren življenjski minimum.

Študija trdi, da je *diferenciacija pretežno materialno vprašanje, čeprav po našem mnenju ni samo to*. Smo priče diferenciacije po družbenem ugledu, družbenem položaju, političnem okviru itd., ki je zlasti v ožjih krogih pomembnejša od materialne diferenciacije in nujno ne korelira z materialno diferenciacijo (na primer obrtniki imajo veliko manjši vpliv kot šolniki, ne glede na razliko v dohodkih).

Študija ne daje nobenih praktičnih rešitev, kako uskladiti dve vrednosti, ki jih obravnava, to je zahtevo za družbeno enakostjo in nujnostjo diferenciacije. Sestavci koncepta družbenega razvoja bodo tako prisiljeni, da sami poiščejo ustrezne rešitve. Študija zanimivo komentira stališča slovenskega javnega mnenja o teh vprašanjih in ugotavlja, da smo prišli v določeno protislovje, ker so *deklarativni nosilci družbeno ekonomskega razvoja pri nas (delavci, kmetje) nosilci egalitarističnih teženj*. O tem se je v naši javnosti že veliko govorilo. Študija govori tudi o razponih v osebnih dohodkih, vendar ne pove stališča, kakšni razponi v osebnih dohodkih bi bili pri nas sprejemljivi oz. potrebni, da bi stimulirali družbeni razvoj in aktivirali rezervne potencialne.

V.

Avtorji obsežno razpravljajo o omejitvah v uveljavljanju pobude in kritike posameznikov in postavljajo tole tezo: *čim večje je število posameznikov, ki se čutijo omejevani v izražanju svojih pobud in kritike, tem manjša je stopnja izkoriščenosti človeških potencialov za družbeni razvoj*. O pobudah in kritiki množic je v marksistični teoriji veliko napisanega. V revolucionarnih obdobjih je to resnično izredno važen dejavnik. Nimamo pa nobenih analiz, ki bi govorile o učinkovitosti in racionalnosti takšnih pobud v mirnih obdobjih. Menimo, da so v naši praksi nepreštudirane pobude množic večkrat pripeljale do neracionalnih rešitev. Na to moramo računati zlasti v današnjem času, ko kompleksnost družbenega razvoja zahteva preštudirane strokovne rešitve. Seveda morajo pri tem imeti množice vpliv in vso iniciativo.

Avtorji govorijo o *pomanjkljivem uveljavljanju inovacij v tehnoloških procesih kot posledici omejevanja pobud množic*. S tem se ne bi mogli strinjati. Inovacije v proizvodnji po našem mnenju niso odvisne od pobud množic ali demokratičnega sistema, temveč moramo vzroke za zaostajanje tehnologije iskati v naših razmerah drugje (nestrokovna vodstva, zaprto tržišče, pomanjkanje sredstev, majstrska mentaliteta itd.).

Zanimiva je ugotovitev, da je zlasti med ljudmi z visoko in višjo izobrazbo veliko število tistih, ki se čutijo utesnjene v uveljavljanju pobude, kar govori o neizkoriščenem potencialu. *Pri sestavi koncepta razvoja velja to ugotovitev upoštevati*. Te kategorije so tudi najbolj informirane o splošnem družbenem dogajanju, hkrati pa so tudi najmanj zadovoljni s stopnjo informiranosti. Gre za ljudi, ki aktivno sodelujejo v družbeno ekonomskem razvoju. Tiste družbene sile, ki stojijo ob razvojnih procesih, pa se čutijo utesnjene v uveljavljanju pobud in so zadovoljne z njihovo informiranostjo.

Studija skuša poiskati razloge za omejevanje kritike oz. pobud in tako navaja *sankcije neformalnih skupin*, katerim je podvržen posameznik, kadar javno uveljavlja svoje prepričanje. Govori o neformalnih, zaprtih skupinah, ki so »preko zvez in poznanstev« trdno zasidrane v naši družbi na vseh ravneh in različnih krogih ter onemogočajo uveljavljanje demokratičnih pobud in normalnih tokov družbenega progressa. Posamezniki zato rajši žrtvujejo skupni interes in odstopajo od kritike, da bi se izognili sankcijam.

Neformalne skupine predstavljajo v naši družbeni stvarnosti resen zavratalni faktor razvoja, saj si posamezniki, ki pripadajo tem skupinam, med seboj izmenjujejo usluge, ki odstopajo od družbeno priznanih kriterijev in zapirajo določene kulture. Skozi pripadništvo tem skupinam dobijo posamezniki več, kot jim pripada. Avtorji postavljajo vprašanje, kako je mogoče takšno stanje spremeniti. Odgovor je v večji demokratizaciji, javnosti odločanja znotraj dane družbene enote, ki naj bi pomenila manjšo možnost skritega delovanja neformalnih skupin. Kako pa doseči to večjo demokratizacijo in onemogočiti sankcijo močnih neformalnih skupin? Gre za resen problem naše družbe, saj so raziskave pokazale, da se množica samoupravljalcev izogiba kritičnemu nastopu v svojem delovnem okolju, ker se boji sankcij. Tudi na ravni lokalnih skupnosti je javno izražene kritike zelo malo. Množično pa je razvita kuloarska kritika, ki pa le redko preide v institucionalno kritiko. Vse to pomeni močno neizkoriščene potenciale za družbeni razvoj. Večja stopnja dejanske demokratizacije družbe, ki bo zmanjšala različna sumničenja v dobronamernost kritike in pobud, bo sprostil veliko potencialov za družbeni razvoj.

VI.

Studija obravnava s stališča družbenega razvoja izredno pomembno vprašanje, katere so progresivne in katere so konservativne sile. Najprej skuša dati opredelitev progresivnih sil; to so sile, ki se zavzemajo za takšen družbeni razvoj, ki je v skladu s spoznanimi zakonitostmi razvoja. Konservativne sile pa so tiste, ki se takšnemu družbenemu razvoju zoperstavljajo. Ugotavlja, da ne gre a priori reči, da je kdo progresiven ali konservativen, ker se ljudje v različnih situacijah različno vedejo. Studija obširno govori o nujnosti identifikacije progresivnih in konservativnih sil, pri tem pa, kot bomo v nadaljnjem tekstu videli, teh sil dejansko ne identificira.

Zastavlja se vprašanje, kakšno je razmerje med dinamiko družbenega razvoja in med stopnjo demokratičnosti predstavljanja različnih interesov in stališč ljudi v procesih odločanja. Ali večja stopnja demokratičnosti odločanja pospešuje ali zavira razvoj? Studija ne daje odgovora na to pomembno vprašanje, pač pa razvija razmišljanja, ki govorijo v prid eni ali drugi tezi. Gotovo je, da bo razvoj hitrejši, če se bo zanj zavzemalo več ljudi. Studija se ukvarja tudi z vprašanjem, kolikšna mora biti minimalna podpora prebivalstva, da bi se lahko izpeljale inovacije. Decidiranega odgovora ne daje, pač pa ugotavlja, da manjšinsko osvajanje novih programov predstavlja večje tveganje.

Ne moremo se povsem strinjati z mnenjem avtorjev, da večja demokratičnost v odločanju nujno terja precejšnje cene oz. stroške. Demokratičnost pri nas prevečkrat jemljejo kot nasprotje ekonomičnosti in učinkovitosti. Vendar lahko večja demokratičnost privede do bolj dognanih in racionalnih sklepov. Naša praksa daje zgovorne dokaze, da večkrat pride do neustreznih in neracionalnih sklepov ravno zaradi neupoštevanja mnenj množic in da so velikokrat slabe tudi tehnokratske rešitve.

Studija gotovo govori o tveganjih, v katere se subjektivne sile podajajo, če odločajo o družbenem razvoju brez široke demokratične osnove in iz sla-

bega poznavanja objektivnih procesov. Visoko stopnjo družbene moči progresivne manjšine navadno ne spremlja tudi povečana družbena odgovornost. Nasprotno, v naši nedavni zgodovini smo videli, da so tisti, ki odločajo, bili zelo malo odgovorni družbi kot celoti, čeprav je ta družba v končni instanci nosila posledice dobrega ali slabega usmerjanja razvojnih procesov. Avtorji so nas pripeljali do mnenja, da je *tudi v pogojih, če so na oblasti demokratične progresivne sile, nujno demokratično odločanje o razvoju*. Škoda, da to zanimivo obdelano poglavje ne skuša kvantificirati medsebojnih odnosov med tveganjem in demokratičnim odločanjem, dinamiko družbenega razvoja in vlogo progresivnih in konservativnih sil in dati nekaj trdnejših zaključkov, zvez in podobno. V sedanji obliki so njihove ugotovitve hipotetične in žal praktično neuporabne za sestavljalce koncepta družbenega razvoja.

Studija ugotavlja, da imajo različni sloji delovnega ljudstva dokaj različne, včasih celo nasprotujoče si interese. Pomembno je, kako so interesi različnih slojev zastopani v družbeno političnem sistemu. Avtorji postavljajo lestvico zastopanosti posameznih kategorij delovnega ljudstva v današnjem družbeno političnem sistemu in ugotavljanju, da se skala zastopanosti oz. vpliva pomika od družbeno političnih delavcev, vodilnih in vodstvenih delavcev v delovnih organizacijah, strokovnjakov, kvalificiranih delavcev, nekvalificiranih delavcev do kmetov. To potrjujejo številne raziskave. *Ljudje na vrhu lestvice zastopanosti imajo relativno tudi najvišje aspiracije v zvezi s spremembami v družbi in z lastnim položajem v družbi*. Zato predstavljajo s stališča družbenega razvoja tudi bolj dinamičen moment, z večjim vplivom na dogajanja. Ljudje z začetka lestvice imajo razmeroma *nizke aspiracije in so usmerjeni k ohranjanju status quo*. Ti nižji družbeni sloji dajejo prednost družbeni enakosti pred družbenim razvojem. Za sestavljalce koncepta razvoja je to zanimiva ugotovitev, ker kaže, da se na neizobražene plasti prebivalstva v koncepciranju razvoja ne moremo veliko naslanjati in da je potrebno te sloje na nekakšen način zdramiti. Postavlja se praktično vprašanje, kako te sloje zainteresirati, da bi se bolj prizadeto vključili v družbeni razvoj. Avtorji vidijo rešitev v tem, da bi s sistemom šolanja in strokovnega usposabljanja zmanjševali delež nekvalificiranih v celotni strukturi prebivalstva.

Studija postavlja vprašanje, ali je določena korelacija med stopnjo izobrazbe, stopnjo informiranosti in razgledanosti človeka in njegovimi stališči do procesov družbenega spreminjanja. Splošna tendenca družbeno politični in kulturne participacije upada, čim nižja je stopnja izobrazbe prebivalcev. Avtorji menijo, da bi o tem bilo potrebno napraviti podrobno analizo, ki bi dala približno podobo o *vlogi posameznih družbenih slojev z vidika razvojnih procesov v naši družbi*. Sami ne skušajo dati odgovora na to vprašanje.

Studija ni kljub zanimivemu razglabljanju identificirala progresivnih in konservativnih sil v naši družbi. Razen zelo splošnih ugotovitev, da so bolj šolani in razgledani bolj zagreti za razvoj in da so nešolani pasivni, nismo dobili kakšne bolj oprijemljive ugotovitve o tem, kateri so pri nas nosilci progresivnega in kateri konservativnega. Avtorji so te sile skušali identificirati s pomočjo javnega mnenja, ki za progresivne sile pretežno šteje družbeno politične organizacije, uspešna gospodarska podjetja, mladino ter izobražene in strokovnjake. Za konservativne sile pa javno mnenje označuje cerkev, verske ustanove, klerikalce, brezbrizneže, lenuhe, pijance, starokopitneže, staro generacijo, ostanke buržoazije, privatnike in kmete. Slabost teh ugotovitev je, da predstavljajo subjektivna mnenja naših ljudi, ne pa objektivno analizo naše družbe. Iz prakse vemo, da se *na primer v ZKS, ki je v anketi prikazana kot najbolj progresivna družbena sila, odvija borba med*

progresivnimi in konservativnimi silami, da se v uspešnih gospodarskih organizacijah srečujemo s protisamoupravnimi težnjami, da vsa inteligenca ni za družbeni napredek itd. Prav tako tudi Cerkev oz. duhovniki v vseh svojih akcijah niso vedno in povsod samo konservativni. Prav tako kmetje niso vedno konservativni element; imamo mnogo naprednih kmetov, vključenih v kooperacijo itd. Isto velja za obrtnike. Torej si z interpretacijo javnega mnenja ne moremo veliko pomagati pri opredeljevanju konservativnih sil v naši družbi, ki dejansko nenehno delujejo na vseh področjih družbenega življenja, mi pa o njih le abstraktno razpravljamo.

Nič ni rečenega, pod kakšnimi pogoji bodo progresivne sile naraščale in konservativne upadale. To vprašanje je za sestavljalce koncepta razvoja izredno zanimivo, saj se 25 let po revoluciji veliko več govori o konservativizmu in konservativnih silah, kot se je o tem govorilo takoj po revoluciji. Danes imajo te sile dejansko tudi večje možnosti za zaviranje družbenega razvoja, kot so ga imele v prvem porevolucionarnem obdobju. In teh sil prav gotovo ne moremo iskati samo med duhovniki in ostanki buržoazije. Zato smo od študije pričakovali, da bo dala določne odgovore na ta vprašanja.

Študija govori, da bi bilo možno narediti različne modele o tem, kakšna naj bi bila optimalna konstalacija družbenih sil, da bi dosegli maksimalno hitrost družbenega razvoja. Vendar v študiji ni narejen poizkus konstruiranja kakšnega od teh modelov, kar bi bilo za naročnike vsekakor zanimivo.

Študija na podlagi dosedanjih izkušenj opozarja, da odvzemanje vpliva tistim slojem prebivalstva, ki jih opredeljujemo kot bolj ali manj konservativne, lahko okrepi že prisotne elemente konservativizma v teh kategorijah. Zavzema se, da bi *med temi sloji morali zbuditi interes za razvoj. Kot primer navaja zasebne kmete.*

VII.

Študija se ukvarja tudi z vprašanjem razvitih in nerazvitih območij v Sloveniji in vloge teh območij kot zaviralnih ali pospeševalnih dejavnikov družbenega razvoja. Navaja relativno znane resnice o problematiki nerazvitih področij in posledice, ki jih ima nerazvitost za prebivalstvo. Zavzema se, da nerazvita področja vključimo v program družbenega razvoja Slovenije, da teh področij ne smemo prepustiti, da se razvijejo sama z lastnimi sredstvi, ker so premajhna, in da naj tudi republika prevzame skrb za nje. Avtorji poudarjajo, da nas objektivne težnje spreminjajo, silijo h konceptiji diferenciranega prostorskega razvoja v Sloveniji.

VIII.

Avtorji so v študiji posvetili posebno poglavje mnenju Slovencev o nekaterih vprašanjih družbeno ekonomskega razvoja. Navajajo, da imajo ljudje za zavoro razvoja premalo sposobno vodilno osebje, premajhno število strokovnjakov in premajhne možnosti za uveljavljanje mladih in sposobnih. Nadalje slabo gospodarjenje, neizgrajen gospodarski sistem, premajhno odgovornost, samovoljo, premajhno družbeno kontrolo, zastarelo tehnologijo, zanemarjeno kmetijstvo itd. Ugotavljajo, da že sama razširjenost določenih stališč med ljudmi pomeni neizkoriščen razvojni potencial, ki ga v analizah največkrat zanemarjemo. Obširno govorijo o *brezposelnosti kot neizkoriščanem razvojnem potencialu*, o pozitivnih *seleksijskih procesih pri zaposlovanju*, do katerih je prišlo po reformi o korelaciji med strokovno usposobljenostjo in zaposlitvijo, o procesu prestrukturiranja zaposlenih in o tem, da naš šolski sistem ni prilagojen konkretnim potrebam družbe. Zaostajamo v procesih

prekvalifikacije zaposlenih, imamo težave zaprtosti struktur v delovnih organizacijah in številnosti delovne sile, nepripravljenosti strokovnjakov, da bi se zaposlili izven mestnih središč, o odhodu delovne sile v tujino itd. To so vse večinoma znane ugotovitve. Zaželeno bi bilo, da bi študija dala *trend zaposlevanja v prihodnosti*, na primer, kakšno mobilnost delovne sile lahko pričakujemo, kaj bi pomenila s stališča družbenega razvoja večja mobilnost, kako spodbujati večjo mobilnost. Zanimivo bi bilo *obdelati fenomen kmeta-delavca*. Kakšne posledice ima ta slovenski fenomen na produktivnost, mentaliteto, mobilnost delovne sile itd. Prav tako bi morali enkrat ugotoviti, kakšno izgubo imamo zaradi odliva delovne sile zlasti strokovnjakov v tujino in kakšen bo nadaljnji razvoj zaposlovanja na tujem. Na kakšen način je mogoče zaustaviti ta masovni eksodus in zadržati tiste kadre, ki so nam potrebni za hitrejši razvoj, je tudi nujno pokazati.

Študija se tudi spušča v posledice gospodarske reforme in skuša ugotoviti, *koliko in kako je gospodarska reforma povečala izkoristek človeških in materialnih potencialov v delovnih procesih*. Pri tem se naslanja na podatke iz raziskav javnega mnenja, ne pa na strokovne analize, tako da odgovorov ne moremo šteti za točne. Zanimiva je ugotovitev, da je reforma povečala občutek ogroženosti ljudi, in to tako njihovega položaja v delovni organizaciji kot tudi zaradi položaja delovne organizacije v družbi. Ta negotovost je privedla do večjega angažiranja ljudi in delovnih organizacij v izkoriščanju skritih potencialov in je s tega stališča pozitivna.

IX.

Avtorji razpravljajo tudi o kolektivnem in individualnem zadovoljevanju potreb. Menijo, da je treba iskati nekakšno optimalno razmerje med stopnjo in oblikami potreb, ki se zadovoljujejo individualno, in potreb, ki se zadovoljujejo kolektivno. Ne nakazujejo pa rešitve, kakšno bi naj bilo to optimalno razmerje.

Pravilno ugotavljajo, da kolektivno zadovoljevanje potreb, ki je v naši povojni praksi bilo zelo razširjeno in je pomenilo sinonim za socialno pravičnost in družbeno enakost, lahko pripelje tudi do velikih socialnih razlik, če si določen sloj prilašča te kolektivne dobrine, ki nastajajo s prispevki in žrtvami celotnega prebivalstva. Povečani delež kolektivne potrošnje dejansko povečuje možnosti, da pride do neenakosti med posameznimi kategorijami prebivalstva.

Študija široko in zanimivo razlaga o individualni in kolektivni potrošnji, vendar njene ugotovitve zaradi splošnosti in nedorečenosti ne morejo biti uporabljene pri sestavi koncepta razvoja. Pozornost pa zasluži opozorilo, da je naš do nedavnega odklonilni odnos do privatnega sektorja vplival na zmanjšano prisotnost individualne iznajdljivosti in poslovnosti v iskanju rešitev, ki bi pomenile večji izkoristek razpoložljivih, materialnih in človeških potencialov.

X.

Uvodoma smo že omenili, da je kljub zanimivosti in svežini pristopa uporabna vrednost študije z vidika sestavljalcev dolgoročnega razvoja relativno majhna. Njeni zaključki, kolikor so sploh dani, so preveč splošni in niso obrnjeni naprej, ne kažejo razvojnih teženj. Pomanjkljivost študija je tudi v tem, da ni zajela vrsto vprašanj, ki bi jih lahko šteli med neizkoriščene potenciale za razvoj. Našteli bomo samo nekatere: neizkoriščenost strokovnjakov in nizka izobrazba v delovnih organizacijah, že omenjene izgube za-

radi odliva delovne sile v tujino, neizkoriščeni potenciali nadpovprečno nadarjenih otrok, ki ne morejo priti do srednjih šol, konservativnost in stare navade ljudi, neučinkovita in nestrokovna javna uprava, etatično birokratska miselnost in sile, neurejena družbena odgovornost, monopoli itd. Na vsa ta vprašanja bo treba v konceptu razvoja dati odgovore, in škoda, da študija ni skušala dati nekaj odgovorov tudi o tem. Veliko kvalitetnejše bi bila, če bi bila krajša in bi zaključke jasneje definirala.

Sedanji trenutak družbe

**Delegatski sistem,
delegatsko razmerje**

Posvet o delegatskem razmerju in delegatskem sistemu

Posvet o načelih delegatskega razmerja, ki je bil dne 21. decembra 1970, v Ljubljani, so sklicali: mestna konferenca SZDL Ljubljana — sekcija za komunalno samoupravo, mestni svet zveze sindikatov Ljubljana, univerzitetni komite ZKS Ljubljana, mestna konferenca ZKS — komisija za politični sistem.

Na posvet smo vabili širši krog udeležencev, ki smo jim kot osnovo za razpravo posredovali gradivo pripravljeno za sejo republiške konference SZDL Slovenije. Tovariš Božo Kovač je v uvodni besedi obrazložil temeljna načela delegatskega razmerja in sistema v zvezi s predlaganimi spremembami političnega sistema.

Udeleženci so v razpravi dali vrsto tehtnih predlogov, mnenj in pripomb k delovnemu gradivu za razpravo na seji republiške konference SZDL Slovenije, iz katerih povzemamo:

1. Prevladovalo je mnenje, da bi bilo preuranjeno sprejemati kakršnekoli sklepe ali stališča o delegatskem razmerju — o načelih in sistemu v fazi, ko šele začinjamo široko javno razpravo o političnem sistemu v organizaciji SZDL. V sedanji fazi se zavzemamo predvsem za to, da se prek SZDL vsa mnenja, predlogi, stališča o načelih delegatskega razmerja in sistema ustrezno registrirajo ter poskrbi za strokovno sintezo.

V skladu z načeli dokumenta »SZDL danes« je treba vse variante enakovredno obravnavati v javni razpravi, pri čemer se mora SZDL zavzeti za najbolj argumentirana stališča in predloge.

Razprava na posvetovanju je močno poudarila odgovornost SZDL za demokratični postopek pri sprejemanju stališč, predlogov, variant, sklepov v okviru javne razprave.

2. Podprli so zamisel o uveljavljanju delegatskega razmerja v družbi, zlasti v smislu večje odgovornosti poslancev do sredine, ki jih je izvolila. Na račun delegatskega razmerja pa ne bi smeli zmanjševati pomena volilnega sistema, ki ga je treba temeljito proučiti, predvsem z vidika odnosov med volilci in njihovimi predstavniki. Jasno je treba opredeliti, kaj želimo z delegatskim sistemom doseči. Menili so, da je treba upoštevati predvsem avtentično povezanost poslanca z ljudmi, možnosti, da bo delovni človek odločal, kdo mu bo pomagal spoznavati probleme itd., pri čemer je treba razvijati vse oblike neposredne demokracije in samoupravljanja. V razpravi je bilo poudarjeno stališče, da naj bo nosilec delegatskega sistema delovni človek in ne član delovne organizacije.

3. Zahtevali so, da se v javni razpravi razčistijo nekatere nejasne opredelitve, npr.: struktura in avtentičnost interesov z vidika razrednega pristopa, razlikovanje med konkretnim in abstraktnim občanom, mehanično seštevanje posebnih interesov v splošni interes (pojmovanje, po katerih je komuna enostavni seštevek krajevnih skupnosti, republika seštevek komun itd.) in podobno.

4. Sodili so, da je potrebno prek SZDL odpreti široko razpravo, ne iztrgano le odelegatskem razmerju, pač pa o celoviti problematiki političnega sistema; volilni sistem, skupščinski sistem, načela delegatskega sistema, vloga in mesto družbenopolitičnih organizacij pri usposabljanju človeka za samoupravno odločanje, za odgovornost nosilcev javnih in družbenih pooblastil

itd. SZDL se mora močnejše zavzeti za to, da bi usmerila javno razpravo o vsebinskih odnosih nadaljnjega razvoja političnega sistema v republiki, komuni, krajevni skupnosti, delovni organizaciji, vlogo človeka in ne bi smela dajati prioritete oblikam — delegati itd.

5. Glede fleksibilnosti mandata je prevladovalo mnenje, da je to načelo sprejemljivo in koristno le takrat, ko gre za preverjanje stališč in predlogov v ožjih strokovnih organih, sicer pa je obstajala bojazen, da bi vgraditev fleksibilnega mandata v skupščinski sistem vnesla vrsto negativnih pojavov: nevarnost prevelike krepitve in osamosvajanja izvršilnih in upravnih organov, ozki cehovski interes, nejasna odgovornost za sprejete odločitve, dvojnost poslancev, kompliciranost skupščinskega mehanizma, večji stroški, tehnični problemi itd.

Bili so mnenja, da bi uvedba fleksibilnega mandata še bolj povečala atomizacijo družbenega samoupravljanja in skupščinskega sistema (zbori, organi, aparati itd.). Proučiti bi kazalo, kako bi v obstoječe skupščinske zборе delovnih skupnosti močnejše vgradili elemente delegatskega sistema na osnovi fleksibilnega mandata.

*Stališča zapisali: Zvonka Hafner
Pavla Tanjšek*

O načelih delegatskega razmerja

Dne 21. decembra 1970 je bila v Ljubljani razprava o zgornji temi. Objavljamo stenogram razprave, pri čemer pa je označeno, kateri diskusijski prispevki niso avtorizirani.

Ivo Krč

Današnji posvet smo skupno organizirali mestna konferenca SZDL, sekcija za komunalno samoupravo, mestni sindikalni svet, univerzitetni komite ZKS in komisija za politični sistem pri mestni konferenci ZKS Ljubljana. Sestanek bi otvoril jaz, potem pa bi za nadaljnje vodenje sestanka predal besedo tov. Bojanu Kardelju, predsedniku sekcije za komunalno samoupravo pri mestni konferenci SZDL Ljubljana, kajti razpravo o družbenopolitičnem sistemu bo v nadaljevanju predvsem vodila SZDL, pri čemer naj bi bil poudarek na vključevanju čim širših množic.

Uvod v razpravo bo podal tov. Jože Kovač. Obenem bi vas opozoril tudi na gradivo, ki smo vam ga poslali hkrati z vabilom, in sicer »Načela delegatskega razmerja in sistema«. Po uvodnih besedah tov. Kovača bi prosil za razpravo, tako da bi na koncu prišli do določenih stališč, ki bi jih lahko posredovali republiški konferenci SZDL, napovedana za 24. december 1970, kjer bodo razpravljali tudi o teh vprašanjih.

Božo Kovač

Za današnjo razpravo ste prejeli gradivo, ki nosi naslov: »Načela delegatskega razmerja in sistema.« Skupina, ki je to gradivo pripravila, si do njega ne lasti avtorskih pravic, zato je navedla tudi vire, iz katerih je skušala povzeti vse tisto, kar lahko pripomore, da bi spoznali in označili bistvo delegatskega razmerja ter kako mu bomo prilagodili politični sistem. Poudarek smo dali delegatskemu odnosu in ne sistemu. Sodili smo namreč, da moramo najprej jasno opredeliti, kaj razumemo z delegatskim odnosom in kaj hočemo z njim doseči. To je temeljno. Sistem bomo seveda spreminjali tako, da bodo odnosi, kakršne razvijamo, čedalje bolj prišli do veljave. Kritičen pregled na predloženo gradivo je v doslejšnji razpravi opozoril, kako se v njem, kakor tudi sicer v vseh naših razglabljanjih, prepletata cilj in pot do njega. Žal, na škodo jasnosti cilja, pri katerem gre seveda za kvalitativne spremembe, ki jih skušamo uveljaviti po evlucijski poti. Očitno pa gradivo vzbuja razmišljanja in s tem dosega svoj poglobitveni namen.

Vprašanj, ki naj o njih danes razpravljamo, ne bo mogoče urediti čez noč. To so dolgoročne naloge.

Seveda je ob vseh teh današnjih razpravljanih temeljno vprašanje, kdo je pravzaprav osnova samoupravne socialistične demokracije. Temelj takšne demokracije je nedvomno konkretni delovni človek, ki je z drugimi delovnimi ljudmi povezan v združenem delu in živi v povsem konkretnih krajevnih skupnostih. Razmere in odnosi v teh dveh temeljnih enotah so resda od primera do primera drugačni, vendar predvsem v teh okvirih ustvarjamo in živimo, izražamo in skušamo uveljaviti svoje osnovne, zlasti materialne interese. Vse poglobitvene poti k odločanju je zato treba speljati iz teh dveh osnovnih samoupravnih enot — iz delovne organizacije in iz krajevne skupnosti —.

Gotovo to ni tako preprosto, kot zveni. Razlogov je več. Npr. delovna organizacija tako po svojem položaju kot po notranjih odnosih še zdaleč ni popolna samoupravna skupnost. Velik del dohodka, ki ga ljudje v njej ustvarjajo, gre za družbene potrebe brez njihovega vpliva, in ne da bi bili dovolj obveščeni, čeprav je znano, da se zavest oblikuje tudi z ustrezno informiranostjo o družbenih zakonitostih, nujnostih in spoznanjih na podlagi sodobnih znanstvenih analiz. Notranji odnosi so še pogosto takšni, da delovni ljudje ne razpolagajo z dohodkom, ki ga ustvarjajo. Tudi težnje niso vselej samoupravljanju v prid. Ob odtujevanju sredstev tistim, ki jih ustvarjajo, seveda tudi zaman pričakujemo, da se bosta večala samoupravni interes in zaupanje, da se bo večala ne le volja za upravljanje v delovni organizaciji, marveč tudi volja in interes za urejanje stvari, za odločanje zunaj delovne organizacije, v krajevni skupnosti, občini itd.

Razvoj samoupravnih odnosov v delovnih organizacijah, večanje njihovih pravic do dohodka, ki ga same ustvarijo, je torej eden izmed temeljnih pogojev za razvoj samoupravne socialistične demokracije.

V delovni organizaciji, kjer človek dela in postopno razpolaga tudi s čedalje večjim deležem sredstev, ki jih ustvarja, ter v krajevni skupnosti, kjer najbolj neposredno občuti svoje potrebe, gotovo tudi najbolj pristno spoznava in izraža svoje dejanske interese. Ti avtentični interesi, ki izvirajo iz človekovega dela in položaja v družbi, objektivno obstajajo. Proizvajalec mora investirati v modernizacijo podjetja, sicer bo ob kruh. Mora skrbeti za svoje zdravje, sicer ne more delati. Mora se izobraževati, sicer zaostaja za časom, ga ne obvladuje. Mora šolati otroke in jih vzgajati, sicer ne bodo dobili kruha itd. Mora priti tudi do kulture, sicer ne bo razumel sveta, v katerem živi in zato ne bo živel svobodno. Da pa bi človek doumel svoj pravi, celoviti interes, mora spoznavati ves splet dogajanj v protislovni družbi, ki še ni bogata družba in ima celo temeljne potrebe večje kot možnosti, da bi jih zadovoljila. Da bi v celoti doumel svoj dejanski interes, ki je z interesi drugih povezan v skupnega, mora pravzaprav spoznavati svoj položaj v vsej tej zapletenosti, hkrati pa mora njegova zavest temeljiti na spoznanju, k čemu pravzaprav teži, h kakšnemu položaju v družbi, kakšno družbo hoče tudi on ustvarjati.

Iz takšnega razumevanja stvari sledi logična posledica, da mora biti za razvoj samoupravne demokracije uresničeno načelo: naj razpolaga z dohodkom tisti, ki ga ustvarja. To je nedvomno prvi pogoj. Vendar ni samo ta. Za samoupravno ravnanje je potrebna tudi ustrezna samoupravna socialistična zavest, ki pa ne nastaja sama od sebe. In takšne zavesti praktično tudi ni, če jo ustvarjajo abstraktni ljudje v resda konkretnih političnih forumih in jo potem na propagandističen ali nedoumljiv način vsiljujejo množici. Stališča, ki lahko izražajo in izžarevajo samoupravno politično misel in zavest, morajo obstajati — torej tudi središča — se nenehno obnavljati iz samoupravne baze, iz ljudi, povezanih v združenem delu in v krajevnih skupnostih. Ob nenehnem pretoku mnenj in vplivov med samoupravno bazo in političnimi središči, v procesu njune postopne identifikacije, se morajo v temeljnih samoupravnih enotah oblikovati politična stališča, se stekati v centrih politične sinteze, kjer se oblikuje enotna politična misel, ki se potem znova vrača v temeljne samoupravne enote in postaja sestavni del zavesti, postaja način ravnanja v odločanju ljudi. To pa je mogoče doseči le tako, da bodo ljudje v temeljnih samoupravnih enotah demokratično oblikovali politična stališča, njihovi delegati izražali ta stališča v političnih centrih ter bodo skupaj z drugimi delegati oblikovali skupna spoznanja, jih sprejeli za svoja in dosegli, da se bodo z njimi identificirali tudi tisti, ki so delegirani.

Socialistična zveza pri tem ne more biti posredovalec med recimo skupščinami in samoupravno bazo, marveč omogoča konfrontacijo posameznih

interesov. Merilo za skupna spoznanja pa seveda je: samoupravni demokratični socializem, zgodovinski interes delavskega razreda. Komunisti so prvi dolžni po demokratični poti uveljavljati to merilo. Samo tako bo mogoče doseči, da bodo politične odločitve v samoupravnem demokratičnem sistemu postajale splošna progresivna družbena volja in moč. Zaradi takšnega spoznanja smo se v Socialistični zvezi tudi odločili, da bomo razvijali delegatski odnos in delegatski sistem pri konstituiranju vodstev Socialistične zveze.

Ker se pripravljamo na volilne konference Socialistične zveze, je še posebej prav, da so ta hotenja trdno zasidrana v zavesti. Ljudje kot nosilci sredstev, ki so jih sami ustvarjali, kot nosilci materialnih pravic in interesov v združenem delu ter v krajevnih skupnostih nikakor ne morejo zadostiti vsem svojim potrebam in interesom samo znotraj delovne organizacije, samo znotraj krajevne skupnosti. Mnoge stvari je mogoče urejati samo na širšem območju, v sporazumih, v dogovorih med enakopravnimi samoupravnimi partnerji. In razume se, da bo treba izpolnjevanje takšnih dogovorov bolj zaječiti tudi z sankcijami. To pa seveda ne pomeni, da smemo takšne sporazume, dogovore in odločitve ljudem v delovnih organizacijah ter krajevnih skupnostih odtujiti, jih prenesti na splošne politične predstavnike. Samouprave ni mogoče držati v ozkem okviru, sicer je ni. Res pa je, da nikoli ne bomo mogli vsi o vsem neposredno odločati. Zato je treba postaviti trajen in širok most med vsemi samoupravnimi subjekti in središči odločanja, predvsem skupščinami in vseh ravneh.

Pobude, spoznane objektivne potrebe bodo nedvomno še dolgo prihajale od politično izvršilnih organov in iz političnih središč, čedalje bolj pa tudi iz temeljnih samoupravnih enot in iz samoupravnih interesnih skupnosti. Bistvena prvina samoupravne demokracije pa le mora biti, da bodo ljudje v vseh tistih samoupravnih enotah, od delovnih in krajevnih skupnosti dalje, ki jih vsebina pobude za dogovor in odločitev zadeva, mogli v njej neposredno spoznati svoj interes ali pa ugotovi, v čem so ogroženi, se z bodočim dogovorom, odločitvijo identificirati ali pa jo odkloniti, spreminjati njeno vsebino, torej izoblikovati svoje stališče. Če hočemo doseči, da bodo takšni interesi samoupravne baze varno zastopani in upoštevani v središčih odločanja, bi bilo naravno, da bodo delovni ljudje, občani, ki so spoznali in izrazili svoj interes, izbrali izmed sebe tudi svojega pooblaščenca, takšnega delegata, ki bo znal v središču odločanja najbolj avtentično izraziti njihov interes. Delegiralo bo nedvomno tisto telo, ki je pooblaščenno oblikovati interese in stališča. Kdo bo to? To je lahko zbor občanov v krajevni skupnosti ali njen svet, to bo zbor delovne skupnosti ali delavski svet v delovni organizaciji itd.

Izražanje interesov pa v nobenem središču odločanja ne more zadoščati, kajti končne odločitve bi v takšnem primeru sprejemal nekdo drugi. Delegat mora biti tudi zmožen svobodno, ustvarjalno razmišljati, razumeti interese drugih družbenih skupin, upoštevati objektivne možnosti, z delegati drugih združenih samoupravljalcev poiskati tiste skupne interese, ki bodo upoštevali tako potrebe kot možnosti ter hkrati tudi dolgoročne cilje. Delegat mora tudi odločati, le tako bo lahko tudi izvrševalec in pobudnik samoupravnega dogovarjanja, dejavnik samoupravne integracije družbe. Takšen delegat mora biti odgovoren tistim, ki so ga delegirali, pa tudi organu, v katerega je bil delegiran. Odgovoren, da bo interes združenih samoupravljalcev navzoč in upoštevan v odločitvah. Odgovoren, da bo do odločitve sploh prišlo. Odgovoren tudi, da bo odločitev uresničena.

Ta hip gotovo ni bistveno vprašanje, ali bodo ti delegati za več odločitev isti ali pa bodo v delovnih in drugih skupnostih združeni samoupravljalci za vsako vprašanje sproti določali svoje pooblaščenca. To je stvar proučevanj.

Najbrž pa bo potrebno pri tem upoštevati: po eni strani stabilnost z vsemi posledicami, zlasti z odgovornostjo; na drugi strani pa, da splošni predstavnik težko misli z glavo tistih, ki so konkretni nosilci posameznih interesov. Temeljno pa je, da se odločanje ne odtuji samoupravni bazi. Najti bomo morali ustrezne rešitve, ki bodo zagotavljale samoupravnost v vseh njenih razsežnostih s tem pa tudi učinkovitost in odgovornost. Takšno delegatsko razmerje je vsekakor objektivna potreba, ki raste iz novega samoupravnega družbenoekonomskega odnosa.

Ko bomo skušali podrobneje opisati pojem delegata, bomo naleteli na mnoga vprašanja. Npr.: gotovo ni postranska stvar, ali recimo delegat doumeva družbene zakonitosti, pomen in razvoj znanosti, tehnologije, kulture itd. Od tega je lahko v veliki meri odvisna njegova odločitev. Dalje: je vsakdo iz delegirajoče skupine vselej najprimernejši za delegata, ali pa je treba pri izbiri upoštevati tudi npr. strokovno kvalifikacijo, izkušnjo, nagnjenja. Kdo naj delegira? Vselej npr. delavski svet ali delovna skupnost? Ali pa bo to od primera do primera različno. In še: kako delegirati? Naj bo to samo dogovor, ali tudi potrjen s tajnim glasovanjem? To se pravi: tajne volitve.

Samo predlog za razmišljanje o izpeljavi delegatskega razmerja v sistemu.

Občinske skupščine so zasnovane kot središča samoupravnega dogovarjanja in odločanja o tistih vprašanjih, ki jih ni mogoče urejati v delovni organizaciji ter krajevni skupnosti in pri katerih je potrebno usklajevati posamezne interese in oblikovati skupne. Toda skupščinski sistem v občini in tudi politični odnosi v občini so takšni, da ni jasne trdne in vsebinske personalne povezanosti med občinsko skupščino in vsemi temeljnimi samoupravnimi enotami med občinami. Zato mislim, da kaže v prihodnjem razvoju odnosov in sistema v občini poiskati odgovor na vprašanje: kako v občini postaviti takšen skupščinski sistem, da bodo ljudje v občinskih skupščinah po svojih delegatih vselej avtentično lahko izrazili in seveda usklajevali svoje dejanske interese. Rešitev bo morda v tem; da bodo občinsko skupščino tvorili delegati krajevnih skupnosti ter delegati delavskih svetov, interesnih skupnosti, kmetov itd. Pri tem najbrž ne bi bila sprejemljiva popolna enakopravnost vseh zborov oz. vseh delegatov pri odločanju o vsakem vprašanju, kajti to bi pomenilo, da odločajo vsi o vsem, ne pa, da se dogovarjajo zainteresirani. Bliže danes obravnavanim načelom bržkone ne bo, če bodo delegati s posameznih področij družbenega dela enakopravno odločali skupaj z delegati krajevnih skupnosti o tistih vprašanjih, ki interese delovnih ljudi na teh področjih neposredno zadevajo.

Nekatera razmišljanja so omenjena tudi v predloženem delovnem gradivu.

V tako postavljenem, zasnovanem delegatskem odnosu in sistemu pravnoprav ne bi bilo nadrejenih in podrejenih, npr. skupščin. Neposredno zainteresirani združeni samoupravljavci suvereno urejajo stvari na ravni, kjer je to najbolj učinkovito, usklajujejo potrebe z možnostmi itd. To pa pomeni, da je potrebno neprimerno bolj kot danes razmejiti kompetence po posameznih ravneh in zavarovati z ustavo, pa tudi z zakoni, da se, po današnjih kriteriji, višji organ ne mora vešavati v pristojnosti nižjega organa, razen kadar gre za kršitev temeljnih dokumentov, to se pravi ustave.

Seveda gre ob realizaciji takšnih načel za postopnost. Tega ni mogoče spreminjati čez noč, zato so važni tudi praktični ukrepi, da bi dosegli takšne odnose.

To pa pomeni — če vzamemo v današnjih relacijah — med drugim tudi pravočasno obveščeno za bodoče odločitve občinske skupščine zainteresiranih ljudi, določanje vsebine odločitev in v čem bi ta spremenila njihov položaj v združenem delu ter krajevni skupnosti, skratka v njihovem živ-

ljenju. To pomeni možnost, da zainteresirani spoznajo in izrazijo svoj avtentični interes, in to na zboru delovne skupnosti ali v delavskem svetu, na zboru občanov krajevne skupnosti ali v njenem svetu itd. Dane morajo biti tudi praktične možnosti, da se bodo ljudje s svojimi današnjimi odborniki in poslanci neposredno dogovarjali o svojih stališčih, o svojih interesih. Gre torej za možnosti, da se bodo odborniki in poslanci mogli varno izraziti v središču odločanja njihovih interesov. Po odločitvi naj bi se v svoji bazi, to se pravi, v današnji volilni enoti, tudi angažirali za veljavo interesa in odločitve, do katere so prišli skupaj z delegati drugih samoupravnih enot.

Iz predloženega delovnega gradiva za današnjo razpravo je razvidno, naj bi skupščine na vseh ravneh delovale na podoben način. Seveda obstajajo velike razlike, ki so odvisne od mnogih okoliščin, vendar je najbrž nesporno, da je delegatski odnos in sistem v občini pogoj za razvoj takšnih odnosov in sistema tudi v širši skupnosti. Zato bi bilo bržkone koristno, če se osredotočimo naprej na občino. Ob koncu naj znova poudarim, da govorimo predvsem o spremembah v odnosih, ki se seveda morajo ustrezno izraziti tudi v celotnem političnem sistemu. Vendar mislim, da rešitve niso preproste, ker so tudi odnosi dovolj zapleteni. Prenagljeni in zato površni sistemski ukrepi pa bi prej prinesli zmedo kot korist. Stvar strpne, kulturne, ustvarjalne, skratka demokratične politične in strokovne razprave je, da pridemo do dobrih, praktičnih, uporabnih rešitev. Seveda bomo do njih prišli neprimerno lažje, če nam bo jasno, kaj hočemo. Hočemo pa najbrž predvsem to, da bosta proizvodni in politični sistem združena. Rešitev se kaže v delegatskem mandatu in v vsem, kar je s tem povezano. Delegatski mandat je konec koncev že začrtan v osnovah tudi v ustavi, vendar ne dovolj izdelan. Postopnost pa je pri tem neizbežna, saj razvijamo samoupravo tudi še v temeljih, iz katerih naj bi zrasla delegatski odnos in sistem. Hkrati se prav tako postopno oblikuje samoupravna zavest. Gre tedaj predvsem za jasno in trdno izhodišče. Če ga bomo imeli, bomo v prihodnjih letih neprimerno lažje poiskali praktične rešitve z vsemi možnimi variantami in ne bomo začeli razpravljati o temeljnih vprašanjih šele tedaj, ko se bomo morali izrekati o praktičnih spremembah, to se pravi ob ustavi in spremembah volilnih zakonov itd.

Bojan Kardelj

Zahvaljujem se tov. Kovaču za uvodne besede in prosim, da bi na osnovi njegovih uvodnih besed in gradiva, ki ste ga prejeli, začeli z razpravo.

Gojko Stanič

Mislim, da gre za zelo pomembna vprašanja, zato bi bilo prav, da se pogovarjamo o delegatskem odnosu ob dani uvodni snovi, saj so v materialu nakazane tudi nekatere sistemske rešitve. Vsekakor je treba našo pozornost osredotočiti na ta problem. Zato takoj postavljam nekaj vprašanj: kaj je sploh interes, kakšni in kateri so tisti interesi, za katere vemo, da nas bodo najhitreje pripeljali naprej. Ali gre tu za kratkoročni interes, lokalni interes, osebni interes, ali gre za skupni dolgoročni interes? Ob tem, ko se sklicujemo na ta interes v snovanju celotnega delegatskega odnosa, bi se morali o tem vprašanju še pogovoriti. Zdi se mi, da samo ena dimenzija, in sicer dimenzija

forsiranja npr. kratkoročnega specifičnega interesa — specifičnega v tem smislu, da posamezna področja, ki nastajajo na osnovi opredelitve dela, skušamo razumeti kot tak interes — ni zadostna. Mislim, da bi morali govoriti o nekaterih vidikih iz razrednega pristopa, npr. o strukturi delegatov. V glavnem razumem ta material tako, da ko govorimo o področjih dela, govorimo bolj o institucijah, manj o socialnih vidikih, manj o tem, da ni vseeno, ali zastopa neko področje direktor ali še kdo drug. Zato mislim, da bi se morali o teh interesih še pogovarjati predvsem z vidika, kateri so, če sodimo kot organizirana družba in posebej še kot Zveza komunistov, objektivno taki, da bodo celotno družbo potegnili naprej v demokratični in humanistični smeri. Kar zadeva komuniste, mislim, da imamo tu neko orientacijo. Sodim, da bi morali tudi na temelju orientacije reševati to vprašanje.

Menim, da moramo stvari resno premisliti, ne pa iti v hitre rešitve, ki bodo mogoče še slabše. Zavedati bi se morali, da ima tudi sedanji sistem, z vsemi njegovimi slabostmi, v sebi elemente, ki bi jih želeli razvijati skozi fleksibilnost.

Na tretji strani govori ta material o tehničnih ovirah. Tu ni navedena ovira, ki se mi zdi zelo pomembna. Mislim, da bi naši delegati mnogo lažje delali, če bi imeli vsi naši samoupravni subjekti lastne razvojne koncepte. Teh usmeritev je veliko premalo; so pa pomembne.

Ko na deseti strani govorimo o splošnem zboru, bi rad opozoril, da je razlika med našimi željami in tem, kar danes je. Danes že imamo strukture, kjer se soočajo neposredni interesi, ki pa se znajdejo pred skupščino v zastopavljenem položaju. To bi morali enkrat valorizirati.

Marjan Ulčar

Današnja razprava je sicer tudi del priprav za sejo republiške konference SZDL, ki bo obravnavala spremembe družbenopolitičnega sistema, vendar pa kljub temu ne more biti res, kar je pred dnevi pisalo v Delu, namreč »da bo 24. t. m. republiška konferenca SZDL povezala rezultate javne razprave in opredelila stališča o spremembah družbenopolitičnega sistema«. To zato, ker je časa za razpravo o tako pomembni temi izredno malo, premalo za res javno razpravo, razen če ne želimo le formalno zadostiti načelom demokratičnega delovanja. Še zlasti ne more to veljati za vprašanje delegatskega sistema, glede katerega smo dejali, da se bomo o njem odločili v daljšem obdobju, predvsem pa poprej zamisel temeljito proučili.

Seveda s tem ne zavračam možnosti, da RK SZDL o tem razpravlja. Vendar o tem še ne bi smela sprejemati sklepov in dokončno odločati o stvareh, o katerih ni bilo razprave ali pa razprava ni bila takšna, kot bi morala biti.

O dosedanjih težavah pri obravnavanju delegatskega sistema smo slišali tudi v referatu na 17. seji CK ZKS, in sicer: »Razpravo o delegatskem načelu in delegatskem razmerju smo začeli, ne da bi se potrudili dovolj konkretno in celovito utemeljiti to načelo, v razpravi sami pa predstaviti njegovo vsebino, odstraniti poenostavitve in nesporedume, zavrniti bojazen pred možno dezintegracijo družbe in monopolizacijo oblasti v izvršilnih telesih na vseh ravneh ter predočiti posledice uveljavitve in možnosti funkcioniranja na delegatskem načelu zgrajenega sistema. Objektivno je tako nastal položaj, v katerem so se ljudje opredeljevali do te zelo pomembne ideje, ne da bi jim bila dovolj znana njena vsebina. Razprava je bila tako marsikdaj zavrtja, preden je do vsebinskih vprašanj, v katerih bi lahko nastopali s prepričljivimi argumenti, sploh prišlo.« Tu imamo torej opravka s kritiko dosedanjega pri-

stopa k obravnavanju delegatskega sistema, s katero bi se strinjali, če bi bila diferencirana. Vendar to ni bistveno. Pomembneje je, da našete pomanjkljivosti v prihodnje odpravimo in da se končno lotimo tega vprašanja, kot je prav. To posebej omenjam tudi zato, ker sodim, da je gradivo, pripravljeno za današnje sejo, prav v tem pogledu vredno kritike. Besedilo se vsaj v prvih treh poglavjih v bistvu naslanja oz. predpisuje stališča, izoblikovana v komisiji CK ZKS za politični sistem, pri tem pa po nekem čudnem kriteriju avtorjev izpušča stvari, ki so bistvene. V gradivu komisije CK namreč piše tole: »Ko je komisija razpravljala o tem (o skupščinskem sistemu — op. U. M.), je menila, da je ideja o fleksibilnem mandatu vsekakor vsajena v samo idejo o delegatskem sistemu in da bi jo kazalo uresničevati, kjerkoli obstajajo za njo realne možnosti, posebej pa bi se morali zavzeti za njeno uresničitev pri sestavi občinskih skupščin (npr. zborov delovnih skupnosti) in drugih samoupravnih skupščinah.« Do sem so stališča zvesto prenesena v test, ki smo ga prejeli danes. Manjka pa tole: »Vzbujajo pa se naslednji pomisleki: V sedanjih razmerah in na sedanji stopnji razvoja samoupravljanja pa bi uvedba fleksibilnega mandata pri sestavi republiške ali zvezne skupščine ne glede na tehnično zapletenost, ki bi jo tak način opravljanja skupščinskih zadev povzročil, zameglila odgovornost takih poslancev, narastel bi odločujoči vpliv političnoizvršilnih organov in strokovnega aparata z vsemi nevarnostmi birokratizacije teh teles. Razen tega bi uvedba take vrste mandata ob sedanji ureditvi skupščinskega sistema povzročila dvojno vrsto poslancev — enih, ki bi bili izvoljeni za določeno dobo (predsedstvo, predsedniki odborov in komisij), in drugih z gibljivim mandatom.«

Menim, da so to tako tehtni ugovori, da terjajo od avtorjev pojasnilo, zakaj so jih molče prešli. Seveda ne mislim, da je treba biti za vsako ceno izviren in si na novo izmišljati že dognane stvari; zato nimam nič proti temu, da se v okviru širšega teksta povzamejo stališča, ki so bila izoblikovana v delovni skupini komisije CK ZKS. Zavračam pa metodo, da se pri tem resni argumenti spravijo z dnevnega reda oz. da se nas poskuša zadovoljiti s tem, da se nekaj na splošno govori o problemu odgovornosti in o tehničnih ovirah pri uresničevanju delegatskega razmerja. Ta metoda in takšen pristop sta po mojem mnenju osnoven vzrok, da tako neustrezno začenjamo razpravo o delegatskem razmerju, o čemer govori tudi referat na 17. seji CK ZKS, in da cela stvar dobiva bolj značaj forsiranja neke zamisli kot pa resnih razmišljanj o resnih stvareh.

Kar zadeva samo vprašanje delegatskega razmerja oz. sistema, pa tole: menim, da delegatsko načelo kot načelo, ki ga uvajamo v naš skupščinski sistem, ni nekaj povsem novega in domnevam, da je imel to v mislih profesor G. Kušej, ko je v tekstu za komisijo CK zapisal: »To odtujenost formalno demokratično organizirane javne (državne) oblasti so skušale socialistične politične ureditve prebiti s pravico volivcev, da odpokličejo svojega poslanca tudi že v trajanju njegove mandatne dobe, če z njegovim poslanskim delom niso zadovoljni. To je brez dvoma začetek kakovostne premenjave predstavnškega ali svobodnega, se pravi s stališča volilcev gledano, nevezanega mandata poslanca v delegacijski mandat.« Mislim, da smo spriči predloga o uvedbi delegatskega sistema (ne razmerja!) pred nečim novim. Menim, da se v tem smislu nahajamo na razpotju, ki je takšno: Ali še naprej po poti stopnega preseganja klasičnega političnega predstavnštva s tem, da bi bolj kot doslej uveljavili institut odpoklica in zaostrovali odgovornost izvoljenih predstavnikov svojim volilcem ipd. Npr. tako, da bi še naprej institucionalizirali možnost nezaupnice npr. DS za njegove odločitve, možnosti odpoklica odbornikov in poslancev ipd. tako, da razreševanje konfliktov prenašamo iz ozkih skupin v kolektive oz. volilne baze. Vse to le za ilustracijo! Skratka

ali še naprej z razvijanjem institucionalnega instrumentarija postopoma presegati elemente klasičnega političnega predstavnštva ali pa v temeljih rekonstruirati politični sistem z uvedbo delegatskega sistema s fleksibilnim mandatom itd. itd.

Mislím, da sta tu dve različni poti in o tem bi morala reči tudi današnja razprava.

Dokler pa — žal — izhodišča za razpravo niso skupno definirani problemi sedanjega skupščinskega sistema, problemi te demokracije take kot deluje, temveč predlog ali zgolj ideja o delegatskem sistemu, potem seveda lahko samo ponovim nekatere načelne pomisleke in ugovore.

Delegatskega razmerja, vsebinskega odnosa, socialističnega družbenega odnosa ni moč graditi na sedanjih odnosih v družbeni bazi, ki zdaleč niso prevladujoče samoupravni, kot v resolucijah pišemo, temveč so pod pritiskom objektivnih protislovij močno deformirani. Spričo tega lahko tudi delegatski sistem postane formalni okvir za uveljavljanje takšnih odnosov, ki so danes možni in se uveljavljajo v okviru sedanjega skupnega sistema.

Menim, da elementov klasičnega političnega predstavnštva, če jih imamo za zakonit pojav na tej stopnji družbenega razvoja, ni mogoče odpravljati zgolj z institucionalnimi spremembami. Navsezadnje je najbolj čist primer in dokaz, da priznava nujnost elementov političnega predstavnštva pri nas tudi sama ustavno opredeljena vloga Zveze komunistov, ki je opredeljena kot stranka in kot idejnopolična sila obenem kot neka formacija, kot socialno politično gibanje na prehodu iz klasične politične stranke v idejno politično silo znotraj samoupravljanja. Skratka menim, da je v tem pogledu moč institucionalnih sprememb izredno omejena in da te spremembe ne bodo opravljale vsega tistega, o čemer je govoril tudi tov. Stanič, ko je omenjal neustrezno sestavo skupščin itd. Lahko pa se v resnici bojimo že povedanih negativnih posledic krepitev političnih izvršilnih organov, dvojni poslanci itd.).

Naslednji moj pomislek oz. ugovor se nanaša na obravnavanje volilnega sistema. V tem gradivu se skuša volilni sistem na neznanstveni način potisniti v ozadje, češ da je drugotnega pomena. Pri tem se napačno interpretira oz. zlorablja Kušejevo stališče, s katerim se strinjam, namreč, da resnična delegatska identifikacija volilca in predstavnika ni odvisna *toliko* (podčrtal U. M.) od volilnega sistema, kolikor od resnične integriranosti, občutka povezanosti z volilnim telesom. Čeprav se strinjam, da ta identifikacija ni *toliko* odvisna od volilnega sistema, kolikor od drugih faktorjev, pa ni mogoče reči, da je od njega neodvisna. Zato mislim, da je treba ugotoviti, kolikšen je pri nas resnični pomen takšnih ali drugačnih volitev. Pri tem gre še za nekaj drugega, da so prav družbenopolitične organizacije, ki so v praksi odstopale od ustavno začrtane vloge, močno onemogočile oz. deformirale možnosti volilnega sistema. Če postaja neka skupščina vse bolj odgovorna izvršilnim organom Zveze komunistov, potem je nesmiselno govoriti o delegatski identifikaciji in pričakovati od volilnega sistema, to se pravi, neposrednih volitev, odgovornost poslanca proti volilcem. Zakaj pa? Poslanec se bo naslonil na centre politične moči, ki jih baje želimo izločiti prav s tem delegatskim sistemom.

In na koncu, zdi se mi, da ni jasne predstave, o čem bodo sploh te delegatske skupščine odločale. Odborniki in poslanci sicer dobro vedo, o čem glasujejo, vendar če govorimo, da bodo mnoge zadeve postajale vse bolj stvar samoupravnega dogovarjanja, neposrednega povezovanja zainteresiranih, potem se mi zdi, da se bo v skupščinah koncentriralo politično odločanje. To se pravi odločanje, ki je zelo kompleksno npr. sprejemanje resolucije o ekonomski politiki ipd. Če je to res, če bo torej prerazdelitev nivojev odločanja povzročila koncentracijo t. i. političnega odločanja v skupščinah, koncentra-

cijo temeljnih odločitev, ki prejudicirajo vse druge, drobnejše, potem se sprašujem, kako v takih razmerah zagotoviti delovanje delegatskega načela v okviru danih predlogov.

Matevž Krivic

O čem misli republiška konferenca razpravljati na seji 24. decembra?

Božo Kovač

Odgovoril bi samo na ugovore tov. Ulčarja glede gradiva, pri vsebini sami pa imam najbrž enake pravice in dolžnosti v polemiki kot vsi drugi.

Prvo, 24. decembra republiška konferenca SZDL ne bo odločala o delegatskem odnosu in sistemu, marveč bo to razprava, na osnovi katere bomo že pripravili predlog izhodišč za načela delegatskega razmerja in sistema. Tako da gre pravzaprav za dve fazi: Prva faza, kjer predvsem samo registramo probleme in skušamo ugotoviti, h kakšnim načelom težimo. Drugo pojasnilo glede gradiva: S takšnega vidika, kot se ga je lotil tov. Ulčar, ga je seveda zlahka mogoče diskvalificirati. Nesporazum je v hotenju. Ko smo zbirali iz raznih gradiv organov centralnega komiteja ZKS in ZKJ ter dokumentov SZDL vse, kar govori o delegatskem razmerju in sistemu, smo izbrali tisto, kar je bistveno za načelo delegatskega razmerja, ne pa za sistem.

Zavestno smo preskočili današnje stanje in skušali dati podobo, k čemu dolgoročno težimo. Nismo dajali nobene pozornosti izvedbi delegatskega načela v delegatskem sistemu, kajti to bi nas na eni strani zavedlo v detajle, ker bi bistvo izgubili izpred oči, na drugi strani pa bi s tem ne mogli registrirati vseh problemov, ker jih niti še ne vemo, ampak bi lahko registrirali samo nekatere.

Jasno pa je, da bi v takem pristopu, kot ga zahteva tov. Ulčar, neizbežno prišli do vprašanj, kot so recimo dvojni poslanci. Zdi se mi pa neprecizno, če govorimo o dvojnih poslancih samo v prihodnje, ker jih imamo danes — imamo republiški zbor, ki je splošni politični zbor in imamo zbere delovnih skupnosti, ki niso splošni politični predstavniki v tem smislu, da bi bili kompetentni za vse odločitve. Kakšna pa je tendenca? Tendenca je, da bi vsi zbori o vsem odločali. To se pravi, da imamo skoraj pet domov, ki hočejo o vsem odločati. To se pravi, da dobivamo neracionalni predstavniški sistem, tako drag po stroških kot po izgubi časa itd. To se pravi, da bi morali govoriti o dvojnosti danes in o dvojnosti jutri. Mi smo pa hoteli s tem gradivom samo pokazati, kakšno naj bi bilo načelo za delegatsko razmerje. In če smem predlagati posvetu, razpravljajmo predvsem o tem. Če pa to načelo kot izhodišče ni uporabno, poskušajmo ponuditi drugačno, drugačen cilj. Samo prenašanje današnjega stanja v načelo, ki je bodočnost, ne prinese rešitve. Jasno pa je povedano tako v gradivu kot v mojem uvodu, da je za vse skupaj pogoj razvoj samoupravljanja v temeljnih enotah; brez tega tudi delegatskega odnosa ne bo, ali pa bo samo fasada za večjo politično koncentracijo kot doslej. H gradivu še to, kar zadeva doslednost. Komisija za politični sistem pri CK je rekla, da je volilni sistem sekundaren o teh stvareh in da ni primaren, ko gre za delegatski odnos. To se pravi, če hočemo biti dosledni, moramo biti tudi pri tem nantantni.

Marjan Ulčar

Saj tega nisem očital vam, ampak predvsem komisiji CK za politični sistem. Vam sem zameril predvsem to, da ste izpustili bistvene stvari.

Matevž Krivic

Mislím, da vsa dosedanja razprava, tudi današnja, potrjuje, da stvar ni dozorela za razpravljanje na republiški konferenci SZDL. Osebno sem pričakoval, da bo republiška konferenca kot najširša predstavnicá slovenskega naroda nekaj rekla o teh spremembah, ki se sedaj pripravljajo in so aktualne. Ali bo o tem kaj govora? Prosim, da preciziraš, o čem bo govorila republiška konferenca?

Božo Kovač

To je na dnevnem redu samo kot posebna točka. Republiška komisija bo dobila informacijo, kaj je bilo na teh posvetih po občinah rečenega o nekaterih aktualnih spremembah v političnem sistemu — konkretno o predsedstvu.

Matevž Krivic

In mislim, da tudi o razdelitvi funkcij med federacijo in republikami?

Božo Kovač

To samo v osnovi. Ne bo šlo veliko dlje od tega, kar je bilo na seji CK rečeno. Ker več od tega ni razen materiala delovnih skupin. Na osnovi tega pa republiška konferenca SZDL sedaj ne more sprejeti političnih stališč do konkretnih kompetenc — o zakonodaji, o ekonomskem področju itd.

In drugo, kar bo obravnavano na republiški konferenci, je: dolgoročna izhodišča za spreminjanje odnosov in političnega sistema, seveda kot razprave.

Matevž Krivic

Kar zadeva drugo točko, ki jo boste obravnavali na republiški konferenci, so stvari še povsem neurejene in bi vsako spreminjanje določenih stališč pomenilo, prejudiciranje. Tudi današnja razprava je pokazala, da so stvari toliko nerazčiščene v osnovi, da niti, ko uporabljamo posamezne pojme ne vemo, o čem se pravzaprav pogovarjamo — kaj je delegatsko razmerje, kaj je delegatski sistem itd. Kot je bilo že omenjeno, je to šele prva faza. Mislím, da bi morali v tej fazi registrirati mnenja, zbrati različna stališča, pripombe in šele potem napraviti strokovno sintezo. Zdi se mi, da je republiška konfe-

renca absolutno neprimeren forum za tako delovno operacijo, kot je registracija problemov, na podlagi česar se lahko potem šele začne tako strokovna kot javna politična razprava. Morda bi z določenim posluhom bilo možno tudi sedanjost razpravo na republiški konferenci — ker do nje bo seveda prišlo — izpeljati tako, da ne bi pomenila prejudiciranja. Zato bi kot član SZDL na tem prvem sestanku, kjer o teh stvareh razpravljamo, v okviru SZDL to tudi predlagal. Če smo že tako daleč, da bo do te razprave v republiški konferenci prišlo, naj ta razprava resnično odpira probleme, ne pa prejudicira rešitve. Prejudiciranje rešitev se mi zdi v določeni meri tudi gradivo, kot je današnje. Sicer so nekatere stvari v njem dobre, toda obdelana oz. sploh omenjena je v bistvu zopet samo ena alternativa. Razvija, ponuja se neka ideja — že tudi oba predgovornika sta omenila, da hočejo a priori uveljaviti neko idejo, ne pa izhajati iz resnične analize sedanjih problemov. Za zagotovitev enakopravne razprave ni dovolj, če se na koncu doda stavek: »Seveda pa je treba stvari še proučiti«. Moram povedati, da so nekateri, ki so to gradivo dobili, rekli: »Na tako posvetovanje enostavno ne grem, ker je tako ali tako že vse vnaprej odločeno«. Osebno takih stališč sicer ne podpiram, vendar nekateri ljudje take pomisleke postavljajo in moram reči, da ne povsem neupravičeno. Mislim, da bi morali še zlasti v SZDL izbrati bolj demokratičen način za reševanje teh vprašanj. To nekateri ljudje odbijajo. Pravijo: vse je že vnaprej odločeno, delegatski sistem bo, itd.

Še nekaj besed o temelju delegatskega sistema. Zdi se mi, da pri vseh teh razpravah izhajajo iz predpostavke, da je o delegatskem sistemu že odločeno na najvišjem forumu itd. Osebno menim, da to ni res in da so problemi še odprti. Razčistiti je treba najprej to, kaj si sploh predstavljamo pod delegatskim sistemom in delegatskim razmerjem. Mislil sem, da mi je to že jasno, po intervenciji tov. Kovača pa sem zopet v dilemi, ker je rekel, da se je današnji material skušal omejiti na vprašanja delegatskega razmerja in izpustiti vprašanje delegatskega sistema. Kot te stvari razumem, to sploh ni res, ker se v tem materialu zelo jasno razpravlja o delegatskem sistemu. Zlasti lahko opozorim na 10. stran, kjer se konkretno o vsem tem govori — o sestavi občinske skupščine in o vrsti drugih stvari. Delegatsko razmerje in sistem razumem tako kot že citirani odlomek prof. Kušaja v njegovem uvodnem referatu s seje komisije CK in tudi razprave komisije same. Preprosto rečeno, da delegatsko *razmerje* lahko razvijamo tudi pri dosedanji strukturi skupščin, pri sedanji vlogi poslancev itd., medtem ko je bistvo delegatskega sistema po mojem v tem, da naj ne odločajo poslanci kot nekaki splošni »abstraktni« politični predstavniki, ampak da je to sistem, kjer se neposredno nosilci posameznih avtentičnih interesov dogovarjajo med seboj. Bistvo je dogovarjanje neposrednih nosilcev posameznih interesov, kar naj bi se potem integriralo v skupščinskem sistemu. To pa seveda potegne za seboj celotno spremembo skupščinskega sistema in zato tudi govorimo o potrebi po dosledni obdelavi oz. prilagoditvi skupščinskega sistema delegatskemu sistemu. Tudi današnje gradivo govori o tem. Ne razumem, tov. Kovač, zakaj praviš, da ste se temu skušali izogniti, saj je to vendarle bistveno.

Strinjam se s tov. Ulčarjem, da bi bilo potrebno razvijati delegatsko *razmerje* in te dejavnike krepiti.

Čeprav prevladuje stališče, da je formalno glede delegatskega sistema že vse sprejeto, dejansko ni tako. Na devetem kongresu ZKJ so o obeh stvareh govorili, vendar ne na ta način, kot jih sedaj razlagajo. Tam je bilo rečeno — če citiram samo en značilen odstavek: »Nujno je treba graditi tak sistem odnosov, v katerih bodo samoupravne asociacije združenega dela in ožje družbenopolitične skupnosti aktivno in neposredno sodelovale pri pripravljanju in sprejemanju sklepov ter pri oblikovanju politike širših družbe-

nopolitičnih skupnosti in ki bodo s samim tem prevzemale odgovornost za odločitve in rezultate.« (In to je celo najbolj ekstremen citat — drugi vsi manj odstopajo od našega sedanjega skupščinskega sistema!) Tukaj se govori o *sodelovanju* teh subjektov pri odločanju (asociacij združenega dela, to se pravi delovnih organizacij in ožjih družbenopolitičnih skupnosti, zlasti občin). Krajevne skupnosti niso niti upoštevane, čeprav sedaj vidimo, da se vse gradi na krajevni skupnosti. Se pravi, da je poudarjen ... stališče, naj bi bil to *en* element političnega sistema. Sedaj pa razni dokumenti in posamezni politiki forsirajo tezo, naj to ne bi bil eden od elementov političnega sistema, ampak njegov bistveni ali pa celo edini element. To je pa velika razlika! Mislim, da je to tisto izhodišče, o katerem se moramo najprej odločiti, kar je stvar tudi strokovne analize in tudi demokratične javne razprave in se vprašati, ali je res tisto, kar želimo, ali ni.

Kolikor se dajo stališča I. konference ZKJ drugače interpretirati kot pravkar navedeno, gre za napačno interpretacijo, saj vsi vemo, na kakšen način so bila stališča I. konference o teh vprašanjih sprejeta. Sprejeta so bila brez vsake javne razprave, zato nikakor ne bi mogla služiti kot dokončna in obvezujoča stališča, ampak kvečjemu kot začetek razprave.

Vprašanje, ali naj bo ta delegatski sistem eden od elementov političnega sistema, ali pa naj bo njegov bistveni ali celo edini element, je namreč tako bistveno vprašanje, da o njem ne more noben organ odločiti brez poprejšnje razprave. Mislim, da je to tisto izhodišče, kjer se moramo začeti pogovarjati.

Povedana pa je bila poleg tega že vrsta argumentov, ki govorijo zoper to, da bi lahko konstituirali našo družbo samo na temelju tako pojmovanega delegatskega sistema, namreč delegatskega sistema kot bistvenega ali celo edinega sestavnega elementa nekega sistema. Naj jih nekaj naštejemo. Začel bi kar pri preprostih argumentih, ki smo jih včasih uporabljali, sedaj pa niso več, vsaj tako je videti, čisto »državotvorni«. Včasih smo rekli, da republika ni federacija komun in da komuna ni zveza oz. seštevek krajevnih skupnosti in delovnih organizacij itd. Skratka, da so te družbenopolitične skupnosti neka posebna kvaliteta, ne pa seštevek ožjih družbenopolitičnih skupnosti itd., kar pa je deloma vsebovano v omenjenem konceptu delegatskega sistema.

In drugo, kar je bilo že omenjeno, da nismo samo samoupravna družba, ampak smo še vedno politična družba in je vsako tako konstituiranje sistemov v bistvu samo preskakovanje realnega stanja, za katero vemo, kakšne posledice ima. To je čista iluzija.

Potem vprašanje odvisnosti od centrov politične-ekonomske moči. Tudi že omenjeno vprašanje, ne bi ga ponovno razširjal.

Teza, ki jo je omenil tudi tov. Kovač, da naš sistem temelji na delovnem človeku. Ta delovni človek pa živi v povsem konkretnih krajevnih skupnostih, delovnih organizacijah itd. In če to razvijam naprej, kar smo že dostikrat slišali: v krajevni skupnosti sem konkretni človek, v občini, republiki in federaciji pa abstraktni. To je popolnoma nevzdržna teza. Konkretno živim v hiši, ampak ta hiša je v krajevni skupnosti in v občini, v republiki in v federaciji ravno tako.

Tov. Kovač je omenil tudi tezo, s katero se strinjam. Rekel je, da zadeva delegata ne bo samo izražanje interesov, ampak tudi odločanje o teh interesih. Tu bi opozoril tudi na določeno nerazčiščenost tega vprašanja. V dosedanjih stališčih in izjavah tov. Bojana Kardelja sem bolj zasledil tezo, da gre za dogovarjanje predstavnikov resničnih interesov z nekom drugim. Zato mislim, da je to tudi vprašanje, kako je ta sistem sploh zamišljen: ali tako, da ti delegati v okviru delegatskega sistema, tudi tisti odločujoči — to je pravi izraz kompleksne ideje delegatskega sistema — o vsem odločajo (zoper

to seveda pridejo na dan še močnejši ugovori, da pomeni tak sistem samo dajanje bianko pooblastil izvršilnim in upravnim organom in s tem krepitev odvisnosti skupščin od centrov politične moči). Menim, da je o teh stvareh torej o delegatskem sistemu, smotrno razmišljati samo v okviru delovnega območja sedanjih zborov delovnih skupnosti, medtem ko pomeni vnašanje tako pojmovanega delegatskega sistema v splošne politične zборе zgolj destrukcijo skupščine in njene vloge nasproti politično izvršilnim organom.

Milan Pintar

Kriminal je, kaj se počenja z našim časom. Prisiljeni smo na treh, petih, šestih razpravah takorekoč poslušati iste govore, ki so tehtni, nikdar zavrnjeni, pa nikdar upoštevani. Vprašal bi, če je mogoče to metoda: da želimo z desetimi sestanki doseči to, da tisti, ki ugovarjajo, ne prihajajo več in da se na desetem sestanku sprejme material, ki je bil ves čas 90 odstotno zavrzan. Če je zavestno uporabljena metoda, potem mislim, da je zelo uspešna.

Material, ki je predložen, je podan kot osnovni dokument za razpravo, vidimo pa, da ima vseskozi značaj sintetičnega materiala. Ta material takorekoč že obračunava z nekaterimi stališči, že opravlja neko selekcijo in prenaša naprej v razpravo samo določena stališča, kot smo imeli tudi že danes priliko slišati, mnogo stvari pa izpušča. Izpušča nekatera stališča, ki so temeljna in jih ne bi smel obiti noben material, ki o tem razpravlja.

Opozoril bi na naslednje: Delegatski sistem je mogoče uspešen in celo potreben v neki družbi, kjer je že realizirana osebna odgovornost tistih, ki dejansko nosijo politične odločitve; ne pa v družbi, kjer je ta odgovornost samo zahtevana, nikdar pa ne realizirana. Vse dotlej, dokler ta odgovornost ni realizirana, delegatski sistem praktično povečuje koncentracijo politične moči, (kot smo slišali) pa tudi politične neodgovornosti.

Ta material neprestano mistificira tisto, kar imenuje »osnovne samoupravne celice«, »samoupravna baza« in podobno. Mistificira v tem smislu, da neprestano znižuje nivoje odločanja, da bi se s tem približal »realnim interesom« »realnih ljudi«. To pa praktično pomeni, da bi lahko vsak v sleherni razpravi, ko gre na primer za ekonomski in politični sistem, zastopal korist svojega »terena«, na katerem je takorekoč »konkreten«, ne pa korist in smoter svoje države, v kateri je »abstrakten«.

Opozoril bi na to, kar je rekel tov. Krivic, da federacija ni preprost seštevek krajevnih skupnosti, ravno tako ne občin, državni interes pa ni preprosta vsota individualnih, osebnih, privatnih in ne vem kakšnih interesov še. Ni dovolj oblikovati interese neke nacije s tem, da preprosto seštevamo posamezne interese oz. medsebojne funkcije ali postavimo med nekatere posamezne interese. Mislim, da je to sistem, ki si ga danes še ne moremo dovoliti in si ga tudi ne bi smeli dovoliti.

Opozoril bi tudi na to, kar je omenil tov. Kovač, da pri nas obstaja velik pritisk v skupščini, da bi vsi domovi oz. vsi zbori odločali o vsem. Potrebna bi bila analiza tega pritiska, saj ne vemo, kaj ta pritisk realno pomeni. Verjetno pa je to, da vsakdo skuša svoj privatni interes prikazati kot splošni interes in odločati o vsem. Hkrati, ko se je treba vprašati, zakaj nekatere države, ki so zelo blizu socializiranim oblikam družbe, kot npr. Švedska, ukinjajo dvodomne parlamente in jih spreminjajo v enodomne. Medtem, ko mi neprestano pod iluzijo poudarjanja strokovnega interesa oz. strokovne sposobnosti in strokovnosti same poskušamo oblikovati celo vrsto nekih centrov odločanja, ki pa se nazadnje izkažejo čedalje bolj kot navidezni centri od-

ločanja. Ustvarjamo nepregleden sistem oz. sistem, ki je v osnovi konsultativen, v katerem dejanska moč odločanja ni prenešana v te centre, ki so navidezno postavljeni kot centri odločanja, pa se čedalje bolj izkazujejo kot centri »posvetovanja«, realna moč pa ostane nekje zadaj za njimi.

Tu se pojavlja problem odgovornosti in neodgovornosti, problem partikularizacije državnega interesa, mistifikacije baze, ki je v tem materialu. To je tendenca, ki je bila izražena: objektivno družbeno protislovje, ki pri nas obstoja in definira te sisteme, nihče pa dejansko ne pove, kaj se za temi objektivnimi protislovji skriva.

Mislím, da bi o teh stvareh morali imeti jasno predstavo. Strinjam se s tov. Ulčarjem in Krivicem, ko sta rekla, da tu ni govora samo o delegatskem razmerju, ampak tudi o delegatskem sistemu, ni samo govora o razmerjih med ljudmi, temveč o političnem sistemu v celoti. In vzpostaviti delegatski politični sistem v celoti, se mi zdi katastrofalna zadeva za celovitost in integriteto nacionalnih interesov.

Bojan Kardelj (neavtor.)

Namen današnje razprave ni bil sugerirati kakršnekoli rešitve v okviru postavljenih tez gradiva o delegatskem sistemu, ampak začeti razpravo, kako po spremembah družbenopolitičnega sistema na relaciji federacija—republika itd. znotraj republik in znotraj odnosov—občina—republika—federacija okrepi oz. uspostaviti resnične samoupravne odnose.

To je bil predvsem namen tega posveta, ne pa vnaprej zagovarjati ideje o delegatskem sistemu.

Dr. Vojan Rus

Ker moram na republiško konferenco tudi jaz, bi svoja stališča hotel še enkrat preveriti.

Prvo bi morali določiti, kaj razumemo pod delegatskim načelom, da bi potem prišli do jasne izvedbe. Mislím, da ni točno, kar je danes rekel tov. Kovač, da je v materialu, ki ga imamo pred seboj, samo postavljeno delegatsko načelo, da pa se ni šlo za izvedbo. Mislím, da je ravno ta material zastopal neko izvedbo, ki jo lahko imamo tudi za neko varianto delegatskega načela. Po mojem prepričanju, pa ta izvedba ni najbolj v skladu z delegatskim načelom. Mislím, da lahko sprejmemo delegatsko načelo v tem smislu, da naj bo predstavnik, delegat oz. odposlanec čim bolj povezan z delovnimi ljudmi, iz katerih izhaja, da naj bo njihov čim bolj avtentičen odsev. To je zame načelo. Vse drugo pa je izvedba. To načelo avtentične povezave nasprotuje predstavniškemu sistemu, v katerem lahko poslanec itd. ima celo življenjski poslanski mandat in pride na vrsto le vsaka štiri leta, v katerem poslanec izraža ne-delovne interese, in tisto lažno delitev, ki jo predstavljajo stranke.

Zdi se mi, da ta material zastopa samo določeno, ožjo verzijo izvedbe delegatskega načela, o kateri se je tu že govorilo. Ta izvedba je najprej omejena na tretji strani kot superfleksibilni mandat. To se pravi, da ne bi volili odposlancev za določeno dobo, ampak bi volilna telesa pošiljala skupščini za vsako temo drugega poslanca. Izrecno je navedeno, da sestav skupščin ne bi bil stalen, ampak bi ga lahko prilagajali posameznim točkam dnevnega reda. To je seveda le en vidik te ožje izvedbe.

Druga taka ožja izvedba je omenjena na deseti strani, ki ne govori o delegatih *delovnih organizacij*, ampak o delegatih *delavskih svetov in skupnosti* s posameznih področij združenega dela. Ta izvedba delegatskega načela je zelo enostranska.

Zdi se mi, da o določeni fleksibilnosti lahko govorimo. Fleksibilnost je že to, če je mandat omejen na štiri leta ali pa v skrajnem primeru na osem let. Fleksibilnost je tudi odpoklicnost. Material navaja fleksibilnost, ki pomeni zamenjavo od ene do druge točke dnevnega reda, kar ne bi pomenilo samo »dvojne«² poslance, ampak stoterne poslance. Če ima katerikoli skupščinski zbor samo tri točke dnevnega reda, bi za vsako točko čakali eni odposlanci zasedanja, za drugo zopet drugi, itd. To je glede izvedbe povsem nemogoča stvar, finančno pa še veliko hujša. Že sedaj se govori, koliko skupščina stane. Kakšni stroški bi šele bili, če bi se uveljavil tak način.

Toda najhujša je družbena stran take superfleksibilnosti. Ob takem ne-prestanem spreminjanju delegat ne more uspešno uresničevati delegatskega načela, ker je zanj nekvalificiran. Lahko je v podjetju dober strokovnjak. Toda če pride samo enkrat v skupščino, ne more priznati niti splošnega republiškega niti splošnega občinskega stanja, ki pa oba določata tudi položaj delovne organizacije in njegovega delovnega področja. Mora biti vsaj nekaj časa na poslanskem mestu, preden bo kvalificiran poznavalec splošnih interesov občine in da bo poznal obče republiške probleme, vso težo družbenih odločitev, zakonov, družbenih dogovorov in podobno.

Imam še nekaj v zvezi s tezo, po kateri bi delegata volili *delavski sveti* (kar je seveda povezano s tem, da naj bi se delegat za vsako točko dnevnega reda spreminjal). Tudi to bi bistveno zoževalo delegatsko načelo. Toda načelo, naj bi delegat predstavljal samo delavski svet, je lokalna teza nekaterih posameznikov v Sloveniji. Tu se ne strinjam s tov. Krivicem. To ni stališče 9. kongresa niti 1. konference ZKJ, kjer so razpravljali le o odnosu med delovno organizacijo in njenim predstavnikom.

Seveda je, kot je rekel tov. Krivic, nemogoče odstraniti nekatere zборе, ki opravljajo družbeno sintezo. Toda zbori, ki sintetizirajo, so lahko uresničevalci delegatskega načela, če so povezani z bazo.

Povsem je tudi netočna nedavna kritika dosedanjega skupščinskega sistema, ki poteka v smeri, da naj delegatsko načelo popravi naš »preveč parlamentarni sistem«. V kolikor ima skupščinski sistem še slabih lastnosti, jih ima zaradi etatizma in birokratizma, ker je velik del poslancev več ali manj vnaprej določen v ozkih krogih in podobno. Ta etatična slabost je pri nas veliko bolj prisotna kot »parlamentarno«³ predstavninstvo.

Drugi ugovor proti tezi »o parlamentarizmu«⁴ pa je, da je v naši skupščini delegatski princip bil že večkrat uresničen. Kar pogledate diskusije skupščin, ki jih ti ne prikazujejo zadosti točno. Veliko število poslancev resnično izraža svoje stike s terenom. Imamo torej mešanico etatizma in samouprave v skupščinskem sistemu.

Nevarost pa je, da bi z napačno razlago delegata »predstavniški sistem«⁵ še strahotno potencirali, saj je bistvo tega sistema v oddaljenosti poslanca od baze. Do tega bi prišlo, če bi uresničili, kot nekateri predlagajo, da ne voli delegata delovna organizacija, ampak samo DS. To je že prva stopnica postavljena nad večino delavcev in če potem voli republiškega delegata občinska skupščina in ne delovna organizacija, je postavljena že druga vmesna stopnica; če voli naslednjega delegata republiška skupščina in ne delovna organizacija, je postavljena že tretja vmesna stopnica. To se pravi, da bi 90% delavcev s tremi, štirimi stopnicami odmaknili proč od zvezne skupščine.

Prav tako mislim, da bi morale biti volitve bolj vsebinske.

Podpiram izraženo stališče, da naj bo diskusija v SZDL šele začetek razprave in zato naj republiška konferenca o tem ne sprejema sklepov, vsaj ne v takih izvedbah.

Prav tako bi predlagal, da mora Socialistična zveza delovati kot najbolj široka organizacija kot je bila deloma že doslej, čeprav tega ta dokument ne vsebuje. Organizirati mora demokratično diskusijo, ki se mora začeti, kot je omenil tov. Krivic, s strokovnimi diskusijami, z zbiranjem problemov. Ko bodo problemi zbrani, naj članstvo pove vse variante, ki so se pojavile. Naj bo v takem materialu tudi varianta, da naj voli samo DS, seveda pa mora biti tudi druga. Ni bilo prav, da so poslali tak enostranski dokument, ker teh napak ne bodo mogli popraviti, tudi če gremo sedaj še z dodatnim tekstom v javnost. Škoda, da ni šla v javnost celota stališč o političnem sistemu. Poglejmo samo primer: teze o socialnem varstvu, o »SZDL danes« itd., smo obravnavali precej dolgo in so bile objavljene v prilogi Dela. Sedaj pa je metoda SZDL veliko manj demokratična, kot je bila prej.

Dr. Božidar Debenjak

Ko razpravljamo o tem gradivu, lahko rečemo, da je v njem nekaj dobrih tez, da pa jih je nekaj, ki so zelo problematične, poleg vrste stvari, ki zahtevajo preciziranje. Ne bi rad poavljval stvari, ki so bile danes omenjene: o odgovornosti, povezanosti, o pozitivni vsebini kritike dosedanjega skupščinskega dela, o potrebi po skrbni preučitvi. Na strani 11 piše, da je treba stvari skrbno preučiti. Tu so teze same nekoliko v protislovju s predlaganimi rešitvami. Strinjam se s povedanim kritičnim stališčem in se mu pridružujem. Če bi ostali na tem, ne da bi zbrali tudi drugačna stališča (kar je tudi namen današnje razprave), bi to dejansko pomenilo zapiranje, zamrzovanje razprave. Skušal bom pa razmišljati v nekoliko drugi smeri kot večina dosedanjih diskutantov in opozoriti še na nekatere druge aspekte.

Na strani 1 in 8 imamo zelo izrazito izhodišče — govori se o »interesu neposrednih proizvajalcev« oz. »proizvajalcu dobrin« kot izhodišču našega sistema. Poklicno se ukvarjam z marksistično teorijo in mislim, da gre tu za ponavljanje precej problematičnih stališč, ki koreninijo navsezadnje v vulgarnem marksizmu, stališč, ki jih je označil Marx za stališča meščanske politične ekonomije. Iz tega izhodišča pridemo do zelo jasnega podcenjevanja tistega, kar pri nas imenujemo družbene službe oz. pridemo do paradoksa, da je npr. kadrovik v podjetju neposredni proizvajalec, medtem ko je npr. učitelj pa posredni proizvajalec — tisti, ki spada v družbeno potrošnjo, ki troši, ki samo jemlje, navsezadnje takorekoč majčkeno manj kot živi od žuljev neposrednega proizvajalca. To so tiste napačne teze, ki dejansko nimajo opore v Marxovi analizi. Pri nas pa izzvenijo kot neomajno izhodišče. Take teze so bile že deležne javne kritike in mislim, da bi morali iz te kritike potegniti nekatere sklepe.

Teze postavljajo za izhodišče člana delovne organizacije, ne pa delovnega človeka. Mislim, da je to napačno. Izhodišče našega socialističnega sistema je bil ves čas delovni človek in ne član delovne organizacije.

Tako izhodišče pomeni nadalje še tole: Vemo, da imamo toliko in toliko delovnih ljudi, ki so si morali zaradi težav našega gospodarskega sistema poiskati delo drugod. Ti niso člani nobenih naših delovnih organizacij. Torej ne bodo vplivali na celoto našega sistema v ničemer. Ne bodo imeli svojih delegatov, niti nikogar, ki bi zastopal njihove interese v naši družbi. Oni »nimajo« svojega interesa v tej družbi.

Če postavimo sistem tako, imamo potem tudi skupino študentov, ki jih je v Ljubljani trenutno 12.000. Predvidevajo, da jih bo v Sloveniji, če bomo skušali ujeti narode, ki bi jih morali ujeti, v petnajstih letih od 35 do 40 tisoč. Ob predlaganih rešitvah za vse te študente ni nobenega predstavnštva, nikakršnega delegata, ki bi jih zastopal, ker niso predstavniki delovne organizacije. Torej njihov glas na konstituiranje celotnega družbenega življenja ne bo vplival itd. itd. Študentje so tukaj dvakrat izvzeti, prvič že zato, ker niso člani podjetja.

Materialna proizvodnja je v teh tezah postavljena kot edino delovno področje, pa še tu ne vem, kako je s položajem takih konkretnih delovnih organizacij, kot je recimo banka; ali kako je s položajem takih podjetij, ki imajo monopol itd.; kako so le-ta zastopana v mehanizmih dogovarjanja? Mislim, da bi morala biti naloga socialistične zveze, da se o teh stvareh pogovori, saj je nosilka socialističnega interesa naših delovnih ljudi, je socialistična zveza *delovnega ljudstva* in zato prav ona ne bi smela postavljati stališč, v katerih je delovni človek izvzet in je postavljen samo član delovne organizacije na mesto delovnega človeka. Mislim, da je to kritika, ki bi jo morali povedati na tem mestu.

Mislim tudi, da ne bi smeli ostati pri zelo lahkem, toda popolnoma mehničnem prenašanju. Nekaj v zvezi s tem je bilo danes že omenjeno, hotel bi samo še nekaj dodati. Pravimo: federacija sestoji iz republik, republika sestoji iz občin, občina sestoji iz krajevnih skupnosti, naposled pa se postavlja vprašanje, zakaj smo ostali v krajevni skupnosti, zakaj pa ne bi šli še naprej, kot je omenil tov. Krivic, do hišnega sveta in od hišnega sveta naprej še do družine. To je neprava pot. Nekatera vprašanja so taka, ki se ne morejo reševati na teh nižjih, manjših enotah. Druga vprašanja so seveda predvsem taka, ki se rešujejo tukaj. Mehaničnemu prenašanju se realnost upira. To mehničnem prenašanju nastopa tudi v našem materialu na strani 10, kjer se celo predlaga zbor delegatov krajevnih skupnosti kot razvijajočih se temeljnih samoupravnih konstituiranih interesnih skupnosti občanov. Zdi se mi, da je to res prehud mehanicizem in bi morali od tega odstopiti.

Kar zadeva že omenjeno vprašanje fleksibilnega mandata, bi želel opozoriti na to, da tisti, ki smo bili delegati na 6. kongresu ZKS, vemo, da je zveza komunistov Slovenije na tem kongresu z velikansko večino glasov zavrnila tak fleksibilni mandat v zvezi komunistov. Predlagan je bil, ni pa bil sprejet. To pomeni, da ta fleksibilni mandat nikakor ni problematičen šele od tega današnjega sestanka, ampak je bil zavržen z dobrimi argumenti že na 6. kongresu ZKS.

Prej sem govoril o mehanicizmu; vzporedno s tem pa se postavlja še eno vprašanje. Sem za krepitev odločanja in samostojnosti v občinah. Vendar pa se ne bi strinjal s formulacijami — v tem materialu jih je obilo — iz katerih izhaja, da je občina lahko gospodarsko samozadostna celota, saj to kajpak ne more biti. Prav v današnjem Delu piše, da se podjetje Elrad v Radgoni duši zaradi tega, ker ostaja v občinskih okvirih, seveda pa je takih primerov brez konca. To se pravi: gre za mnogo širše integracije in nikakor ne moremo pripisovati občini tiste vloge, kakršno je lahko imela še v prejšnjem stoletju.

V zvezi s tem tudi dvomim v trditev na strani 9, da je uresničevanje takšnega delegatskega sistema v celotnem političnem sistemu odvisno od tega, kako hitro se bo naša družba integrirala; ali bomo omogočili intenzivnejše povezovanje in skupno dogovarjanje o skupnih zadevah, ali pa se bo atomizirala in se bodo delovne organizacije v občinah zapirale same vase. Če bi preveč pripisovali občini na ta način, kot sem že omenil, to se pravi, da bi ji

pripisovali tisto, česar napraviti ne more, bi se dejansko omejevala, zapirala sama vase.

Druga stvar, ki se mi zdi mnogo bolj bistvena, je ta: sposobnost občana za odločanje in preverjanje ne izhaja predvsem iz tega, kakšen je politični sistem; v veliki meri je odvisna od tega, kakšna je celotna politična kultura; izhaja iz tega, kaj delajo Zveza komunistov, Socialistična zveza, Zveza sindikatov, Zveza mladine itd., kako pomagajo slehernemu delovnemu človeku, občanu, da spozna vprašanja, ki ga zadevajo. V tem mislim, da je prava demokracija. Naloga vseh teh organizacij je, da občana usposablja za odločanje. In če bi to do sedaj v zadostni meri delale, potem tričetrt današnjega razpravljanja ne bi bilo potrebnega. Potem bi vedeli, da odpoklic ni samo takrat, kadar imamo ekstremne, rakaste tvorbe, kot je npr. bila afera Đilasa, Rankovića, ker smo samo takrat pri nas aktivirali institucijo odpoklica, ampak bi ta odpoklic postal nekaj bolj normalnega. Prav tako pa odpoklic tudi ne bi bila zadeva, s katero se da dokončno pečat človeku — za eno stvar pač ni bil, mogoče bo za drugo stvar boljši. Če bi bilo tako, bi dejansko vsa družba do zadnjega človeka mislila bolj politično, kot pa misli. Če ne bomo v tem videli res primarne naloge, potem se bojim, da bomo z vsemi našimi razpravami dejansko prišli v jugoslovansko olimpijsko disciplino, ki se imenuje »bacanje bremena sa ramena«. Prehitro bi se razbremenili svoje odgovornosti, ki jo imamo. Osnovna vprašanja so ta, kako bo odločal delovni človek, kako bo usposobljen, da lahko odloča, kdo mu bo pomagal, da bi se usposobil — to je naša naloga. Ko se pogovarjamo o političnem sistemu, se pogovarjajmo o njem le toliko, kolikor je v sedanjih oblikah ovira za to uveljavljanje.

Tone Preinfalk

Kot so že pred menoj povedali, soglašam tudi jaz, da je to šele začetek razprave oz. razmišljanja in gotovo je res da so ta razmišljanja pri vseh, ki so gradivo prebrali, odprla celo vrsto vprašanj. Pred njimi so bila nekatera danes že tudi kritično nakazana. Mislim, da je ta kritika tudi upravičena. Nastal je splošni vtis, da so hoteli, čeprav avtorji tega niso nameravali, le formirati ta delegatski sistem kot trenutno vseodrešujočega. Kar seveda mi radi delamo, kadar se nam kaj ustavi. Vendar je treba poudariti, da je delegatski sistem potrebno naprej razvijati, kjer ob drugih oblikah posredne in zlasti neposredne demokracije lahko daje svoje rezultate. Vse oblike neposredne demokracije — kjer je občan sicer nakazan, saj je tovariš prej omenil: delovnega človeka in občana — bi morala biti izhodišče tudi za delegatski sistem. Mislim, da marsikatero slabost izhajajo iz tega, kar je bilo tudi že danes rečeno, ker smo preslabo razviti tako gospodarsko, družbeno in politično. Sedaj ne bi smeli enačiti težav, ki izhajajo iz premajhne razvitosti, z oblikami. Tudi ni treba vseh oblik, čeprav so nekatere dostikrat tudi neučinkovite, zato kar zavreči. Ob teh razpravah mi prihaja ponovno v misel Marxova teza, in sicer, da nobena država, niti ne Jugoslavija, še manj pa carska Rusija ni bila objektivno zrela za socialistično revolucijo, še manj za razviti socializem, in da smo mi pravzaprav šele na prvi stopnji v izgradnji socializma. To mi seveda radi izgubljam o izpred oči in zato iščemo nekakšne idealistične rešitve, čeprav ne zanikam, da mora biti naš pogled obrnjen naprej, ne pa nazaj. Seveda pa občasno tudi nazaj, da kritično pregledamo rezultate.

Mislim, da je prav sedaj priložnost, ko naprej gradimo družbenopolitični in družbenoekonomski sistem, da bi morali bolj sistematično-kritično ugotoviti, v čem so osnovni razlogi, da ne gre tako naprej, kot si želimo. Če iz-

vzajem objektivne težave, ki izhajajo predvsem iz premajhne materialne razvitosti naše družbe, pa mislim, da je ena nadaljnjih oteževalnih okolnosti ta, da mi nimamo dograjenega sistema, da je ta sistem preveč razdrobljen, preveč kompliciran. Mislim, da bi tako razvit vsesplošen delegatski sistem, kot je omenjen, v sedanjih razmerah položaj najbrže še bolj kompliciral.

Razčistiti pa bi morali: prvič, kako utrjevati neposredno demokracijo in katere oblike nadalje razvijati. Npr. referendum je pri nas še nekaj precej tujega, mislim pa, da bi bil včasih veliko bolj na mestu, kot pa delegat. Ker tega nimamo razvitega, mislimo, da bo sedaj delegat vse rešil. Samo primer: Delegatski sistem uporabljamo v gospodarski zbornici že veliko let, enako fleksibilnega, toda to ne velja za redne organe, temveč za strokovne komisije, kjer je idealen. Pridejo strokovnjaki, ki pripravijo gradivo, alternative, argumente za in proti, potem pa lahko tudi organi, kot so sveti in UO, razpravljajo na tej podlagi. Mislim, da bi bilo fetišiziranje tega fleksibilnega delegata lahko zopet utopično, čeprav ne rečem, da v določenih primerih ne bi bil lahko koristen. Npr. sedaj ga občine uporabljajo v delu republiške skupščine (in v konferencah SZDL). To bi morali tudi preanalizirati in videti dobre in slabe strani — morda je praksa še nekoliko prekratkotrajna. Fleksibilni delegat mora izhajati iz organizirane sredine, sicer ne bo nikomur ustrezal.

Prav tako mislim, da bi morali komune res temeljito preučiti. Kritike je bilo v zvezi s tem že veliko povedane. Ravno integracija gospodarstva, integracija interesnih skupnosti in občine, kakor je koncipirana v ustavi, ni več skladna. Vprašam se, če imamo interesne skupnosti, ali je še potrebno, da imamo ustrezni zbor tistih delovnih skupnosti, ki predstavljajo določene interesne skupnosti. Gotovo gre tu lahko za močno dvotirnost.

Prav zaradi tega ker nerazvitosti in materialne šibkosti v praksi opažamo, da se interesne skupnosti upirajo in oddaljujejo od občana.

Nakazano je tudi, da so težave s tem delegatskim sistemom v mnogih praktičnih vprašanjih. Npr. še pred kratkim smo razpravljali, kako naj bi se KS uveljavljala s svojimi delegati v občinski skupščini in njenih organih. Tu je cela vrsta praktičnih težav. Občinska skupščina ima svoj obsežen delovni program, daje ogromne materiale, kako naj sedaj krajevna skupnost kot zbor, svet ali komisija hitro dobi ves ta material, ko pa dobi navadno en sam izvod, nato razpravlja in povzame avtentična stališča občanov in delovnih organizacij, ki bi jih morali zaslišati itd. Tu niti ne pretiravam, ampak samo nakazujem, kako je to lahko težko izvedljivo. Mi pa moramo gledati, da bo naš sistem dovolj enostaven, funkcionalen in učinkovit, to se pravi, da se giblje v realnih možnostih. Seveda ne smemo prehitevati razvoja, kot pravi Marx, ker naj bi materialna osnova in zavest šla čimbolj vzporedno, kolikor je to seveda možno. Mislim, da mi vse premalo jemljemo v ozir naše materialne možnosti, ker smo se navadili na to, in neugodne rezultate imamo tu.

Preden bi šli z vsem tem gradivom v javno razpravo, ga je potrebno strokovno, da ne rečem znanstveno, pripraviti.

Pri tem mislim, da bi morali razčistiti tudi vprašanje družbenih dogovorov. Družbeni dogovori so tudi največkrat zasnovani na fleksibilnem delegatskem sistemu. Takrat so pooblaščen tisti, ki v imenu delovnih in drugih organizacij (sedaj ravno pripravljamo družbeni dogovor o elektrogospodarstvu) razpravljajo in sklenejo sporazum oz. dogovor. Najprej je to treba obdelati v strokovnih komisijah, potem šele dati v razpravo. Če ni dobro, se zopet popravi itd. Lahko rečem, da je ta delegatski sistem v praksi že uveljavljen, enkrat v ožjem, drugič v širšem smislu. Vsekakor pa vidimo, da ta sistem še ne velja pri mestni skupščini. Ta npr. še sploh ne pozna krajevnih skupnosti in nobene odgovornosti do njih, čeprav šele skupno z občinskimi skupščinami predstavlja celovito ljubljansko komuno.

Na današnji razpravi sem kot predstavnik sindikata, govoril pa bi tokrat vendarle s stališča občinskega odbornika in podprl ugotovitve, ki sta jih tovariša neposredno pred menoj navedla s teoretičnega marksističnega stališča. Dejstvo je, da meni danes, kot odborniku, predstavniku delovnih organizacij, sistem sam ne predstavlja nobene ovire, da ne bi zbral avtentičnih interesov, odnosno informacij o avtentičnih interesih svojih volilcev in jih neovirano v občinski skupščini tudi interpretiral. Bolj ali manj spretno — odvisno od lastne subjektivne spretnosti — tudi zagovarjal in dosegel določene rezultate. Res pa je, kar so tudi že pred menoj ugotovili, da bi neka strokovna delegacijska skupina prej razbila sklepanje in razsojanje ter prinašanje odločitev z vidika celovitih interesov, kar je nujno. V občini še vedno razpravljamo in sklepamo o tolikih in tolikih milijonih za šolstvo, komunalo, zdravstvo itd. To vse predstavlja neko interesno celoto in nemogoče se je omejiti ter poslati v skupščino gradbenega inženirja samo zato, ker bomo par razpravljali o cestah ali podobno.

Najbistvenejše odločitve sprejemamo takrat, ko delimo denar, ki je bil proizvodnim organizacijam »odtujen«. Kot proizvajalec vem, da bomo še vnaprej odvajati določena sredstva občini, republikli in zvezi, ker se bodo s tem denarjem reševali naši interesi dolgoročnega pomena. »Odtujevanja« v tem smislu se ne bo mogoče rešiti ne s tem in ne z drugim sistemom. Tu velja le to, kar je poudaril tovariš Debenjak: Iskati politično razsodne ljudi, ki so pripravljeni razumeti mimo svojega podjetniškega ali nekega strokovnega interesa tudi potrebe in interese šolstva, zdravstva, državne uprave itd. Če odbornik ali poslanec na kateremkoli nivoju tega posluha ne bo imel, potem bo sistem kot celota verjetno slabo funkcioniral, ne glede na to po kakem sistemu ali po kakem ključu bo delegiran ali voljen tak odbornik.

Tone Frantar

Kaj pridobimo s tem delegatskim sistemom sem zasledil in čital v Delu v nadaljevanjih iz govora tov. Edvarda Kardelja v Nišu. Tudi on o tem ni imel točno določenih in odločenih stališč, tudi on daje več variant, tudi on se ni čisto popolnoma opredelil.

Tu bi se hotel opreti na diskusijo, ki jo je nakazal tov. Bojan Kardelj. Če sem ga prav razumel, je dejal, da je današnji sestanek predvsem zaradi tega, da nekako ugotovimo funkcije dela, odgovornosti glede prenosov poslov s federacije na republiko, na občine in navzdol na gospodarske organizacije. Kot delavec družbene službe in kot predstavnik tega kolektiva sem zelo zainteresiran, da o teh stvareh diskutiram. Npr. v naši službi, ki je v jugoslovanskem merilu močan aparat, čutimo delavci in predvsem predstavniki slovenskega kolektiva v okviru sveta te službe, da so nam delali veliko krivico. Kot razvitejša republika smo vedno propadli, predvsem tam, kjer je bilo vprašanje sredstev. Malo pa je tudi pri nas napačno, ker se člani sveta v okviru delovne organizacije skoraj nikoli niso posvetovali z določenimi ljudmi, to se pravi s tistimi v poslovnih notah, ki so jih volili. Imamo primer, ko smo morali demonstrativno zapustiti svet službe, če smo hoteli uspeti v svoji akciji. Imamo pa tudi primer, ko so ti naši ljudje nastopali neenotno in so poklonili ostalim republikam določena dodatna sredstva kot nerazvitim iz sredstev, ki so bila najverjetneje ustvarjena predvsem v našem slovenskem področju — poklonili smo kar 165 milijonov din. Nič ne bi rekel, če bi šla ta sredstva za re-

produkcijo teh republik, vendar pa se človek s tem ne more sprijazniti, ker je ta denar šel za njihove osebne dohodke. Če pa vzamemo v roke analizo, lahko ugotovimo, da imajo prav te nerazvite republike večje osebne dohodke, kot pa naša. Mi smo na področju restriktivskega načrta takrat naredili vse, ukiniti določene organizacijske enote, odpovedali ljudem službe in jim jih preskrbeli drugje, zato menim, da smo nekje »prevarani«. To sem omenil zaradi tega, ker tudi določene poslovne enote v naši republici vodijo svojo in zaprto politiko in nastopajo tako, kot da to niso družbena služba in družbena sredstva. Zato poudarjam, da so na tem področju anomalije, to dokazujejo dejstva, tega ne moremo skriti.

Pojavljajo se primeri, da naši ljudje ne upajo povedati predpostavljenemu tistega, kar mislijo, da je napačno, ker se pač nekoga bojijo. Sklicatelji današnjega posveta so družbene organizacije, zato mislim, da bi se morale prav one soočiti s temi problemi in človeka-proizvajalca zaščititi in poskušati te anomalije odpraviti.

Ko danes govorimo o delegatskem sistemu, niti ne morem videti prave razlike od volilnega sistema. Mislim, da je v volilnem sistemu izražena želja vsakega proizvajalca, vsakega člana kolektiva. V delegatskem sistemu je to skupina ljudi, ki je lahko zrela ali nezrela, kjer imamo po poslovnih enotah take ljudi, ki volijo samo zaradi tega, da nekaj formalno izvolijo, ne zavedajo pa se, kako je kolektiv z njegovimi odločitvami lahko prizadet. Zato mislim, da bi morali voliti take ljudi, ki znajo misliti, ki znajo presojeti, ki znajo ščititi interese skupnosti.

Kar zadeva prenos poslov s federacije na republike, mislim, da je že skrajni čas, da je do tega prišlo, in je potrebno v tem smislu spremeniti tudi zakone in statute. V naši službi že prenašamo nekatere posle iz federacije. Prišli smo do nekaterih odporov posameznih skupin, ki niso za samoupravno dogovarjanje v okviru republike in to verjetno zaradi čisto svojih osebnih interesov. Zagovarjam, da ne moremo prepustiti vsega samoupravnim organom niti občinam, niti krajevnim skupnostim, ampak moramo dati določeno besedo tudi naši republici, našemu IS, republiški skupščini in pa seveda tudi družbenim organizacijam.

Zavzemam se za to, ker se problemi, ki jih rešujemo, širši in se ne morejo reševati samo na najnižjem nivoju.

Referendum imam za zelo pozitivnega. Zakaj? V referendumu so čisti rezultati in tam je pokazana volja ljudi.

Ko razpravljamo o prenosu poslov s federacije na republike, me zanima, ali mogoče ni danes preveč teh naših občinskih skupščin, ker se tudi te občinske skupščine vežejo v teritorialno enoto (npr. poglejmo Notranjce — imajo svoj družbeni dogovor, poglejmo Primorce, imajo enako itd. itd.). Ljubljanski aparat — sicer ne mislim nobenega žiliti, to je moje osebno mnenje — mestna skupščina in pet občin, je prebogat, prevelik in nekje so sredstva tudi preveč razbita. Ko smo ravno v tej fazi mislim, da bi morali razpravljati tudi o tem, seveda pa temu primerno potem obravnavati krajevne skupnosti.

Božo Kovač

Pogovarjali smo se, če sem današnjo razpravo prav razumel, na treh nivojih: o načelih delegatskega razmerja, o današnji situaciji in odnosih in kako vanj vključiti ali ne vključiti delegatsko razmerje in sistem, in tretji nivo: pogovarjali smo se o kvaliteti, demokratičnosti v nastajanju političnih sklepov. To so zanesljivo, vsaj po mojem mnenju, zelo različne stvari.

Danes je bil dvakrat poklican na pomoč Marx, jaz bi ga tretjič. Moram reči, da sem neprofesionalen poznavalec marksizma, zato bom morda napak povedal. Nekje sem bral, da je socializem drevo, ki samo raste, mora pa seveda imeti zemljo, vodo in biti negovano, kar razumem, da je treba sproti naravnavati njegovo rast, vendar ne nasilno. In tudi avtorji tega gradiva nismo hoteli vsiljevati nobenih rešitev, zato tudi na 10. strani izrečen odstavek, ki pravi: vse variante, ki so omenjene in še bodo, je treba skrbno proučiti, potem šele uvajati.

Lahko bi ob tem omenil tudi konkretno varianto, ki tudi ni izmišljena, iz predloga statuta občine Celje. Tam ne nameravajo spreminjati današnjih sestav občinske skupščine, pač pa hočejo dodati (kot posvetovalno telo za bistvena vprašanja) delegate krajevnih skupnosti in delegate samoupravnih organizacij družbenih služb — za vsa vprašanja, kjer bodo prizadete.

To je dobro. Vidim, da so mnogi zadovoljni s tem. Osebnost nisem. Vsekakor je dobra kot današnja rešitev, samo v takem primeru bodo legalni odborniki, torej odborniki, ki odločajo, pravzaprav res postavljeni v vlogo predstavnikov, da bodo suvereno odločali; delegati teh avtentičnih interesov pa naj bi imeli samo posvetovalni glas. Morda je to za danes dobro, ampak najbrž jih bo razvoj silil naprej, v kaj, ne vem. Zdi se mi pa, da je postopnost v sistemskih izvedbah samo koristna, ker se ne bodo zaleteli.

Kar zadeva delegatsko razmerje in sistem, o tem je bilo veliko govora, zlasti pri vodilnih politikih.

Zlasti nekateri tovariši tega zbora se boste spomnili, kako smo se pred ustavnimi spremembami, ne dolgo tega, znašli v situaciji, ko smo se morali res o nečem izrekati, ne da bi poznali bistvo. Lahko smo bili proti, samo tistim, ki so bili za in tistim, ki so bili proti določenim rešitvam, je zmanjkalo dobro preštudiranih argumentov za dolgoročne in trenutne systemske rešitve. Tudi iz teh razlogov, iz izkušenj, sem bil pobudnik tega, da prodre ta tema globlje v javnost in da pride tudi na sejo republiške konference. Ne za to, da bi ta hip, 24. decembra, o njej odločili, marveč za to, da bi na posvetih, ki so po občinah in za katere je republiška konferenca dala pobudo, pa tudi na sami konferenci, zbrali probleme, registrirali kapitalna vprašanja in na osnovi tega potem sestavili gradivo, ki bi služilo za to, da se izrečemo našem prihodnjem izhodišču.

Težava je, kar sem že omenil tudi v uvodu, da se v tem gradivu mešajo načela in izvedba, in od tod očitno tudi toliko nesporazumov.

Gre pri teh vprašanjih resnično za dve stvari: eno je, kar je bilo v razpravi tudi omenjeno, da se nekdo z nekom pogovarja; drugo pa je, da se nekdo med seboj pogovarja. Ali z drugimi besedami; v eni situaciji, ko se delegati teh avtentičnih interesov z nekom pogovarjajo, pomeni, da moramo imeti stalni zbor v skupščini, če omenim izvedbo. To je jasno, ne moreš ukiniti skupščine in reči, sedaj se bomo pa zbrali, kadar nas bo kaj »tiščalo«. To večja moč političnih centrov, izvršilnih organov in tudi uradništva. To se pravi, da potrebujemo faktor stabilizacije in da potrebujemo jamstva, da bodo tudi dogovori veljali ter da bodo imeli trajnejšo vrednost. Tu bi poklical na pomoč tudi državo. Škoda da nismo malo več govorili o tem, kakšna je pravzaprav funkcija države v razvoju samouprave (najbrž bo to stvar prihodnje razprave). Sam jo vidim zlasti v sankcioniranju dogovorov in v varovanju trajnejše veljave nečesa, o čemer se domenimo.

Pri dogovarjanju med seboj bomo najbrž najprej prišli do realizacije delegatskega načela. Namreč, ko se bodo zainteresirani s posameznih področij družbenega dela, iz delovnih organizacij itd. med seboj suvereno dogovarjali o svojem skupnem interesu in tudi dali sredstva in jamstva, bo to funkcioniralo. Torej gre za dve stvari.

Popolnoma se strinjam, da v današnjih razmerah ni mogoče vpeljati niti čistega delegatskega razmerja niti sistema. To se mi zdi povsem nesporno in mislim, da o tem niti beseda ni tekla. Pač pa gre za postopnost, za presejanje predstavniškega mandata, samo moramo vedeti, kam in kako. Kar zadeva sama načela delegatskega razmerja, bi iz današnje razprave izluščil ugotovitev oz. vprašanje — ker to nikakor ni bila samo pripomba — kdo je pravzaprav nosilec demokracije in tega avtentičnega interesa (če sem tov. Debenjaka prav razumel)? Ali je to član delovne organizacije, ali je to delovni človek. To mislim, je kapitalno vprašanje. Moram reči, da rešitve ne vem. In če sem tovariša Debenjaka prav razumel, je tudi on ni definirano ponudil. Mislim, da je to tudi ena temeljnih dilem, na katero bo treba sejo republiške konference opozoriti in če se mi bo le posrečilo, bom vnesel to tudi v dosti jasni obliki v referat.

Matevž Krivic

Tov. Kovač, tu v tem gradivu pa je ponujena ena rešitev ali en odgovor na to vprašanje, in sicer, da je temelj član delovne organizacije.

Božo Kovač

Najbrž se nismo pravilno razumeli. Pravim, da se strinjam s tov. Debenjakom, da je to pravzaprav odprto. Res je v tem gradivu nakazan odgovor, tov. Debenjak ga je spodbil. In prav to hočem reči, da bom, če mi bo le uspelo, to postavili kot dilemo v referatu na republiški konferenci.

Francka Strmole-Hlastec

Glede tega mislim, da ni dileme in sem Debenjaka tudi tako razumela.

Božo Kovač

Če primerjamo stališče gradiva in stališče tov. Debenjaka, je bistvo njegove ugotovitve najbrž bliže stvarnosti kot pa stališče v gradivu. In vsebino tega mislim v referat na konferenci postaviti kot ugotovitev.

Razredni pristop je tudi izredno pomembno vprašanje, omenil ga je tov. Stanič. Moram reči, da se z njim ne strinjam v pristopu. Mislim, da se razredni pristop začne pri temelju, kdo razpolaga z dohodkom, ne pa takrat ko prideš v republiški ali federalni vrh, takrat je že prepozno. Takrat so sredstva že odtujena, če govorimo o sredstvih, ampak je treba začeti v bazi. Kdo pa ima tu poglavitno funkcijo? Mislim, da Zveza komunistov. Zveza komunistov bi morala postaviti tudi načela za razvoj odnosov v prihodnje in biti tu precej bolj korenita, bolj radikalna, kot je bila doslej. Tako da bi recimo sklicevanje na 9. kongres, to lahko sprejemam glede izpolnjevanja popolnoma disciplinirano kot član ZK, ne morem pa tega sprejeti kot človek, ki hoče razmišljati. Zato bi si tu upal razmišljati, in tudi zagrešiti napako; samo da ne v tem, ko dvigujem roko za nek sklep, temveč v tem, ko iščem neko rešitev.

Fleksibilni mandat je tudi eno od važnih vprašanj, seveda pa je tu izvedbeno vprašanje in zopet poudarjam, da bi to moralo biti izraženo na koncu gradiva, ne pa v načelih, pri čemer pa je važna ta integrativna družbenopolitična funkcija. Vendar bi ta hip to odmisli in bi postavil drugo vprašanje — za današnje razmere, — to poudarjam. Če bomo imeli v zvezni skupščini zbor narodov kot edini zbor, potem bodo to univerzalni poslanci — neizbežno. Vprašanje ob tem: ali bodo ti poslanci vselej lahko avtentično doumeli in tudi izrazili interese vseh tistih, ki bodo nosili breme njihovih odločitev. Ali ne bi bilo mogoče bolj normalno, da pridejo v zvezno skupščino tudi predstavniki ljudi, ki bodo ta bremena nosili. Zakaj ne bi oni, vsaj posvetovalno, mogli povedati, kaj se bo o takšni ali ob drugačni odločitvi zgodilo.

Vprašanje, ki ga bo potrebno tudi problemsko obdelati, je tole: teritorialni princip v današnjih skupščinah je preveč poudarjen v primeri z delovnim principom. Zakaj? Ali zato, ker je več odbornikov iz krajevnih skupnosti, s terena kot iz delovnih organizacij? To tako in tako ni res. Drugo vprašanje pa je, kvaliteta odnosov. In zopet zakaj? Ali morda zato, ker je odbornik iz občinskega zbora bolj pod pritiskom tistih, ki jih zastopa, drugi pa manj. V krajevni skupnosti bodo bolj vedeli, kdo je njihov odbornik kot pa v podjetju. To se pravi, da sistem odgovornosti, odnosov ne funkcionira. Drugo pa je tudi to, da tisti, ki je v delovni organizaciji, dejansko ne razpolaga z dohodkom, ki ga ustvarja, pri čemer ne vključujem samo podjetij, marveč tudi vse družbene službe.

Nekolike me je presenetila teza, da pravzaprav ni ovire, da bi odborniki-poslanci mogli že danes direktno avtentično zastopati interesov tistih, ki so jih volili. Ob tem primeru bi se vprašal: zakaj tega ne delajo. Zakaj danes kultura ni avtentično zastopana v skupščinah? Zakaj poslušamo predvsem o kulturi, ki je v bistvu industrijska kultura (televizija), s katero se zamotiš v prostem času, ne pa toliko o kulturi, ki jo človek potrebuje, da bo lahko sploh doumel svet, v katerem živi. Zakaj mi sprejemamo zakone o zdravstvu, ki so odlični, kar za izložbo, niso pa uporabni, ker ugotavljamo, da zanje ni denarja. To se pravi, da nekdo, ki je v skupščini, ni izrazil pravi interes ljudi. Pravi interes ljudi pa ni samo ta, da hoče biti bolj zdrav, ampak tudi če imam dovolj denarja za to in še za marsikaj drugega. To se pravi usklajenost v družbenem razvoju.

Dvomim tudi v smotrnost, demokratičnost današnjih referendumov. Argument: Če mi vzamejo 35% osebnega dohodka, ne da bi me vprašali, ali smejo in zakaj smejo, vprašajo pa me za 1%, potem nisem za tako demokracijo. Hočem vplivati tudi na 35% ali pa vsaj vedeti, zakaj so mi jih vzeli. Poudarjati referendum v današnjih razmerah in odnosih kot kapitalno rešitev, je za mene sporno, dokler 35% osebnega dohodka ne rešimo sistem odnosov in povezav.

Bojan Kardelj (nevtor.)

Iz današnjega posveta ne bi nakazoval posameznih sklepov, razen tega, da naj bi republiška konferenca predvsem razpravljala o bistvu, kako vzpostaviti sistem resnične samouprave in skušala najti ustrezne oblike, pri čemer predlagani delegatski sistem prav gotovo ni edina alternativa oz. edina možna alternativa, o kateri naj se razpravlja. Še zlasti zato, ker menimo, da resnično vzpostavljanje samouprave ni stvar novih in novih oblik, ampak predvsem stvar omogočanja te samouprave.

Mislím, da bi morali družbenopolitični sistem, kakorkoli ga bomo že izpopolnjevali, izpopolniti tako, da ne bomo še bolj razbijali že sedaj razbitih

in na vse strani »štrlečih« silnic, ampak da bi ga skušali združiti bolj v interesu resničnih interesov, za katere pa je vprašanje, kaj so in čigavi so.

Mislím, da je ena od ugotovitev današnjega posveta lahko tudi ta, ki jo je izrazil tov. Rus, da je pravzaprav hiba današnjega sistema prešibka povezanost voljenih ljudi z volilci, to se pravi delegatov s tistimi, ki so jih delegirali, in da bi večja povezanost v bistvu že zagotavljala neko obliko delegatskega sistema.

Mislím, da je tudi res, da so za tako neučinkovito samoupravo predvsem odgovorne družbenopolitične organizacije s svojim sistemom in metodami dela. Če bi bile te metode drugačne, verjetno tudi ne bi prišlo do tega, kar je rekel tov. Ulčar, da odločajo potem tako imenovani politični centri. To pa je seveda posledica forumskega dela, ne pa načina dela, ki je zapisan v statutih družbenopolitičnih organizacij.

Mislím, da je bila današnja razprava tudi močna kritika dosedanjega dela družbenopolitičnih organizacij, ki naj v samoupravnem sistemu in pri razvijanju družbenopolitičnega sistema iščejo sodobne in primerne oblike dela, predvsem v tem, da bodo usposobile občane oz. delovne ljudi za to, da bodo res lahko samoupravljali in izražali vedno tiste interese, ki so v korist ne samo ozkím krogom, ampak celotni družbi.

Mislím, da je to precej dolgoročna naloga, ki je ne gre reševati na vrat na nos in da je edina pot, po kateri dejansko lahko zberemo strokovne argumente o slabosti in prednostih današnjega sistema in s strokovnimi argumenti uvidimo, kaj je treba spremeniti oz. dopolniti.

Še posebej ta ugotovitev velja za Ljubljano. Ker smo tu zbrani predstavniki ljubljanskih družbenopolitičnih organizacij, mislím, da bi bilo primerno, če bi organizatorji tega posveta ustanovili skupno strokovnopolitično skupino, ki naj bi začela pripravljati dolgoročno izpopolnitev samoupravnega družbenopolitičnega sistema v Ljubljani.

Matevž Krivic

Ali bo tov. Kovač seznanil s stališči, ki so bila izražena na tem posvetu, republiško konferenco?

Božo Kovač

Seveda s tistimi, ki jih sprejemam.

Matevž Krivic

Seveda pa v današnji razpravi ne gre samo za to, kar je omenil tov. Kovač, da bi nasprotovali mešanju načel in izvedbe. Ne gre samo za to, to je zgolj tehnična plat tega problema. Tu gre namreč za sama načela, ali so ta sprejemljiva ali ne. Osebno sem zastopal stališče, da načelo delegatskega sistema kot bistvenega ali celo edinega sestavnega dela našega sistema zame kot načelo ni sprejemljivo, ne glede na konkretno izvedbo. In vsi tisti, ki so govorili, da občina ni seštevek krajevnih skupnosti itd. mislím, da se v bistvu v tej točki z menoj strinjajo, drugo pa je le nesoglasje z načelom in ne z izvedbo.

Osebno se tudi ne morem zadovoljiti s formulo, da republiška konferenca SZDL ne bo odločala o teh stvareh. To sem že vedel takrat, ko sem prejel ta material, da ne bo odločala. Vendar me ne zadovoljuje način, po katerem se

vseskozi obdeluje in izvaja ena varianta, ko pa je na koncu 10. strani možna klavzula: »seveda pa je treba še temeljito proučiti te in druge predloge«. Morali bi zagotoviti dejansko enakopravnost variant in predlogov. Zato mislim, da bi morali v prihodnjem dokumentu jasno opredeliti ideje, ki se v zvezi s tem postavljajo, ne pa ukrepati tako kot do sedaj. Če bodo sklepi republiške konference SZDL taki, kot je gradivo ali če bodo iz njega izhajali, potem bo to nov prejudic in novo forsiranje ene same ideje ter je bila vsa današnja razprava zaman.

Dr. Vojan Rus

Mislim, da bi bilo napak, če bi republiška konferenca sprejela sklep, da »v načelu« sprejemamo materiale, ki so pred nami, in bi seveda v to »načelo« zatem zbasali tudi vse poljubno. Lahko samo rečemo, da je dobro, da se je začelo razpravljati in nič drugega.

Bojan Kardelj (neavtor.)

Današnjo razpravo bi seveda lahko do četrtega posredovali republiški konferenci, sicer pa je med nami tudi precej članov republiške konference, ki naj tam pojasnijo konkretna stališča, ki so bila tu izrečena in izoblikovana.

Tone Preinfalk

Fleksibilnost delegacije je po eni strani lahko pomembno načelno vprašanje, ne samo izvedba.

Marjan Ulčar

Namen današnje razprave je bil, da ugotovimo razlike v pogledih in da nadaljujemo z razpravo. Zato pri tem, ko podpiram vašo sklepno besedo, mislim, da ne bi bilo smotno, če bi sedaj na koncu iskali neke kompromise. Mislim, da je prav, da razlike ostanejo vidne. Pred nami pa je tudi čas, v katerem lahko gradivo popravimo in vidimo, kaj je rezultat nesporazumov. Tako na osnovi te razprave, kakor tudi na osnovah vseh ostalih, bi bilo treba ta tekst popraviti, se ponovno sestati in ugotoviti, kaj je rešeno, kjer pa so še vedno razlike, o katerih je treba še razpravljati. To je moj predlog.

Božo Kovač

Ta predlog tov. Ulčarja je dober, samo domeniti se moramo, kdo bo to napravil. Če ima ta posvet več ugovorov, potem je najbolje, da iz tega posveta nastane skupina, kot je predlagal tov. Kardelj, ki naj to naprej obdeluje.

Matevž Krivic

Ali ti zavračaš, da bi te ugovore vključil v ta material, ki ga pripravljáš za republiško konferenco?

Božo Kovač

Bom povedal, kaj me teži pri tem. Teži me to, da imaš ti ugovore na delegatsko načelo. Ne razumem te.

Matevž Krivic

Izrecno sem povedal, da je smotrno razpravljati o njem v zvezi z zborom delovnih skupnosti, če se preprosto izrazim, ne pa kot o edinem principu političnega sistema, na katerem ves politični sistem sloni. Sem proti sedanjí tezi, ki je navedena v materialu.

Bojan Kardelj

Seznanil bi republiško konferenco z osnovnimi pogledi, ki so se v razpravi izoblikovali — ne s kakršnimikoli predlogi za ali proti — predvsem pa s pomisleki na predloženo gradivo in z zahtevo, na republiška konferenca niti načelno ne sklepa, ampak naj bo to samo gradivo, ki naj služi za razpravo.

Mile Rakovič

Sprašujem se, katera stališča so sedaj obveljala?

Božo Kovač

Mislim, da je normalno, da se razhajamo.

Dr. Vojan Rus

Tov. Kovač, gre za razlago rezultatov današnjega sestanka.

Božo Kovač

Mnenja in rezultate tega posveta ne bom v celoti upošteval; samo tiste, ki jih sprejemam.

Potrebno pa se je domeniti, kdo bo avtentično prenašal mnenja s posveta. Jaz najbrž ne, če sem predvsem zagovarjal drugačno tezo.

Bojan Kardelj

Čisto gotovo ne moremo od tov. Kovača zahtevati, da bo naše diskusije pravoverno prenesel, ker je konec koncev soavtor gradiva, ki je bilo predloženo za razpravo.

Matevž Krivic

Vidim, da vse deklaracije iz dokumenta SZDL danes ne veljajo ali jih ne razumemo ali nočemo izvajati. Eno gradivo smo danes že kritizirali — to ni bilo posebno gradivo za današnji sestanek, ampak gradivo za republiško konferenco SZDL — da je enostransko. Drugič, ti si tam referent in mi ne gre v glavo, da zlasti v tej prvi fazi, kjer ne gre za odločanje, ampak za registracijo stališč, da si ti, če sem te prav razumel, zavračal to, da bi navedel v svojem referatu vsa nasprotna stališča. Ne razumem, zakaj načelno nasprotuješ?

Božo Kovač

Sicer jih lahko tudi navedem.

Matevž Krivic

Saj ti tam ne referiraš o svoji konceptiji delegatskega sistema, ampak o različnih idejah, ki so se pojavila doslej v razpravah.

Božo Kovač

Ne vem, če lahko pričakujete tisti, ki imate načelne ugovore, da bom res verno zadel vse vaše ugovore.

Matevž Krivic

Gre za to, ali si ti referent ene teze, ali poročlaš o različnih tezah. Če boš eno tezo nekoliko slabše zadel, ti bomo že oprostili. Svoje osebno stališče lahko zastopaš v diskusiji, kot Božo Kovač, kot referent pa moraš v tej fazi političnega odločanja navesti vse teze, saj si sam rekel, da gre na tej seji za registracijo različnih stališč kot osnovo za nadaljnjo diskusijo.

Inž. Drago Lipič

Mislim, da tov. Kovač ne more vsega zajeti v svojem referatu. Omenil bi tudi, da je premalo časa glede možnosti širšega izjasnjevanja o tem dokumentu.

Če gre za neko aprobacijo tega, kar naj bi se v tednu dni opravilo po Sloveniji, referent naših mnenj gotovo ne more tolmačiti na konferenci, ker je zgolj slučajno, da je na današnjem posvetu prisoten. Če pa ima možnost, da bi dobil še ostala mnenja, govorim o mnenjih in ne o stališčih, z drugih posvetom širom Slovenije, potem pa seveda lahko tudi naša mnenja enakovredno doda v ta omenjeni dokument. Mislim, da je zgolj mnenja samo s tega posveta nemogoče zajeti.

Ne strinjam se s tov. Lipičem. Mislim, da je bila povsem upravičena kritika, ki jo je dal tov. Krivic in je metoda dela, ki jo zastopa tov. Kovač, za SZDL nesprejemljiva.

Dr. Božidar Debenjak

Referent se torej ne bo držal načel, ki jih v pozitivnem delu svojega referata izreka, ne bo nastopil kot delegat, temveč bo nastopil kot branilec svojega stališča. Tov. Kovač, ne boste zbirali stališč kot delegat, ampak boste naprej branili samo svoje stališče in stališče foruma, v katerem je to gradivo nastalo. To je nasprotje vsega tistega, kar je pozitivnega v ideji delegatskega razmerja.

Božo Kovač

Ne vem, čigav delegat sem, tega posveta gotovo ne. Lahko povem samo nekaj načelnih ugovorov, ne morem pa se zavezati, da bom delegat Ljubljane, Maribora in Lendave.

Matevž Krivic

Saj ni potrebno povedati, da je prišlo do takih in takih stališč na ljubljanskem posvetu in da jih ti, tov. Kovač, moraš potem prenesti kot ljubljanska. Tu gre za ideje, ne glede na to, od kod prihajajo. Važna je njih vsebina in z njo je treba seznaniti republiško konferenco, če hoče ta res odpreti razpravo, ne pa jo zapreti.

Bojan Kardelj (neavtor.)

Mislim, da se lahko zedinimo v tem, da udeleženci današnjega posveta, ki so člani republiške konference, prenesejo mnenja in vtise z današnjega posveta v Ljubljani in da delovno gradivo, o katerem je tekla razprava in o katerem bo govoril tov. Kovač, ne more biti interpretirano kot tako, ki ne bi doživelo nobenih kritik in pripomb. Saj vemo, da so mnenja glede tega gradiva izredno močno deljena. Mislim, da lahko vsaj to od referenta na osnovi današnjega sestanka pričakujemo.

Božo Kovač

Lahko.

Dnevni red je bil izčrpan, posvet je bil zaključen ob 14,30 uri.

Med demokracijo in elitarnim gospostvom

Nekaj fragmentov Marxove in Engelsove analize

Ko razpravljamo o načelih, po katerih naj se konstituirata samoupravna demokracija, nas seveda zanimajo tudi rezultati klasične marksistične analize. Za osvetlitev Marxovega in Engelsovega stališča o delegatskem razmerju so najzanimivejši odlomki iz dveh obdobj: iz analize izkušenj Pariške komune (Marxova Državljska vojna v Franciji in oba osnutka za to delo) in pa iz polemike z anarhisti leto dni kasneje.

Ko Marx analizira Komuno, poudarja zlasti *odgovornost* odposlanca, katere en moment je *odstavljalivost*. Tako so bili mestni svétniki »verantwortlich und jederzeit absetzbar«, policija spremenjena v »orodje Komune«, ki je bilo prav tako »verantwortlich und jederzeit absetzbar«, sodniki so bili prav tako »odgovorni in odstavljalivi«. Med značilnosti Komune je štelo tudi, da so se vse »javne službe morale opravljati za *delavsko plačo*« (podčrtano v izvorniku). Na mesto parlamenta naj bi stopila »nacionalna delegacija«, katere »poslanci naj bi bili ob vsakem času odstavljalivi in vezani na jasna navodila svojih volivcev (an die bestimmten Instruktionen ihrer Wähler)« (vse navajam po Engelsovem nemškem prevodu). »Na drugi strani pa bi nič ne moglo biti bolj *tujega* duhu komune kot nadomestiti splošno volivno pravico s hierarhično investituro.« Da Marx tu nima v mislih *imperativnega mandata*, je jasno iz konteksta. Takoj za tem mestom namreč opozarja na »običajno usodo novih zgodovinskih stvaritev, da jih po krivem imajo (versehen) za različico starejših in celo preživelih oblik družbenega življenja«. Imperativni mandat je namreč nekaj, kar je uspešno odpravila meščanska revolucija 1789. O tem govori Engels v polemiki z anarhisti. V članku »Imperativni mandati na haaškem kongresu« (začetek oktobra 1872, prvič objavlja v španskem listu »La Emancipacion«) pravi npr. naslednje:

»Izdajstvo, ki so ga v zadnjem času mnogi poslanci v parlamentu zagrešili nasproti svojim volivcem, je znova spravilo v modo stare imperativne mandate srednjega veka, ki jih je bila odpravila revolucija 1789. Tu se ne bomo spuščali v načelno diskusijo o teh mandatih. Opozorili bomo edinole na to, da bi v primeru, da bi vsa volivna telesa dala svojim delegatom imperativne mandate za vsa vprašanja na dnevnem redu, bili zborovanje delegatov in njihove razprave odveč. Zadoščalo bi poslati mandate na kakšen centralni biro, ki bi izpeljal volitve in razglasil rezultat glasovanja. To bi bilo mnogo ceneje.

Če se povrtno k imperativnemu mandatu, moramo odgovoriti še na eno vprašanje: Zakaj aliansisti, ti zagrizeni sovražniki slehernega principa avtoritete, tako trdovratno vztrajajo na avtoriteti imperativnih mandatov? Zato, ker za tajno službo, kakršna je njihova, ki obstaja znotraj javne družbe, kakršna je internacionalna, ni ničesar udobnejšega od imperativnega mandata. Mandati zaveznikov bodo vsi identični; mandati sekcij, ki niso pod vplivom alianse ali se ji upirajo, si bodo med seboj oporekali, tako da bo tajni družbi dostikrat pripadla absolutna, vselej pa relativna večina; narobe pa bo na kongresu brez imperativnih mandatov neodvisne delegate njihova zdrava pamet kmalu združila v skupno stranko proti stranki tajne družbe. Imperativni mandat je skrajno učinkovito sredstvo za obvladovanje, in prav zato alianse vzlic vsemu svojemu *anarhizmu* podpira njegovo avtoriteto.« (Prevedeno po MEW 18, 171, 175.)

Iz povedanega sledi, da sta bila Marx in Engels nasprotnika imperativnega mandata kot nedemokratične, manipulativne metode. Zavračala sta »hier-

arhične investiture« in se zavzemala za realno, dejansko, nenavidezno *splošno volivno pravico*; bila sta proti slehernemu *privilegiju* odposlanca, proti slehernemu *dostojanstveništvu*, za to, da odposlanec ne sme delovati proti volji volivcev ali kar mimo te volje, temveč da mora svojo dejavnost nenehno soočati s to voljo; toda prav tako, da ne sme biti mehanični *registrator*, temveč da je osebnost, ki *se odloča* in ki za svoje odločitve potem volivnemu telesu tudi *odgovarja* (saj kaj naj bi tolikokrat poudarjena »odstavljenost« pomenila drugega kot skrajno stopnjo odgovornosti delegata? če naj ne bi odgovarjal za *svoje* odločitve in *svoje* kompromise, katerih volivno telo včasih tudi ni pripravljeno sprejeti, za kaj naj bi sploh odgovarjal? V primeru kompromisov, ki jih volivci — s *splošno* volivno pravico — ne sprejemajo, pomeni odpoklic metodo za konfrontacijo volivcev s predstavniškim telesom kot celoto.) Imperativni in podobno vezani mandat pa pomeni grobo omejevanje demokracije, brž ko je vpletena kakršnakoli zakulisna grupa pritiska. Zato sta Marx in Engels v imenu najširše demokracije, ki je diktatura proletariata (da rečemo z Roza Luxemburg), odločno zavrnila vse predloge anarhistov, naj bi Internacionala sprejela načelo imperativnega mandata.

Naj Marxova in Engelsova stališča o tem vprašanju že sprejmemo ali ne, mimo njih ne moremo. V obeh primerih moramo o njih izreči *svojo* sodbo.

B. D.

Ocene in poročila

Pri mariborski založbi Obzorja je konec lanskega leta izšla obsežna monografija o Engelsu izpod peresa docenta Filozofske fakultete v Ljubljani dr. Božidarja Debenjaka z naslovom: Friedrich Engels: Zgodovina in odtujitev. Že naslov kaže, da avtorju ni šlo za biografski prikaz Engelsovega življenja in dela, temveč za vprašanje, kaj je v Engelsovi misli aktualno za naš čas in v zvezi s tem, ali je Engels idetičen s sliko, »ki nam jo daje in na katero se nenehno sklicuje teorija, v kateri je šla v izgubo odtujitev in s tem zavezanost misli zgodovine«.

Delo je poskus, kritično ovrednotiti Engelsovo mesto in vlogo v zgodovini marksizma ter v skladu s tem odgovoriti na vprašanje, ali so dosedanje interpretacije Engelsa — tako tiste, ki proglašajo Engelsa za utemeljitelja dialektičnega materializma kot ontološke osnove marksizma ter dokazujejo, da obstoji »enotnost med Marxom in Engelsom na terenu ontologizma«, kakor tudi tiste, ki kritiko stalističnega ontologizma obračajo proti Engelsu samemu ter dokazujejo, da je »ves Engelsov teoretski prispevek zgolj popularizacija ali celo vlgarizacija« avtentične Marxove misli — v skladu z resničnim Engelsovim nazorom. Pri tem avtor posebej poudarja, da mu ne gre za šolsko vprašanje, kam uvrstiti Engelsa, niti vprašanje, ali se je Engelsu godila »krivica«, temveč za vprašanje, kaj je revolucionarna dialektika, ali je Engels »mrtev teoretik«, ki pripada 19. stoletju ali pa je treba iskati v njegovi misli »bistvene impulze tudi za naš čas«. Avtor že v uvodu poudarja, da ne želi skrivati svojega prepričanja o tem, da je resnica v drugem polu te alternative.

Takšna zastavitev vprašanja je nova in izvirna, ker se je večina dosedanjih interpretacij Engelsa dejansko gibal v okviru prve ali druge alternative, ne nazadnje tudi v polemiki o Engelsu med jugoslovanskimi filozofi. Prav ta zastavitev vprašanja je avtorju omogočila, da je zavzel kritično stališče do obeh gornjih alternativ ter poskušal samostojno, neodvisno od dosedanjih interpretacij na podlagi podrobne filozofske in historiografske analize vseh bistvenih Engelsovih tekstov odgovoriti na zastavljeno vprašanje.

V *Predgovoru* avtor ugotavlja, da je Engels v zgodovini marksizma sredi sporov že od časov II. internacinalne, ko so revizionisti na podlagi iztrganih citatov iz zadnjih Engelsovih tekstov dokazovali, da se je »stari Engels« odpovedal »blankizmu in revolucionarizmu« mladih let ter stopil na pot evolutivnega mišljenja, tako da bi bil reformizem, kakršnega je zastopal Bernstein, samo dovršitev Engelsovega lastnega razvoja. Nasproti temu je stara ortodoksija (Plehanov, Kautsky, Mehring) dokazovala, da je Engels stal na pozicijah dialektičnega materializma, ki pa ga je razumela kot dialektiko primerov, kot absolutni zgodovinski determinizem ali moderni spinozizem. Avtor tu opozarja na Lukásevo kritiko Mehringa (v »Zgodovini in razredni zavesti«), da pomeni tak pristop k marksizmu konec dialektične analize in revolucionarne dialektike sploh, pri čemer pa je v nekaterih Engelsovih formulacijah videl hkrati odkim od revolucionarne dialektike v čisto interpretacijo. Lukáseva kritika stare ortodoksije bila sicer pomemben impulz za obnovo marksizma, hkrati pa je Lukács s svojo sodbo o Engelsu (*ki jo avtor upravičeno osporava*) v znatni meri vplival na nadaljnje interpretacije Engelsa kot vulgarizatorja in simplifikatorja marksizma (Korsch, frankfurtska šola, Sartre, Fetscher, pri nas zagrebški krog). Nasproti tej kritiki pa je »nova ortodoksija« — diamat — povzdignila Engelsa v klasika diamatskih koncepcij, po katerih je materialistično pojmovanje narave in dialektična metoda raziskovanje naravnih pojavov splošna ontološka osnova marksizma, historični materializem pa le razširitev najsplošnejših ontoloških načel narave na področje človeške družbe. »Pri tem naj bi po mnenju zagovornikov Engelsa obstajala popolna skladnost med takim Engelsom in Marxom, po mnenju kritikov pa bistvena neskladnost.« (Engels je bil razumljen od obeh strani — od teoretikov diamata *enako* kot od njegovih kritikov kot klasik navedenih diamatskih koncepcij.

Avtor se v svojem delu kritično obrača prav proti tej skupni tezi obeh nasprotnojučih si interpretacij Engelsa. Če se namreč pokaže, da je ta teza napačna, padeta tudi obe, danes že tradicionalni interpretaciji Engelsa (in marksizma sploh), z njima vred pa tudi vprašnji skladnosti ali neskladnosti med Marxom in (*tako interpretiranim*) Engelsom. Vendar pa avtorju ni šlo samo za to vprašanje. Cilj dela ni filozofska rehabilitacija Engelsa (niti dokazovanje skladnosti med Marxom in Engelsom), temveč rehabilitacija *revolucionarne dialektike*, ki je bila najbolj kompromitirana prav v diamatski interpretaciji Engelsa.

Ker je pojem dialektike v tej interpretaciji vseskozi obremenjen z naturfilozofskimi koncepcijami, ki z avtentično Marxovo in kot avtor v svojem delu prepričljivo dokaže, tudi z Engelsovo — mislijo nimajo nobene zveze, je bilo treba pojem dialektike najprej osvoboditi tega balasta ter restavrirati njegovo avtentično vsebino. V poglavju »Odtujitev — dialektika — zgodovina« avtor s podrobno analizo teh poj-

mov pokaže, da je pojem dialektike izpeljan iz zgodovine in ne iz narave, in da je ključ za spoznanje narave same prav človekova zgodovinska praksa in ne obratno. Prirodoslovna slika sveta s svojimi nespremenljivimi kozmičnimi zakoni ni v bistvu nič drugega kot »meščanski kozmos« sam, kar je Marx lucidno pokazal že v svoji kritiki Hegla, in zato iz nje tudi ni mogoče izpeljati nikakršne revolucionarne zahteve in akcije. »Vsak poskus, da bi z večnih naravnih zakonov ali pa iz njihovega logičnega surogata, večnih dialektičnih principov, konstuirali revolucionarno misel, se mora izjaloviti točneje, mora končati v ideologiji, katere sestavina je napačno naturalistični pogled na svet namesto metode za revolucionarno analizo«. Če nastopi ta naturalistična dialektika kot samorefleksija dejanskega revolucionarnega gibanja, potem kot tipična ideološka metoda onemogoča pravo, avtentično samorefleksijo in s tem resno ovira revolucionarno akcijo. Njeno rojstno mesto pa ni revolucionarna akcija, temveč ... opravičevanje *minule* akcije. Kot vladajoč način mišljenja se je uveljavila takrat, ko se je v SZ izgubil revolucionarni impulz, ko je sistem postal nov establishment... Ta napačni naturalizem je po svojem izvoru metoda opravičevanja vladajočih struktur, ki jim daje legitimnost in domnevne trajne strukture sveta».

Odločilna točka za rešitev vprašanja, ali je Engels dejansko utemeljitelj in »klastik« takšnega pojmovanja dialektike (kot predpostavlja večina dosedanjih interpretacij Engelsa), je potemtakem v tem, ali je Engels dialektične zakone izpeljal iz zgodovine, iz človekove zgodovinske prakse, ali pa jih je postavil *nad* zgodovino kot večne in neizpremenljive zakone celotne stvarnosti, kot najsplošnejše ontološke principe, ki veljajo tako za naravo kot za zgodovino, ki je samo del celotne stvarnosti.

Da bi odgovoril na to ključno vprašanje, avtor v osrednjem delu dela najprej podrobno analizira koncepcije zgodovine v »Nemški ideologiji« kot skupnem Marxovem in Engelsovem delu, nato pa preide k izčrpnim historiografski in filozofski analizi obeh temeljnih Engelsovih tekstov, ki sta odločilna za to vprašanje, »Anti-Dühringa« in »Dialektike prirode«.

V poglavju »Koncepcija zgodovine v Nemški ideologiji« avtor na podlagi izčrpane tekstološke analize najprej zavrne kot neutemeljene tiste interpretacije tega dela, ki skušajo ločiti Marxov prispevek od Engelsovega ter dokazati, da je Engels vnašal v tekst »najrazličnejše vplive pozitivizma«. Nasproti tem interpretacijam avtor prepričljivo dokaže, da Engels v tekst »Nemške ideologije« ni vnašal nikakršnih simplifikacij, temveč da dostavki z Engelsovimi rokopisom tekst *bogate in ne siromašijo*, da kaže tekst več plasti Marxovih korektur, ki pa se nikjer ne dotikajo domnevnega Engelsovega empirizma, ki naj bi ga »Engels vnašal v tekst«. Teoretske pasaje so nedvomno skupno delo obeh avtorjev. Tekstološki analizi sledi vsebinsko filozofska, ki izdvaja vse tiste bistvene momente, v katerih »sta si Marx in Engels prišla na jasno o konsekvencah svojih lastnih misli« nasproti vsem drugim nemškimi filozofskim nazorom takratnega časa. Analiza jasno pokaže, da je skupno izhodišče njunega nazora historični materializem, in da v skladu s tem tudi vse ontološke kategorije, ki jih uporabljata (kot npr. bit, bistvo, substanca), pa tudi antropološke (kot npr. človek, osvoboditev, dejanskost, dejavnost) postavljata v odnos z realno zgodovino, z realnim zgodovinskim življenjskim procesom, *in hkrati* v metodološko naperjenost na spremembo sveta. »Vse te kategorije — poudarja avtor — se ravno po tem ločijo od ostalih filozofskih kategorij, da niso razumljene kot zgolj teoretična temveč obenem kot praktična vprašanja ... Ne gre le za interpretacijo sveta, gre zato, da ima tudi interpretacija smisel le v spreminjanju sveta, v odkrivanju in aktiviranju realnih možnosti človeške svobode«. Za oceno Engelsovega pojmovanja odnosa med naravo in zgodovino je posebno važen Engelsov vrinek, ki se glasi: »Razmerje človeka do narave je s tem (z zanemarjanjem realne zgodovine kot človeškega ustvarjanja sveta) izključeno iz zgodovine, s čimer je ustvarjeno nasprotje med naravo in zgodovino«. Ta misel — poudarja avtor — ki je popolnoma identična z Marxovo analizo v pariških manuskriptih, pomeni tudi, da pojmovanja narave ni mogoče (razen v abstrakciji) izvzeti iz človeške zgodovine in s tem iz zgodovine človeške zavesti ... Narava in zgodovina sta v stari ideologiji v nasprotju, ker je ideologija spregledovala produkcijo življenja».

Iz tega mesta kakor tudi iz celotne filozofske analize tega teksta jasno sledi, da so tu Marxova in Engelsova stališča povsem identična in da ta tekst ne nudi nobene opore za domnevo, da bi bil Engels pod nivojem Marxove misli, najmanj pa, da je vnašal v tekst »pozitivistične popravke«, iz katerih naj bi izvirale poznejše njegove »diamatske« koncepcije.

Seveda to še ne more biti popoln dokaz za trditev, da Engels ni utemeljitelj diamatske koncepcije dialektike. Bistvena za preskus te kandidatove teze sta pač temeljna Engelsova filozofska teksta »Anti-Dühringa« in »Dialektika prirode«. Avtor

se je tega zavedal in je zato tudi posvetil največ prostora prav analizi teh osrednjih Engelsovih del. K temu ga je tudi sililo dejstvo, da so se tako »zagovorniki« kot kritiki Engelsa najbolj sklicevali prav na ti dve deli.

Prehajajoč k analizi Engelsovih osrednjih del avtor najprej poda tekstološki uvod v razumevanje obeh Engelsovih glavnih spisov, »Anti-Dühringa« in »Dialektike narave«. V razdelku o »Anti-Dühringu« na podlagi precizne historiografske analize ovrže danes že tradicionalno tezo o treh sestavnih delih marksizma in pokaže, da je bila struktura tega Engelsovega najbolj popularnega spisa »diktirana od kritiziranega Dühringovega dela«, kar sicer tudi Engels sam izrecno — a doslej nezapaženo — poudarja. Avtor vzporeja posamezne razdelke »Anti-Dühringa« z ustreznimi Dühringovimi spisi in prepričljivo dokaže, da so naslovi omenjenih treh »sestavnih delov marksizma« dejansko samo skrajšave za *kritiko* treh Dühringovih spisov, nikakor pa ne trije sestavni deli *marksistične* teorije, kakor je mogoče brati v raznih popularnih priročnikih dialektičnega materializma. V razdelku, posvečenem »Dialektiki narode«, avtor podrobno rekonstruira prvotno stanje rokopisa ter na podlagi zelo bogatega historiografskega gradiva s precizno tekstološko kritiko ovrže dotedanje redakcije tega Engelsovega dela kot historiografsko in filozofsko nezadovoljive. Navedene analize bi mogle biti trdna osnova za novo kritično izdajo »Dialektike narode« ali kakor avtor utemeljeno predlaga kot naslov »Naravoslovno-filozofskih rokopisov«.

V poglavju »Narava in zgodovina« analizira avtor marksistično kritiko Engelsa od Lukása do Marcuseja in Alfreda Schmidta. Avtor vprašuje po upravičenosti te kritike Engelsa, priznavajoč upravičenost kritike nove ortodoksije. To vprašanje postavlja posebno v luči razvoja po letu 1948, ko je bilo znotraj revolucionarnega delavskega gibanja mogoče in nujno obnoviti kritiko socialnih korenin stalinizma. Ob tem razkriva Lukácsev nespornost z Engelsom posebej na podlagi naravoslovno-filozofskih rokopisov, ter uspešno dokaže, da je Engelsovo stališče bistveno historično. Engelsova osnovna intencija je »iztrgati naravo iz miselnega okvira, v katerem je koherentna z meščanskim kozmosom«. Narava je s tem pojmovana, kakor pravilno zahteva Lukács, kot historična kategorija. Engelsov namen je bil koncipirati naravo tako, da bo koherentna s človeškim kozmosom. V zvezi s tem analizira avtor identiteto in razliko med svetom narave in svetom družbe ter prihaja do zaključka, da je načelna razlika med njima v alternativnosti zgodovine. »Zgodovina lahko teče spontano, samoraslo, brez človeške kontrole ali pa po meri človeka. Godi se lahko po avtomatiziranih »večnih zakonov« ali kot odkrivanje človekovega sveta«. S komparativno analizo številnih mest iz »Anti-Dühringa«, »Dialektike narode«, iz korespondence in drugih virov avtor nazorno pokaže, da tiči tudi za tistimi formulacijami, ki so vzbujale videz, da izvaja Engels dialektične zakone iz narave, dejansko *historični* materializem, pojmovanje, da je »dialektika zgodovine garant za dialektiko kozmosa« in ne obratno. V zvezi s tem je zlasti pomembna naslednja avtorjeva misel: Ne kontenplacija, temveč produktivna praksa spreminjanja narave nam predočuje dialektiko: narava se v praksi spreminjanja obnaša dialektično... Tu ni nainvencionalnega priusa zunanje narave, temveč nastopi zunanja narava šele tedaj, ko nastopi znotraj celokupne narave človek kot samostojen produktiven dejavnik. Šele s produkcijo se narava sploh razdeli na človekov svet in zunanjo naravo. Narava je zunanja samo za človeka«. In dalje: »Šele ko je ta praksa podvržena dialektični analizi (in za tako analizo odpre možnost šele praksa sama) se nam izkaže produktivna praksa za garanta dialektičnosti objekta.

Na to tematiko se navezuje *problem ideologije* kot odtujene zvesti. Avtor ugotavlja, da uporablja Engels izraz ideologija v celotnem svojem opusu, tudi v poznih delih, *izključno* v pomenu napačne sprevrnjene zavesti, »v odtujitev ujete zavesti odtujene biti«. To dejstvo spet po drugi strani dokazuje, da je temeljna kategorija Engelsove filozofske misli prav problem odtujitve, ki je izrazito socialna in ne naravoznanska kategorija. Avtor podrobno zasleduje razvoj tega pojma v vseh bistvenih Engelsovih tekstih, pri čemer posebej poudari, da je Engelsu pomenila kritika ideologije predvsem kritiko ideološke metode in vzporeja Engelsova izvajanja s tozadevnimi Marxovimi teksti. Tudi tu se pokaže identičnost Marxovega in Engelsovega pojmovanja ideologije. Na koncu poglavja prikaže avtor Engelsovo kritiko filozofije kot ideologije, pri čemer poda zelo zanimivo interpretacijo znane Engelsove teze, da ostane od dosedanje filozofije samo nauk o mišljenju, to je, formalna logika in dialektika. Novi horizont, v katerem se obnavlja mišljenje (Engelsov izraz za filozofijo), je kritična totaliteta: vse filozofske raziskovanje je zdaj in ultima analisi usmerjeno v spremembo sveta, v odkrivanje limitacije in negacije v zdajšnjosti, v razkrivanju možnosti prihodnosti. Filozofija se je totalizirala: stopa v konfrontacijo z vsem empiričnim raziskovanjem in mu daje kritično podlago. Filozofija se

realizira s tem, da vse raziskovanje postaja filozofsko. Kot mišljenje mišljenja, kot stalno povpraševanje k temelju človeške eksistence in kot raziskovanje narave pojmov je filozofija postala glava, torej »pogled, nazor« realno-historičnega gibanja.

V poglavju »Naravoslovje in ideologija« oriše avtor Engelsovo kritiko naravoslovnega naturalizma in vulgarnega materializma. Razkrivajoč motive te Engelsove kritike, ki so bili v dosedanjih interpretacijah skoraj docela prezrti, prihaja avtor do ugotovitve, da je šlo Engelsu predvsem za to, da iztrže znanost o naravi iz okvira »meščanskega kozmosa«, v katerem figurira kljub progresivnosti kot »ideologija kapitala«. Kot taka se sicer upira vsem oviram, ki stopajo na pot svobodnemu razvijanju znanstvenih teorij, hkrati pa se odločno distancira od katerega koli realnega socialnega gibanja, ki sega s svojimi cilji preko meščanskega kozmosa. To pa ima negativne posledice ne samo revolucionarno spremembo sveta kapitala, temveč tudi za naravoslovje samo, ki ostaja vključeno v okvire empirizma in »napačnega naturalizma«. Navidezna nevtralnost naravoslovja nasproti družbenim vedam je v tem, da »obveznost naravoslovja ni koristiti zatrjevanju ideologov o legitimnosti etabilarnega reda... temveč služi bolj orodno, kot materialni instrument... Glavna naloga naravoslovja v scenariju meščanskega kozmosa je: biti molčeče orodje razrednega gospodarstva. V skladu s to predpostavko označuje avtor Engelsovo intervencijo v naravoslovju kot »poskus, da bi z uvajanjem dialektičnega mišljenja mobiliziral naravoslovce za izstop in vloge molčečega orodja kapitala... zavedajoč se, da mora dialektično mišljenje biti izziv tudi za analizo njihovega socialnega položaja, njihove priklenjenosti na kolo kapitala in jim tako odpreti pot do vloge intelektualnega proletariata. Samo tako, če pritegne socialno gibanje proletariata v svoj tok znanost, če torej v ukazovalni piramidi izolira »pol kapitala« in se samo integrira na vseh nižjih ravneh te piramide, ta revolucija ni ludizem, ni repriza razbijanja strojev s podobnim končnim uspehom«.

To je nedvomno povsem nova, izvirna interpretacija »Dialektike narave«, ki jo je avtor uspešno dokazal s podrobno analizo ustreznih mest iz Engelsovih in Marsovih spisov. Prav ta kritični odnos do »napačnega« naturalizma (ki bolj kot vse drugo demantira tezo o Engelsu kot vulgarnizatorju marksizma in utemeljitelju nazora, ki mu je dejanska osnova prav ta napačni naturalizem), je Engelsu omogočil, da je obravnaval Marxa — kot odkriva avtor v Dodatku — vsaj v enem — po avtorjevem mnenju hudem primeru pred padcem v vulgarni materializem (izpeljevanje zgodovine iz geologije), kar je hkrati tudi edina večja polemika med Marxom in Engelsom. Ta polemika — poudarja avtor — je zanimiva predvsem zato, ker *tu* nastopa Marx kot vulgarnizator njegunega nazora in Engels kot mislec... Gre za vprašanje naravnega substrata zgodovine, ki mu da Engels veljati le zelo posredno medtem ko se je Marx v tem primeru z neposredno povezavo zelo približal vulgarnemu materializmu in napačnem naturalizmu«.

Knjiga dr. Božidarja Debenjaka je brez dvoma pomemben toretični dosežek slovenske marksistične misli in pomembno delo slovenske marksologije. Njena pomembnost ni v tem (ali samo v tem), da je avtor filozofsko »rehabilitiral« Engelsa kot soutemeljitelja avtentičnega marksizma, temveč (predvsem) v tem, da je v Engelsovi misli odkril »impulze«, ki bistveno posegajo v *naš čas* in znova radikalizirajo vpraševanje po smislu dialektike in zgodovine — danes in tukaj.

Dr. Boris Majer

SOCIALIZEM IN REVOLUCIONARNI SUBJEKT

V. Mikecin

Knjiga, ki je pravkar izšla pod gornjim naslovom (Socijalizam i revolucionarni subjekt, izd. »Kulturni radnik«, Zagreb, 1970, 339 str.) je zbornik avtorjevih razprav, člankov in drugih prispevkov o vprašanih socializma in delavskega razreda kot njegovega revolucionarnega subjekta. Tako je v kratkem časovnem razdobju pred nami že drugo delo, ki posega v problematiko sodobnega socializma in aktualno vlogo delavskega razreda. V mislih imam še zbirko razprav različnih avtorjev, sodelavcev revije »Naše teme« (Radnička klasa u socijalizmu, »Naše teme«, Zagreb, 1969). Ta pojav priča o močno izraženem interesu za probleme, ki so najbolj tesno povezani z dilemami, kakršne se porajajo prav na sedanji stopnji razvoja socializma pri nas in v svetu, še posebej pa pri nas, saj preživljamo obdobje, ki lahko v marsičem pomeni tako ali drugačno, vsekakor pa pomembno

prelomnico v procesu nadaljnega preoblikovanja našega družbenoekonomskega in političnega sistema.

Ceprav Mikecinova knjiga ne pomeni neke organske in celostne izpeljave problema o vlogi in položaju delavskega razreda v našem socialističnem razvoju — kar je razumljivo spriču dejstva, da vsebuje prispevke z diferencirano in parcialno tematiko — je vendar očitno avtorjevo prizadevanje po enotnem izhodišču in enotni temeljni teoretični koncepciji. To je razvidno iz smisla akcije, ki so jo vodili sodelavci revij »Naše teme« in »Kulturni radnik«, in to ne le s teoretičnimi prispevki, marveč tudi z neposrednimi razgovori v nekaterih večjih delovnih kolektivih. (Zbornik vsebuje nekaj zanimivih in ilustriranih redigiranih stenogramov teh razgovorov). Celotni zbornik res preveva temeljno avtorjevo izhodišče, ki se istovetno s smislom in vsebino akcije omenjene skupine. To avtor opredeljuje takole: »Vso našo akcijo smo pomerjali na to, da pokažemo, kdo je lahko in tudi mora biti množični subjekt socialistične preobrazbe in kaj vse — teoretično in praktično — vključuje teza, da je le delavski razred tisti, ki je lahko in tudi mora biti ta množični subjekt. Poskušali smo tudi zagotoviti, v kakšnem smislu pri nas empirično obstaja delavski razred, v kakšnem smislu pa naj pojmujeemo pozicijo delavskega razreda kot regulativno, programsko idejo« (str. 31).

Navedeno se lahko zdi, da avtor ponavlja stereotipno tezo o delavskem razredu kot revolucionarnem subjektu socializma. Vendar temu ni tako. Avtor zavzema nekatera stališča, ki pomenijo — spriču dosedanjih prevladujočih teoretičnih posplošitev — izviren prispevek vrednotenju razredne strukture pri nas in še posebej k pojmovanju o vlogi in položaju delavskega razreda. V tem pogledu je najprej potrebno omeniti avtorjevo zavračanje ideologije »delovnega človeka« in »delovnih ljudi«. Ta ideologija lahko — po avtorjevem mnenju — služi kot hipoteza, ki označuje nek možni program socialističnega gibanja, ne more pa biti osnovno akcijsko geslo, ker bi bila to ideološka mistifikacija dejanskih socialnih nasprotij pri nas. Ta ideologija »pravzaprav najbolj ustreza biokratičnemu načinu presojanja, kajti le v mislih (teoretično) razrešuje nasprotja, dejansko pa jih pušča nerazrešena, kar pomeni, da je to apologija obstoječega« (str. 31). To avtorjevo stališče vsebuje — poleg drugih — bržkone še dve posledici. Prva posledica, ki iz tega stališča implicite izhaja, je odklonitev funkcionalistične teorije stratifikacije, za katero se ogrevajo tudi nekateri naši avtorji. S tem se lahko strinjamo. Mimogrede omenjamo, da sociologijo stratifikacije pojmuje tudi S. Suvar kot eno izmed »treh smeri oporekanja biti delavskega razreda v socializmu« (v razpravi o delavskem razredu in njegovem sodelovanju pri upravljanju socialistične družbe, ki jo vsebuje že omenjeni zbornik »Naših tem«). Drugo posledico omenjenega avtorjevega stališča pa izraža njegov pomislek glede na trditve, da pri nas ne obstaja antagonizem med delavskim razredom in birokracijo. Tega vprašanja pa avtor ni globlje razvil in je spriču nekaterih navedb res dvoumno, ali je morda imel v mislih razredni antagonizem med delavskim razredom in birokracijo, kar pomeni, da birokracijo pojmuje kot družbeni razred v socializmu, ki je v polarnem odnosu do delavskega razreda. Morebitno tako tezo bi morali odkloniti, ker bi s tem odločali razredne odnose na podlagi avtoritete družbenih funkcij in distribucije potrošnih dobrin, ne pa na podlagi družbenoekonomskih odnosov v procesu družbene produkcije, kar predvsem opredeljuje neko družbeno skupino kot družbeni razred. V zvezi s tem lahko mimogrede omenim, da so za vprašanja o družbenem bistvu birokracije in njenem odnosu do delavskega razreda v socializmu, o čemer so pri nas dokaj različna mnenja, pomembne zlasti teoretične posplošitve, ki izhajajo iz razprave E. Kardelja o delavskem razredu, birokraciji in Zvezi komunistov Jugoslavije (»Socijalizam« št. 1—2/1968).

Avtor je upravičeno opozoril, da so pri nas različni pogledi celo na samo družbeno bistvo delavskega razreda, saj se izražajo tudi stališča, ki zanikajo obstoj tega razreda kot empiričnega dejstva v naših družbenih strukturah. Strinjamo se lahko z njegovo trditvijo, da ta stališča temeljijo bolj na področju definicij, to je programskih anticipacij, kot na področju dejstev. Zato je njegovo mnenje, da so pri nas sicer »ustvarjeni mnogi temeljni predpogoji za premagovanje razredne strukture in s tem tudi za ukinitve delavskega razreda kot razreda, kar pa nikakor ne pomeni, da bi lahko našo družbo nekritično proglasili za skupnost delovnih ljudi, v kateri so njihovi odnosi jasni in prozorni, v kateri imajo vsi pripadniki iste interese ipd. ter tako pozabili, da še zmeraj obstaja neka razredna diferenciacija, ki zelo močno deluje v smislu perpetuiranja obstoječega stanja (str. 163). Potrebno je zato razlikovati med tistim, kar naj bi bilo in tistim, kar je dejansko stanje. Sicer pa avtor izraža mnenje, da »četudi pri nas — zaradi spremenjenih objektivnih pogojev — niti ne bi mogli govoriti o obstoju delavskega razreda v klasičnem pomenu te besede, bi morala privzeti izredno aktualnost ideja

delavskega razreda kot regulativna ideja, etos delavskega razreda in mera humanosti, ki se zgodovinsko povezujejo z delavskim gibanjem« (str. 162). Zato moramo, ko izhajamo iz izvirnega pomena zgodovinske opredelitve delavskega razreda, celostno vrednotiti njegov dejanski materialni, kulturni itd. položaj, kajti prav ta položaj, ki je nedvomno v procesu nenehne preobrazbe, je lahko resnično temeljno merilo za presojo socializma, ki ga gradimo. Tako pridemo do tistega, kar je osrednja točka avtorjevega razmišljanja o delavskem razredu kot revolucionarnem subjektu socializma: odločujoče merilo za socializem je položaj delavskega razreda. »Stopnja njegove emancipacije (ekonomske, kulturne itd.) je najboljše kazalo o tem, kako je kje s socializmom. Vse drugo je ideološka mistifikacija, ki se opravičuje s tako imenovanimi višjimi cilji« (str. 32).

Prav tako v zvezi z omenjenim temeljnim izhodiščem so zanimive avtorjeve misli o delavskem razredu in kulturi v socializmu (str. 159 in nasl.) Te misli posegajo tudi v vprašanje o delavskem razredu in delavskem samoupravljanju in v odnos med razredom, partijo in sindikatom. Avtor vidi v naših sedanjih družbenih razmerah štiri oblikujoče se sfere, in sicer sfero oblasti ali države, sfero gospodarstva z njenim mehanizmom in zakonitostmi, sfero neposrednih proizvajalcev, ki so v stanju »prehoda« in jih zato lahko označujemo kot razred, in idejno sfero usmerjevalnih sil, v kateri ima odločilno vlogo Zveza komunistov. Pri tem predvideva, da se bo — spričo potreb in ciljev gospodarske in družbene reforme — naša družba v bližnji bodočnosti razvijala v smeri vse bolj poudarjene artikulacije in diferenciacije teh sfer. Ze dosedanje tendence gibanja kažejo, da se je Zveza komunistov morala distancirati od omenjenih sfer in da se celo niti ne more identificirati z najbolj neposrednim interesom delavstva, ne da bi varovala nekatere zgodovinske interese in cilje, ki se povezujejo z gibanjem delavskega razreda. Zato se lahko odnos med partijo in razredom posreduje le z neko kritično instanco, ki bo predstavljala najbolj neposredne in vsakodnevne interese delavcev glede na njihovo materialno in kulturno emancipacijo. To vlogo bi po avtorjevem mnenju moral imeti sindikat, kajti sicer se utegne zgoditi, da pride delavski razred v zapleteni dialektiki naše družbene strukture — spričo različnih objektivnih okoliščin — v slabši položaj kot drugi družbeni sloji. V prepletu teh misli se avtor znova vrača na tisto, ki je zanj osrednjega pomena, da je namreč »smisel socializma predvsem dejanska emancipacija proletariata, ki se v tem pomenu pojavlja kot regulativna ideja oziroma orientacijska točka; zato lahko brez politike, ki posebej poudarja to idejo z vsemi njenimi praktičnimi implikacijami res ustvarjamo napredek, toda njegova vsebina samo s tem ne more biti socialistična« (str. 166).

Misel o drugačni vlogi reformiranega sindikata se vključuje v avtorjev splošni pogled na revolucionarni subjekt socializma; s to mislijo se v osnovi lahko strinjamo. Glede na shemo različnih sfer v naši družbi pa izrazimo pomisleke v dveh smereh. Predvsem je bržkone nemogoče ločiti posebno »sfero« delavskega razreda v odnosu do gospodarske sfere, kajti razredni odnosi nastajajo in prenehavajo z ustreznimi spremembami v družbenoekonomskih odnosih. Tudi je težko predvideti razvoj v smeri vse večje diferenciacije omenjenih sfer, ker bi to pomenilo — kar pa seveda ne velja za idejno sfero — polarizacijo državne sfere in sfere samoupravljanja. Tako bi se protislovnost med državnim in nedržavnim, prisiljevalnim in samoupravljanim, ki se od časa do časa pojavlja v videzu statične protislovnosti dveh polarnih elementov, še bolj zaostrovala, namesto da bi se dialektično razreševala na ravni vselej višje sinteze.

Avtorjevo delo vsebuje še vrsto zanimivih razmišljanj, v katera pa žal v tem kratkem prikazu ne moremo posegati. Da bi bralca vsaj približno seznanili z vsebino dela, povzemamo naslove osnovnih razprav oziroma člankov, ki jih vsebujejo posamezna poglavja. V prvem poglavju posega avtor v odnos med delavskim razredom in socializmom (aspekti emancipacije delavskega razreda; položaj delavskega razreda in gospodarska reforma; položaj neposrednih proizvajalcev v industriji Zagreba). Drugo poglavje vsebuje razmišljanja o delavskem razredu in kulturi (delavski razred in kultura v socializmu; replika o partiji, razredu in kulturi; o množični kulturi in kulturi delavcev; delavci, kultura, samoupravljanje). Tretje poglavje se nanaša na teorijo in prakso socializma na zahodu (dileme in perspektive; kontroverze o socialistični preobrazbi). V četrtem poglavju avtor obravnava problem študentov in delavskega gibanja (okrog »nove« in »stare« levice; smisel in domet študentskih uporov na zahodu; Marcuse, študentska gibanja in delavski razred; študenti in delavski razred). Zadnje poglavje z naslovom »Portreti in situacije« pa vsebuje nekaj avtorjevih pogledov na nekatere teoretike marksizma (Togliattija, Kosika, Buharina, Garaudya).

Navzlic navidezno nepovezujoči se pestrosti je za obravnavano zbirko vendar značilno, da jo preveva osnovna tematika, ki je izražena v naslovu knjige. Ta ugotovitev nedvomno velja za prvi dve poglavji, ki ju obenem smatramo za najbolj tehtni in dognani. Zato smo nanju še posebej opozorili, čeprav smo mnenja, da je tudi delo kot celota pomemben znanstveni prispevek našega vidnega in prizadevnega marksističnega teoretika.

dr. Anton Žun

KNJIGA O CIGANIH

Knjiga Vaneka Siftarja Cigani, ki jo je izdala Pomurska založba v Murski Soboti leta 1970 s podnaslovom *Minulost v sedanosti* (232 strani), je iššla v času poglavljenih razprav o Ciganih ali Romih, kakor se sami imenujejo. Od kod izvira, zakaj so se razselili skoraj po vsej zemeljski obli razen na Japonsko, kamor je bilo preseljevanje tujcev dolgo prepovedano, je več časa vznemirjalo in še vznemirja strokovnjake. Eni so menili, da so potomci legendarne Atlantide, drugi, da so že v času bronra živeli v južni Evropi, Mali Aziji in severni Afriki. Tretji so menili, da izvirajo iz Egipta. Ta hipoteza je bila dalj časa živa, ker so mnogi Cigani, ki so prišli v Evropo, trdili, da so iz Egipta. To je bilo res, saj so se Cigani iz Indije umaknili v dežele bližnjega Vzhoda, tudi v Egipt, kjer so nekaj časa živeli. Spoznanje, da so prišli iz Indije, spada v 18. stoletje. To so potrdile znanstvene raziskave v naslednjem stoletju, med njimi spoznanja našega F. Miklošiča. Se danes je sporno, kdaj so se umaknili iz Indije. Avtorji navajajo čas od začetka naše ere do meje I. in II. tisočletja, ko naj bi se umaknili pred vdorom Muslimanov. Nekateri dopuščajo preselitev v več etapah. V Siftar meni, da so se iz Indije umaknili v V. stoletju pred Huni (str. 11).

Avtor govori predvsem o Ciganih v Prekmurju, njihovem življenju v najširšem smislu besede, tako v preteklosti kot v sedanosti, ko jih poskušamo organizirano vpljučiti v splošni tok družbenega življenja. Pri tem navaja podatke o Ciganih tudi v drugih slovenskih pokrajinah, ki so mu bili na voljo, in posega v občja vprašanja, ko pojasnjuje njihove kulturne, etnične in druge posebnosti.

Iz knjige razberemo, da so se Cigani pojavili v Prekmurju vsaj v 18. stoletju. V večjem številu pa v 19. stoletju, ko naj bi nastajala tudi stalna ciganska naselja. Iz tega obdobja, je zapisal avtor, vemo o Ciganih sorazmerno malo. Avtor meni, da jih opisovalci razmer v Prekmurju zato ne omenjajo, ker se odnosi med domačim prebivalstvom in Ciganom zaradi splošne revščine niso bistveno razlikovali (str. 45). Zato pa so se zaostriili odnosi po zemljiški odvezi, ko je kmet postal lastnik zemlje in se v težkih gospodarskih razmerah boril zanjo. Torej je boj za grunt zaostriil odnose med kmetom in Ciganom, ki je ostal brez spoštljivega odnosa do lastnine (str. 60). Vendar gre res samo za zaostritev, saj razmere in občja družbena psihologija Ciganom nikoli niso bile naklonjene. Vzrokov je bilo več. Fevdalci so bili nezadovoljni, ker so se Cigani izmikali fevdalnim obveznostim. Cerkevni očetje so se hudovali, ker so bili ravnodušni do vere. Res je, da so prevzeli vero prebivalcev kraja, kjer so živeli, a so jo prav tako hitro spremenili, kakor so jo sprejeli, če se jim je to zdelo koristno. Po svoji kulturi, navadah, psiholoških lastnostih so bili evropskim ljudstvom tuji. Med njimi so bili edino Cigani nomadi. V času inkvizicije so mnogi zgoreli na grmadah kot heretiki. Pripisovali so jim zveze s satanom itd. Zato se je razmerje med kmetom in Ciganom oblikovalo na vplivih od zunaj in iz medsebojnih stikov. Razumljivo, da so se odnosi med njima zaostriili v težkih gospodarskih razmerah ob okrepljeni zemljiški zavesti kmeta, posebno če so ga Cigani motili s prosjačenjem ali celo tatvino. Na razmerje med kmetom in Ciganom je tudi pozneje močno vplival odnos oblastnih organov do Ciganov in tudi drugi družbeni dejavniki.

Cigani nikjer v Evropi (razen v Romuniji?) niso bili poljedelci. To avtor ugotavlja tudi za prekmurske Cigane. Kje so vzroki? Po vsej verjetnosti v dejstvu, da Cigani poljedelci niso nikoli bili in jim je zato poljedelstvo ostalo tuje. Torej se že v Indiji niso ukvarjali s poljedelstvom. Tako naj bi člani kaste »dom«, ki niso bili stalno naseljeni in so izdelovali predmete iz lesa, nastopali kot muzikanti in plesalci. Radže, knezi in drugi naj bi jih zaposlili na dvorih, da bi jim krajšali čas. Sčasoma naj bi ta poklic zaradi sistema kast postal deden. Sicer so pa v indijskih srenjah živeli številni obrtniki, člani »nižjih« kast, ki so oskrbovali srenje z obrtnimi izdelki. Zaradi vdora tujcev so mnogi prebivalci Indije deželo zapustili. Med ubežniki so bil predvsem revni člani nižjih kast, tudi predniki Ciganov. Avtor

sicer ugotavlja, da je še danes sporno, ali so se Cigani naučili obdelovanja kovin že v Indiji ali med potjo iz nje. Hkrati pa dodaja, da nam uporabljanje meha priča, da se je to zgodilo v Indiji (str. 16).

Pri tem pa kaže odgovoriti na vprašanje, zakaj Cigani v Evropi niso postali poljedelci? Tega ni mogoče pojasniti z neprizadevnostjo Ciganov, kakor želijo nekateri. Vzroke moramo iskati v dejstvu, da jim je ob prihodu na kontinent poljedelstvo bilo tuje. Tu so jih v posameznih deželah v določenih obdobjih poskušali usmeriti v poljedelstvo, a s silo, kar pa ni moglo roditi zelenih sadov, ker jim je bilo tuje. V normalnih razmerah pa so zelo težko prišli do zemlje. Kmetje so jim jo sicer prodajali, a le manjše kose slabše zemlje in le zunaj gradbenih okolišev. Tako so ostali izolirani, zunaj življenjskega ritma ob večjem ali manjšem preziru okolice in oblasti. Pri tem so ohranili svoj način življenja. Le redki so ga počasi in s težavo presegle. O tem avtor dovolj prepričljivo razpravlja in opozarja, da je mogoče ciganski življenjski vključiti v življenje okolice le ob enakovrednem in enakopravnem obravnavanju in reševanju njihovih življenjskih interesov.

Sifhtar se je pri obravnavanju ciganskega življenja naslanjal na primarne zgodovinske vire, ljudi, ki so mu lahko posredovali stvarne podatke, in na neposredno opazovanje. Življenje Ciganov je podal po posameznih okoliših v preteklem obdobju in sodobnem času. Pri tem obravnava razmerje oblasti in neposredne okolice do Ciganov in obratno. Njihov razvoj povezuje z razvojem okolice, zavrača zmotna prepričanja in dejanja, kar ima za sodobna prizadevanja osrednji pomen. Ne posreduje nam le zgodovine Ciganov v Prekmurju (in s tem prispeva k zgodovini Prekmurja), ampak daje tudi praktične napotke za ravnanje v prihodnje. Zato lahko samo želimo, da bi knjigo prebralo čimveč ljudi.

L. Čarni

ORIS SODOBNE PSIHLOGIJE A. Trstenjaka

Marko POLIČ

Za knjigo, ki se nahaja pred nami, bi najbrž lahko dejali, da je edina, ali vsaj ena redkih tovrstnih* knjig izpod peresa ne samo slovenskega, temveč tudi jugoslovanskega avtorja. Žal je izšel šele prvi del te knjige, s podnaslovom »Teoretična psihologija«, tako da pričujoči prikaz že zato ne bo popoln, a tudi, ker avtorja odlikujeta svojska organizacija in prikaz gradiva, dostikrat polna presečenec za bralca, navajenega podobnih knjig v tujih jezikih.

Od formalnih značilnosti knjige bi bilo vredno omeniti avtorjev poskus uvažanja slovenske psihološke terminologije (kar je redkost pri drugih naših avtorjih) ter težnjo, ki se vleče skozi vso knjigo, da bi vzporedno s tujo prikazal tudi našo psihologijo. Avtor namreč navaja raziskave in dela mnogih jugoslovanskih psihologov, tudi svoja.

Knjiga je obsežna (656 strani), posebno če upoštevamo, da gre za delo enega človeka (kar je danes že redek primer). Razdeljena je v dva dela. Prvi del, »Uvod v psihologijo«, obravnava opredelitev psihologije, zgodovinski razvoj psihologije ter metode psihologije; drugi del, »Osebnostna psihologija«, pa je razdeljen na troje poglavij: Integracija osebnosti v organizmu, Integracija osebnosti v okolju in Integracija osebnosti v teoriji. Vsebinsko je knjiga dokaj sodobno** zastavljena, saj najde bralec v njej tudi mnoga najnovejša spoznanja (npr. Hebbovi prispevki v nevrofiziologiji, kibernetično logično mišljenje ipd.).

Že sam oris zgodovinskega razvoja psihologije je zelo temeljit in instruktiven. Avtor seznanja bralca tako z zgodovino psihologije v posameznih deželah kot s sodobnimi strujami, nakazuje pa tudi smeri razvoja psihologije v prihodnosti.

Odlično je obdelano tudi poglavje o metodah, kjer nam avtor prikaže osnovne eksperimentalne, statistične (vključno z faktorsko analizo in analizo variance), testne in klinične metode. Kvečjemu bi lahko pripomnili, da je prikaz statističnih metod v tem kontekstu morda preobsežen.

Zaustaviti pa se hočemo ob nekaterih posebnostih, ki res predstavljajo nekaj svojskega, a morda vzbujajo tudi pomisleke. Že sam podnaslov knjige »Teoretična

* Knjiga je priročnik, ki po strukturi gradiva (glej kazalo) ustreza učbeniku, a vsebinsko teži k nekakemu orisu ali celo monografiji. To je seveda potrebno upoštevati, ko govorimo o obsegu poglavij.

** Naj omenimo, da je v izredno bogati bibliografiji približno 140 del, objavljenih po letu 1960.

psihologija« in s tem v zvezi poglavje »Opredelitev psihologije«. Pojem »teoretičen« zajema v psihologiji veje, ki so usmerjene predvsem v teoretično obravnavanje svojega predmeta, sem pa spadajo po večini sodobnih razdelitev tudi razvojna, socialna, diferencialna in druge, da omenimo le tiste, ki jih avtor uvršča med uporabne. Resda je vsaka delitev nasilna, toda v sodobni psihologiji se je ena od njih že uveljavila in avtor ne navaja nobenih argumentov, ki bi ji nasprotovali. Zgolj postavljanje nove delitve pa ne zadostuje.

Avtor opredeljuje psihologijo kot »znanost o človekovi osebnosti«, toda s tem istočasno širi pojem osebnosti oz. zožuje pojem psihologije. Psihologija je res znanost o človekovi osebnosti, morda predvsem o njej, toda ni samo to. Obstajajo področja, ki se jih ne bi dalo uvrstiti v okvire zgornje opredelitve, npr. zoopsihologija, še več, avtor sam ne more mimo spoznanj dobljenih na živalih. Iz te opredelitve bi sledilo enostavno izenačevanje duševnosti z osebnostjo, a tudi nevaren sklep, da so psihični pojavi lastni le človeku, spomnimo pa se samo Köhlerjevih eksperimentov z šimpanzi. Res pa je, da avtor navaja tudi nekatere druge opredelitve psihologije, ter pojasnjuje, zakaj je sam izbral ravno to. Na bralcu je sedaj, da se z njim strinja ali pa se odloči za drugo.

Zdi se tudi, da ta opredelitev nekako določa celotno nadaljnjo vsebino knjige. Sodobni avtorji pogosto zanemarjajo vidik celovitosti v podajanju snovi, govore ločeno o motivaciji, mišljenju, učenju itd., zanemarjajo pa to, da gre pri vsem tem le za različne vidike enovite stvarnosti. Analiza je v znanosti potrebna, nujna, kajti nemogoče je raziskati silno množico pojavov v njih celoti, naenkrat, posebno, če gre za najvišje in s tem najbolj raznolike in zapletene oblike življenja. Toda ostajanje zgolj na analizi in njenih rezultatih, brez nadaljnega sintetiziranja (kar dostikrat najdemo pri ameriških avtorjih) je ostajanje na pol poti. Avtor se je skušal temu izogniti ter podatki občo psihologijo, ki obravnava parcialne aspekte osebnosti s celostnega vidika, vendar marsikje ni mogel ostati dosleden temu smotru. Včasih se bralcu vzbuja vtis, da celote ni mogel prikazati, samo delov pa ni hotel. A ni mogel mimo njih, toda ker se ni hotel odpovedati celoti (tj. osebnosti), jo žal pogosto preveč nasilno uvaja. Še več, obenem izgublja termin za pojem osebnosti v ožjem pomenu besede, kot vidika v psihologiji. Res je en sam predmet raziskovanja, a znanost ga raziskuje z različnih vidikov. Avtor je poudarjal prvo na škodo drugega. Zato tudi pogrešamo koncentrirane obravnave osebnosti (izven posameznih teorij).

V poglavju z naslovom »Integracija osebnosti v organizmu« nas avtor, poleg drugega, seznanja predvsem s fiziološkimi korelati psihičnih procesov. Vse od sodobnega pojmovanja refleksa kot enote TOTE, preko prikaza procesov v živčevju nanašajočih se na gibanje, pa do opisovanja procesov višje živčne dejavnosti, tj. mišljenja, daje avtor temeljit, a obenem ravno za področje psihologije.

Posebno pozornost pa zaslužil poglavje o zaznavanju. Le to je izredno dobro obdelano in to res zelo izčrpno. Prikazana so ne le tista, že klasična področja zaznavanja, kot so področje zaznavanja lastnega telesa (dotik, bolečina, ravnotežje, ...), zaznavanja kemikalij (okus, vonj), zaznavanje zvoka ter zaznavanje na področju vida, temveč tudi zaznavanje časa ter vzroka. Med eksperimenti, s katerimi so ta izvajanja podkrepjena, so tudi mnogi avtorjevi.

Zadnje poglavje »Integracija osebnosti v teoriji« prinaša obširen pregled raznolikih teorij osebnosti, vse od klasične psihoanalitične, raznih duhovednih, socialnih, personaloških, konstitucijskih, pa tja do factorske in še mnogih drugih.

Po razporedu gradiva (od zaznav, preko mišljenja do motivacije itn.) bi to predstavljal primer klasičnega pristopa, v razliko od pristopa nekaterih novejših psihologij, ki začenjajo običajno z motivacijo in mišljenjem, vendar je avtorjev pristop razvojno logično upravičen. Klasičnemu pristopu ustreza tudi poglavje »Hotenje«, ne le z naslovom, temveč delno tudi vsebinsko (obravnavanje volje). Obenem pogrešamo v okviru tega poglavja (danes običajno imenovanega »Motivacija«) obravnavanje psihičnih konfliktov, frustracij, obrambnih mehanizmov (kar omenja avtor le v nekaj stavkih), interesov itn. Seveda pa je možno, da bodo ta področja obdelana v drugi knjigi, kar bi sledilo iz avtorjeve razdelitve predmeta psihologije.

Običajno je, da avtorji najboljše prikažejo tista področja, s katerimi se ukvarjajo. To je sprejemljivo in celo dobro (zaradi boljšega poznavanja), a le kolikor ni preveč porušeno ravnotežje med temi in ostalimi področji. V tej knjigi je skorajda porušeno. Obširnemu prikazu zaznavanja, pregledu osebnostnih teorij, zgodovinskemu pregledu in metodologiji so dodana po obsegu (ne po vsebini) skromna poglavja iz področja učenja, mišljenja, čustvovanja, motivacije. To, kar je

avtor obsežno prikazal (in avtor je znan strokovnjak na področju zaznavanja), da več kot prikaz tega, kjer ni tako doma.

Pripombe bi lahko dajali še in še, ugodne in neugodne. Vsekakor pa se pred nami nahaja dragoceno in po vsebini bogato delo ter bralec, najsi bo psiholog ali ne, nad njimi ne bo razočaran. Delo je boljše od mnogih tovrstnih tujih, pomeni pa tudi pot, ki jo bo, upajmo, kmalu sledil še kak domač avtor.

»ELEMENTI PSIHOLOGIJE« Krecha in Cruthfielda

Pred nedavnim je beograjska založba Naučna knjiga izdala obsežno delo izpod peresa znanih avtorjev Krecha in Cruthfielda, z naslovom Elementi psihologije. Kot nakazuje že naslov, je knjiga posvečena predmetu obče psihologije. Čeprav je pisana v obliki učbenika in je v prvi vrsti namenjena študentom psihologije, pa nudi zanimivo branje vsakomur, saj so teoretična spoznanja prikazana tako, da bralec zlahka odkrije povezavo med teorijo in svojim lastnim doživljanjem. V jugoslovanskem merilu je knjiga edina te vrste in lahko obžalujemo le to, da smo jo tako pozno dobili.

Knjiga je vsebinsko razdeljena na štiri dele. V prvem delu nam prikaže človeka kot opazovalca sveta, ki ga obdaja. Tu spoznamo vrste in lastnosti dražljajev ter njihov vpliv na percepcijo, zatem lastnosti različnih opazovalcev, načine, po katerih se percepcije organizirajo in končno še filozofske osnove opažanja.

Drugi del je posvečen človekovim težnjam, to je motivaciji in emocijam. Najprej je izčrpno podana problematika »jaz-a«, zavesti o samem sebi, o potrebah, željah, volji in ciljih, tako kot se jih posameznih sam zaveda. Temu sledi opis vrste in narave emocij ter poglavje o motivaciji in o fizioloških osnovah opisanih pojavov.

Tretji del nosi naslov Adaptivno obnašanje. Avtorja prištevata sem kognitivne funkcije s posebnim poudarkom na kreativnem reševanju problemov. Sledi poglavje o enostavnem in sestavljenem učenju ter spretnostih, poglavje o jeziku in končno fiziološke osnove adaptivnega obnašanja.

Cetrti del obravnava problematiko individuuma. Ta del obsega osnove psihološkega merjenja, sposobnosti in razvoj posameznika, osebnost in prilagajanje ter odnos med posameznikom in družbo.

Avtorja knjige David Krech in Richard S. Cruthfield sta najbolj znana po svojih študijah s področja socialne psihologije. Ta njuna orientacija pa je vidna tudi v pričujočem delu. Avtorjev ne zanimajo toliko pojavi sami zase, temveč predvsem njihove funkcije in namen. To značilnost opazimo predvsem v tretjem delu, ki govori o adaptivnem obnašanju. Avtorja obravnavata spoznavne funkcije z nekoliko nenavadnega stališča, saj ju mišljenje in učenje zanima le v toliko, kolikor služi adaptaciji. Zato tu pogrešamo vsaj kratek oris nekaterih najbolj znanih teorij mišljenja in učenja. Po drugi strani pa to pomanjkljivost obilno odtehta obširno poglavje o kreativnem reševanju problemov, ter poglavje o jeziku, saj so te teme v starejših učbenikih navadno le na kratko obdelane.

Kot smo že omenili, je v knjigi le malo teorij oziroma teoretskega razglabljanja. Izjema je poglavje o osebnosti, kjer so omenjene najbolj znane teorije o tem problemu. Prav tako v knjigi ne najdemo opredelitve, ki bi se nanašala na predmet psihologije. Zato pa je v njej toliko več dejstev, eksperimentalnih izsledkov, primerov in aplikacij. Gradivo je podano v zgoščeni obliki, vendar pa je vsak problem osvetljen z najrazličnejših vidikov, tako da kljub izredni obširnosti problematike ni prizadeta globina.

Knjiga zato učinkuje zelo življenjsko in usmerja bralca tako, da si zlahka zamišlja praktično uporabnost podanih izsledkov. Ta značilnost pa je za študenta zelo dragocena, saj mu pomaga izpolniti vrzel med teoretskim znanjem in praktično aplikacijo. Toliko bolj, ker so mu bile doslej na razpolago le strogo teoretska dela na eni strani, ter poljudno pisani priročniki na drugi strani, ki pa študentu psihologije seveda ne morejo nuditi dovolj poglobljenega znanja.

Tudi z oblikovnega stališča je knjiga zelo dobro prilagojena svojemu namenu. Vsak izmed štirih delov knjige je razdeljen na manjša poglavja, ki so zelo pregledna. Na koncu vsakega poglavja je kratek povzetek, slovar uporabljenih besed in pregled literature o tistem problemu. Vmes pa je nešteto prilog, kjer najdemo krajše povzetke tako laboratorijskih eksperimentov, kakor tudi življenjskih situacij, ki služijo za ilustracijo in popestritev podanemu gradivu.

Beograjska izdaja omenjenega učbenika je napisana v tekočem, lahko razumljivem jeziku, kar je nedvomno tudi zasluga prevajalcev. Večino poglavij je prevedel Slavoljub Radonjić, ki je sam priznan strokovnjak na področju psihologije.

V zvezi s prevodi tuje psihološke literature pa se zastavlja vprašanje, zakaj ne prevajamo najnovejših del. Omenjeni učbenik je izšel v originalu že leta 1957. Vendar pa to ni prav tak primer. Pred leti smo prevedli učbenik eksperimentalne psihologije iz leta 1935, kljub temu, da je doživel med tem časom že več dopolnjenih izdaj. In vendar vsi dobro vemo, da znanstveni dosežki v nekaj desetletjih že pošteno zastarajo, kar velja še toliko bolj za razmeroma mlado znanost, kot je psihologija.

Tatjana Lamovec

UVOD U PSIHLOGIJU

Slavoljub Radonjić

Struktura psihologije kao nauke

Ceprav je od natisa in izida Radonjićevega dela preteklo precej časa (delo je bilo natisnjeno v Beogradu decembra 1968), se zdi, da ga kljub zamudi nikakor ne kaže prezreti zaradi pomembnega mesta, ki ga zavzema v domači psihološki literaturi.

Delo obravnava predvsem to, kar označuje njegov podnaslov: znanstveno teoretske in metodološke vidike v psihologiji, torej snov, ki je ne le v naši, temveč tudi v tuji psihološki književnosti razmeroma skromno reprezentirana. Pri tem predstavlja »Uvod v psihologijo« resen in tehten poskus opredelitve in razlage temeljnih teoretskih in metodoloških problemov in usmeritev s pomočjo razvojne in dialektične analize, ki jo avtor zaključuje v neposredni sodobnosti. Menim, da je največji pomen knjige prav v vsebinski koristnosti in potrebnosti, v izpolnitvi praznine, ki je vladala doslej na področju epistemološkega obravnavanja psihologije; posebej hvalevredno pa se mi zdi, da se je tega poskusa lotil avtentični strokovnjak, saj bi lahko trdili, da je sicer med psihologi interes za tovrstno razlago njihove lastne znanosti razmeroma majhen.

Poudariti moramo, da se je avtor svoje naloge lotil studiozno. Njegovo prikazovanje je konstruktivno in poglobljeno, mestoma tudi dokaj zahtevno. Glavna odlika samega prikaza je kritičnost in argumentiranost: opaziti je, da se avtor na moč izogiba vnašanju predpostavk ter kakršnihkoli sodb, ki bi mogle zveneti aprioristično, kar je pri učbenikih sicer običajno in včasih tudi opravičljivo. Tak način prikazovanja omogoča in izziva bralčevo sodelovanje, reči pa je treba, da je tudi avtor vseskozi aktiven in angažiran v podajanju lastnih solucij, ki jih skuša argumentirati. Bralčev dostop in razumevanje olajšuje tudi historična metoda, ki jo avtor uporablja in brez katere je pojmovanje kritičnih strukturnih in metodoloških problemov v psihologiji praktično nemogoče.

Bolj polemični so tisti vidiki vsebinskega prikaza, ki sodijo v kompetenco avtorjeve arbitrarnosti. Naslov »Uvod v psihologijo« lahko zavede, češ da gre za predmetno obravnavanje psihološke problematike. Zato bi morda na mestu naslova še najbolj ustrezala modifikacija podnaslova, ki dejansko opredeljuje vsebino dela. Razporeditev snovi v splošnem ustreza in zlasti ob zadnjih poglavjih (od VII. do X. poglavja) v zvezi z vsebino ne bi imel ničesar pripomniti. Pač pa bi opozoril na nekatere nedoslednosti in ponavljanja v predhodnih poglavjih, ki zaradi zaključenosti predstavljajo prvi del knjige. Tako je npr. v okviru III. poglavja obravnavanja introspektivna in fenomenološka metoda historična, kar pa ne velja za prikaz objektivnih metod. Tu gre za majhno nedoslednost, ne pa za vsebinsko napako, ker je kasneje (v poglavju »Biheviorizam i naučna objektivnost«) vendarle ekspliciran tudi razvoj objektivizma (toda le v sklopu behaviorističnih smeri). Obravnava operacionalizma v IV. poglavju je tako zastavljena, da se logično in organsko navezuje na naslednjo poglavje (»Intervenišuce varijable i hipotetički konstrukti«) in bi bila združitev obeh poglavij morda upravičena bolj kot oddvojenost. Na nekaterih mestih je opaziti ponavljanje: pri tem ne mislim na dupliranje, ker gre navadno za obravnavanje istih problemov na drugi ravni ali z nekoliko spremenjenega vidika, vendar pa bi lahko nekatere ožje teme avtor brez škode jedrateje obravnaval: tako govori o problemih operacionalne definicije, o konfliktu med behavioristično ekstraspekcijsko in fenomenološko metodo, o verbalnem poročilu in o intervenirajočih variablih na

dveh ali več mestih s podobno argumentacijo in s podobnimi zaključki. Včasih se pojavijo tudi reminiscence zelo specifičnih tematik: n. pr. dvakrat o »napaki dražljaja« (oziroma »napaki predmeta«), o objektivnosti in subjektivnosti fenomenoloških podatkov in o Maierjevem eksperimentu. Zdi se, da avtor ponekod čisto namerno zahaja v taka obnavljanja, kar je glede na dejstvo, da je delno mišljeno med drugim tudi kot učenik, do neke mere razumljivo in opravičljivo. Zaradi obširnosti je tu in tam nekoliko prizadeta, čeprav ne porušena vsebinska uravnoteženost III. poglavja; predvsem menim, da bi avtor lahko nekoliko skrajšal opis fenomenološke metode, zlasti tam, kjer posega iz področja psihologije, kot n. pr. ob ekskurzu v Husserlovo fenomenologijo, ki sicer ni brez vpliva na psihologijo, vendar ga vsaj na področju eksperimentalne psihologije ne bi smeli precenjevati (čeprav je sam Husserl poudarjal psihološko naravo svoje fenomenologije).

S formalnega vidika imam pripombe največ glede tiskanja naslovov. Zdi se mi, da se naslovi pri predelkih različnega obsega med seboj premalo razlikujejo in včasih je kar treba prelistati nekaj strani nazaj, da bi ugotovili, ali gre za novi predelek ali za nadaljnjo delitev prejšnjega. To vsekakor nekoliko moti pri koncentriranem branju. Tudi vnašanje naslovov v kazalo ni dosledno: naslovi, ki so označeni z debelim malim tiskom, so nekateri vnešeni v kazalo, drugi pa ne. Pogrešam tudi korekture tiskovnih napak, ki jih v delu sicer ni mnogo, so pa vendarle (npr. »metoma« namesto »metoda« na strani 74, »Formalnom« namesto »formalnom« na strani 262 idr.).

Prepričan sem, da bo delo v celoti zelo dobro služilo svojemu namenu. Ne le kot učbenik ali del študijske literature za študente psihologije, ampak tudi kot koristna informacija za formirane psihologe, zlasti za tiste, ki se ukvarjajo z znanstveno teoretskimi, pedagoškimi in raziskovalno metodološkimi problemi. Končno menim, da utegne biti delo koristno za vse ne-psihologe, ki jih zanimajo strukturalni in razvojni problemi ter primerjave posameznih znanosti ter znanstvenih metod.

Janez Musek

PSIHOLOGIJA V PROMETU

Avto-moto zveza Slovenije je izdala knjigo z naslovom »Psihologija v prometu«, ki je kolektivno delo šestih avtorjev (Bratina, Curčić, Hajduković, Stančević, Sučević, Tkačev) z namenom, da seznanijo inštruktorje motornih vozil s pomenom psihologije v prometu. Omenjena knjiga je prva, ki naj bi seznanila ne samo inštruktorje motornih vozil, ampak tudi širšo javnost o psiholoških činiteljih v prometu in s tem vsaj do neke mere pripomogla k boljši in varnejši vožnji voznikov.

Knjiga obsega osnovna področja psihologije, delno tudi psihologijo osebnosti in dokaj podroben opis vpliva utrujenosti, alkohola, nikotina in drugih medikamentov ter zunanjih okoliščin na voznika; posebno poglavje pa je namenjeno vlogi vida v prometu.

Sodeč po naslovu pa bi pričakovali, da bodo avtorji poudarili praktično aplikacijo psihologije v prometu. Dejansko sta praktični in teoretični del zastopana enako. Pri vsakem poglavju je sicer navedenih tudi nekaj praktičnih primerov s področja prometa, toda aplikaciji psihologije v prometu bi morali posvetiti samostojna in bolj izčrpna poglavja.

Pri oceni te knjige ne moremo iti mimo nekaterih vsebinskih in formalnih pripomb. Glavne vsebinske pripombe bi bile te:

Stil pisanja je pogosto zelo pomanjkljiv, tako da so nekateri stavki nerazumljivi.

Nekatera poglavja, ki so zelo pomembna za psihologijo v prometu, so spuščena — o nesrečah slišimo v vsakem poglavju nekaj; nesrečam bi morali nameniti samostojno poglavje, saj so v prometu zelo važen faktor. Avtorji pogosto uporabljajo pojme, ki jih ne pojasnjujejo ali pa jih razložijo šele pozneje (primer: barva zvoka, percepcija, razlika med učenjem, mišljenjem in spominjanjem itd.), zato bralec, ki nima že osvojenih osnovnih pojmov iz psihologije, težko sledi razlagi; obenem pa se pojavi možnost napačne interpretacije.

Prav tako zasledimo tudi pomanjkljive in enostranske definicije oziroma obrazložive nekaterih pojmov. Ze v uvodu najdemo tole definicijo — »Psihologija je znanost o človekovi osebnosti«. Taka definicija je preveč enostranska, saj obstaja vrsta področij v psihologiji, ki jih ne moremo uvrstiti v okvir dane definicije,

npr. psihologija mikroskupine. Tudi razlika med psihologijo in biologijo je pojasnjena napačno, in velika nevarnost je, da bi laik dobil napačen vtis o tem, kaj je psihologija in s čim se ukvarja. Psihologije ne smemo postavljati v okvir bioloških ved (kot delajo avtorji), saj je vsem znano dejstvo, da je psihologija na meji med družbenimi in naravoslovnimi vedami.

Avtorji menijo, da že številni splet živčnih končičev lahko imenujemo čutilo (str. 4, 3. odstavek), vendar ta trditve velja le za občutke za bolečino; pri vseh ostalih čutilih pa imamo diferencirane organe (uho, oko, itd.), ki človeku omogočajo dokaj zanesljivo sprejemanje informacij z okolja. Tega enostaven splet živčnih končičev ne bi omogočal. Ne vem, zakaj so avtorji že v začetku napisali napačno definicijo čutila, če v kasnejših poglavjih zadovoljivo opišejo vsa čutila. Tudi »posebne čutne celice za bolečino« (str. 6, 3. odst.), kot jih navajajo avtorji, z raziskavami zaenkrat še niso ugotovljene.

Zelo nejasno in nesistematično je razloženo zaznavanje zvoka. Primer: »Razlika v intenziteti dveh istovrstnih dražljajev na isto čutilo se imenuje prag različne občutka« — ni jasno, ali je tu mišljena vsaka razlika v intenziteti dveh dražljajev ali najmanjša razlika, ki jo mi občutimo, to je diferencialni prag.

Tudi označitev dobrega voznika (str. 18) je pomanjkljiva. O lastnostih dobrih in slabih voznikov je v vsakem poglavju nekaj omenjenega, tako da si bralec ne more ustvariti slike o bistvenih lastnostih dobrega in slabega voznika. To pa je zelo pomembno, če želimo nekatere lastnosti predvsem slabega voznika spreminjati ali vsaj omiliti, kjer je to možno.

Prav tako ne moremo mimo trditve, da je učenje proces, ki loči človeka od drugih živih bitij (str. 26). Govor in kreativno delo je tisto, kar loči človeka od živali. Tudi žival se namreč uči (pogojni refleksi pri živalih so rezultat učenja).

Med pojmoslovnimi sposobnostmi in storilnost je nejasno diferenciacija. Primer: »Z vidika varnosti v prometu moramo utrujenosti posvetiti še posebno pozornost, ker znižuje voznikove sposobnosti in njegov učinek, (str. 32). Storilnost ali uspešnost izkoriščanja sposobnosti se zaradi utrujenosti zniža, medtem ko same sposobnosti ostanejo nespremenjene, seveda, če ne gre za dalj časa trajajočo in intenzivno utrujenost.

V knjigi najdemo vrsto neupravičenih kategoričnih trditev, na primer: »Poprečno razpoloženje se kaže v skrajnem optimizmu ali pesimizmu in depresivnih stanjih (str. 16, 5. odst.).« Prav tako nas zanima, kje so avtorji dobili podatke, da IQ s starostjo upada pri večini žensk hitreje kot pri moških (str. 24)?

Tudi razdelitev posameznih psihičnih pojavov je slaba. Primer: »Tako učenje kot spominjanje zajemata: spoznavne procese, neposredno pomnjenje, dolgotrajno pomnjenje, učenje, ...« (str. 26.). Kaj spoznavni procesi niso nadredni pojem za učenje v ožjem smislu in spominjanje? Pri naštevanju psiholoških činiteljev učenja je izpuščeno znanje, ki je sicer rezultat učenja, vendar pa pomembno vpliva na nadaljnje učenje.

Nasveti inštruktorjem o preprečevanju nevarnih načinov reagiranja voznika začetnika (str. 21.) niso najbolj primerni. Voznik — začetnik je preveč zaposlen z aktualnimi dogodki na cesti in z upravljanjem vozila, tako da bi ga motila kakršnakoli dodatna razlaga (npr. o izvoru reakcij, ki imajo negativne posledice v prometu — kot to avtorji predlagajo), ki ne bi bila v neposredni zvezi z vožnjo. Morda bi bilo bolj uspešno, če bi voznika — začetnika s tem seznanili v teoretičnem tečaju.

Sedaj pa še nekaj formalnih pripomb. Naslovi so pomanjkljivo poudarjeni. Nov odstavek in številčna označitev na levi strani bralca ne pripravita dovolj na to, da se bo začelo novo poglavje z novo vsebino. Važni zaključki bi morali biti podčrtani ali razprto tiskani. Vse to bralcu omogoča uspešnejše in hitrejše dojetje snovi. To je namen vsakega učbenika in najbrž tudi tega. Marsikateremu bralcu bi verjetno tudi ustregli, če bi navedli uporabljeno literaturo, saj bi predvsem inštruktorje, katerim je knjiga predvsem namenjena, seznanili z dodatnimi viri informacij, ki bi jih lahko zelo koristno uporabili pri poučevanju voznikov — začetnikov.

Zakaj avtorji uporabljajo za posamezne pojme včasih slovenske izraze, včasih tujke, včasih pa oboje hkrati v enem in istem stavku?

V besedilu je tudi precej slovničnih napak, manjkajo predvsem vejice. Omenjenih je le nekaj vsebinskih in formalnih nepravilnosti, čeprav v nekaterih poglavjih zasledimo več vrst vsebinskih nepravilnosti hkrati.

Avtorji so se lotili zelo zahtevne in odgovorne naloge, saj so pionirji na tem področju. Zato jim nekatere napake lahko opravičimo, nekatere pa so prehode (npr. definicija o čutilu). Bralec dobi vtis, da so pisali knjigo v naglici, površno. Pri pisanju naslednjih učbenikov s tega področja bodo morali bolj dosledno upo-

štovati nekatere osnovne zahteve za pisanje učbenikov, če želijo, da bodo razumljivi ljudem, katerim so namenjeni, saj jim bodo le na ta način omogočili, da bodo lahko čim bolj uspešno uporabili pridobljeno znanje.

Vsekakor pa je pohvalno že dejstvo, da je knjiga s tega področja sploh izšla — da se tudi o psihologiji prometa piše in govori.

Nevenka Sadar

Avtor najprej ugotavlja, da je raziskovanje interesnih skupin čedalje bolj aktualno za sodobno politično znanost. Povečano število na političnem področju delujočih skupin, spremenjena kvaliteta njihove družbene in politične vloge, spremembe v strukturi in vlogi sodobne države, so tisti najpomembnejši faktorji, ki sprožajo potrebo po proučevanju interesnih skupin v vseh sodobnih družbah, vključno s socialistično. Posebno pomembno se avtorju zdi raziskovanje interesnih skupin v političnem sistemu Jugoslavije, kjer imajo interesne skupine zaradi samoupravne usmeritve, federalizma in potrebe, da se pospeši asociacijski vidik političnega življenja, specifično vlogo.

Potem ko navaja nekatere vzroke, zaradi katerih raziskovanje interesnih skupin v vseh sodobnih družbah zaostaja, obravnava avtor terminološke probleme. Avtor meni, da je treba pri reševanju konceptualnih vprašanj izhajati iz potrebe, da imenujemo različne stvari različno. Zato odklanja istovetenje med interesno skupino in skupino pritiska (*pressure group*), predlaga pa tudi dodatno diferenciacijo med politično skupino in interesno organizacijo. Izhajajoč iz jasne diferenciacije med državo in družbo, razmejuje interesne skupine od države ali delov državnega aparata in od političnih strank.

Posebno pozornost avtor posveča vrednotenju »theory of interest groups« kot ene od pluralističnih interpretacij politike. Ugotavljajoč, da pluralistična interpretacija ne odseva bistva političnih odnosov v družbah, v katerih obstoji bistvena razlika moči in vpliva temeljnih družbenih skupin, avtor ne zavrača v celoti rezultatov raziskovanja interesnih skupin niti ne odklanja samega koncepta interesne skupine in njej podrejenih pojmov. Kolikor pluralistična teorija negira kategorijo razredov in razrednega boja kot instrumenta za analizo politike v razrednih družbah, toliko je gotovo v antagonističnem razmerju do marksistične interpretacije politike. Kolikor pa po drugi strani opozarja na empirično strukturo interesov in interesnih skupin v sodobnih in zgodovinskih družbah, kolikor raziskuje notranjo interesno strukturo temeljnih družbenih skupin in časna povezovanja med različnimi družbenimi skupinami, toliko je teorija interesnih skupin pomemben prispevek k sodobni politični znanosti, ki ni v načelnem nasprotju z dialektično-zgodovinsko teorijo. Tudi slednja je, zlasti kadar je poskušala analizirati zgodovinsko-konkretne politične odnose, upoštevala ne samo razredne, marveč tudi druge družbene skupine, čeprav je ravno ta vidik ostal v njej najmanj razvit.

Končno avtor predlaga za proučevanje interesnih skupin raziskovalni okvir, v katerega skuša zajeti dimenzije raziskovanja interesnih skupin kot predmeta politične znanosti.

INTEREST GROUPS AS A SUBJECT OF POLITICAL SCIENCE (Summary)

By Dr. Adolf Bibič

Initially the author has established that the study of interest groups is increasingly becoming of topical interest for contemporary political science. The increased number groups operative in the political sphere, the changed quality of their social and political role, the changes in the structure and role of the contemporary state — these are the most important factors leading to a need to study the interest groups in all modern societies, including the socialist one. The author sees as particularly important the study of interest groups in the political system of Yugoslavia in which — owing to the self-managing orientation, federalism, and the need to advance the associative aspect of political life — interest groups have a specific role.

After discussing some of the reasons why the study of interest groups in all contemporary societies lags behind the current state of affairs, the author embarks on problems of terminology. In the author's opinion the coping with conceptual questions must be based on the necessity that different things must be distinguished by different names. On this ground he rejects the identification of interest group and pressure group, and proposes an additional differentiation between political interest group and interest organization. Taking his start from a clear differentiation between the state and society, he demarcates the interest groups from the state or parts of the state apparatuses and from the political parties.

Special attention is paid to the evaluation of the »theory of interest groups« as one of the pluralistic interpretations of politics. While finding that the pluralistic interpretation does not mirror the essence of the political relations in the states

where there is an essential difference between the power and the influence of interest groups, the author does not wholly reject the results of the studies of interest groups and also does not refuse to accept the concept of interest groups and the concepts derived from it. In so far as the pluralistic theory negates the category of classes and class struggle as an instrument of the analysis of politics in class societies, so far it is certainly in an antagonistic relation to the Marxist interpretation of politics. And in as far as, on the other hand, it calls attention to the empirical structure of the interests and interest groups in societies present and past, in as far as it studies the inner interest structure of the fundamental social groups and the temporary associations of various social groups, so far the theory of interest groups represents a significant contribution to the contemporary political science which is in principle not at variance with the dialectic-historical theory. The latter as well, particularly when attempting to analyze historically concrete political relations, has taken into consideration not only the classes but also other social groups — even if this aspect has remained here least developed.

Finally, the author proposes a framework for the research into the interest groups, which framework is intended to state the dimensions of the study of interest groups as a subject of political science.

MEDNARODNE SKUPINE PRITISKA

Dr. Vlado Benko

Faktorji, ki se pojavljajo v strukturi sodobne mednarodne skupnosti, niso samo državne in mednarodne organizacije, marveč tudi posamezne družbene skupine, ki se uveljavljajo preko države in državnega mehanizma in samostojno. Svojo dejavnost sprožajo nasproti središčem odločanja na »nacionalni« in mednarodni ravni glede na interese in vrednote, ki jih sprejemajo in branijo. Od stopnje njihove organiziranosti, pa tudi od odmeva, ki ga imajo v javnem mnenju, je odvisna možnost njihovega vplivanja na oblikovanje in izvajanje zunanje politike posameznih držav in na procese v mednarodni skupnosti. Raziskovanj mednarodnih skupin pritiska odnosno mednarodnih interesnih skupin, se v tem sklopu v zadnjem času posveča večja pozornost.

Medtem ko je raziskovanje tim. nacionalnih skupin pritiska odnosno nacionalnih interesnih skupin, sorazmerno razvito, tega ne bi mogli trditi za skupine, ki delujejo na mednarodni ravni. Simptomatično je, da v literaturi pogostoma ne razlikujejo med obema kategorijama.

Avtor se opredeljuje za termin, ki ga uporablja J. Meynaud in S. Ehrlich, tj. za mednarodne skupine pritiska, upoštevajoč da gre za poseben tip pritiska, ki ni monopolnega značaja. Sodi, da bi bila raba tega termina primernejša za kvalifikacijo delovanja teh skupin v mednarodnih odnosih tudi zvoljo tega, ker je za promoviranje posameznih interesov v decentralizirani mednarodni skupnosti dejansko potrebna tolikšna koncentracija hotenj, da že dobi značaj pritiska. Pri tem pa opozarja na nevarnost, ki izhaja iz specifične konotacije, kakršno ima termin v mednarodnih odnosih.

Za razlikovanje med kategorijama »nacionalne skupine pritiska« in »mednarodne skupine pritiska« uporablja Meynaudov kriterij »mednarodne sposobnosti«.

V klasifikaciji »mednarodnih skupin pritiska« sledi avtor že utrtim potem, opozarja pa na nezadostnost in nerazvitost raziskav o tistih skupinah, ki delujejo na ekonomskem in poslovnem področju. Kot primer navaja EGS, kjer se le-te prisoja večji pomen glede na nastanek in razvoj tega organizma, kakršnega dejansko imajo. Meni, da je teža »nacionalnih skupin pritiska« v sedanji fazi razvoja tega organizma preponderatna, čeprav je res, da se zlasti na območju industrije spletajo pomembne vezi na mednarodni ravni, v tej zvezi omenja vlogo profesionalnih organizacij.

Najmanj raziskani so načini delovanja teh skupin pritiska in rezultati. Tu bo potrebno posvetiti pozornost procesom odločanja v mednarodnih organizacijah.

INTERNATIONAL PRESSURE GROUPS

By Dr. Vlado Benko

Among the factors coming up in the structure of the contemporary international community we get not only the state and the international organizations but also individual social groups which are making themselves felt through the state and the

state mechanism or on their own. Their activity is directed towards the centralistic decision-making on the »national« and international level depending on the interests and values they recognize and support. The degree of how much they are organized as well as the degree of the response they find in the public opinion determines the possibility of influencing the shaping and implementing of the foreign policy of individual countries as well as the possibility of influencing the processes in the international community. In this context the study of the international pressure groups or rather of the international interest groups has recently received considerable attention.

While the study of the so-called national pressure groups or rather national interest groups is comparatively advanced, this could not be claimed for the groups that are active on the international level. It is symptomatic that often no distinction the two categories is observed in literature.

The author has adopted the term used by J. Meynaud and S. Ehrlich, that is »international pressure groups«. Still, it has to be borne in mind that this is a particular type of pressure which is not of a monopolistic character. In his opinion the application of that term would be more appropriate for the purpose of qualifying the activeness of these groups in international relations also because of the fact that in order to promote individual interests in the decentralized international community there indeed must be such a concentration of volition that it acquires the character of pressure. At the same time he calls attention, to the possible danger arising from the specific connotation this term has in international relations.

The distinction between the categories of »national pressure groups« and »international pressure groups« is made on the basis of Meynaud's criterion of »international capability«.

In the classification of the »international pressure groups« the author follows the established routes, but also calls attention to the insufficiency and underdevelopment of the research done about the groups active in the economic and business field. As an example he quotes the European Economic Community where these groups are attributed owing to the origin and development of this organism a significance higher than that which they actually have. The author's opinion is that the weight of the »national pressure groups« is in the present phase of this organism preponderant, although it is true that particularly in the field of industry significant international ties are being developed; in this connection the role of professional organizations is mentioned.

The ways how these pressure groups operate and the results they achieve have so far received very little attention on the part of researchers. The attention will have to be focused on the processes of decision-making in international organizations.

INTERESNE SKUPINE V JUGOSLAVIJI

(Povzetek)

Dr. Najdan Dašič

Problematika interesnih skupin v Jugoslaviji ima nekatere specifične značilnosti, ki izhajajo iz narave družbenega in političnega sistema. Na to vplivata dve temeljni okoliščini. Najprej je bila socialistična preobrazba družbenih odnosov faktor, ki je odpravil iz družbenega življenja vse poglobilne vire antagonističnega konflikta interesov med eksploatatorji in eksploatiranimi. S tem pa niso bila odpravljena protislovja in spopadi interesov sploh. Konflikti materialnih interesov izvirajo predvsem iz tega, da celotna razpoložljiva sredstva ne morejo pokriti vseh potreb osebne in družbene potrebnje. Čim bolj je družba ekonomsko razvita, tem bolj se sproščajo različni interesi, ki so imanentno vtankani v socialistično družbo. Spopadi interesov tako ne izginjajo, pač pa se spreminja njihova narava: v nasprotju z nepomirljivimi razrednimi nasprotiji so take narave, da se jih da razreševati in vsklajevati tudi brez intervencije države, prek mehanizmov družbenega samoupravljanja.

Druga prvina specifične narave interesnih skupin v Jugoslaviji zadeva pogoje, v katerih skupine nastajajo in delujejo, ter način, kako se njihove raznovrstne težnje zbližujejo in vsklajujejo s širšimi družbenimi interesi in načrtnim usmerjanjem družbenega razvoja. Gre za politični sistem, v katerem je neposredna demokracija zasnovana tudi na načelu, da se različni interesi, ki se oblikujejo na temelju socia-

lističnih družbenih odnosov, aktivno vključujejo v proces odločanja o vseh vprašanih, ki jih neposredno zadevajo. Bistvo celotnega sistema družbenega samoupravljanja, ki nastaja v Jugoslaviji, je v iskanju in oblikovanju take institucionalne strukture, ki bi omogočala, da se ožji in širši družbeni interesi neposredno konfrontirajo in vsklajujejo ter se v samem procesu upravljanja v posameznih vejah družbene dejavnosti neposredno povezujejo z obćedruženimi interesi. To je razvidno iz sestave in dela organov, ki upravljajo z družbenimi službami in drugimi družbenimi zadevami, ter iz načina vertikalne organizacije znotraj posameznih družbenih dejavnosti in v družbi sploh.

Avtor navaja tudi odprte probleme glede družbenih konfliktov in vsklajevanja različnih interesov v družbenem in političnem sistemu, ki raste iz načel samoupravljanja. Med te probleme zlasti šteje: prvič, oblikovanje neformalnih interesnih skupin in »skupin pritiska« tudi znotraj predstavniških organov samoupravljanja; drugič, če se konflikti interesov zaostrujejo preko določene meje, se ne dajo razreševati v procesu demokratičnega odločanja; tretjič, spopadi različnih osamosvojenih ožjih interesov, do katerih prihaja v mehanizmu samoupravljanja, ne zagotavljajo vedno in avtomatično, da bi bili sprejeti sklepi skladni z družbenimi interesi in logiko ekonomskega razvoja; četrtič, odprti problemi nastopajo povsod tam, kjer se je zadržal administrativni proračunski način delitve družbenih sredstev.

INTEREST GROUPS IN YUGOSLAVIA

(Summary)

By Dr. Nadjan Dašič

The problems of the interest groups in Yugoslavia are characterized by certain specific features stemming from the nature of the social and political system. This fact is determined by two fundamental circumstances. First, the socialist transformation of the social relations has been a factor abolishing from the social life all the main sources of the antagonistic conflict of interests between the exploiters and the exploited. This, however, has not abolished the contradictions and the conflicts of interests in general. The conflicts of the material interests have their primary source in the fact that the total available means cannot meet all the demands of personal and social consumption. The more a society is economically advanced, the more free play we get of the interests immanent in the socialist society. Accordingly, the conflicts of the interests are not on the way out but rather it is the nature of these conflicts that is being changed: in contradistinction to the irreconcilable class oppositions they are of a kind that can be coped with and coordinated also without the intervention of the state, that is through the mechanisms of the social self-management.

The second element in the specific nature of the interest groups in Yugoslavia concerns the conditions in which the groups emerge and operate, and the way how their differently oriented tendencies are coming together and are being coordinated with the wider social interests and the planned direction of social development. In other words, this is a political system in which the immediate democracy is based also on the principle that the various interests formed on the basis of the socialist social relations are actively integrated into the process of decision-making in all the spheres directly relevant to them. The essence of the entire system of the social self-management, as it is emerging in Yugoslavia, lies in the search for and moulding of such an institutional structure which would allow for the narrower and wider social interests to become directly confronted and coordinated and in the very process of the management in the individual branches of social activity directly related to the overall social interests. This can be observed also in the composition and work of the organs responsible for social services and other public affairs, as well as in the mode of the vertical organization inside the individual social activities and in the society at large.

The author also states the problems concerning the social conflicts and the coordination of the different interests in the social and political system as arising from the principles of self-management. Outstanding among these problems are: first, the formation of informal interest groups and »pressure groups« also inside the representative bodies of self-management; second, if the conflicts of interests grow beyond a certain limit, they cannot be resolved in the process of the democratic decision-making; third, the conflicts of the various free and narrower interests as they come up in the mechanism of self-management do not invariably and auto-

matically guarantee that the decisions taken will be in agreement with the social interests and the logic of the economic development; and fourth, open problems are felt in all those areas where the administrative budget-based distribution of social means has been retained.

PLURALIZEM V POLITICNI TEORIJ HAROLDA LASKIJA

Matjaž Maček

Laskijeva pluralistična misel temelji na naslednjih idejah:

1. Država je le ena asociacija med mnogimi, tekmujoča z drugimi za podporo.
2. Suverenost je sposobnost zagotoviti, priskrbeti si soglasje.
3. Iz tega izvira pluralizem suverenosti, kajti vsaka skupina, ki je sposobna priskrbeti si soglasje, je suverena ustrezno moči tega soglasja.
4. Politični sistem pluralizma je zato poliarhizem koordiniranih skupin.

PLURALISM IN THE POLITICAL THEORY OF HAROLD LASKI

(Summary)

By Matjaž Maček

Laski's political thought is based on the following ideas:

1. The state is just one association among the many competing one against the other for support.
2. Sovereignty is the ability to ensure or to provide agreement for oneself.
3. This represents the source of the pluralism of sovereignty, since any group capable ensuring agreement for itself is sovereign in accordance with the power of that agreement.
4. A political system of pluralism is therefore a polyarchism of coordinated groups.

CLOVEK — STRUKTURA — ZGODOVINA

Boris Majer

Razprava je poskus filozofske kritike strukturalističnega pojmovanja človeka in zgodovine. Izhajajoč iz Foucaultove teze, »da lahko v našem času mislimo samo v praznini, ki jo je zapustil izginuli človek« in da je človek »zgolj izmišljotina...«, figura med dvema načinoma jezika«, skuša avtor odgovoriti na vprašanje, ali je strukturalizem resnično »rojstni kraj novega pojmovanja človeka in zgodovine«, ki naj bi nas »končno veljavno osvobodilo od humanizma in z njim vred od vseh tistih iluzij, ki so povezane s tem pojmom«.

Da bi našel odgovor na to vprašanje, avtor analizira razvojno pot strukturalističnega pojmovanja človeka in zgodovine od Lévi-Straussa preko Lacana in Althusserja do Foucaulta in Derridaja. Izhodišče strukturalističnega pojmovanja zgodovine je prenos Saussurove ločitve na sinhronijo in diahronijo iz lingvistike na področje etnologije in historiografije. Lévi-Strauss sicer še priznava enakovrednost obeh perspektiv, sinhronične in diahronične, vendar daje v svojih raziskavah izključno prednost sinhroniji. Zgodovina je zgolj metoda brez lastnega predmeta, diahronično pojmovanje zgodovine pa poslednje zatočišče transcendentalnega humanizma. Izhajajoč iz iste teoretične predpostavke skuša Althusser dokazati, da je bistvo Marxove misli teoretični antihumanizem, da je antropološka pozicija (tzv. zgodnji Marx) zgolj epizoda v Marxovem miselnem razvoju in da je pglavitni Marxov prispevek na področju teorije uporaba pojma strukturne vzročnosti, s katerim naj bi Marx nadomestil Heglov pojem dialektičnega protislovja.

Medtem ko Althusser priznava vrednost humanizmu kot političnemu gibanju (kolikor ima za svojo osnovo teoretični antihumanizem), pa Foucault v celoti opredeli humanizem kot reakcionarno ideologijo, »ki se je poslužujejo vsi režimi na vzhodu in zahodu, da bi spravili v promet svoje slabo blago«. Humanizem človeku onemogoča pravilno razumeti sodobne družbene procese in ga potiska v svet lažnih iluzij. Na mesto človeka, »za katerega arheologija našega mišljenja zlahka dokaže njegov nedavni nastanek in morda tudi njegov skorajšnji konec« stopi »anonimni sistem, spoznanje brez subjekta, teoretično brez identitete«. Zgodovina je zaporedje diskurzivnih praks, ki jih je mogoče pojasniti brez pojma človeka kot subjekta zgodovine.

Z negacijo človeka kot zgodovinskega subjekta se je strukturalizem močno približal poznemu Heideggerju, ki je — čeprav po drugi poti — prišel do podobnih zaključkov. Most med strukturalizmom in hajdegerjanstvom predstavlja Derrida in njegov krog. Sistem, za »strast« prve generacije strukturalistov, začne izgubljeni strogo znanstveno funkcijo in se umikati filozofski spekulaciji. Z Derridajem se strukturalistično pojmovanje človeka in zgodovine izteče v pozno hajdegerjanstvo in preneha biti samostojna filozofska pozicija.

Vprašanje človeka in zgodovine ostaja tako še nadalje odprto. Prehod od Sartrovega eksistencialnega subjekta k sistemu, od diahronije k sinhroniji, od človeka k strukturi, v bistvu ni nič drugega kot zlom humanistične eshatologije v nekem času in prostoru. Če je Sartrova generacija videla smisel zgodovine v političnem in eksistencialnem angažmaju zoper meščanski svet, zoper svet meščanske tradicije in konformizma, pa je Foucaultova generacija, soočena s skušnjo zloma tega angažmaja, z izgubljenimi iluzijami zavrgla tudi smisel aksistencialnega angažmaja samega in z njim vred vsak humanistični angažma zoper obstoječi svet. Strukturalistično pojmovanje človeka in zgodovine je »diskurzivna« praksa tega zloma.

MAN — STRUCTURE — HISTORY

by Boris Majer

The present treatise is an attempt at a philosophical criticism of the structuralist conception of man and history. Starting from Foucault's thesis »that at the present time we can think only in the emptiness bequeathed by the extinguished man« and that man is »a mere fiction . . . , a figure between two modes of language«, the author attempts to answer the question whether »structuralism is indeed »the birthplace of the new conception of man and history«, the conception that should »definitively release us from humanism and thus from all the illusions associated with that notion«.

In order to supply an answer to this question, the author analyses the evolution of the structuralist conception of man and history from Lévi-Strauss via Lacan and Althusser to Foucault and Derrida. The starting point of the structuralist conception of history is the transferring of de Saussure's division of language study into synchronic and diachronic linguistics over to the field of ethnology and historiography.

While still attaching equal importance to both perspectives — synchronic and diachronic —, Lévi-Strauss in his own work absolutely prefers the synchronic approach. History is a mere method, without its own object, while a diachronic conception of history represents the last refuge of the transcendental humanism. Starting from the same theoretical assumption, Althusser tries to demonstrate that the essence of Marx's thought is theoretical anti-humanism, that the anthropological position (the so-called early Marx) is a mere episode in the evolution of Marx's thought, and that Marx's main contribution in the field of theory is the use of the concept of the structural causality, a concept with which Marx has replaced Hegel's concept of the dialectical contradiction. Whereas Althusser admits the value of humanism as a political movement (provided that it is based on the theoretical anti-humanism), Foucault defines humanism in its entirety as a reactionary ideology »exploited by all the regimes in East and West to facilitate the trade of their poor goods.« Humanism precludes a proper understanding of contemporary social processes and forces man into a world of false illusions. The place of man »for which the archeology of our thinking can easily prove his recent origin and perhaps also his impending end« is taken over by »an anonymous system, a cognition without a subject and theoretically without an identity«. History is a sequence of discursive practices that may be wholly explained without the notion of man as the subject of history.

In negating man as the subject of history, structuralism has come very close to the late Heidegger, who — though by a different route — arrived at similar

conclusion. The bridge between structuralism and Heidegger's views represents Derrida and his circle. The system, this »passion« of the first generation of structuralists, starts to lose its strict scientific function and to withdraw from the philosophical speculation. With Derrida the structuralist conception of man and history ends up in the late views of Heidegger and his adherents, thus ceasing to be an independent philosophical position.

The question of man and history accordingly continues to remain open. The transition from Sartre's existential subject to a system, from the diachronic perspective to the synchronic one, from man to structure, is essentially nothing but a breakdown of the humanistic eschatology at a definite time and place. If Sartre's generation saw the sense and purpose of history in political and existential commitment against the bourgeois world, against the bourgeois tradition and conformism, Foucault's generation — faced with the experience of the breakdown of that commitment — abandoned, together with the lost illusions, also the sense and purpose of the existential involvement itself and along with it every humanistic commitment against the existing world. The structuralist conception of man and history is a »discursive« practice of that breakdown.

MORALA V SPLETU ČLOVEK-SVET

Dr. Vojan Rus

Današnji čas zahteva ponoven in temeljit razmislek o mestu in vlogi morale v spletu človek-svet. Sodobna morala daleč zaostaja — in to je eno od glavnih protislovij sodobnega človeštva — za objektivnimi družbenimi potrebami nastalimi, ker se je s prehodom iz »svetovne vasi« v »svetovno mesto« začela rušiti stara, tisočletna moralna zgradba. Sodobna etična teorija pa večkrat ni sposobna prispevati k izgradnji nove morale, ker se preveč ukvarja z drobnimi vprašanji in je tako odsev razcepljenosti in odtujenosti sodobnega človeka. Čimbolj vsestranske in celovite etične misli, potrebne sodobni družbi, pa ne more biti brez ponovne raziskave kompleksa morala-človek-svet.

V članku je prikazano, kako je ta kompleks prihajal do izraza v vsej etični filozofiji do XIX. stoletja. zlasti pri Aristotelu, Spinozi in Kantu (kar jih loči od sodobne filozofije), in kako je utemeljen v človekovem jedru, praksi, neodtujenem delu. Pri tem je zlasti analiziran odnos med moralno situacijo, moralno zamisljivo, moralno energijo in njenim učinkom v medčloveških odnosih. V človekovem odnosu do sveta nastane bistvena razlika, če človek obvlada moralno situacijo na način prakse ali pa ji podleže na način stihije.

V dosedanjih kategorijah sveta, kot so na primer občost, vzročnost in zakonitost, so mnoge in močne nedialektične, odtujene sestavine, ki onemogočajo oblikovati moralne odnose na optimalni način.

Večje možnosti za moralno ustvarjalnost pa dajejo dialektični pojmi svetovne vzročnosti, občosti in zakonitosti, saj poleg drugega trdijo, v skladu s stvarnostjo, da vsaka posledica prerašča svoje vzroke in vsako posamezno svoje obče. V taki »elastični« strukturi svetovne vzročnosti in zakonitosti — zlasti zaradi možnosti učinka posledice na svoj vzrok — je moralno delovanje posameznika lahko tak vzrok, ki se odlikuje z večjo možnostjo samograditve iz potencialne bodočnosti kot katerokoli znano družbeno bitje. Dialektični pojem občosti, potrjen tudi v moralnem izkustvu, odkriva možnosti, da morala ni enostavno podrejanje posameznika najsplošnejšim družbenim strukturam in zakonitostim in da jih prerašča vsaj tako intenzivno kot vsako posamezno v svetu prerašča svoje obče.

MORALS IN THE CONTEXTURE OF MAN AND THE WORLD

by Dr. Vojan Rus

The present time calls for a thorough re-examination of the place and role of morals in the contexture of man and the world. Contemporary morals are far behind (this being one of the principal contradictions mankind suffers today) the objective social needs arisen because with the transition from a »world village« to a »world

town« thousand years old moral edifice started breaking up. Contemporary ethical theory often proves incapable of contributing towards building up new morals, and this is because it is preoccupied with various small questions, thus reflecting the split-up and alienation of the modern man. In order to arrive at a possibly all-round and comprehensive ethical thought needed by the contemporary society, it is imperative to embark on a re-examination of the complex morals — man — the world.

The article gives an account of how this complex was making itself felt in the whole ethical philosophy up to the 19th century, notable in the works of Aristotle, Spinoza, and Kant (which makes them distinct from the contemporary philosophy), and how it is founded in man's core and un-alienated work. Along with this, particular analysis is devoted to the relation between the moral situation, moral concept, moral energy, and its effect in interpersonal relationships. In man's attitude towards the world there comes to an essential difference depending on whether man is in control of the moral situation or not.

The categories of the world accepted so far, such as the concept of universality, or of causality, contain numerous and strong non-dialectic and alienated components which prevent man from shaping the moral relations in an optimal way.

Larger opportunities for moral creativeness, however, are provided by the dialectic concepts of the world causality, universality etc. — since in accordance with the reality, they affirm that every consequence surpasses its causes, that every particular surpasses its universal. In such an 'elastic' structure of the world causality and underlying laws — particularly owing to the possibility that the consequence has an effect on the cause — the moral activity of the individual may be such a cause that is being shaped with an opportunity for building up oneself from the potential future larger than that known with any other living being. The dialectic notion of universality, confirmed also in the moral experience, suggests possibilities to the effect that morals do not mean simple subordinating of the individual to the most general social structures and laws, and that the individual surpasses them at least as intensively as every particular in the world surpasses its universal.

ČUSTVENI SIMBOLIZEM PROSTORSKIH OBLIK

Vid Pečjak

Namen študije je bil ugotoviti, ali človek locira emocionalne pojme v prostorskih oblikah vzdolž določenih dimenzij oziroma v določene predele.

V eksperimentu je sodelovalo 70 poskusnih oseb, ki so prejele 36 listov, na katerih so bile različne prostorske oblike (npr. pike, črte, spirale, kvadrat, pravokotniki, krogi, kvader). Na teh listih so morale locirati 5 prijetnih čustev (npr. veselje) in 5 neprijetnih (npr. obup).

Površina listov s skupinskimi odgovori je bila razpolovljena na različne načine (npr. v desno in levo polovico). Sledila je primerjava + odgovorov z — odgovori na obeh polovicah lista.

Na 26 slikah so se pojavile statistično pomembne razlike ($P < 0,01$ ali $0,05$). Emocije so se v prostoru diferencirale. Analiza odgovorov je pokazala 6 dimenzij oziroma simbolizmov: 1. središčni simbolizem (center + in periferija —), 2. navpični simbolizem (prevladujoče zgoraj + in spodaj —), 3. vodoravni simbolizem (desno + in levo — ali levo + in desno —), 4. diagonalni simbolizem (prevladuje desno zgoraj + in levo spodaj —), 5. likovni simbolizem (znotraj lika + in zunaj lika —), 6. globinski simbolizem (spredaj + in zadaj —).

EMOTIONAL SYMBOLISM OF SPATIAL FORMS (Summary)

By Dr. Vid Pečjak

The purpose of the present study is to find out whether man locates the emotional concept in spatial forms along certain dimensions, or respectively, in certain compartments.

The experiment included 70 test subjects who had received 36 sheets on which there were various spatial forms (e.g. dots, lines, spirals, squares, rectangles, cir-

cles). On these sheets they were asked to locate 5 pleasant emotions (joy, for instance) and 5 unpleasant ones (despair, for instance).

The surface of the sheets with group answers was in various ways divided into two halves (e.g. in the right half and in the left one). This was followed by a comparison of the positive answers and the negative answers on both halves of the sheets.

Twenty-six of the sheets have revealed statistically significant differences (P 0.01 or 0.05). The emotions were differentiated in space. The analysis of the answers has shown 6 dimensions, or rather symbolisms: 1. centric symbolism (centre plus and periphery minus), 2. vertical symbolism (with predominantly top plus and bottom minus), 3. horizontal symbolism (right plus and left minus, or right minus and right plus), 4. diagonal symbolism (with predominantly top on the right plus and bottom at the left minus), 5. figure symbolism (inside the figure plus and outside the figure minus), and 6. depth symbolism (in the front plus and at the back minus).

PROSTORSKO LOČEVANJE BESED Z RAZLIČNIM VREDNOSTNIM POMENOM

M. Polič

V študiji smo poskušali ugotoviti in bolj natančno določiti vrednostno diskriminativne lastnosti posameznih prostorskih dimenzij, vzetih kot alternativne možnosti. Pokazalo se je, da alternativni »zgoraj« in »spodaj« zelo dobro ločujeta med besedami z različnim vrednostnim pomenom, da pa se kaže le statistično nepomembna taka tendenca za alternativni »levo« in »desno«. Pojav je najbrž istoroden z opaženim pojavom uporabe prostorske simbolike v vsakdanjem govoru, vzrok zanj pa je morda v določeni človekovi aktivnosti v prostoru.

SPATIAL DIFFERENTIATION OF WORDS WITH DIFFERENT EVALUATIVE MEANING

by M. Polič

The present study represents an attempt to establish and to determine the more precise evaluative discriminative features of the individual spatial dimensions taken as alternative possibilities. It has appeared that while the alternatives »above« and »below« make a very good distinction between words with different evaluative meaning, a comparable tendency for the alternatives »left« and »right« is statistically insignificant. This phenomenon is probably of the same kind as the observed phenomenon of the application of spatial symbols in everyday speech, while the reason for it may be in a certain human activity.

EVALUATIVNA SIMBOLIKA BESEDNO-TOPOGRAFSKO PREZENTIRANIH PROSTORSKIH DIMENZIJ

J. Musek

S preiskusom smo nameravali ugotoviti simbolični pomen prostorskih dimenzij levo — desno in zgoraj — spodaj, prezentiranih na verbalno pojmovni in na topografsko lokacijski ravni. Poskusne osebe so locirale serijo pojmov na vodoravno in navpično črto in povezovalle iste pojme z besedama »levo« in »desno« ter »zgoraj« in »spodaj«. Rezultati so pokazali, da se tako na pojmovno verbalni kot na topografsko lokacijski ravni dobro diferencira evaluativni simbolični pomen prostorskih dimenzij (dimenzija zgoraj — spodaj diferencira v splošnem nekoliko bolje). Zdi se, da glede na evaluativni simbolični pomen korespondirajo pojem »desno«, topografski položaj »levo«, pojem »zgoraj« in topografski položaj »zgoraj« (pozitivni

evaluativni pomen) ter pojem »levo«, topografski položaj »desno«, pojem »spodaj« in topografski položaj »spodaj« (negativni evaluativni simbolični pomen). Dobljene rezultate smo interpretirali v kontekstu hipotez, ki povezujejo prostorski simbolizem s predstavami telesne sheme in njenimi transpozicijami.

THE EVALUATIVE SYMBOLISM OF VERBALLY AND TOPOGRAPHICALLY PRESENT SPATIAL DIMENSIONS

by J. Musek

By way of testing we have tried to establish the symbolic meaning of the spatial dimensions »left — right« and »above — below«, presented on the verbal conceptual and on the topographic locational levels. The test subjects were asked to locate a series of concepts on a horizontal line and a vertical line, associating these concepts with the words »left« and »right«, and »above« and »below« respectively. The results have shown that both on the verbal conceptual level and on the topographic locational one the evaluative symbolic meaning of spatial dimensions is well differentiated (on the whole, the dimension »above — below« is somewhat better differentiated). It appears that with regard to the evaluative symbolic meaning the following correspondences can be claimed: the concept »right« and the topographic position »left«, the concept »above« and the topographic position »above« (positive evaluative meaning), the concept »left« and the topographic position »right«, and the concept »below« and the topographic position »below« (negative evaluative symbolic meaning). The obtained results were subsequently interpreted in the context of hypotheses relating the spatial symbolism to the representations of the physical scheme and its transpositions.

Naročnike, ki še niso poravnali naročnine za 1969. in 1970. leto,
prosimo, da čimprej poravnajo svojo obveznost.

Uredništvo

Časopis za sodelovanje humanističnih ved,
za psihologijo in filozofijo